

V. kötet.

1914.

I. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1914.

A szerkesztő lakása II., Bimbó-utca 28, hová a kéziratok
küldendők.

TARTALOM.

	Lap
ZOLNAI GYULA: A nyelvbeli különböztetéshez	1
SCHMIDT JÓZSEF: Az idg. flexio genesisének problémája (Folytatás) 13	
BENIGNY GYULA: Az ó- és új-iráni nyelvek szőrendje	32
ASBÓTH OSZKÁR: <i>Alattság</i>	51 és 58
ROSETH ARNOLD: <i>Interest</i> és constructiója	55
ASBÓTH OSZKÁR: Dobrowsky és a magyar nyelvrokonság	59

Ismertetések.

BENIGNY GYULA: GAÁL LÁSZLÓ, Bacchylides hang- és alaktana	54
ASBÓTH OSZKÁR: Magyar etimológiai szótár	64
RUBINYI MÓZES: CARLO SGANZINI, Die Fortschritte d. Völker- psychologie	70
KARL LAJOS: VOSSLER, Dr. KARL, Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung	73
BENIGNY GYULA: Ed. Hermann, Die Nebensätze in den griech. Dialektinschriften	76

Kisebb közlemények.

ASBÓTH OSZKÁR: <i>Tanya</i>	11
BENIGNY GYULA: Az óperzsa copulához	63
ASBÓTH OSZKÁR: Még egyszer <i>Ajton</i>	78

Folyóiratunk május és november 15-ikén jelenik meg. Egy kötet 4 ötíves füzetből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához címzendő.

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

A NYELVBELI KÜLÖNBÖZTETÉSHEZ.¹⁾

(Főolvasztatott a M. T. Akadémia 1913 decz. 15-iki osztályülésében.)

Ahhoz az érdekes nyelvi tüneményhez óhajtok néhány megfigyeléssel hozzájárulni, a melyet legközségesebben *különböztetésnek* (Differenzierung) vagy *jelentésselkülönödésnek* (Bedeutungsdifferenzierung) szokás nevezni.²⁾ WUNDT, ez elnevezéseket s a bennük tükröződő fölfogást elvetve, e nyelvi jelenséget a correlativ hang- és jelentésváltozások (correlative Laut- und Bedeutungsänderungen) tüneményeként tárgyalja.³⁾ A magyar nyelv e jelenségnek több olyan példáját mutatja, a melyek alapján a PAUL és WUNDT megfigyeléseit kiegészíthetjük, illetőleg fölfogásmódjukat helyesbíthetjük.

PAUL szerint a jelentésselkülönödés tüneményét éppenséggel nem tekinthetjük szándékosnak; szerinte csak látszat az, hogy valamely hangbeli elkülönödés jelentésbeli különbségtétel céljából állana be, s általában az a nézete, hogy e jelenségekben a véletlen, a szándéktalanság nyilvánvaló. WUNDT meg úgy véli, hogy a hol ilyen példáknak egyáltalában utánuk nyomozhatunk, rendszerint az derül ki, hogy a hangbeli változás az eredetibb jelenség, és csak ehhez csatlakozik azután a jelentés megváltozása.

E fölfogásmódokkal szemben a magyar irodalmi és társalgási nyelvben tett némely megfigyeléseim alapján azt kell állítanom, hogy egyrészt többé-kevésbé szándékosság mutatkozik a jelentésselkülönödés (Differenzierung) bizonyos eseteiben, másrészt

¹⁾ Ez a cikk eredetileg a Finnisch-ugrische Forschungen XIII. kötetében (Festgabe für Vilh. Thomsen. Zweiter Teil, 179. s köv. ll.) jelent meg. Itt több észrevétellel és adattal kiegészítve teszem közzé. *Z. Gy.*

²⁾ Vö. PAUL, Prinzipien der Sprachgeschichte* 251. s köv. ll.

³⁾ Völkerpsychologie. Die Sprache. II. Theil, 423. s köv. ll.

pedig a hangbeli elkülönödés sokszor határozottan jelentésbeli különbségtétel céljából történik, s ennél fogva a hangbeli változás ilyenkor másodlagos, és nem elsődleges tünemény.

E véleményre nyelvünknek következő jelenségei vezettek.

A magyar nyelvnek vannak némely képzői és ragjai, a melyeknek a nyelvtörténet folyamán különböző alakjai fejlődtek ki. Mármint, ha valamely szónak e képzőkkel, illetőleg ragokkal ellátott alakjai valamely formában és bizonyos jelentésárnyalattal egyszer már megállapodtak, és aztán olyan fogalmaknak, illetőleg jelentésárnyalatoknak kell később kifejezést adnunk, a melyeket ugyanazon képzők vagy ragok fejeznek ki: akkor a szóban levő képzőnek vagy ragnak másik lehetséges formáját alkalmazzuk. Világos ennél fogva, hogy az újonnan fölmerült fogalom, illetőleg jelentésárnyalat végett keresett nyelvösztönünk a régi fogalom, illetőleg jelentésárnyalat kifejezésére használt alaki elemtől eltérő formájú képzőt vagy ragot, vagyis hogy a képzőnek, illetőleg ragnak új hangbeli változatát a jelentésbeli különbségtétel céljára többé-kevésbé szándékosan, tudatosan alkalmaztuk.

Ilyen képzőink a magyarban a *nomen caritivum* vagy *negativum* képzője és a műveltető igeképző; amannak alakjai *-talan*, *-telen* vagy *-tlan*, *-tlen*, emezé *-at*, *-et* vagy *-tat*, *-tet*. Különösen a *nomen caritivum* vagy *negativum* képződésében találkozzunk igen gyakran a szóban forgó jelenséggel, s úgy szólván szemünk előtt támadnak az irodalmi nyelvben az új formák a jelentésbeli különbségek fedezésére, úgyhogy az alakbeli vagyis hangbeli elkülönödésnek másodlagos voltát egészen kétségtelen tényül állapíthatjuk meg. A *nomen caritivum* képzője némely szavakban minden jelentésbeli különbségtétel nélkül is lehet kétféle, pl. *só-talan* és *só-tlan*, *szó-talan*—*szó-tlan*, *erő-telen*—*erő-tlen* stb. Ámde ezekkel szemben több olyan *nomen caritivumunk* van, a melyekben a nyelvszokás vagy a *-talan* *-telen*, vagy a *-tlan*, *-tlen* alakban és természetesen bizonyos jelentéssel megállapodott immár. Ilyen mellékneveink például: *álmatlan* 'schlaflos', *becstelen* 'ehrlos', *gyámoltalan* 'unbeholfen, ungeschickt', *kedvetlen* 'übelgelaunt', *képtelen* 'unsinnig, unfähig', *lelketlen* 'herzlos, gewissenlos', *munkátlan* 'untätig, müssig', *páratlan* 'ungerade, unpaar, ungleich, unvergleichlich'. Mármint egyik elbeszélőnk az 'álmom nélkül való, álom nélküli' alvás fogalmát akarván kifejezni,

ezt a közönségesen 'aludni nem bírót' jelentő *álmatlan* szóval nem fejezhette volna ki eléggé szabatosan, azért ugyanazon *álom* töből, a melyből az *álma tlan* már régebben alakult volt, egy új *álom-talan* formát alkotott magának: «a fáradt emberek *álomtalan* alvása» (Budapesti Hirlap 1909 okt. 31, tárcza). Ezért mondja CSOKONAI egyik ódájában a 'becs nélkül valót' (wertlos) így: «mégis *becstelen* pusztá bogács fedi... szent tetemid helyét», mert a *becstelen*-nek más, 'ehrlos' a jelentése. Ezért nevezi VÖRÖSMARTY «A szegény asszony könyve» cz. költeményében saját elaggott anyját *gyámolatlan*-nak («agg, szegény és gyámolatlan»), azaz gyámol nélkül valónak és nem *gyámoltalan*-nak: 'unbeholfen, ungeschickt'. A lanya börzei üzletet ezért írják újabban lapjaink *kedvtelen*-nek, pl. «a helyi értékek piaca *kedvtelen*» (Budapesti Hirlap 1901 jan. 27); «a mai forgalom *kedvtelen* volt» (uo. 1911 aug. 8). A *képes levelezőlap*-pal szemben az egyszerűt, kép nélkül valót legfőljebb tréfásan nevezhetjük *képtelen levelezőlap*-nak, komolyan *képtelen*-nek vagyunk kénytelenek mondani, hogy az elemei szerint azonos *képtelen* szónak 'unsinnig, unfähig' jelentését eleve kizárjuk az olvasó vagy hallgató képzetéből. Ugyanez okból nevezte KIS JÁNOS a képek nélkül való beszédet éppen a szóban forgó tagadó alakkal: «A' képes és *képtelen* nyelvet vagy a' metaphorai és tulajdonképi kifejezéseket ne keverjük össze» (Blair Hugo Rhetor. és æsthet. leczkéi I. 281). Ilyenek a következő példák is: «Nézd csak ezt a leányt, milyen különös kifejezése van az arcának! Olyan, mintha nem volna lelke. A család, kihez a *lélektelen* [értsd: lélek nélkül való, nem 'herzlos, gewissenlos'] kisasszony tartozott, uj volt a szállóban]» (Budapesti Hirlap 1907 szept. 10, tárcza). «Szeretetreméltó *lélektelenséggel* mondta Flóra ezt a pár szót» (uo. 1909 decz. 29, tárcza). «A halál rettentő látomása ajkunkra fagyasztja a fájdalom és a részvét *lélektelen* szólamait» (uo. 1910 decz. 30, vezérczikk). «Álmodó lelkemen, mint nehéz bilincs a rab kezén, csörgött a hivatal *lélektelen* munkája» (uo. 1911 ápr. 6, tárcza). «A példák számát meg lehetne sokszorozni: a Kisértetek [t. i. Ibsen Kisértetei] rettentő házaseletével; ... a Rosmersholm gyermektelen és *lélektelen* házasságával» (uo. 1912 szept. 5, tárcza). «Az európai nagyvárosok sokféle színházi publikuma között nincs egy sem, mely *lélektelenebb* és izlésben alantabb járó volna, mint

a budapesti» (Magyar Figyelő I. 91). «Élni fog [a kis virágáros leánya] kunyhójában, szomszédai között, álmosan, biztosan és *lélektelenül*» (BELÉNYESI G.: OUIDA «Egy pár kis faczipó» ford.² 92, az olvasó körülb. így érti: minden lelki, érzelmi élet nélkül; az eredetiben «soulless», a minek szintén vannak hasonló átviteles árnyalatai is, l. pl. FLÜGELNÉL²). Ez a *lélektelen* alak úgy szólván csak a *lelketlen* kikerülésére keletkezik újra meg újra az írók tollán, a nélkül, hogy a közhasználatban szakadatlan hagyománya volna, bár előfordul már — bizonyára ugyanilyen megkülönböztető czélzattól fogantatva — 1815-ben KIS JÁNOS Verseiben (I. 148): «Remeg, 's el akar *lélektelen* Futni, nem birja lábait.» A munka nélkül, foglalkozás.nélkül valókat újabban az 'untätig, müssig' jelentésű *munkátlan*-tól megkülönböztetve *munkátalanok*-nak nevezik hirlapjaink, pl.: «a *munkátalan* kereskedelmi alkalmazottak» (Budap. Hirl. 1901 febr. 2); *munkátalanság* (uo. 1901 decz. 13, 1905 febr. 11, stb.). Az 'unparteiisch, neutrius partis' fogalmára a múlt század elején keletkezett a *párt-atlan* szó (l. NyÚSz.), s most, hogy egy idestova talán párt nélkül maradó politikust jellemezzen, azt mondja az éleztap: «Ma csupán *pártatlan* vagyok, És nemsokára — *párt-talan*» (Borsszem Jankó 1913 szept. 21), a versíró tehát a fölmerült új fogalmat a meglevő, de más értelmű *párt-atlan*-tól a képző másik, -*talán* alakjával különböztette meg. MADÁCH pedig, élettárs nélkül való nőkről szólva, azt mondja: «E két nő *pártatlan*, Jelenkezzék,*) ki párjaúl igényli» (Az ember tragédiája XII. szín). Hasonló érdekes példák még a következők, a melyekben a közönséges *korlátlan*, *észrevétlen*, *részvétlen*, *öntudatlan* alakoktól a teljesebb -*talán*, -*telen* képzőformának alkalmazásával csak azért térnek el az írók, hogy a *korlát*, *észrevét*, *részvét* és *öntudat* hiányát annál szembetűnőbben és nyomatékosabban kifejezhessék: «Az internátus vas fegyelme alól egyszerre kerülnek az egyetemi élet *korláttalan* szabadságába» (Budapesti Szemle 1899 nov. füz. 308. l.). «Ember, rabember, a ki robotmunkái [olv. -munkáid] mellett folyvást szabadságért esengsz s *korláttalanságot* sóvárogsz» (BÁRSONY ISTVÁN, Budap. Hirl. 1908 nov.

*) A FuF. XIII. 181. l. «jelentkezzék» tollhiba.

21, tárcza). «Ne tűnjék el *észrevétlenül* ez a... teljes fordítása a külföldön legnépszerűbb magyar költőnek» (Budap. Szemle CXVI. 462). «A hideg és *részvétlenül* külső alatt melegen érző sziv lappang» (Budap. Hirl. 1907 febr. 5, tárcza). «Belsejökben kevesebb rugó mozog; nincs bennök annyi *öntudattalan*, álomszerű, titokzatos» (Budap. Szemle .XCVI. 342). Valamennyinél érdekesebb azonban a következő példa, a melybe a finomult æsthetikai érzék is belejátszott: «De nem minden *meztelen* test gyönyöre a szemnek», írja egy æsthetikus a Budap. Szemlében, CXXXVI. 5, nyilván szándékosan kerülve az alantasabb képzeteket kiváltó *meztelen* szót s helyettesítve ezt a belőle nyelvújítóinktól elvont *mez* szónak újonnan való tagadószó képzésével.*) Hogy ezek a tudatos megkülönböztetés szülte fosztóképzős alakok mennyire nem tekinthetők szókinszünk általános és megállapodott elemeinek, bizonyítja az az érdekes körülmény is, hogy legteljesebb szótáraink is alig egyről-kettőről vesznek közlök tudomást. Az említett melléknevek közül ugyanis Czuczor-Fogarasi csak a *becstelen*, *gyámolatlan* és *képtelen* alakokat tárgyalja külön cikkekben, észrevéve a *becstelen*, *gyámoltalan* és *képtelen*-től való jelentésbeli különbözésüket is; az *álomtalan*-t és *lélektelen*-t már csak példák nélkül, a közönségesebb *álmatlan*, *lelketlen*-re való utalással említi; Ballagi 1890-iki Magyar-német szótára, CzF.-val szemben némi önállósággal, csupán az *álomtalan*, *becstelen*, *gyámolatlan* és *lélektelen*-nek ad helyet; Kelemen Béla pedig, újabb irodalmi nyelvünknek ez éber lajstromozója, a négy utóbbinak már felét, a *becstelen*-t és *lélektelen*-t kiközösíti elődje lajstromából (l. Nagy Kézi Szótár, II. kiad. 1912); a többi tárgyalt melléknév-alak azonban, ú. m. *észrevétlenül*, *kedvtelen*, *korlátatlan*, *meztelen*, *munkátalan*, *öntudattalan*, *pártalan*, *pártatlan*, a három nagy szótárnak egyikében sem található.

A műveltető képzőnek eredetibb alakja *-t*, illetőleg leggyakrabban a tövégi magánhangzóval együtt *-at*, *-et*; e két képzőalak egyesüléséből származott, aztán a *-tat*, *-tet* forma, a mely ma a legközönségesebb. Mármint ha valamely igének műveltető alakja az eleven működésben levő két képzőalaknak, az *-at*, *-et*

*) Néhány hasonló esetet már SIMONYI is megfigyelt volt, l. Egyet. Philol. Közöny V. 223. s köv. II.

nek vagy *-tat*, *-tet*-nek valamelyikével bizonyos jelentésben már megállapodott, s ha más árnyalatú műveltető ige használatának szüksége merül föl, akkor ezt az új műveltető igét csaknem mindig a másik képzőalakokkal formáljuk meg. Az *él* igének közönséges műveltető alakja pl. az *él-tet*, de minthogy ennek már külön, meghatározott árnyalatai vannak: 'am Leben erhalten' és 'auf jemanden ein Lebehoch ausbringen', azért ha pl. egyszerűen az élés okozását, megtétetését akarjuk kifejezni, kénytelenek vagyunk az egyszerű *-et* képzőalakot alkalmazni: «hogy a dolgok életét *élesse* velünk» (CHERBULIEZ Művészet és természet, ford. 108. l.). Így mivel a *szopik* ige rendes műveltetőjének, a *szoptat* igének 'säugen' a jelentése, ha nem gyermeknek, illetőleg emlőnek szopásáról van szó, kénytelenek vagyunk egy új, *szop-tat* műveltető alakot formálni: «én tejbe mártott szivacsot *szoptattam* vele» [az ölebbel] (EBERS «Homo sum» című regényének fordításában, 271. l.). Ez okból használta VAJDA JÁNOS is egy tárczacikkében a közvetlen műveltetést jelentő, közönséges *mozg-tat* ige helyett az újonnan alkotott *mozog-tat* alakot, hogy egy új árnyalatot, a műveltetés közvetett voltát fejezhesse ki vele: «*mozogtassunk* a színpadon egész regement balletistát» (Egyetértés XXI. évf. 83. sz.).

A megkülönböztetésnek ugyanezen módját a szóragozás terén is megfigyelhetjük. A 3. személyi birtokos személyragnak pl. eredetibb alakja *-a*, *-e*, újabb formája *-ja*, *-je*; a *láb* szónak pedig, mint a testrésznevek legtöbbjének, az eredetibb *-a*, *-e* raggal hagyományozódott át a 3. szem. alakja: *lába*. De mihelyt más, pl. átvitt értelemben, vagy, mondjuk, tulajdonnévül használjuk a szót, kénytelenek vagyunk a másik ragalakot alkalmazni: *láb-ja*, pl. «azon rege-düdolókból, kik tovább egy öltőnél ostromolták a magyar Helikon *lábját*» (ARANY Prózai dolgozatai² 358. l.); vagy ugyancsak ARANYnak «A rab gólya» című költeményében: «Árva gólya áll magában Egy teleknek a *lábjában*»; s ha tulajdonnév volna a szó, akkor is így kellene mondanunk pl.: «mindent megtesz az ő kedves *Lábjáért*», t. i. Láb nevű barátjáért (a *Lábáért* lehetetlen alak volna). Hasonló példa, hogy bár a *villám* 'Blitz' szónak rendes személyragos alakja *villám-a*, versenyparipa nevéül használva, mégis így kell mondanunk: Jósika báró *Villám-ja*. Ezért írja már KEMÉNY ZSIGMOND is JÓSIKA

Abafijának egyik személyéről: «*Willámja* Florára... emlékeztet» (Összes Művei X. 308).

De a magyar szóképzésben és szóragozásban nemcsak a képző és rag alakjának megfelelő megválasztásával eszközölhetjük a jelentés megkülönböztetése céljából szükségessé váló alaki elkülönítést, hanem azzal is, hogy az illető képzőt vagy ragot a tőnek más-más alakjához függesztjük. A *buzog* 'sprudeln, quellen' igének melléknévi igeneve voltaképpen *buzgó*-ó, s még ARANY azt írja pl. «Szent László füve» cz. legendájában: «Megszüntünk áldozni *buzgó* kútfejeknél» azaz: bugyogó forrásoknál. Minthogy azonban a *buzgó* igenév már régtől fogva 'eifrig, inbrünstig' jelentést vett föl, ha a *buzog* igének melléknévi igenevét eredeti értelmében akarjuk mondani, kénytelenek vagyunk azt újra megalkotni, még pedig úgy, hogy az igenévképzőt az igének 3. szem. alakjában mutatkozó bővebb tőalakjához függesztjük hozzá: *buzogó*, a mint egy újabb elbeszélőnk teszi is: «Ezt már olyan lelkem mélyéből *buzogó*, olyan forró szavakkal mondtam, hogy...» (GÁRDONYI GÉZA, Magyar Figyelő I. 49). Ugyanígy vagyunk pl. az *éber* 'wachsam, munter' melléknévvvel is, a melynek régi, szabályos módhatározó alakja *ébren* ugyan, de mivel ezt már csak 'wach, munter, schlaflos, wachend' jelentéssel használjuk, a német 'rege' értelem szüksége esetén a határozó alakot megkülönböztetés végett így kell a bővebb tőből újra megformálnunk: *éberen*, pl. «leleményeink főforrása az élet volt, melynek jelenségeire mindig *éberen* figyelt» (Budapesti Szemle XCIII. 397); «a villámos kocsik mérsékelt sebességgel haladnak s a rendőrök *éberen* működnek» (Budap. Hirl. 1898 május 11), stb.

A tőalaknak ilyen megkülönböztetése valósággal általános szabály erejével jelentkezik a tulajdonnevekben. Míg a finn nyelv a tulajdonnévül használt névszót közönséges ragozása szerint, a tőalak szabályszerű változásainak megtartásával ragozza, pl. *kiven kovuus* a kő keménysége és *Kiven valitut teokset* Kivi válogatott művei, *Saarisén piirustukset* Saarinen tervei (a mi magyar, német vagy más nyugateurópai emberre nézve eleinte annyira meglepő nyelvi sajátság): addig a magyar, ellenkezőleg, változatlanul hagyja a tulajdonnévül használt köznév nevező alakját s a tőnek lehetőleg minden olyan hagyományos és szabályszerű változását mellőzi, a mely hangalakjánál fogva a köz-

névi értelmet juttatná a hallgató tudatába. Pl. *fodor*, tárgyraggal *fodrot*, de tulajdonnévül *Fodor-t*; *arany*: *aranyat*, de *Arany-t*; *fehér*: *fehére-t*, de *Fehér-t*; *kemény*: *keménye-t*, de *Kemény-t*.*) E megkülönböztetésben nyelvünk annyira megy, hogy az eredetileg nyilván velaris *i*-vel ejtett s ma mélyhangú ragozású közneveket, tulajdonnévül használva, palatalis hangrendű szóként ragozza, pl.: *víg*: *vígak*, de tulajdonnévül: «a *Vígek* mind ott voltak», vagy: «lenyelem a Nemzetit [értsd a Nemzeti Színházat], a *Víget* [értsd: a Víg-színházat]... Másnap a *Vígbe* szerződöm» (Borsszem Jankó 1912 aug. 4); «a Népoperát átengedték az olaszoknak, a *Víget* [a Víg-színházat] az osztrákoknak, a Magyarat [a Magyar Színházat] a németeknek» (uo. 1912 decz. 29); «na oda [színházba] eljárógatok néha. A *Vígbe* meg a Királyba, Operába nem» (Budapesti Hirlap 1913 okt. 11, tárcza). Az efféle példák talán leg-erősebb bizonyítékai fölfogásom helyességének. Hiszen a *víg* szó mindig mélyhangú volt s mindig az ma is a magyarban, s ha tulajdonnévül — akár családnévül, akár a Víg-színház rövidebb elnevezéséül — használva, mégis egyszerre magashangúvá lesz, ennek nem lehet egyéb oka, mint az, hogy a beszélő a mélyhangú ragos alakot ösztönszerűleg kerüli, mert érzi, hogy a *vígak*, *vígat*, *vígba* stb. szóalakokkal a közönséges melléknévi fogalmat ébresztené föl a hallgató tudatában.

Nem szaporítom a példákat, mert azt hiszem, az elsoroltak is eléggé igazolják nézetemet, hogy a nyelvbéli megkülönböztetésnek bizonyos tekintetben tudatos esetei is vannak, olyanok, a melyekben határozottan az alak igazodik az előzetesen föllépő jelentésbeli különbséghez, úgyhogy e jelenséget helyesebben és szabatosabban *alaki elkülönődésnek*, *alaki megkülönböztetésnek* (Formendifferenzierung**) kell neveznünk, szemben azokkal az esetekkel, a hol előzetesen megvolt alakváltozatok között utólag

*) Vö. még az effélékről TMNy. 276.

**) Ez a német műszó természetesen nem új. Használja pl. DIETERICH is az Indg. Forsch. XVI. 1. s köv. II. (1904) olvasható dolgozatában: «Akzent- und Bedeutungsverschiebung im Mittel- und Neugriechischen», de csak általánosságban, a nélkül, hogy PAULnak és WUNDERnak erre vonatkozó fölfogásával, a jelentésbeli és hangbeli mozzanatok egymáshoz való viszonyával foglalkoznék.

valósággal jelentésselkülönödés, jelentésmegoszlás (Bedeutungs-differenzierung) támad. A tárgyaltam példákban voltaképpen új formákat teremtett nyelvösztönünk a régiek mellé, hogy új fogalomárnyalatokat fejezhessünk ki velük; míg jelentésmegoszlásnak, jelentésselkülönödésnek azokat az eseteket nevezném csupán, a hol eredetileg azonos jelentésű alakváltozatok között a jelentésbeli elkülönödés határozottan utólag, másodlagos jelenséggül lép föl. Ilyen jelentésmegoszlás mutatható ki például irodalmi nyelvünkben az eredetileg azonos jelentésű *növel* és *növel* szavaknak és származékaiknak használatára nézve. A régi irodalom, úgy látszik, csak a *növel* alakot ismerte, mind 'wachsen machen' (vermehren) mind 'erziehen' jelentéssel (l. NySz.). A *növel* alak nem egyéb, mint a *növel*-nek ajakos ejtésű változata, a mely bizonyára egyes nyelvjárásokból hatolt az irodalmi nyelvbe, s kezdetben természetesen ugyanaz volt a jelentése, a mi a vele teljesen azonos *növel* szóé. KEMÉNY még azt írja: «Pécsi sokkal szabadabban *növelte* Deboráht, mint akkor szokás volt» (Rajongók II. 149); és: «*növeltetésére* nézve egészen szombatos, de szívében főleg keresztyén volt» (uo. II. 129). GYULAINÁL is így találjuk még: «tanítványai *növelése*» (Vörösmarty életrajza² 102), és: «gyermekait *növeltethesse*» (uo. 300). Ma teljesen szokatlanok, sőt egyenesen hibásak volnának ezek az alakok, mert így kell írunk: *nevelte*, *neveltetése*, *nevelése*, *neveltethesse*. A *nevel* és *növel* között utólag támadt jelentésbeli megoszlást érdekesen világítják meg a következő helyek: «Hegedüs Sándor pályáját mint *nevelő* kezdte Csengerynél, s míg ő *nevelte* a Csengery gyermekeit, Csengery valósággal *fölnövelte* őt» (vagyis: magasra emelte pályáján, nagygyá tette stb., Nemzet 1886 ápr. 25, tárcza); «ő [Mikszáth] ezentul is az marad, a mi volt, sőt csak most lesz igazán az, nemzetnővelő és nemzetnevelő» (Budap. Hirl. 1910 máj. 29, vezércz.); «ezt az olvasóközönséget *neveli* és *növeli* napról-napra a kisebb műfaj» (uo. 1910 decz. 8, tárcza). S azért egészen helyesen jár el KELEMEN 1912-iki szótára, mikor a *nevel* és *növel* szókat külön cikkekben tárgyalva, amazt így értelmezi: 1) erziehen; 2) (növényt) züchten; emezt pedig csupán egyfajta jelentéssel, így: vermehren, vergrössern, steigern, erhöhen. Hogy a *növel* miért szorítkozott utóbb csupán a 'vermehren'-féle jelentésre, annak oka a *nöni*, *növök*, *növés* stb. szók hatásában kere-

sendő, a melyek csakis eredeti 'wachsen' jelentésükben járatosak. A *növel* ige a KEMÉNY-GYULAI korabeli 'nevel' jelentésével ma csak a *növelde* származékban tartotta meg ő-jét: *papnövelde* stb., ha még van, a kinek tetszik ez az új szó. Hasonlóképpen osztott meg irodalmi nyelvünkben a jelentés az eredetileg azonos értelemmel használt *irány* és *arány* (l. NyÚSz.), vagy az eredetileg szintén azonos *hő* 'calor' és *hév* 'pathos' között (vö. NySz.), stb. Ellenben nem mondható találónak az a magyar példa, a melylyel Gombocz WUNDT Néplelektanának ismertetésében (Nyr. XXXII. 253 és NyF. VII. 53) a párhuzamos jelentésváltozást megvilágítja, t. i. a *szaval* 'declamare' és *szól* 'dicere' esete. A kettő közül Gombocz a *szaval* igét tartja hangtanilag szabályos alaknak, míg a *szól* létrejöttét szerinte képzettársulás (vö. *szó*, *szóban* stb.) magyarázza, tehát úgynevezett analogias alakulás. Ez a fölfogás figyelmen kívül hagyja a nyelvtörténetet. Az ősi alak a *szól* ige; nyelvünk a XIX. századig mást nem is ismert. A *szaval* ige csak a nyelvújítás korában lép föl (l. NyÚSz.) s valószínűleg a nép nyelvéből (l. MTsz.) hatolt az irodalomba. A *szaval* mindenesetre újabb jövevény az irodalomban, a melyet tudunkkal mindjárt határozott 'declamare' jelentésben hoztak forgalomba, a nélkül, hogy itt a szó igazi értelmében akár jelentésmegoszlásról, akár párhuzamos hang- és jelentésváltozásról beszélhetnénk. *) A mi pedig a két alakot illeti, a *szól* éppenséggel nem mondható a *szaval*-nál hangtanilag kevésbé szabályosnak. Hiszen a *szó*-nak személyragos alakjai eredetileg így hangzottak: *szó-m*, *szó-d*, *szó-nk*, *szó-tok* (l. NySz.), s csak a 3. szem. alakok mutatnak kezdettől fogva *v-s* formát: *szava*, *szavok*; úgyhogy éppen ellenkezőleg a *szaval* igét kell analogiából, a 3. személyű *v-s* alakok hatásából magyaráznunk s a *szól*-nál mindenesetre újabbnak tartanunk.

Általában véve: bár a WUNDT-féle új fölfogás *párhuzamos*

*) Itt használok föl az alkalmat annak a megjegyzésére is, hogy WUNDT *singulärer Bedeutungswechsel* műszavának *szórványos jelentésváltozás*-sal való fordítása sem találó Gombocznál (ez *sporadisch* lenne németül); a jelenség természetének megfelelőbben *különös jelentésváltozás*nak kell ezt neveznünk, a minthogy a *singulär* szónak csakugyan megvan ez az értelme is (vö. SARRAZIN: Verdeutschungs-Wörterbuchjában, 3. kiad.: 'eigenartig').

hang- és jelentésváltozásról (correlative Laut- und Bedeutungs-änderungen) nem helytelen, mert csakugyan vannak ilyen párhuzamos fejlődésre is biztos példák, én mégis azt tartom, hogy a PAUL-féle *megkülönböztetés* (Differenzierung) jelenségéről ezután is szólnunk kell a nyelvtudományban, és — a mint éppen kifejtettem — határozottan különbséget kell tennünk a *jelentésbeli és alakbeli megkülönböztetés*, a *Bedeutungsdifferenzierung* és *Formendifferenzierung* nyelvi jelenségei között.

ZOLNAI GYULA.

Tanya.

PÁPAY érdekes fejtegetéseihez, l. MNyv. 9:441 s k. l., ide iktatom, a mit 11 év előtt orosz nyelven írtam e szóról, l. Izv. otd. russ. jaz. VII:4:306 s k. l. Én a magyar *tanya* szó történetéből indultam ki, azt a kérdést föl sem vettem, hogy tisztán hangtanilag lehetett volna-e szláv *stanja*-ból magyar *tanya*, de egyet értek P.-val, hogy ez szemben a *stěna* > *esztēna*, *stogŋ* > *asztag*, *stolŋ* > *asztal*-féle esetekkel kizártnak tartható. Igaz, hogy *stoklas*-ból *toklász* lett, de itt a szókezdő *s* nyilván dissimilatio következtében tűnt el. És most hadd következze az én magyarázatom:

«Különös tárgyalást kíván a *tanya* szó. MIKLOSICH két helyen szól róla, egyszer a locus piscaturæ jelentéssel 852. sz. a., azután tartózkodó hely, különösen pásztorok tartózkodó helye értelemmel 780. sz. a. De e szó története nem enged meg ilyen elválasztást. Míg az első jelentést egész sor latinul írt okiratból ismerjük, kezdve a XIV. századtól, Nyelvtörténeti Szótárunk az általánosabb 'sedes' tartózkodó hely jelentésre, a mely ma közkeletű, csak két példát idéz, egyet 1693-ból, a másikat 1787-ből, egy harmadik, most szintén közismert jelentésre csak egy példa van idézve FALUDIBÓL, egy XVIII. sz.-beli íróból. A most szintén ismeretes *tanyáz* igét az NySz. egyáltalában nem ismeri. KRESZNERICS csak egy 1808-ban megjelent szótárból idézi. A szó történetéből világosan kitűnik, hogy ugyanazt jelenti, mint a szláv *tonja*, mély helyet a vízben, a hová a halász hálóját veti, azután a parton egy ehhez a halászó tanyához közelfekvő helyet. Így nyeri a *tanya* szó a 'sedes' jelentést, eleinte a halásznak tartózkodó helyének a jelentését, azután pedig általában a tartózkodó helyét. Jellemző ez általánosítás történetére és eredeti jelentésárnyéklatok elhomályosítására, hogy az irodalmi nyelvben az előbb eleven vonatkozást a halászhálózathoz nem érezni; a *tanya* szó régi jelentésében kizárólag halász kifejezés lett, a melyet mi városiak már meg nem értünk. Ennél fogva M. állítása, hogy a 'sedes', tartózkodó hely jelentésű *tanya* a locus piscaturæ jelentésű *tanyá*-tól különbözik és *stanije*-ből származik, a bírálatot meg nem állja: a magyar *a* ebben az esetben is szláv *o*-ból való és nem szláv *a*-ból.»

ASBÓTH OSZKÁR.

AZ IDG. FLEXIO GENESISÉNEK PROBLÉMÁJA.

(Folytatás.)

III. Kísérlet a probléma megoldására.

III. A nominális flexio genetikus viszonyai.

A duális casusok suffixumai.

A duális ma már általános föltevés szerint singuláris képzés, a mely eredetileg a párosságot jelentette [MERINGER, KZ. XXVIII. 217 et seqq. HIRT, IF. XVII. 53. Hb.² 308. BRUGMANN, Grr. II. 2. 195. KVG. 387 etc.]. Az alapnyelvi casusformák száma itt jóval kisebb mint a másik két numerusban, de az eredeti nagyobb formagazdagságnak még több nyoma van.

Nom.-acc.-voc. du. M. F.

a) o-tövek. Az alapnyelvi typus: *ékūōu (óí. ášvāu, gót ahtau), resp. *ékūō (ved. ášvā, gör. ἰππω, lit. vilkū, ószl. vlъka). Az *-ōu végzet a lit. vilkū gerū-ju bizonyossága szerint acutus volt [HIRT, Hb.² 350. BRUGMANN, l. c. 196 etc.] s így idg. *ékūōu kétségkívül prótoidg. *ékūōue, a mint HIRT is mondja [IF. XVII. 78. Hb.² 309. 406]. Az az állítása azonban, a mely nyilván BRUGMANN tetszését is megnyerte [cf. l. c. 11, 121], hogy t. i. e typusnak *-u, resp. *-ue eleme egy *ue 'beide' jelentésű önálló partikula, sajnálatos visszaesés az OSTHOFF-féle partikula-theoriába, a melyet éppen e casus terén MERINGER [l. c. 228] végleg megdöntött és fölöslegessé tett. HIRT eljárása annál feltűnőbb, mert korábban [Hb.¹ 216] a MERINGER megjelölte helyes úton járt, újabb keletű Pál-fordulásával egyébként csak inconsequentíákba sodródott.

Idg. du. nom.-acc. **ékūōu* nem lehet egyéb mint *eu/u*-tövé D-fokozatú suffixum nélküli nom. sg., casus indefinitus — a mint a partikula-theoriáról egészen megfelelően HIRT is mondja [Hb.² 368—369] — s tehát oly felépítésű mint loc. sg. **sūnēu* (ói. *sūnāu* etc.). Egészen analog módon az *ei/i*-töveknél oly formatio mint a D-fokozatú suffixum nélküli **póntēi* egyidejűleg mint nom. sg. (: av. *panta*) és loc. sg. (: ószl. *patī*) szerepel. A mint idg. **póntēi* < prótoidg. **pónteie*, úgy idg. **ékūōu* < prótoidg. **ékuoue*; a mint továbbá az asigmatikus nom. sg. av. *panta* < **póntēi* mellett a sigm. nom. sg. gör. *δεσ-πότης* < **potēis* áll [HIRT, Hb.² 339, 399], úgy az asigm. nom. du. gör. *ἑπρω* < **ékūōu* mellett a sigm. nom. sg. gör. *πάτρις* < **patrōus* lép föl; a mint végül az ói. *sákhā* < **sôq*ōi* mellé a thematikus lat. *socius* < **soq*ios*, úgy a gör. *πάτρις* < **patrōus* mellé a themat. lat. *patruus* < **patrēuōs* sorakozik. A parallelizmus teljes.

Ezek alapján a szóban forgó idg. **-ōu* < prótoidg. **-eue* kétségkívül az *-eu/u-*, resp. *-ue/uo-* töképző elemekkel függ össze, a hogyan — a partikula-theoriát megint negligálva — HIRT maga is mondja: 'Alte *ou*-Stämme liegen zunächst in den Dualformen vor, *ἑπρω* . . . , ai. *ásvāu*, idg. **ekwō(u)* aus **ekwowe*' [Hb.² 406]. E töképzők kézzelfogható ablaut-varianták [cf. N. VAN WILK, Der nominale Gen. sg. 15. HIRT, Hb.² 297 etc.] és sűrűn fordulnak elő egymás mellett, v. ö. pl. ói. *táku-*: *takvá-*, ói. *tanú-*: lit. *tenvas*, gör. *Ὀρφρῶς*, ói. *ῥbhú-*: ói. *ῥbhvá-* etc. — Az *eu/u*-tövekre utal továbbá esetleg du. nom. acc. av. *zastō padō* < árja **žhastau* **padau* — ha ugyan nem valami analogikus képzés [BRUGMANN, Grr. II. 2. 198] — és minden esetre az *o*-tövé gen. loc. du. *-ou(s)* végzete [l. alább, p. 18].

Az idg. du. **ékūōu* mellett álló **ékūō* sandhi-formatio alapján *eu/u*-tövekből való *-ō*-végű nom. sg. várható s tényleg ki is mutatható, v. ö. ói. nom. sg. F. *māyā avišyā ašvayā* etc.: *dur-māyū- avišyū- ašvayū-* etc. [BRUGMANN, Grr. II. 2. 225]; v. ö. még gör. *βίωνος* < **suiō-no-s*: *βίός* < **suiu-s* etc. A *ue/uo*-képzések mellett is vannak *ō*-formatiók, cf. gör. *πάτρις*, lat. *patrōnus*: lat. *patruos*, gör. *κυρῶν*: lat. *curvos* etc. [cf. BRUGMANN, l. c. 211. HIRT, Hb.² 406].

A fentebbiek alapján kétségtelen, hogy a du. $*\text{-}\bar{o}u$ végzetének az ói. *u-bhāu* 'beide', lat. *vīgintī* etc. szavakhoz — a vulgát felfogás ellenére [v. ö. pl. BRUGMANN, l. c. 121 etc.] — egyáltalában semmi köze sem lehet, s napnál világosabb, hogy itt egy az o-paradigmába beolvadt *eu/u*-casusról, az idg. flexiós rendszer rendszertelenségének újabb bizonyítékáról van szó.

Az *-eu/u* < *-eue*-tövekről származó idg. $*\text{-}\bar{o}(u)$ aztán — legalább az árjában — 'consonantikus' töveknél is föllép: ói. *pādā(u)* etc. Mivel a 'consonantikus' tövek eredetileg szintén thematikusok voltak, ebben semmi feltűnő nincsen, s ha agsz. *nosu duru* csakugyan oly képzés mint ói. ved. *nāsā dvārā*, a mi — OSTHOFF [IF. XX. 193] és BRUGMANN [Grr. II. 2. 197] ellenére — még mindig lehetséges [cf. KLUGE, Vorg.² 452. STREITBERG, Urgerm. 187. HIRT, Hb.² 309], akkor volt idg. $*\text{-}péd\bar{o}(u)$ is. Érdekes, hogy az óindben *pād-*, *pāda-* és *pādu-* egyaránt kimutatható.

b) *ā*-tövek. Idg. typus: $*\text{-}ék\bar{u}ai$ (ói. *áśvē*, lit. *ranki gerē-jī*, ószl. *raçé*), mely alak végződése a litván tanúsága szerint elismerten *acutus* volt [BRUGMANN, Grr. II. 2. 198 etc.], minél fogva idegen elem, pláne partikula hozzájárulásáról — a mint régebben hitték [pl. BRUGMANN, Grr. II.¹ 541] — vagy contrahcióról szó sem lehet. Mivel továbbá *ā*-sorban mozgó *ai* nincsen, kétségtelen, hogy az alapnyelvi alak nem $*\text{-}ék\bar{u}ai$, a mint általában fölteszik [pl. BRUGMANN, l. c. etc.], hanem $*\text{-}ék\bar{u}ai$, a mint a lat. sg. F. *quae* is nem $*q^{\bar{u}}ai$, hanem $*q^{\bar{u}}ai$ [l. fennebb, IV. p. 280].

A feltételezett $*\text{-}ék\bar{u}ai$ nem lehet egyéb mint ugyancsak suffixum nélküli képzés, casus indefinitus. E föltevés mellett szól az is, hogy a voc. sg. számára az árjában az ói. *áśvē*, av. *daēne* alapján szintén $*\text{-}ék\bar{u}ai$ typust kell rekonstruálni, sőt nem lehetetlen, hogy a gör. voc. *γόναι* (nom. *γονή*; v. ö. még *γοναι-μηνής* és *γόναιος γόναιον*?) — BRUGMANN [Grr. II. 2. 135. IF. XXII. 174—176] ellenére — szintén hasonló képzés, a mint feltették [pl. PEDERSEN, KZ. XXXVIII. 408 etc.]. A mi ezen árja voc. sg. $*\text{-}ai$ végzetét illeti, BRUGMANN újabban [Grr. II. 1. 223] a lit. *deivē* etc. *-ē* végzete alapján maga is lehetségesnek tartja, hogy idg. *i*-diphthongus folytatásáról van szó. De akkor a teljesen azonos du. nom. acc. $*\text{-}ék\bar{u}ai$ is ha-

sonló elbirálás alá kerül s egy régibb **ekūāi* alak feltevésére kényszerít, a mely az *ā*-tövek paradigmájában kitűnő tekintélyek szerint valósággal elő is fordul [JOH. SCHMIDT, KZ. XXVII. 387. BARTHOLOMÆ, IF. I. 189. Vorg. 126]. És tényleg gör. nom. *Λητώ Λητώι*: voc. *Λητοῖ* = ói. nom. *ášvā*: voc. *ášvē* (= gör. nom. *γυνή*: voc. *γύναι*?). Ez **ekūāi* jelenléte az **ekuā*-paradigmában újabb bizonyítéka az idg. flexiók rendszer rendszerességének.

NB. Ha a végzet metatán *-oi volna, mint a N. o-tövek-nél [? BRUGMANN, Grr. II. 2. 198], akkor az *ei/i*-tövekkel állna fönn kapcsolat.

c) (*i*)*ā* *i*-tövek. Idg. typus: **bhr̥ghn̥tī* (ói. *bṛhatī*, lit. *vežantī*, ószl. *vežaštī*), kézzelfoghatólag ugyanaz a képzés, mint a nom. sg. **bhr̥ghn̥tī* (ói. *bṛhatī*, lit. *vežantī*, ószl. *vežaštī*). Az acutus miatt idegen elem jelenlétéről szó sem lehet s így ez az alak is casus indefinitus.

d) *ei/i*- és *eu/u*-tövek. Idg. típusok: **m̥n̥tī* **s̥n̥nū* (ói. *matī* *sūnū*, lit. *naktī* *sūnu*, ószl. *nošty* *syny*). Az -*i* és -*ū* acutus volta miatt [BRUGMANN, Grr. II. 2. 200] idegen elem nem lehet jelen s így — ha analogia nincsen a játékban [cf. HIRT, Hb.² 309. MEILLET, *Introduc.*² 263] — **m̥n̥tī* **s̥n̥nū* nem egyéb mint R-fokozatú tőképzés: **m̥n̥tei* **s̥n̥neu*, cf. instr. sg. ved. *ūtī*, av. *xratū* és loc. sg. **p̥ontei* **s̥n̥neu*.

e) Cons. tövek. A végzet a görögben, valószínűleg a keltában s esetleg az irániiban is idg. *-e [BRUGMANN, Grr. II. 2. 200. MEILLET, *Introduc.*² 262. BARTHOLOMÆ, Vorg. 127. THURN-EYSEN, Hb. 194], cf. gör. *κόνε*, ir. *coin* < **k̥une*, gör. *ἀνέπε*, av. *nara* < *(*e*)*népe*. Hogy a gör. -ε analogikus produktum volna (**ἵππος*: *ἵππω* = *κόνε*: *κόνε*), a mint ezt feltettek [WHEELER, IF. VI. 139. HIRT, Hb.² 309], absolute fölösleges, bebizonyíthatatlan és valószínűtlen [cf. BRUGMANN-THUMB, Gr. Gr.⁴ 271. OSTHOFF, IF. XX. 193]. Ez az idg. *-e szerintem nem lehet egyéb mint az egykori thematikus tőhangzó, a mivel szépen harmonizál az, hogy legalább az ói. ved. s esetleg az av. o-declinációban valósággal van még egy ősrégi -a < idg. -e/o-végű és vocativusi funkciójú casus: ói. *vīra*, av. *vīra* < idg. **uīre*, o [l. BRUGMANN, Grr. II. 2. 198 etc.]. Ha av. *zastō* etc. < árja **žhastau* csakugyan analogikus képzés volna [árja **žhastā*: árja

**žhastāu* = árja **žhasta*: ir. **žhastau*; cf. BARTHOLOMÆ, Vorg. 127. BRUGMANN, Grr. II. 2. 198], akkor av. *vīra* etc. is teljesen biztos volna. De egy idg. *-e végű du. casus existentiája e nélkül is biztosítva van. Mondani sem kell, hogy ez a casus is suffixum nélküli töképzés.

A fentebbiek szerint valamennyi kimutatható nom. acc. voc. du. M. F. functiójú formatio egytől-egyig casus indefinitus.

Nom.-acc.-voc. du. N.

a) *o*-tövek. Idg. typus: **iugoí* (ói. *yugē*, ószl. *izē*). Az *-oi végzet minden valószínűség szerint acutus volt [BRUGMANN, Grr. II. 2. 201], minélfogva itt sincsen szó 'suffixális' járulékról, vagyis: ez a typus is casus indefinitus. Ez az *-oi kétségkívül azonos a nom. plur. *-oi elemével: **ékui* plur. és **iugoí* du. végzetei között semmi gondolható különbség sincs. A genus-különbség természetesen nem lehet apagogikus momentum — annál kevésbbé, mert hiszen a lit. *vilkaĩ* nom. plur. M. typus kiváló tekintélyek szerint voltaképpen -*ai*-végű régi plur. N. [JOH. SCHMIDT, Pluralbild. 231. HIRT, IF. X. 49 et seqq. WIEDEMANN, Hb. 64. MEILLET, De quelques innovations de la décl. lat. 15]. Mivel *e/o*-sorban mozgó *oi* nincsen s mivel **iugoí* töképzés, nyilvánvaló, hogy kiindulópontja az *ei/i*-tövek suffixum nélküli normalis vokalizmusú formatiója, pl. **ponteí* **pontoí*: voc. sg. gör. *Ἀητοῖ*, av. *vīs-pa'te* etc.

b) *ei i*- és *eu u*-tövek. Az idg. végzet *-*i* (ói. *šúcī*) és minden bizonynyal *-*ū* (lat. *cornū genū*) [cf. SOMMER, Hb. 425; másképpen BRUGMANN, Grr. II. 2. 202 etc.]. A formatiók tehát megint casus indefinitusok — mint a megfelelő M. F. **mūtī* **sñnū*.

c) Cons. tövek. Végzetük: idg. *-*i*, cf. **bhrghytī* (ói. *brhatī*), **nōmanī* (ói. *nāmanī*, *nāmnī*, ószl. *imenī*). Ez a typus mindenesetre sg. képzés [HIRT, Hb.² 309], a melynek kiindulópontja kétségkívül egy *-*i*-végű casus indefinitus, pl. az (i)*žā i*-töví nom. sg. F. **bhrghytī* (ói. *brhatī* etc.) vagy az *ei i*-töví nom. acc. voc. du. N. (ói. *šúcī* etc.) stb. A mi ezt az utóbbi lehetőséget illeti, érdekes, hogy ói. *akšī*, ószl. *oī* és av. *uši*, ószl. *uši* ép úgy lehet cons.-, mint *i*-tövből való képzés, mert a

szóaccentus [ói. *śúcī*, de *akṣī*], állítólag idg. kritérium [BRUGMANN, Grr. II. 2. 202] — nem alapulván ablauton — semmi esetre sem lehet ősrégi prótoidg. kritérium.

Instr.-dat.-abl. du.

E casusokban, mint a másik két numerus megfelelő casusaiban, *bh-* és *m-*suffixumok vannak, a melyeknek idg. végződéseit közelebbről lehetetlen meghatározni. A finális variációk nagy száma kétségkívül jól illusztrálja a primitív viszonyok rendszertelen gazdagságát, de egyúttal minden sikerrel biztató glottogonikus spekulációt illuzóriussá is tesz. Egy mégis bizonyos: e casussuffixumok nem állhattak eredetileg és kizárólag a duális functio szolgálatában. Így ói. *vṛkā-bhyām* mellett dat. sg. *tú-bhyam* áll s av. *zastaē^t-bya* mellett dat. sg. ói. ved. *tú-bhya* lép föl, a hol **-bhīo* a sg. **-bhi* és **-bho* contaminációja lehet; ír *fer^aib* < őskelta **uīro-bin* [THURNEISEN, Hb. 176] suffixuma talán **-bhim* [cf. θεό-φιν? BRUGMANN, Grr. II. 2. 187], tehát a sg. **-bhi* és **-mo* esetleges contaminációja; lit. *vilkaṁ*, a mennyiben < **ulq^o-mo* [WIEDEMANN, Hb. 52], velejében olyan képzés mint instr. sg. F. *rankū* < **ronkāṁ*; ószl. *vl̥koma*, a mennyiben < **ulq^o-mō*, egy sg. **ulq^o-mo* [cf. *vl̥koma*] alterációja lehet.

Valószínűleg idevaló még az instr.-dat.-abl. és gen.-loc. functiójú gör. hom. ἵπποιν, att. ἵπποιν -m eleme. E typus bizonyynyal görög újképzés, a melynek kiindulópontja azonban egészen homályos [cf. BRUGMANN, Grr. II. 2. 207. 209. 412—413. HIRT, Hb.² 351].

Figyelemre méltó, hogy M. o-töveknél a suffixum előtt olykor **-oi-* diphthongus jelentkezik: gör. hom. ἵπποι-ιν, av. *zastaē^t-bya*; v. ő. még gen. loc. du. *vṛkay-ōh* etc. Ez az **-oi-* kétségkívül azonos egyrészt a nom.-acc.-voc. du. N. **iugoí* **-oí* elemével [cf. BRUGMANN, Grr. II. 2. 204—205. 207—208] s másrészt a nom.-voc. plur. **ékhoi* **-oi* elemével. Ez azonosítás consequentiáját alább, a nom.-voc. plur. M. F. tárgyalásánál [p. 22—23] fogjuk levonni.

Gen.-loc. du. M. F. N.

A két casus functióját a különnyelvekben jobbra csak egy formatio végzi, de ősidg. időkben a két casusnak valószínűleg különböző suffixumai voltak [BRUGMANN, Grr. II. 2. 195—196]: a genitivusnak **-eus ous*, a locativusnak **-eu ou*. A BRUGMANN által [l. c. 207] kételkedve felvett **-aus* és **-au* ab ovo a legnagyobb mértékben valószínűtlen, mert az *a* vokális egyébként suffixumokban semmi szerepet sem játszik. Mind a két casus-typus teljes bizonyossággal singuláris képzés és eredetileg az *eu u*-tövekkel van morfológiai kapcsolatban.

Loc. du. Idg. typus: **pedeu ou* (cf. av. *rayō bāzvō*, esetleg ószl. *vl̥ku*; v. ö. még lit. adv. *pusiaũ*, ói. *durō-ná-m*: BRUGMANN, Grr. II. 2. 207) — oly képzés, mint loc. sg. **sūneu ou* (cf. ói. *vástō*, av. *da'hō*, óp. *Bāhiraŋv* s esetleg ószl. *synu* etc.), tehát suffixum nélküli casus indefinitus, a mint ezt már mondták is [BRUGMANN, Grr. II.¹ 641].

NB. Kétségtől analóg formatio lesz az ószlávban az *o*-töví dat. sg. *vl̥ku*. E typus alapalakja semmi esetre sem lehet **ul̥q̥ōi* [cf. BRUGMANN, Grr. II. 2. 168], hanem csak **ul̥q̥ēu ōu* — tehát egészen az a képzés, mint az *eu u*-töví loc. sg. *synu* < **sūnēu ōu* s agglutinált *u* partikulát egyáltalában nem tartalmaz, a hogyan ezt HIRT [IF. XVII. 47] feltette. Hogy az *o*-tövek paradigmájában egy *eu u* casus van, az éppen az ószlávban az *o*- és *eu u*-declinatio erős keveredése folytán a legkevésbé lehet feltűnő. De semmi sem áll azon föltevés útjában sem, hogy az ószl. *vl̥ku* directe idg. alapalakra menjen vissza [v. ö. HUFER: VONDRÁK, AkslGr.² 423], mert az idg. *o*-paradigma a lehető legrendszeretlenebb (v. ö. az olyan *elis* mert töképzéseket mint gen. sg. **ēh̥uī*, nom.-acc. plur. N. **iugā* etc.) s ha az egész 'duális' kimutathatólag velejében *eu u*-töví singuláris képzés s ha ószl. instr. plur. *vl̥ky* is *eu u*-casus [l. alább, p. 31], nem lehet belátni, miért ne lehetne ószl. dat. sg. *vl̥ku* is *eu u*-casus, mint ószl. gen.-loc. du. *vl̥ku*.

Gen. du. Idg. typus: **pedeus ous* (ói. *padōh*, esetleg ószl. *vl̥ku*) — kézzelfoghatólag oly formatio mint gen. sg. **sūneūs oūs* (ói. *sūnōh*, ószl. *synu* etc.). A finális *-s* BRUGMANN szerint is a gen. sg. *-s* elemével azonos [Grr. II. 2. 207. 572]. Az *o*-töví

gen. du. és az *eu/u*-töví gen. sg. összefüggésére utal az az ismeretes dilemma is, hogy a lat. *sexus cornūs* gen. sg.-e a *sexu-* *cornu*-tövekből vagy gen. du. a **sezo-* **corno*-tövekből [BRUGMANN, Grr. II. 2. 208].

Az ói. *vřkayōh* etc. **oi-* eleméről l. fennebb [p. 17] és alább [p. 22—23].

NB. Miután az **eu ou* és **eus ous* suffixumok az *eu u*-töveken létrejöttek, az idg. *eu u*-töveknél újképzések keletkeztek: ói. *sūnvōh*, ószl. *synovu*. Hasonló folyamat játszódott le a gen. plur. terén [l. p. 26].

A plurális casusok suffixumai.

A plurális casusok nagyban és egészben a singuláris casusok pluralizált alakjai: a csaknem minden casusban jelentkező *s* elem functiója kétségtől a pluralizálás [cf. BRUGMANN, Grr. II. 2. 120. 122].

Nom.-voc. plur. M. F.

a) Cons., *ei i-* és *eu u*-tövek. Idg. típusok:

**pēdes* (ói. *pādah*, gör. *πόδες* etc.)

**bhērontes* (ói. *bhārantah*, gör. *φέρωντες* etc.)

**mptēies* (ói. *matāyah*, gör. *μάστις* etc.)

**rēies* (ói. *rāyah*, lat. *rēs*)

**sūnēues* (ói. *sūnāyah*, ószl. *synove* etc.)

**gōūes* (ói. *gāvah*, gör. *βός* etc.)

Mindezen idg. típusok *-s* eleme kétségtől a nom. sg. M. F. *-s* elemével függ össze, a minek lehetőségét — bár habozva — már HIRT [IF. XVII. 54. Hb.² 305. 309] hangoztatta. Habozásnak nézetem szerint semmi helye sincs, mert a nom. plur. és nom. sg. M. F. prótoidg. alakjai azonosak: így pl. idg. **pētš* **rē(i)s* **gōūs* sg. nominativusok számára D-fokozatú vokalizmusuk alapján prótoidg. **pēdes* **rēies* **gōūes* alakok postulálандók, a melyek idg. plur. alakok; idg. **bhēronts* **mptīs* **sūnūs* sg. nominativusok S-vokalizmusú formatiói az idg. **bhērontes* **mptēies* **sūnēues* plur. nominativusoknak etc.

Ez a plur. *s*-typus pedig végelemzésben — épp úgy mint a sg. *s*-typus — nem más mint *s*-tő: **pédes* egészen egy vonalon áll a **genes*- tövel, mert idg. **péd-es*: **gén-es*- < prótoidg. **péde-s*: **géne-s*. Érdekes, hogy a nom. plur. M. F. *-*as* (i. e. *-*es*) suffixumát már FR. MÜLLER, az adaptációs theoria heves ellensége, azonosította az *-*as*- (i. e. *-*es*-) tőképzővel [Grundr. III. 1884. p. 527].

E hypothesis semmivel sem revolutionariusabb mint az az általánosan elfogadott tanítás, hogy az idg. **iugā* N. plur. typus eredetileg oly képzés mint az idg. **ēkuā* F. sg. typus [l. alább, p. 25]. Itt még a sémantikus viszonyok is egészen átlátszóak. Collectiv értelmű singuláris különnyelvileg is gyakran jut plur. functióhoz, mint pl. ószl. *bratrja* (= φρατρία), gót *pai fadrein* etc. [BRUGMANN, Grr. II. 2. 444 etc.] s így a priori semmi sem áll útjában annak a föltevésnek, hogy az idg. *s*-plurális valamikor collectiv értelmű singuláris volt. A mi már most az idg. **gōno-s* típusú masculinumok és a **gén-os* típusú neutrumok semasiológiai viszonyait illeti, suffixumaiknak közös functiója verbális abstractumok képzése [BRUGMANN, Grr. II. 1. 628. 631. 634], a melyeknek határa a collectivumok felé nyitva áll [BRUGMANN, l. c. 644. 646], úgyhogy idg. **gōno-s* M. (ói. *jánaḥ*, gör. γένος) és idg. **gén-os* N. (gör. γένος, lat. *genus*) verbális abstractumok egyidejűleg collectivumok is.

A **pédes* típusú M. F. nom. plur. tehát nem egyéb mint suffixum nélküli tőképzés, casus indefinitus — azonos a nom. sg. functiójú **pēts* és a gen. sg. functiójú **pēdes* és formatiókkal — s így *-s* eleme az idg. tőképző *s*-elemmel, in ultima analysi az *s*-determinativummal, azaz basisalkatrészszel függ össze [l. fönnebb, IV, 272]. Az *s*-basis-roncs *s*-tövű collectivumok révén jutott plur. functióhoz; az adaptálódás folyamatát *s*-végű pers. pronomenek, pl. **nēs* (ói. *naḥ*, lat. *nōs*) etc. is elősegíthették [cf. BRUGMANN, Grr. II. 2. 430; l. alább p. 23].

b) *o*-, *ā*- és *ē*-tövek. Idg. típusok:

**ēkuos* (ói. *āšvāḥ*, osc. *Nīvlanús* etc.)

**ēkuās* (ói. *āšvāḥ*, osc. *scriptas*, lit. *meḡgos* etc.)

**deiuēs* (lit. *deivēs*, lat. *faciēs*).

E típusok végződése általános feltevés szerint a tövégi vokális és az *-es plur. suffixum contractiójának eredménye s circumflectálva van [BRUGMANN, Grr. II. 2. 119. 211. 213. 214. HIRT, Hb.² 333. 348. STREITBERG, Urgerm. Gr. 186 etc.]. Ez a formális agglutinációra alapított magyarázat nem ellenkezne az adaptációs theoria szellemével, de — úgy látszik — nem helyes és semmi esetre sem kényszerítő. A contractio ugyanis minden kétséget kizáró módon bebizonyítva: ha a gen. sg. *-es os végzete *-s és *-so végzetekkel alternálódik, akkor hasonló alternatio a morphologiailag identikus nom. plur. M. F. terén is feltételezhető. A circumflexus továbbá tudtommal csakis a litvánban, de itt is csak *ā*-tövű pronominalis alakokban (: *tōs sziōs jōs* etc.) van kimutatva s itt természetesen a **tāso* etc. alapalakokból keletkezhetett, a mint a gen. sg. *mergōs deivēs* végzete [BRUGMANN, Grr. II. 2. 152. 155 etc.]. Egyáltalában semmi sem áll ama föltevés útjában, hogy lit. *rañkos szveñtēs*, ólat. *faciēs* etc. *ā*-, resp. *ē*-tövű alakok funkciójuk különbözősége ellenére morphologiai identitások s hogy ha a gen. sg. funkciójú idg. **ēkūās *deīuēs* < prótoidg. **ēkūāso *deīuēso*, akkor a nom. plur. funkciójú idg. **ēkūās *deīuēs* is < prótoidg. **ēkūāso *deīuēso*.

Ha ez így van — és nem tudom, mit lehetne ellene felhozni —, akkor idg. **ēkūōs* sem < **ekūo-es*, hanem < **ekūo-so*. Ilyetén analysis révén az **ēkūōs* nom. plur. M. typus egészen egy színvonalra kerül a nom. plur. N. **uēq*ōs* [l. alább, p. 25] suffixum nélküli collectiv singuláris képzéssel s teljesen úgy viszonylik az *o*-tövű nom. sg. M. **ēkūos* alakhoz, mint az *s*-tövű nom. sg. M. F. **āusós *dus-menēs* (ói. *uṣāḥ*, gör. ῥῶς; ói. *dur-manāḥ*, gör. δουσ-μενής) a nom. sg. N. **ménos *dus-menes* (ói. *mānah*, gör. μένος; ói. *dur-manah*, gör. δουσ-μενός) typushoz.

NB. Ebből a látószögből nézve új világításban jelentkezik az *o*-töveknél előkerülő talányos **ēkūōses* typus, a mely legálább is árja s valószínűleg germán is. Az árja typust (ói. ved. *āśvāsaḥ*, av. *aspānhō*, óp. *bagāhaḥ*) úgy értelmezik, hogy az ősarja nom. plur. M. **āśvās* < **ēkūōs* alakhoz világosság kedvéért még egyszer hozzáfűggedt a cons. tövek *-as suffixuma [cf. THUMB, Hb. 170. PISCHEL, Gr. der Prakrit-Spr. 254]. De ez a gyöngye föltevés [cf. SCHULZE, KZ. XXVIII. 275] nem vet számot

azzal a ténnyel, hogy az egészen analog, sőt árja szempontból azonos nom. plur. F. **áśvās* < **éķuās* (ói. *áśvāh*, av. *daēnā*) sohasem tüntet föl ily bővülést [cf. BRUGMANN, Grr. II. 2. 211]. A germánban ósz. *dagos*, agsz. *daȝas*, ófr. *fiskar* nem szükségképpen nyugati-germán analogikus újítás [cf. N. VAN WIJK, IF. XXII. 259 et seqq.], hanem egy vonalon állhat az árja alakokkal, a mely esetben gót *wulfōs*, óisl. *ulfar* is lehet < **ulq^oōses* [cf. SCHULZE, l. c. STREITBERG, Urgerm. 230. KLUGE, Vorg. 455. BRUGMANN, Grr. II. 2. 212 etc.]. Mindezek alapján feltehető, hogy nom. plur. M. **éķuōses* ōs- és köz-idg. typus. Ennek viszonya az **éķuōs* typushoz a mi szempontunkból nem hogy homályos volna [BRUGMANN, l. c. 211], hanem ellenkezőleg egy csapásra érthetővé lesz: mivel **éķuōs-es* szemmeláthatólag oly formatio mint az *s*-töví nom. plur. M. F. **āusōs-es* [ói. *ušās-ah* etc.] s mivel **éķuōs* az *s*-töví nom. sg. M. F. **āusōs* és a nom. plur. N. **uēq^oōs* képzésekkel azonos felépítésű, nyilvánvaló, hogy itt — éppen úgy mint a nom. sg. M. **éķuos*: nom.-acc. sg. N. **ģénos* esetében — megint az *o*- és *s*-tövek commerciuma forog fönn.

c) Az *o*-töveknél van még egy idg. typus: **ulq^ooi* (av. *naraē-ča*, lit. *gerì gerē-ji*, ószl. *vl̥ci*, gör. *λόχοι θεοί*, lat. *lupi*, ír. *fir*). A gör. és lit. *acutus* kizárja a *contractio* lehetőségét s így **ulq^ooi* minden esetre suffixum nélküli alak, casus indefinitus, a mely tehát kiesik az *o*-tövek casusrendszeréből. Az uralkodó felfogás szerint az **-oi* végzet pronominalis eredetű [BRUGMANN, Grr. II. 2. 212 etc.]. Ez az adaptációs theoria szellemében sem lehetetlen, de nem éppen valószínű. Hiszen **-oi* a substantivumnál nem kevesebb mint öt ágban lép föl, azonkívül az adjectivumnál még a germánban (gót *blindai* etc.) s olykor az egész árságban (ói. *višvē*, av. *vispe* etc.). Az **-oi* elem továbbá mint a pluralitás exponense több nominális plur. casusban is megvan, cf. idg. loc. plur. **-oi-su si*, árja dat.-abl. **-ai-bhjas*, instr. **-ai-bhis*. Mind ezen esetekben persze megint pronominalis analogiát szoktak felvenni [BRUGMANN, Grr. II. 2. 251. 259. HIRT, Hb.² 350 etc.]. De az **-oi* elem előkerül még az idg. nom.-acc. duális N. **iūqoi* típusban s még más duális casusokban (pl. ói. *vřkayōh* etc.) s végül esetleg még a loc. sg. **éķuoi* típusban is [l. fönnebb, IV.

283]. Ezen az alapon több mint valószínű, hogy *-oi ősrégi nominális suffixum, a mely az *ei/i*-tövek suffixum nélküli V-vokalizmusú formatiójával [cf. voc. Λητοῖ] függ össze. Érdekes itt BRUGMANN elfogulatlan közeledése ez állásponthoz: szerinte a gen.-loc. du. ói. *dváyōh*, ószl. *dvoju* *-oi- eleme a nom.-acc. N. ói. *dvē*, ószl. *dvē* *-oi elemével függ össze, a mely alakok szerinte azonosak a compositióban fellépő **duoi duei*- formával [Grr. II. 2. 208] — tehát tö-alakkal [cf. l. c. 10—11]. Pronominális eredet feltételezése esetében ugyanez lesz az eredmény: a nom. plur. **q*oi* (lat. *quī*), nom. sg. **q*oi* (lat. *quī*), **q*ei* (ír *cia*, kymr. *pwŷ*) és loc. sg. **q*oi* **q*ei* (gör. *ποι*, dór *πει*) alakok mellett **q*ei q*oi*-tő (lat. *quis quid*, gen. és adj. *quius* < **quoi-īo-s* etc.) lép föl, hasonlóan a nom. plur. **ei* (ír *ē*, lit. *jē*), nom. sg. **ei* (ói. *ay-ám*) és loc. sg. **ei* (adv. gör. *ἐι εἰ-τα*, gót *ei*) mellett **ei oi*-tő (lat. *is ea id*, gót *is ija ita* etc., lat. gen. *eius* < **ei-īo-s*) jelentkezik. Ez csak nem lehet véletlen.

Az *-oi végzet tehát — legyen bár pronominális vagy ab ovo nominális — végelemzésben bizonyynyal *ei i*-tövekkel kapcsolatos tövégződés. De egy önálló *i pronominális elemről [JOH. SCHMIDT, KZ. XXV. 6] szó sem lehet. Ellenben lehetséges, hogy az -ei oi- tövégződés átértékelését a **uei* (ói. *vay-ám* etc.) plur. pronomen pers. is elősegítette [cf. BRUGMANN, Grr. II. 2. 430; l. főntebb p. 20].

Acc. plur. M. F. Idg. típusok:

**ulq*ons* (gör. kret. *λόκωνς*, gót *wulfans* etc.)

**ouins* (gör. kret. *πόλινς*, gót *gastins* etc.)

**sñnuns* (gör. kret. *οἶνς*, gót *sununs* etc.)

**pédns* (ói. *padúh*, gör. *πόδης* etc.) < prótoidg. **pédons*.

Hogy e típusok finális -s eleme a plur. nom. M. F. -s elemével azonos, az kétségtelen [cf. HIRT, IF. XVII. 53. Hb.² 307. 309]. BRUGMANN [Grr. II.¹ 519. II. 2.² 120] habozik; habozásának oka az, hogy ha az acc. plur. M. F. az acc. sg. M. F. pluralizálása volna, akkor a balti ágban -ns helyett (cf. lit. dial. *vitkuns*, por. *deiwans*) *-ms volna várható [l. c. II.¹ 519] s nem lehet kimutatni, hogy *-ms idg. időkben mint *-ns lépne föl [l. c. II. 2. 120]. HIRT is azt hiszi, hogy idg. *m* megmaradt s

előtt (cf. lat. *membrum* < **mēmsrom*, gót *minz*), s a pluralizálás feltevésének megmentése végett arra gondol, hogy az acc. sg. M. F. *-*m(o)* suffixuma voltaképpen < tőképző eredetű *-*mn(o)* s hogy tehát acc. plur. **aġōns* < **aġōms* [IF. XVII. 57]. De az a föltevés, hogy az acc. singulárisban **aġōmŋ* és **aġōmn* dublettek léteztek volna, fölötte valószínűtlen [cf. BRUGMANN, Grr. II. 2. 120], miért is HIRT újabban megint arra a gondolatra tért vissza, hogy az acc. plur. *-*ns* végzetének eredeti alakja talán mégis csak *-*ms* [Hb.² 307. 308. 376; cf. THURNEISEN, Hb. 193]. Ez a föltevés — idg. *-*ms* sorsa teljes homályba lévén burkolva — még mindig lehetséges. Ha azonban kitűnik, hogy idg. finális *-*ms* csakugyan épségben megmaradt, akkor is csak azt a gondolatot kellene elejteni, hogy az acc. plur. *-*ns* végzete az *-*m* végű acc. sg. pluralizálása, nem pedig a pluralizálás gondolatát általában. Az idg. *-*m(o)*- tőképző mellett ugyanis *-*n(o)*- tőképző is volt s így — tekintettel az idg. flexio rendszertelen gazdagságára — ab ovo plausibilis az a gondolat, hogy mint sok más casusban, úgy az acc. singulárisban is több képzés állott egymás mellett, t. i. **pédom* és **pédon* [cf. MEILLET, *Introduc.*² 259. MEILLET-PRINTZ, *Einführung* 177. GAUTHIOT, *La fin de mot*, p. 158—163]. Nézetem szerint tehát egy idg. vagy prôtôidg. **pédon* formatióból kell kiindulni, a melynek *-*n* eleme eredetileg a -*n(o)*- tőképzővel azonos [l. föntebb, IV. p. 273—275], s e **pédon* pluralizálása **pédons* > idg. **pédŋs*.

NB. Ha a tekintélyektől ajánlott **ékūōns* **ouīns* **sūnūns* alapalakok [HIRT, IF. XVII. 58—59. PEDERSEN, *Vergl. Gr.* II. 84. 91. 95. THURNEISEN, Hb. 175. 191 etc.] helyt állanak, magyarázatuk a felvett összefüggéssel igen egyszerű volna: prôtôidg. **ékūonos* részben **ékūons* lett, részben — vagy kizárólag? — **ékūōns* [mint nom. sg. lat. *homo*, gót *hairtō* etc. < idg. **ġhemō(n)*, **kērdō(n)* < prôtôidg. **ġhemono*, **kērdono*], míg **ouīns*, **sūnūns* analogikus képzés [acc. sg. **ékūom*: **ouīm* = acc. plur. **ékūōns*: **ouīns* etc.].

Nom.-acc. plur. N.

a) o-tővek. Idg. typus: **īugā* (ói. ved. *yugá*, ószl. *iga*). Az *-*ā* suffixum acutusa miatt idegen elem hozzájárulásáról

és contractiójáról szó sem lehet s így a **iugā* typus egy vonalon áll a nom. sg. F. **ékūā* formatióval, tehát collectiv singularis képzés, a melynek **-ā* eleme basis-roncs. Ez a glottogonikus magyarázat ma már általánosan el van fogadva [l. föntebb, Nyt. IV. 120, 129—130].

b) Cons. tövek. Idg. typus: **bhérontā* (ói. *bhāranti*, gör. *φέρωντα*). Az **-ə* suffixum szemmél láthatólag az imént érintett **-ā* reductiója [BRUGMANN, Grr. II. 2. 231. Hirt, Hb.² 374. MEILLET, *Introduct.*² 261 etc.].

c) *ei/i-* és *eu/u-* tövek. Idg. typusok: **trī* **pelū* (ói. *trī purū* etc.). Ha az **-ī* és **-ū* suffixumok accentusa tényleg *acutus* [BRUGMANN, l. c. 234], akkor itt sincs contractio, s így az a föltevés, hogy az alapalakok: **tri-ə* és **pelu-ə* [cf. BRUGMANN, l. c. 232], jogosulatlan. Plausibilisebb már az a föltevés, hogy **trī* oly képzés mint nom. sg. F. **bhr̥ghntī*, cf. **iugā*: **ékūā* [BRUGMANN, l. c. 232]. A legvalószínűbb azonban, hogy az eredeti idg. alapalakok: **trei* és **peleu* — suffixum nélküli tőképzesek, mint nom.-acc. du. N. ói. *śūci* és sg. *purū*, resp. nom.-acc. du. M. F. **mūtī* **śnū*. Ez összefüggések miatt BARTHOLOMÆ föltevése [Vorg. 133], hogy t. i. **-ī* és **-ū* analogikus, valószínűtlen.

d) *n-*, *r-* és *s-* tövek. Itt suffixum nélküli D-vokalizmusú formatio is akad: idg. **-ō(n)*, **-ō(r)*, **-ōs*, cf. av. *nāmān*, ói. ved. *nāmā*; g. av. *ayār²*; av. *vacā* etc. Ez a typus morfológiailag teljesen az a képzés, mint a megfelelő nom. sg. M. F. **ghémō(n)* [gör. *χοών*, ólat. *hemo*], **sūsō(r)* [lat. *soror*, lit. *sesū*], **āusōs* [ói. *uṣāh*, gör. *ῥώς*] s bevallottan nem egyéb mint collectiv singularis [BRUGMANN, Grr. II. 2. 232], a minek csattanós bizonyítéka az is, hogy mint nom.-acc. sg. N. is jelentkezik, cf. gót *namō*, ószl. *ime*; gör. *ῥωρ νόκτωρ* etc.

Gen. plur. Idg. typusok:

**ulq²ōm* (gör. *λόκων*, ólat. *deum*, ófn. *wolfo* etc.)

**pedōm* (ói. *padām*, gör. *ποδών*, lat. *peditum* etc.)

Az **-ōm* suffixum mellett a gótban egyes tőosztályokban **-ēm* is jelentkezik (*wulfē* etc.), a mely közfelfogás szerint újképzés [BRUGMANN, II. 2. 238—239], de elvégre idg. képzés is lehetne, mert ófn. *wolfo* etc.: gót *wulfē* = instr. sg. ófn. *wolfu*,

lit. *vilku*: gót *wulfa*, gör. adv. ἀνελπή, ói. adv. *pašcá* = abl. sg. ólat. *meritōd*, gót *haprō*: ólat. *facilumēd* (i. e. *facillumēd*), ói. adv. *pašcāt* etc.

Az **-ōm* suffixum magyarázatánál a priori a **-mo-* töképző jó tekintetbe. HIRT meglehetősen gyöngye indokolással [IF. XVII. 50] elveti ezt az összefüggést s LESKIEN nyomán ahhoz a föltevéshez folyamodik, hogy a végzetben egy idg. **-om* partikula lappang: **pedōm* < **pedó* + *om* [l. c. 54]. De ezen **-om* partikula existenciája teljesen kétséges, jelentéséről és funkciójáról meg éppen semmit sem lehet tudni s végül felvételére absolute semmi szükség sincsen. Az **-ōm* egyszerűen 'thematikus' töveken jött létre: **ēkyōm* < prótoidg. **ēkyomo*, a 'consonantikus' **pedōm* szintén < prótoidg. **pedōmo* — az a bizonyos D-vokalizmusú alak, a melyet az a cc. sg. M. F. és nom.-acc. sg. N. képzésénél nélkülöztünk [l. fentebb, IV, 273] — tehát velejében suffixum nélküli töképzés, a mely felfogástól BRUGMANN sem áll messze [cf. Grr. II. 2. 572].

Igen ám, de honnan a circumflexus? Ha ez csakugyan morphogenetikus értékű, többféleképpen is értelmezhető. Az egyik magyarázat a következő: miután prótoidg. **pedōmo* a **pedóm* alakot vette föl, ennek acutus **-ōm* végzete a 'consonantikus' declinatio evolúciója után o-tövekhez járulva az **-ōm* < **-o-ōm* végzetet eredményezte s ennek circumflexusa általánosult. Hogy **-ōm* az o-tövekről harapózott el, azt mások is feltették [STREITBERG, IF. I. 289. UHLENBECK, KZ. XL. 121 etc.], s az accentus kvalitásának megváltozására nem egy különnyelvi példát lehet felhozni: az acutust felválthatja a circumflexus, cf. lit. instr. sg. *tū*: *gerū-ju*, nom. plur. M. *tē*: *gerē-ji* etc. [BRUGMANN, Grr. II. 2. 190], s megfordítva a circumflexust az acutus, cf. gör. loc. sg. *ἀσί*: *ἐκσί*, gen. plur. *ἐκ-ποδών*: *ποδών* etc. [BRUGMANN, l. c. II. 1. 29. HIRT, Hb.² 452 etc.]. — Egy más magyarázat a következő volna. Már OSTHOFF [Morph. Unters. I. 207 et seqq.] feltette, hogy az idg. gen. plur. legeredetibb végzete: **-ōm*. Ez a reconstructio a kelta és itáliai alapján nagyon is lehetséges, mert pl. gen. plur. ír *ferⁿ*, lat. *virum* = acc. sg. ír *ferⁿ*, lat. *virum* s tehát ezzel együtt idg. **uirōm* alapalakra mehet vissza. Az **-ōm* végű gen. plur. felvétele a szlávra nézve úgyszólván kikerülhetetlen: idg. **ulq²ōm*.

pl. az ószlávban bizonyynyal **vľky* alakban lépett volna föl [cf. nom. sg. *kamy* < **kamōn*; gör. *ἄκμων*, lit. *akmũ*], a tényleges ószl. *vľkъ* tehát bizonyosan nem lehet < **uľq*ōm* s az a magyarázat, hogy idg. **-ōm* hosszú vokálisa éppen a circumflexus hatása alatt rövidült volna meg [! BRUGMANN, KVG. 279—280], a circumflexusnak egyébként mindig és mindenütt conserváló természetével [v. ö. pl. gen. plur. lit. *vilkũ*, gót *wulfē* < **-ōm ēm*, de instr. sg. lit. *vilkũ*, gót *wulfa* < **-ō ē* etc.] kibékíthetetlen ellenmondásban van. Mindezen nehézségek egy csapásra megszűnnek azzal a föltevessel, hogy ószl. *vľkъ* alapalakja < **uľq*ōm* — a hogyan újabban MIKKOLA [Urslav. Gr. I. 51. 74] fel is teszi — s tehát az acc. sg. *vľkъ* < **uľq*ōm* alakkal azonos. A felsoroltak alapján tehát rendkívül valószínű, hogy prótoidg. **pedom* nem csupán acc. sg., hanem gen. plur. functióval is birt s **-om* végzete a 'consonantikus' declinatio evolutiója után *o*-tövekhez járulva az **-ōm* < **-o-ōm* végzetet eredményezte, a melynek circumflexusa általánosult.

A fentebbiek értelmében a gen. plur. és az acc. sg. **-m* eleme ugyanaz. E föltevés syntaktikai szempontból is kielégítő: a szláv dialektusokban élőlények megjelöléseinél accusativikus genitivus van [VONDRÁK, Vergl. Gr. II. 339—340. Altkirchenslav. Gr.² 596. LESKIEN, Gr. der albulg. Spr. 106 etc.], s ez a typus a szláv korlátozás nélkül más nyelvekben is kimutatható [BRUGMANN, Grr. II. 2. 567—568. 591 etc.].

NB. A mennyiben a **pedōn* formatio csakugyan felvehető [cf. MEILLET, *Introduct.*² 262. MEILLET-PRINTZ, *Einführung* 178], természetesen hasonló módon az acc. sg. **pedon*, resp. acc. plur. **pedons* alakokkal kombinálendő.

Loc. plur.

E casus suffixumának idg. alakja kétséges, a mennyiben az árja (óí. *vľkēšu*, av. *aspaēšu*) és a baltoszláv (lit. dial. *vilkũsu*, ószl. *vľcēchъ*) alapján **-su* volna felveendő, míg a görög (λόχοισι) alapján reconstituálendő **-si* izoláltan áll. Ennek ellenére az a feltevés, hogy csak idg. **-su* az eredeti s a gör. *-σι* ennek átalakítása [cf. BRUGMANN, Grr. II. 2. 122. 247], már az itáliai miatt sem kényszerítő [cf. BRUGMANN, l. c. 250—251]. Azonkívül míg idg. **-su* finális **-u* eleme folytán a casusrendszerben egé-

szen sui generis és analogia nélkül való, addig a **-si* felvételét a loc. sg. **-i* eleme támogatja. Legalább is ajánlatos tehát idg. **-su* és **-si* dubletteket felvenni, a mint HIRT is teszi [Hb.³ 307].

E dublettek közös *-s-* eleme kétségtől a pluralitás exponense [HIRT, IF. XVII. 53. Hb.³ 309]. BRUGMANN habozása [l. c. 120] annál kevésbé indokolt, mert hiszen szerinte idg. **-su* < **-s* + *u* és gör. $-\sigma\iota < -\sigma + \iota$, a hol **u* és **i* állítólag helyjelölő adverbium [l. c. II.¹ II. 2. 122. 185. 248] — HIRT szerint is önálló partikula [IF. XVII. 47. Hb.³ 350]. — a miből persze semmi sincs. Annyi mindenesetre igaz, hogy idg. **petsú* és **petsí* (ói. *patsú*, gör. $\pi\alpha\sigma\sigma\acute{\iota} \pi\alpha\sigma\acute{\iota}$) valamikor híjával volt a finális **-u* és **-i* elemnek s idg. **pets-* < prótoidg. **pedes* casus indefinitus volt [cf. HIRT, IF. XVII. 53. Hb.³ 309]. Hasonló *-s* végű s loc. plur. funkciójú képzéseket valamikor az idg. periodus számára is vettek föl [cf. BRUGMANN, l. c. II.¹ 700—701] s még ma sem lehetne mondani, hogy egyesek közülük (pl. lat. *devas Corniscas*, gör. $\tau\omicron\iota\varsigma$ etc.) lehetetlenek volnának. A felvett loc. plur. funkciójú prótoidg. **pedes* morphologiailag természetesen oly képzés mint a nom. plur. funkciójú idg. **pédes* [l. föntebb, p. 19—20] s ezzel együtt végelemzésben suffixum nélküli *s-t*ő. Idg. *s-t*övek suffixum nélküli alakja pedig egyes nyelvekben tényleg mint loc. sg. szerepel, cf. ír *tech teg* < **téges* [THURNEISEN, Hb. 208. PEDERSEN, Vergl. Gr. II. 96], ószl. *sloves-e* [*-e* postpositio: VONDRÁK, Vergl. Gr. II. 5 etc.], v. ö. még adv. gör. $\alpha\lambda\acute{\epsilon}\varsigma$ (: acc. $\alpha\lambda\acute{\omega}$ < **αλφός-α*), lat. *penes* (: *penus*) etc. [BRUGMANN, Gr. II. 2. 178—179]. Egy *-s* végű loc. plur. existenciájának lehetőségét BRUGMANN is megengedi [l. c. II.¹ 700. II. 2. 122].

Minő viszonyban állanak mármost idg. **pets-ú* és **pets-í* a prótoidg. [és idg.?] **pedes* alakhoz?

A **pets-í* typus szemmel láthatólag úgy viszonylik a **pedes* typushoz, mint egy **-i* végű loc. sg. az u. a. funkciójú suffixum nélküli képzéshez, cf. gör. $\alpha\lambda\acute{\epsilon}\varsigma$ < **αλφός-* [HIRT, Hb.³ 452—453]: $\alpha\lambda\acute{\epsilon}\varsigma$, lat. *penore*: *penes* etc. A **pets-í* típusú loc. plur. tehát morphologiailag olyan *s-t*ő vű loc. sg. mint **ménés-i* [ói. *mánasi*, gör. $\mu\acute{\epsilon}\nu\epsilon\iota$; — a sec. ablaut-külömbőséghez v. ö. BRUGMANN, Gr. II. 1. 515—516] s csak azután nyert plur. funkciót, miután a **pédes* *-s* eleme a pluralitás exponensévé adaptálódott.

Ez egészen megbízható analysis fonalán a priori arra a gondolatra kell jutni, hogy a **pets-ú* típusú loc. plur. vég-elemzésben szintén nem lehet egyéb mint olyan *s-tö*vű loc. sg. mint **ménés-u*. Ily típusú loc. sg. ugyan ma már nincsen az idg. casusrendszerben, de valamikor minden bizonynnyal megvolt. E részben súlyosan esnek a latba mindenek előtt az *-u* végű adverbiumok: ói. *múhu* (*muhu-ká-m*: *manō-múh-*), *míthu* (*mithu-ná*:- *mith-áh*), *anu-šthú* (*su-šthú*:- *rathē-šth-á*.) etc., nevezetesen pedig ói. *makšū* *manškū*, av. *mošu* (*makšú*:- lat. *mox*) < idg. **moqs-u* (**moqs*). A *múhu*-típusú adverbialis képzésben már BARTHOLOMÆ valamikor egy *-u* casussuffixumot keresett [BB. XV. 23] s BRUGMANN egykori ellenvetése, hogy itt 'csak' adverbialis képzésről van szó, ma már nem hogy ellenére volna, hanem direkt bizonyíték. A **ménés-u* típusú loc. sg. existenciájának további indiciuma a gen.-loc. du. ói. *mánasōh*, ószl. *slavesu* alapján rekonstruálható idg. loc. du. [*<* prótoidg. loc. sg.: p. 18] **ménés-ou*, az előbbi alaknak V-vokalizmusú ablautvariansa; a két típus úgy áll egymás mellett mint idg. loc. sg. **ménés-i* és dat. sg. **ménés-ei*. Végül úgyszólván biztosra vehető, hogy a **ménés-u* típus loc. plurális funtióban valósággal megvolt az idg. alapnyelvben: mivel ugyanis idg. *-ss-* minden valószínűség szerint sem az idg., sem az árja alapnyelvben nem egyszerűsödött,*) azért az árja **mánasu* (ói. ved. *mánasu*, av. *manahu*) bizonynnyal nem < idg. **ménés-su*, hanem < **ménés-u*. Az eredetileg sg. funtiójú **ménés-u* s az ennek analógiájára teremtett **ped(e)s-u* természetesen **pédes* hatása alatt jutott plurális funtióhoz.

NB. Az *o-tö*vű **ulq*oisi su* (ói. *vfkēšu*, ószl. *vl̥cēchъ*, gör. *λόχοισι*) típusnak *-oi-* eleme aligha pronominalis eredetű, hanem az *o-tö*vű **ulq*oi* (ói. *vfkē*, ószl. *vl̥cē*, gör. *ἰρ̥μοι*) diphthongusával lesz morphologiai kapcsolatban, a mint ezt már LUDWIG [Genesis, p. 21] gondolta. A primitív **ulq*ois* csak **pets-i* **pats ú* analógiájára jutott a finális **-i u* elemhez.

*) Az egyszerűsödés mellett felhozott argumentumok [OSTHOFF, Gesch. des Perf. 18. BRUGMANN, Grr. II.¹ 701 etc.] egészen gyöngék. BRUGMANN álláspontja különben e kérdésben mindig habozó volt [cf. Grr. II.¹ 701. I.² 725. II. 2.² 256]. A dologra későbbben talán még visszatérek.

Instr. és dat.-abl. plur.

, E casusok suffixumai a legszorosabb kapcsolatban vannak egymással. Az idg. viszonyok ugyan meglehetősen chaotikusok [BRUGMANN, Grr. II. 2. 119], de annyi biztosra vehető, hogy e plur. casusok sg. casusoknak pluralizálásai [cf. BRUGMANN, l. c. II. 2. 120. HIRT, IF. XVII. 53. Hb.² 307. 309].

1. *bh*-suffixumok.

a) dat.-abl. **-bhos* (lat. *mātribus*, gall. *ματρεβο*): az instr. sg. számára postulált **-bho* pluralizálása, tehát nem **-bhios* átalakítása, mint HIRT véli [Hb.² 307].

b) instr. **-bhis* (ói. *padbhūh*, g. av. *pad²bīs*; ír *tigib* < **teges-o-bis*): az instr. sg. **-bhi* pluralizálása.

c) dat.-abl. **-bhios* (ói. *padbhyaūh*, av. *pad²byō*): semmi esetre sem eredeti alak, mint HIRT újabban gondolja [Hb.² 307], hanem a már említett **-bhos* és **-bhis* contaminációja [HIRT, IF. XVII. 52] — a mint a sg. **-bhio* (ói. ved. *tūbhya*, g. av. *ta²byā*) sem lehet más mint a sg. **-bho* és **-bhi* keveredése.

2. *m*-suffixumok.

a) dat.-abl. **-mos* (ószl. *vlъkomъ*; lit. *vilkāms*, ófn. *wolfun*? cf. BRUGMANN, Grr. II. 2. 257—258. HIRT, IF. XVII. 50): az instr. sg. **-m(o)* pluralizálása.

b) instr. **-mis* (ó-nyugati germ. *Vatvims* etc.? BRUGMANN, l. c. 262): nem **-mos* és **-bhis* contaminációja [HIRT, Hb.² 307], hanem az instr. sg. **-mi* pluralizálása; — az ős-baltoszláv számára rekonstruálható **-mī* és **-mīs* (lit. *rañkomis*, ószl. *ra²kami* etc.) közül az előbbi suffixum nélküli alak s analogikus nyújtással bírhat [cf. ói. ved. instr. sg. *matī* etc.: BRUGMANN, l. c. II. 2. 191], a másik ennek pluralizálása.

3. Egyéb formatiók.

a) Az *o*-tövé instr. plur. **ulq²ōis* (ói. *vṛkāih*, lit. *vilkaīs*; gör. *λόκος*, lat. *lupīs*?) nyilván a pluralizált dat. sg. **ulq²ōi* (av. *vahrkāi*, lit. *vilkui*, gör. *λόκος*). Hogy a finális *-s* a pluralitás exponense, az BRUGMANN habozása [Grr. II. 2. 120] ellenére biztosra vehető [cf. HIRT, Hb.² 307]. De HIRT [l. c.] nézete ellenére **-ōis* nem < **-o-ais* [cf. BRUGMANN, l. c. II. 2. 119], hanem ha itt egyáltalában volt contractio, ez már a singulárisban ment végbe [l. föntebb, IV, 281].

b) Az avestában *u*-töveknél előforduló *-ñš* (pl. *a-vanhñš*) BRUGMANN szerint az ószlávban jelentkező *-y* (pl. *vlъky, slovesy* etc.) végzettel azonos [l. c. II. 2. 268—269], mely utóbbi az *eu* *u*-tövekről harapózott el. E szerint ez az **-ūs* alapnyelvi végzet s nem lehet egyéb mint a pluralizált instr. sg. *-ū* (cf. av. *vohu*, g. av. *xratū* etc.).

* * *

A mit az adaptációs theória ígérhetett, be is van váltva: a nominális flexio suffixumai a sémantikus agglutinatio s nevezetesen a partikula-theória teljes mellőzésével, az uralkodó hangtörvények, ablaut- és accentus-elméletek sérelme nélkül egészen könnyen tőképzőkkel, resp. basis-roncsokkal voltak kapcsolatba hozhatók. Az idg. nominális flexio főntebb vázolt képe a dolog természetéhez képest nem egy tekintetben hiányos, nem minden részlete egyformán biztos, de — azt hiszem — kevés benne a valószínűtlen s bizonyára egyetlen egy sem lehetetlen. Reconstructionális részletkérdések terén szükségképp mindenütt vannak holt pontok, mindenütt tág tere nyílik az eltérő s mégis lehetséges felfogásoknak — már ott is, a hol különnyelvi tények csoportosítása alapján idg. alapnyelvi viszonyokra akarunk következtetni, mennyivel inkább ott, a hol a sokkal labilisabb idg. alapnyelvi tényekből prótoidg. háttérrel akarunk szerkeszteni: gyöngé fundamentum csak gyöngé épületet bír el s ha minden dogmatikus állásfoglalás kárhuzatos és a haladás kerékkötője, glottogonikus téren egyenesen menthetetlen naivság volna. Tehát: szó sincs róla, hogy a részletkérdéseket véglegesen megoldottaknak akarnám tekinteni, de igenis szó van az adaptációs elméletnek mint regulatív principiumnak lehetőleg kivétel nélküli alkalmazásáról — arról, hogy az idg. flexio genetikus viszonyainak feltárásánál az adaptatio elvét lehet és kell egyáltalában alkalmazni. Ez elvnek a részletkérdések terén való gyakorlati alkalmazása természetesen már a kutató látókörének tágasságától és emelkedettségétől függ s ha a főntebbi kísérlet nem volna kielégítő, ez bizonyynyal nem magának az elvnek a hibája.

(Folytatjuk.)

SCHMIDT JÓZSEF.

AZ Ó- ÉS ÚJ-IRÁNI NYELVEK SZÓRENDJE,

tekintettel a rokon indog. nyelvek szórendjére.

Bevezetés és források. Az egyes indog. nyelvek szórendjéről különböző ismereteink vannak, míg pl. az ind.¹⁾ a germán²⁾ és a szláv³⁾ nyelvek szórendjét részletes munkákban tárgyalták, addig a klasszikus nyelveket ezen szempontból még csak a legújabb időben ismertük meg. Az iráni nyelvek szórendjét eddig főképen csak összehas. nyelvészeti munkákban vették figyelembe, még pedig úgy, hogy egy-két óiráni példát idéznek ennek vagy annak a szórendi típusnak az óirániból való illusztrálására. DELBRÜCK (Grundr. der vergl. synt. der idg. spr. III. 64. l.) megjegyzi, hogy az óiráni állapotok e tekintetben hasonlítanak az ind szórendhez. A tárgyalás folyamán fogjuk látni, hogy ind és iráni között fontos különbségek is észlelhetők (v. ö. 6. és 26. §).

A mi speciálisan az iráni grammatikákat illeti, SPIEGEL (Vergl. grammat. der altiran. dialekte. Leipzig, 1888. 515. s k. lk.) tárgyalja az óiráni szórendet. Nála azon gondolat lép előtérbe, hogy az igének rendes helye a mondat végén van, minden más helyzete speciális okra vezetendő vissza; ezen nézet a klasszikus nyelvek tanulmányánál keletkezett, de ott nem vált

¹⁾ Utoljára az ind szórendről szólott: THOMMEN, KZ. 38. 504, a hol l. az előbbi irod.

²⁾ Utoljára DELBRÜCK: Zur german. synt. II. Leipzig, 1911. 5. s k. k. az előbbi irodalom, azóta: A. PIETRITZ: Stellung des verbs im König Rother. Greifswald, 1912.

³⁾ BERNEKER: Die wortfolge in den slav. sprachen. Berlin, 1900.

be,*) s látni fogjuk, hogy az iráni nyelvek is mást mutatnak. REICHELT (Awest. elementarbuch. Heidelberg, 1909) nem tárgyalja a szórendet. Az újiráni nyelvek szórendjéről — az újperzsától eltekintve — alig esett szó. SJÖGREN (Osset. sprachlehre. Petersburg. 1844. 326. s k. lk.) említi, hogy az ossetben az igének ama tendenciája van, hogy a mondat végére húzódik. Ezt legfeljebb a digori elbeszélésekben láttam igazolva, de nem lehet elzárkózunk az elől, hogy a keleti ossetben az ige majdnem ép oly gyakran áll a mondat közepén, mint a végén. A suum cuique elvénél fogva álljon itt STACKELBERG véleménye (Syntakt. aus dem osset. Strassburg, 1886. 95. l.): «Ein weiteres eingehen auf die wortstellung im ossetischen dürfte sich als fruchtlose mühe erweisen, da hier nicht ein allgemeines gesetz herrscht, sondern jeder einzelne fall...über die stellung der worte entscheidet».

Minthogy tehát az iráni nyelvek szórendjét eddig — maguknak az iráni viszonyoknak megismerése kedvéért — SPIEGEL említett rövid megjegyzésein kívül nem tárgyalták, jelen értekezés célja az iráni nyelvek szórendjét önálló anyaggyűjtés alapján megállapítani, elsősorban azért, hogy lássuk, mi van az irániban, s azután, miként hozható ez összefüggésbe a rokon nyelvekkel. Az óiráni nyelvek közül tárgyaljuk az óperzsát és az avestát, az újiráni nyelvek közül az ossetet, kurdot és baluít.***) Minthogy az újperzsánál tekintettel kell lenni a hosszú irodalmi fejlődésre, a népies dialektusokra, s ez dolgozatomat nagyon aránytalanná tette volna, az újperzsának bővebb tárgyalását más alkalomra halasztottam. Dolgozatom jelen része az igeállítmánynak (verbum finitum) a kijelentő főmondatban való helyzetével foglalkozik. Természetesen nem csupán az igére, hanem a többi mondatrészeknek az igehez való viszonyára is tekintettel kellett lennem.

*) L. KIECKERS: Die stellung des verbs im griech. u. in den verwandten sprachen. Leipzig. 1911. 7. l., SCHNEIDER: De verbi in lingua Latina collocatione. Münster, 1912.

**) A szükséges afghán szövegeket nem tudtam idejében megszerezni.

Források:*) óperzsa:

WEISSBACH-BANG: Die altpersischen Keilinschriften, in lateinischer transkription mit deutscher übersetzung. Leipzig, 1893—1908 (Assyr. Biblioth. X. 1—2).**)

avesta:

Avesta die heiligen bücher der Parsen, herausgegeben v. K. GELDNER. Strassburg. 1886—1895. (I. Yasna. II. Visprat u. Khorde Avesta. III. Vendidad.)

Nirangastān v. DARAB PESHOTAN SANJANA. Bombay, 1895.

Aogəmadaēča v. W. GEIGER. Erlangen, 1878.

Hadōxt Nask. (M. HAUG: The book of Arda Viraf 267. s k. lk.) Bombay, 1872.

osset:

F. MILLER: Ossetinskije etjudy. I. Moskva, 1889. (MILL. Et.)

F. MILLER: Digorskija skazanija. Moskva, 1902. (MILL. Dig.)

MILLER-STACKELBERG: Fünf ossetische erzählungen in digorischem Dialekt. Petersburg, 1891. (STACK.)

kurd:

LERCH: Forschungen über die Kurden. Zwei teile. Petersburg, 1857—58. (L.)

PRYM-SOCIN: Kurdische sammlungen. Zwei teile. Petersburg, 1887—90. (PS.)

H. MAKAS: Kurdische studien. Heidelberg, 1900. (MAK.)

O. MANN: Die mundart der Mukri-Kurden. Zwei teile. Berlin, 1900. (MANN.)

balūči:

L. DAMES: A text book of the balochi language consist. of miscellan. stories, legends . . . and a balochi-english vocabulary. Lahore, 1909.

A forrásokból mindenütt csak prózai szövegben olvasott példát idézek, minthogy a költészetnek a szórend szempontjából csak másodsorban van fontossága, t. i. annyiban, a mennyiben a metrika, vagy a költői stílus valamilyen sajátága nem hatott

*) Zarójelben adom az idézés módját.

***) Minthogy az óperzsa szövegkiadások sokszor nagyon eltérnek egymástól, a dolgozat egységessége kedvéért egy kiadást kellett használnom, a fentit azért, mivel BARTHOLOMÆ is ezt használja az Altir. Wb.-ban.

közre módosítóan.*) Így pl. PS. II. XIV. és XV. költeményében az *-ā* rím kedvéért áll az ige a mondat végén még oly esetben is, a mikor a prózában a mondat közepén állna (helyhat. előtt) (v. ö. HERMANN KZ. 33. 501).

A szövegek áttekinthetése végett fontos a fordítás, főleg az ossetnél, mert osset szótárunk nincs. A balücit magam fordítottam magyarra, a többi szövegkiadó fordítást is mellékelte a szövegekhez, a melyeket minden példa mellett idézek. Az avesta fordítását F. WOLFF, *Avesta, übersetzt auf Grundlage von Ch. Bartholomæ's Altiran. Wörterbuch. Strassburg, 1910. cz. munka alapján* idézem.

Az összes szövegeket azon rendszerben írtam át, melyet GEIGER-KUHN, *Grundriss der iranischen philologie. Strassburg, I. és Anhang, 1896—1903. cz. munka követ.* Csupán osset *y* helyett írok *j-t*.**) A magánhangzók különös árnyalatait (*e, a, ä* stb.) természetesen nem mellőzhettem, habár azok a GEIGER-KUHN-féle *Grundriss*ben csak főbb vonásaikban fordulnak elő, a mennyire éppen az egyes községek dialektusa külön méltánylásban részesülhet.

Minthogy az egyes típusok megállapítására törekedtem, a tárgyalásnak ama módját választottam, a mely az egyes típusok szerint sorolja elő a különböző nyelvekből vett anyagot (így DELBRÜCK, *Zur germ. Synt. II. Leipzig, 1911, KIECKERS, i. m., THOMMEN, KZ. 38. 504. s k. lk.;* másképpen jár el BERNEKER, i. m.). Helykimélés céljából legtöbbször csak kevés — lehetőleg jellegzetes — példát sorolok fel, kivéve, mikor egyik-másik típus nagy gyakoriságát akarom feltüntetni. Ugyancsak helykimélés céljából csak egy-két példát soroltam fel a rokon nyelveknél, különösen akkor, ha ezeket már előbb is tárgyalták.

A mi végül a terminológiát illeti, megkülönböztetjük az igét a mondat élén, közepén és végén. Absolut kezdő állásban van az ige akkor, ha semmi sem áll előtte, relativ kezdő állásban, ha előtte oly szó áll, a melynek szükségképpen kell a mondat élén állania (osset: *āmā* 'és'). Relativ végállásban van az ige, ha pl. a balüciban az enklitikus pronom. *-ī* fűződik

*) A *gāš*aktól tehát el kellett tekintenem.

**) *j* (= *dz*) helyett *ž*.

hozzá (pl. *axta-i* 'ő ment'). Alany és állítmány lehetnek kontakt helyzetben (ha közvetlenül egymás mellett állanak), és distanz-helyzetben (ha más szó áll közöttük) (v. ö. KIECKERS: i. m. 6. l., máskép: DELBRÜCK: i. m. 10. l.). Hogy az egyszerű mondatból indulok ki, azt csupán könnyebb áttekinthetés végett tettem. Minthogy az ige közép- és végállása között rendkívül szoros kapcsolat forog fenn, a kettőt együtt tárgyalom: I. Az alany megelőzi az állítmányt. II. Az állítmány megelőzi az alanyt. III. Az alany nincs külön szóval kifejezve.

Áttekintés.

Az ige a mondat elején. 1. elbeszélésben, 2. a mozgást jelentő igék az újírányban, 3. a mondat stb. jelentő igék, 4. segédige, 5. kurd: *bū* 'es wurde', 6. különbség az ind és iráni között, 7. rokon nyelvek, 8—9. az ige ki van emelve, 10. összefoglalás.

Az ige a mondat közepén és végén. I. Az alany megelőzi az állítmányt. 11. puszta mondat, 12—13. a határozós kifejezések az ige előtt és 14. az ige után, 15—18. a tárgy az ige előtt és 19. az ige után, 20. sajátosságok a balüćiban, 21—22. a subj. präd. az ige előtt és 23. az ige után, 24. a segédige a mondat közepén és végén, 25. összefoglalás, 26. rokon nyelvek. — II. Az állítmány megelőzi az alanyt. 27. a mondat élén határozós kifejezés, 28. tárgy, 29. subj. prädic., 30. sajátosságok a balüćiban, 31. rokon nyelvek. — III. 32. mondatok, melyben az alany nincs külön szóval kifejezve. — 33. Az ige a mondat közepén logikailag egymáshoz tartozó mondatrészek szétválasztása folytán. 34. Az ősiráni és árja periodus. 35. Az indog. ősnyelv szórendje.

Az ige a mondat élén.

1. Az ige a mondat élén állhat elbeszélésben. Erre az ó- és újíráni nyelvekben egyaránt találunk példát.

A) Állítmány-alany kontakt helyzetben.

avesta: Y. 9. 11. *tafsaṭča hō mairyō* 'u. diesem schurken wurde es heiss'. — V. 21. 2. *yayata dunma, yayata frā'āpəm, ny'āpəm* 'es wallte der nebel, er wallte vor dem wasser, dem wasser entlang abwärts'. — V. 19. 4. *usəhištaṭ zarađuštrō, frašūsat zarađuštrō asarətō aka mananha* 'es stand auf Z., es erhob sich Z. ungebeugt von A. M.'. — Yt. 13. 29. *vīdārayaṭ spəntō mainyuš yā amavaitiš . . .* *hudōiθrīš* 'es erhielt der heilige geist (die Fravašay's), die stark . . . schönäugig (sind)'. — Y. 65. 4. *yaozənti vīspe karanō zrayā vouru kašaya* 'es geraten alle ufer in dem meere V. in aufregung'. — Yt. 10. 127. *upavazata tazma dāmōiš upamanō* 'herzugefahren kam der tapfere U. D.' — Yt. 5. 64. *upatačəṭ arədvī . . . kainīnō kəhrpa srīrayā* 'herzufloss die A. . . in gestalt eines schönen Mädchens'. — Aog. 12. *usəhištaṭ vohūmanō hača gātvō zaranyō kərətō* 'es erhob sich V. vom goldbereiteten sitze'. — Töb b ige a mondat élén: V. 19. 44. *advarənta adāunta daēva drvantō* 'es eilten, es sprachen die druggläubigen D.' — V. 19. 43. *fradavata vīdavata framanyata vīmanyata avrō mainyav* 'es redete hin, es redete her, es überlegte hin, es überlegte her A. M.'.

osset: MILL. Et. 32. 5. *sīstadī Sozriqo* 'всталъ Созрыкъ'. — 34. 33. *āvīldta Mukkára* 'пустиль М.'. — 46. 9. *ámardī Sasína* 'С. умерла'. — 100. 12. *nig'g'osäi Ācci* 'А. кончилъ'. — 32. 26. *slásta Sozriqo jā kard* 'извлекъ С. мечъ'. A digori elbeszélésekben ritkábban áll az ige a mondat élén (eltekintve a 2. §-tól). MILL. Dig. 47. 10. *baxvārdtoncā banivasdtoncā rarfäkodtoncā ma randāncā sū xādārtāmā* 'они поѣли, выпили, подлагодарили и послали по домамъ'. — Relative a mondat élén áll az ige: 42. 7. *āma nikkuḍtāi māgur jeunäg lāg ä ḡālūsīdäg* 'я заплакалъ бѣдный одинокій человекъ полнымъ голосомъ'.

kurd: a kurmanji és zaza dialektus szövegei erre nem hoznak példát, a mukri kurdoknál is ritka (eltekintve a 2. §-tól). Sok eset van azonban PRYM-SOCIÑNÁL, különösen TÜR dialektusában. PS. I. 6. 13. *rūništīn hār-du* '(sie) sassen dort beide', I. 14. 22. *mā žīnē yūsīf u-kūre yūsīf lemāla selīm pāša* 'es

blieb also nun die frau des Y. u. der sohn des Y. im hause des S. pascha'. — I. 15. 22. *behīst avd-qrrahmān* 'es hörte A.' — I. 16. 15. *bihīst gulē* 'es hörte G.' — I. 18. 29. *rūnīštīn au u-yūsiv būžārī* 'sie sassen er u. Y. kaufmann'.

balūči: az északi dialektusban gyakran: DAM. I. 7. 4. *merentā bādšāh p'a randā* 'a király nyomukban volt (üldözte őket)'. — II. 14. 15. *miṛitā Mazārī gō C'āndīyā* 'M. mérközött Ch.-val'. — I. 22. 41. *burtā Šah Jahān p'a āzmānā* 'S. J. ég felé emelkedett'. — I. 3. 21. *gindī mazār* 'a tigris látta'. — I. 7. 9. *k'apta bādšāh č'i mādinā bunā* 'a király leesett a lováról'; v. ö. még I. 29. 36, stb. Az alany enklitikus névmás, mely az igéhez fűződik: I. 32. 31. *zurtaī hawān rand* 'ő követte e nyomot'. — I. 32. 38. *er-k'aptaī aš jahāzā* 'kiszállt a hajóból'. — I. 15. 18. *zāntāī ma dilū* '(ügy) gondolkozott szívében'. — Az enklitikus pronominális alany mellett az alany még külön szóval is ki van fejezve. DAM. I. 8. 12. *likit'āī Nādir Šah bādšāh neṛā* 'N. S. írt a királynak'. — I. 18. 26. *rixtaī urd p'a dīmā* 'mögötte vonult a sereg'.

B) Állítmány-alany distanz helyzetben.

avesta: Y. 10. 28. *hištaite aom vašahe miḍrahe...* *hazanrēm ḡanvarēitīqm* 'es befinden sich dort im wagen des M. 1000 bogen'. — Yt. 5. 20. *daḡaṭ ahmāi taṭ avat ayāptēm arədvī* 'es schenkte ihm da diesen erfolg die A.' — Yt. 10. 2. *mərənčaitē vīspām dainhaom mairyo* 'er zerstörte das ganze land der schurke'. — Yt. 19. 68. *hačaitē dim aspahe aojō* 'ihm ist zu eigen des rosses stärke'.

osset: MILL. Et. 46. 13. *fäbádtī ūm Ūrīzmäg* 'У. осталъ тамъ'. — 36. 10. *ávīldta ta Mykkára* 'пустилъ опять М.' — 74. 27. *báxudtī ta Soslún* 'снова засмѣлся С.' — 30. 23. *rákastī jām Eltāyan* 'выглянулъ къ нему Э.' — 62. 16. *ārbávaxta jāxī zúriag kalm* 'напустился (на нихъ) змѣй'. — A digoriban: STACK. 29. 11.

kurd: TÜR: PS. I. 20. 10. *bākér meḷis pāšā* 'der fürst rief die räte zusammen'. — I. 13. 6. *rūnīštīn vē šavē hār-dū* 'nachts blieben sie dort alle zwei'. = I. 10. 9. *rūnīštīn liškavdē rūvī u hīrc u kəcīkē* 'es blieben in der höhle der

fuchs, der bär u. das mädchen'. — I. 7. 6. *rāhīšt kačikē mīr* 'der fürst nam das mädchen'. V. ö. még I. 6. 8. stb.

C) Az alany nincs kifejezve külön szóval.

avesta: gyakran, rövidség kedvéért csak egy példa: Yt. 14. 27. *baraṭ karətam zaranyō-saorəm frapixštəm* 'er führte ein mit gold eingelegtes, verziertes messer'.

osset: gyakran: MILL. Et. 52. 8. *ārcāxstōi Sifittāri* 'они поймали Сыфытара'. — 66. 21. *fācāxta sǎ juldār sǎ zārond mādāi āttāmā* 'онъ перебилъ ихъ всѣхъ кромѣ ихъ старой матери'. — 38. 12. *rādta in Arqizi dāndāg* 'она дала ему Аркызовъ зубъ'. — 52. 15. *bāzzadīstī ūm ju sǎbatāi innā sǎbatmā* 'оставились они тутъ отъ одной субботы до другой'. — 56. 9. *ārcauxta mīn cǎxjīn fǎxsīn mā* 'fǎcǎqul' 'повѣсилъ мнѣ на шею соленую баранью тушу'. — 60. 17. *bāista jā jāxīmā* 'взялъ онъ его къ себѣ'. — 66. 19. *ārba-dāvtoī Mīsīrbijī* 'накинулись на Мысырбы'. — A digori nyelvjárásban: MILL. Dig. 9. 1. *skodtoncǎ ardāg papulāndtāi sǎ gǎbpāldtā* 'они надѣли свою одежду въ ключяхъ'. — 14. 21. *baifāsmardta ā madi dūrdtāmā gāsgā* 'онъ призналъ ее согласно словамъ матери'. — 48. 1. *arlstāi tozonajāi xādarāmā* 'снутился трубою въ комнату'. Azonkívül pl. 13. 32, 17. 12, 19. 6 stb.

kurd: kurmanji: L. I. 48. 9. *dekéve āve* '(er) fällt in's wasser'. — I. 34. 5. *dā xīzmkār* (scil. *pēnd gorušan*) 'er gab dem diener (5 piaster)'. — I. 21. 2. *kir nāv nekūle xōe* 'er nam ihn in den schnabel'. — I. 38. 9. *bīrin, kīrin hāpesi* 'sie führten ihn u. steckten ihn in's gefängniss'. — Tūr: PS. I. 11. *mān hattā subāhi* 'sie warteten bis morgen'. — I. 1. 13. *dīn kurīk lejām dīyā-hwa lenāv kafāne* 'sie fanden den knaben bei seiner mutter im leichtentuch'. — I. 3. 2. *rāzā nāv hār duwa* 'er legte sich zwischen die zweie'. — I. 6. 22. *bākér hāmū mārā* 'er rief alle schlangen'. — I. 24. 1. *rūnist lemālā sultān* 'sie blieb im hause des sultan's'. — I. 24. 26. *rāhīšt tīr* 'er nam den pfeil'. Azonkívül: 2. 14, 7. 2, 10. 26, 16. 5 stb.

balūči: DAM. I. 7. 45. *gīndī šahr Kīlāt* 'látta K. városát'. — II. 12. 41. *mīratāγant hamodā* 'ott összevereked-

tek'. Gyakran passiv szerkezetben: I. 7. 44. *p'irent'a wazīrā waḡār dīrā lāfā* 'a miniszter a vízbe vetette magát'. — I. 22. 41. *gipta būdsāhā murg-p'ād* 'a király megfogta a madár lábát'. Minthogy a balūciban a transitiv igék a präteritumban csak passiv szerkezetben fordulnak elő, utóbbi típus pszologiallag ugyanolyan, mint az A) alatt említett esetek. V. ö. GEIGER: Grundr. der iran. Phil. I. 2. 244. l. és Festgruss... an R. Roth 1. s k. lk. Stuttgart, 1893.

Jegyzet. Az óperzsában a 3. §-tól eltekintve az ige nem áll a mondat élén. Figyelembe veendő azonban, hogy az óperzsa szövegek aránylag nagyon csekély terjedelműek.

2. Ide tartozik, hogy elbeszélésben az újíráni nyelvekben a járást, menést, általában mozgást jelentő igék szoktak a mondat élén állni.

A) Állítmány-alany kontakt helyzetben:

osset: relativ kezdésben: MILL. Et. 28. 7. *āmā fālīdī Bādžānāg jā duvā k'axīl juk'ūxāgāi jā xādārmā, xoxmū* 'а побѣждалъ Б. на двухъ ногахъ съ одной рукою въ свой домъ на горы'. — Absolut kezdésben: MILL. Et. 38. 29. *agāpplasta Xāmje āmā...* 'ускакалъ X. и...'. — 28. 29. *bācīdī vāstīrji xālāfmā* 'помель Б. къ штанамъ'. — A digoriban: STACK. 16. 3. *bacudāi kāsār* 'der jüngste ging'. — 10. 14. *niccudāi kosāg-vosū* 'fortging die dienerin'. — 5. 4. *randāi Asāgo* 'A. brach auf'. — 10. 2. *cāun baīdādta Asāgo ā vosi xādcā* 'zu gehen begann A. u. sein weib'. — MILL. Dig. 9. 24. *bacudāncā avd ārvadi sū fīdāmā* 'семеро братьевъ вопли къ отцу'.

kurd: kurmanji: L. I. 24. 7. *hāt wadē be derā* 'die zeit der ernte kam'. — Zaza: L. I. 70. 1. *mend vīst rōd* 'es vergingen 20 tage'. — Tür: PS. I. 15. 17. *hāt avd-qrrahmān* 'A. ging fort'. — I. 13. 6. *hātīn yūsīf u-selīm* 'es gingen Y. u. S.'. — I. 25. 14. *hātīn hār yāq mālēhwa* 'ein jeder ging nach hause'. — PS. I. 13. 23. *rābū yūsīf* 'Y. machte sich auf'. — PS. I. 17. 13. *rābū kurīk* 'der knabe machte sich auf'. — I. 19. 3. *rābūn hārdu lē degarīn* 'beide machten sich auf, sie zu suchen'. — I. 25. 3. *rābūn hārse* 'die 3 machten sich auf'. —

I. 28. 16. *rābūn sultānē mārā* 'der schlangenkönig machte sich auf'. *rābū* még a mondat elején: I. 20. 9, 32. 6 stb. — PS. I. 7. 4. *cūn jinā* 'die elfen gingen fort'. — I. 8. 11. *cūn hār-du* 'beide gingen'. — I. 9. 19. *cūn hamū* 'es gingen alle' stb. I. 24. 5, 26. 5, 32. 24, 32. 31. — PS. I. 25. 2. *decē kurik* 'der knabe ging aus'. — PS. I. 9. 9. *b^edarkátin žnāv āvē* 'die tiere gingen aus dem wasser'. — Bohtān nyelvjárásából: PS. II. 72. 1. *rābū māmō* 'M. stand auf'. — II. 76. 11. *rābūn garatāzdīn u-mama āla vē uh'ulām* 'da machten sich auf O., M. A. u. der diener'. — A mukri kurdok nyelvében: az alany, mint enclit. pronomen az igéhez fűződik. M. 6. 27. *cūā kin kālābābī* 'er ging zum hahn'. — 6. 24. *cūā sār bānī khāmkhānēki* 'er ging auf das dach eines färbehauses'. — 5. 34. *cūnā nēvē* 'sie gingen hinein'.

balūci: DAM. II. 14. 33. *khāxta θ Mazārī* 'jött egy mazár férfit'. — I. 36. 44. *p^eehiθa duz* 'a tolvaj elfutott'. — I. 36. 35. *āxta duze* 'jött egy tolvaj'. — I. 33. 44. *gwast'a Mūsā* 'Mózes elment'. — I. 15. 39. *t'arθa kahol* 'a család visszatért'. — I. 8. 11. *c'a^riθa Nādir Šāh* 'N. S. eljött'. — I. 7. 9. *āxta wazīr p'a randā* 'nyomában jött a miniszter'. — I. 4. 4. *p'aθī pahra* 'az örség elment'. Az alany enklitikus pronomen: I. 20. 37. *šuθaī loṛū* '(ő) hazament'. — I. 7. 26. *āxtaī hamodā* 'odament'. — II. 13. 46. — *šuθaī go mādū* 'elment az anyjával' stb.

B) Állítmány-alany distanz helyzetben:

osset: MILL. Et. 16. 36. *sbádtīs il Batráz* 'Б. сѣлъ на него'. — 72. 20. *acīdī xācimmā läppū* 'пошелъ биться мальчикъ'. — 100. 27. *ārsāmācudāi vordāmā sā xvārā* 'пришла къ нимъ туда сестра'.

kurd: TÜR: PS. I. 5. 14. *cūn hīndīru mār u-kācekē* 'in die höhle gingen schlange u. mädchen'. — I. 19. 4. *cūn ĵam pāsa hārdū u kacīkē* 'es gingen zum pascha die beiden u. das mädchen'.

balūci: DAM. I. 22. 35. *āxta^rant gwar Šah Šahānā hardoen mar* 'eljött hát J. Š.-hoz e két férfit'.

Jegyzet. A B) typus ritkán fordul elő az újirániban.

C) Az alany nincsen külön szóval kifejezve. Ilyenkor rendszeren helyhatározós kifejezés (cas. obl., vagy adv.) következik az ige után.

osset: MILL. Et. 58. 24. *ácıdıstı Taraqaj bıdırmä* 'они поѣхали на Тараково поле'. — 84. 13. *ácıdı sáwıädmä* 'пошла она къ чернолѣсью'. — 26. 28. *ärıdıš ürdıgäi* 'пошелъ онъ оттуда'. — 72. 10. *scıdı jä xäädärmä* 'пошелъ онъ домой'. — A digoriban: STACK. 13. 2. *ärıdäncä dommä* 'sie kamen zum fluss'. — 22. 14. *niqqärdtäi romä där* 'er gelangte auch zu dem'. — 25. 14. *razdaxtäi fästämä* 'er kehrte zurück'. — MILL. Dig. 15. 9. *fäbbadtäi bāxbäl* 'онъ вскочилъ на коня'. V. ö. még u. o. 47. 7, 42. 30, 15. 6 stb.

Relativ mondatkezdésben áll az ige: MILL. Et. 24. 20. *ämä ärvısta Batrázi käsäci-bıdırmä* 'и послалъ Батпаза на кабардское поле'. — A digoriban: STACK. 1. 5. *äma rāndāncä řädämä* 'u. sie gingen in den wald'.

kurd: kurmanji: L. I. 16. 2. *cū ðem vāna* 'er ging zu jenem'. — I. 16. 4. *hāt māla xōe* 'er ging in sein haus'. — *kétin bıre* 'sie sprangen in den brunnen'. — I. 32. 2. *cū lesér karsé* 'er fuhr gegen Kars'. — Zaza: L. I. 54. 10. *şę herēmi déwi* 'er ging in die gemächer des D'ew'. — I. 85. 6. *şī kenāri Mısri* 'sie kamen nach Aegypten'. — I. 55. 5. *şī cehér rōdi* 'sie gingen 4 tage'. — Tūr: PS. I. 1. 5. *cū nāv tırbā* 'er ging auf dem friedhof'. — 1. 22. *cūn řam sultān* 'sie gingen zum sultan'. — 2. 3. *cū walātē şēra* 'er ging in das land des löwen'. — 6. 13. *cūn bıstāne* 'sie gingen in den garten'. — 10. 25. *hātın şkıvdé* 'sie gingen in die höhle'.

Több synonym ige a mondat élén: kurmanji; L. I. 37. 8. *revıan, cūn, cūn séri ciáki* 'sie flohen, zogen, zogen auf einen berg'. — Zaza: I. 75. 2. *şī vedıai diári Hyēni* 'sie gingen, zogen in's gebiet Hyēni'. — Tūr: PS. I. 18. 29. *hāt cū māla yūsıv bāzāri* 'er zog, ging in's haus des kaufmann's Y.'. — I. 22. 14. *hātın bēn māl* 'sie gingen, zogen heim'.

A mukri kurdok nyelvében: M. 1. 7. *cū bō qstambülē* 'er ging nach Stambul'. — 2. 17. *cū dā qaláyawa* 'er ging in die burg zurück'. — 4. 10. *cū lä mālā* 'er ging heim'. — 5. 8, 3. 7 stb.

balūči: DAM. I. 21. 17. *şuð a gwar waði-māð-o-pıðā* 'elment anyjához, atyjához'. — I. 5. 28. *āxtarant dırēm*

diṛāre 'elmentek messze vidékre'. — I. 14. 31. *šuṭa begahā waṭi loṛā* 'este hazament'. — I. 28. 28. *šuṭaṛant jāngā* 'háborúba mentek'. — I. 37. 22, 37. 31 stb. — I. 5. 43. *ari-ṭaṛant p'a-waṭān* 'együtt tovább mentek'. Első személytő alany: I. 38. 19. *āxtaṛān jāhlā Sindā* 'elmentem S.-ba'.

3. Az ó- és újiráni nyelvekben egyaránt a mondat élén állhatnak a mondást, kérdést s hasonlót jelentő igék.

óperzsa: a feliratokon *ṭātiy* 'er spricht' áll igen sokszor a mondat élén. БЕН. 2. *ṭātiy Dārayavauš* 'es spricht D.'. — X. P. a. 3. *ṭātiy Xšayāršā* 'es spricht X.'. — H. *ṭātiy Artaxšatrā* 'es spricht A.'.

avesta: Yt. 3. 14. *adaṛata anrō mainyuš* 'es sprach A. M.'. — V. 2. 1. *pərəsaṭ zaraṭuštrō ahurēm mazdām* 'es fragte Z. den A. M.'. — V. 1. 1. *mraoṭ ahurō mazdā spitamāi zaraṭuštrāi* 'es sprach A. M. zum Sp. Z.'. — Y. 20. 1. *frām-raoṭ ahurō mazdā* 'A. M. tat kund'. — A. 4. 8. *fravaočaṭ ahurō mazdā spitamāi zaraṭuštrāi rapišwinahe radwō uxδəm vačō* '(so) tat A. M. dem Sp. Z. den für den Ratav Rapišwina gesprochenen spruch kund'. — V. 19. 5. *uzvaēdayaṭ zaraṭuštrō anrēm mainyūm* 'zu wissen tat Z. dem A. M.'. — Az alany nines külön szóval kifejezve: Y. 12. 1. *naēsmi daēvō, fravarānē mazdayasnō zaraṭuštriš vīdaēvō* 'ich verwünsche die D.-s, als mazdahanbeter, als zaraṭuštraanhänger, als feind der D. will ich das gelübde ablegen'. — Y. 11. 17. *frastuyē humatōibyasča hūxtōibyasča* ... — Y. 12. 8. *āstuyē humatəm manō* 'ich schwöre mich auf dem gutgedachten gedanken'. — Y. 11. 19. *staomi ašəm* 'ich bete das Ašagebet'. — V. 19. 15. *nizbayemi ahurō mazdā... dāma dātəm, nizbayemi miθrəm, nizb. sraošəm*. — Av. Yt. 12. 5. *zbayama hi frīnāma hi rašnūm amavantəm* 'wir rufen an, wir suchen zu befriedigen den starken R.'.

osset: a mondást stb. jelentő igék itt ritkán állanak a mondat elején. MILL. Et. 110. 5. *fārstā bābāi sū* 'онъ спросилъ ихъ'. Relativ kezdésben: 58. 18. *āmā záxtoi Xāmicān* 'и говорили Хамыцу'. — 26. 5. *āmā záxtoi udōn* 'и сказали ангели'. — 32. 8. *āmā záxta Sozriqo* 'и сказалъ С.'. — A digoriban: MILL. Dig. 24. 12. *āma ḍorui sāmā Dzanbolat* 'а говоритъ имъ Дз.'.

kurd: csekély számú példák: Tūr: *debēžē mērik zežinē-hwa* 'es sprach der mann zur frau'. — I. 13. 1. *gōt selīm* 'es sprach S.'. — I. 21. 2. *gōtiyē pāša* 'es sprach zu ihr der pascha'. — I. 14. 4. *pīrsī zežirāna* 'er fragte die nachbaren'.

balūči: szintén ritkán vannak példák: DAM. II. 14. 34. *gwašta Mazār ānhiyār* 'M. így szólt hozzá'. — I. 34. 25. *gwašta Mūsā* 'Mózes így szólt'. — DAM. I. 11. 3. *gwašta ī dohmīār* 'így szólt a másodikhoz'. — DAM. I. 3. 49. *gwašta ī tōlayār* 'azt mondta a sakálnak'. — DAM. I. 33. 38. *p'ol-k'uḏa faqīrā* 'a faqīr azt kérdezte'. — I. 33. 40. *p'ol-k'uḏa āskā* 'a szarvas azt kérdezte'. — I. 18. 38. *p'ol-k'uḏa ī aš hawān c'oravā* 'azt kérdezte a fiútól'.

Jegyzet. Míg tehát az óiráni nyelvekben kétségtől a mondatok többségében az ige áll a mondat élén, addig e typus az újiráni nyelvekben számban erősen megfogyott, s helyet engedett — analogia folytán — ama typusnak, a melyben az alany (és egyéb mondatrészek) állanak az ige előtt.

4. A mondat élén állhat ó- és újirániban egyaránt a segédige, α) mint ú. n. 'vollverb', β) mint copula.

α) óperzsa: idesorolandó BEH. 13, a hol az ige relativ mondatkezdésben van, mert a tagadó partikula áll előtte: *naiy āha martiya naiy Pārsa naiy Māda naiy amāzam taumāyā* 'es war (= es gab) kein mensch, weder ein Perser, noch ein Meder, noch (einer) unseres geschlechtes'.

avesta: V. 1. 20. *hənti anyāscit asāšca sōiθrāšca* 'es gibt auch andere...orte u. stätten'. — V. 18. 31. *hənti bāda māvayacit čaθwārō aršāna* 'es sind auch für mich wahrlich 4 männer'. — Yt. 19. 68. *astiča ahmi...avayaḥ kavaēm xvarəno* 'ihm ist die kavische herrlichkeit zu teil'. — Y. 19. 10. *asti zī ana avayaḥ uzdata* 'denn es ist ihm die spruchgewalt in dem masse zu eigen'. — V. 13. 44. *asti sē haēm yaḏa aḏaurune* 'er zeigt ein gebaren, wie ein priester'.

kurd: zaza: L. I. 59. *estu bārte me* 'ich habe einen garten'.

β) avesta: nagyon ritka: Y. 19. 7. *astiča īm zā avaiti bəzō yavaiti fraḏasčit* 'u. es ist die erde hier so gross an höhe, wie auch an breite'.

osset: szintén csak szórványosan fordul elő: MILL. Et.

108. 1. *á dtäi jeu xvarz äntäreçäd läg* 'быль одинъ хорошій безгрѣшный человекъ'. A digoriból: STACK. 15. 7. *á dtäi avd ärvadi* 'es waren 7 brüder'.

kurd: TÜR: mesék bevezetésében nem ritkán látjuk az igét a mondat élén, PS. I. 11. 13. *h á b ū ženik u-mērîk* 'es war eine frau u. ein mann'.

balūči: ritkán, pl. DAM. II. 13. 36. *b ī ð a γ a n t-ī do bač* 'volt neki két fia'.

5. A kurdiban *bū* 'es wurde' gyakran áll a mondat élén, különösen időmeghatározásnál: PS. I. 31. 13. *b ū šqv* 'es wurde nacht'. — 11. 17. — 18. 9. *b ū nīvē šavē* 'es wurde mitternacht'. — 1. 8. *b ū īvārī* 'es wurde abend'. — PS. I. 1. 3. *b ū wāzde cēbebe* 'es kam die zeit ihrer niederkunft'. — 3. 11. *b ū n šēst naqs* 'es wurden 60 seelen'.

6. Okvetlenül felmerül ama kérdés, vajjon az eddig tárgyalt esetekben ki van-e emelve az ige, vagy sem? Azaz, azért áll-e az ige a mondat elején, mert nyomatek van rajta, vagy nem? DELBRÜCK, s mindazok, a kik utána az ind szórenddel foglalkoztak,* úgy vélik, hogy az ige 'szokásos' (= habituell) helye az ó- (és a közép-)indben is a mondat végén van; ha a mondat elején áll, akkor ki van emelve, nyomatek van rajta (különösen a prózában). Az ige ezen kiemelt voltát gyakran külön partikula is jelzi. Vajjon ugyanazt mondhatjuk-e az iráni nyelvekről? Szem előtt tartva BRUGMANN-THUMB (Griech. Gram. München. 1913.⁴ 659. l.) figyelmeztetését, mely szerint a régiek esetleg olyan typust is érezhettek kiemeltnek, a mit mi most nem érzünk annak, az avesta szövegek tárgyilagos interpretációja mellett azt vagyunk kénytelenek mondani, hogy az ige a főnebb említett esetek túlnyomó részében nincs kiemelve. Vegyük pl. a következő esetet: Y. 65. 4. *ya o z a n t i vīspe karanō zrayā vouru kašaya ā vīspō maidyō ya o z a i t i* 'es geraten alle ufer in dem wasser V. in aufregung, die ganze mitte wallt auf'. Két

*) DELBRÜCK: Die wortfolge des altind., nach dem Śathapathabr. dargestellt. Halle, 1878. 19. s k. lk., u. a. Vergl. Synt. der indog. spr. III. (BRUGMANN-DELBRÜCK Grundr. V.) 48. s k. lk., JACOBI: Idg. F. V. 335. s k. lk., SPEYER: Ved. u. sanskr. synt. Strassburg, 1896. §§. 247—250. THOMMEN: KZ. 38. 504. s k. lk.

typus áll egymás mellett, a két mondat tartalma lényegileg nagyon hasonló, s vajjon a *yaozənti* igen nagyobb nyomaték van, mint a *yaozaiti*-n? Kétségtől nem. A mondatot jelentő igék oly sokszor állanak az óírániban a mondat élén, hogy a gyanútlan szemlélő előtt ez tűnik fel 'szokásos' helyüknek. *pərəsať* 'er fragte' sokkal többször áll a mondat elején, mint közepén v. végén, miért kellene tehát csak ezt a ritkább típust 'szokásosnak' tartani? Y. 20. 1. *frāmraoť ahurō mazdā* és Y. 19. 20. *mazdā framraoť* értelmileg semmiben sem különböznek egymástól. Vagy: V. 2. 1. *pərəsať zarađuštrō ahurəm mazdəm*: V. 18. 30. *sraošō ... druġim apərəsať*. Az újírániban a mozgást jelentő igék vezetik be gyakran a mondatot, úgy hogy ez is 'szokásos' helyüknek tekintendő.

Ha tehát elismerjük azt, hogy az egyes mondatrészeknek már indog. időtől kezdve megvolt a 'szokásos' helyük, mégsem lehet itt mechanikus, élettelen rendszerre gondolnunk. A kijelentő-, kezdő-, felszólító mondatnemek kétségtől módosító befolyással voltak a szórendre, s hasonló hatással lehetett a kijelentő mondatban a mondat tartalma is. Elbeszélésben oly sokszor látjuk pl. az avestában az igét a mondat elején, hogy nem vitathatjuk el azt, miszerint az óírániban ilyenkor az ige 'szokásos' helye nemcsak a mondat végén, hanem elején is lehetett. Ugyanazt kell mondani a mondat stb. jelentő igékről is. Ha pedig amaz állítást fenntarthatjuk, hogy az indben az ige szokásos helye csak a mondat vége, akkor az óind és óírani (és újírani) nyelvek között e téren nevezetes különbségre akadtunk (l. bevezetés, de DELBRÜCK: Vgl. synt. III. 64. l.).

7. A többi rokon nyelvben az igét sokszor találjuk a mondat élén. Görög: Herod. I. 13. ἀνελί τε δὴ τὸ χρηστήριον καὶ ἐβασίλευσε οὕτως Γύγης (bővebbet: KIECKERS: Die stellung des verbs im griech. u. in den verwandten sprachen. Strassburg, 1911. 60. s k. lk.). Latin: Cæs. B. G. VII. 87. mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus Cæsar (l. KIECKERS i. m. 62. l. és SCHNEIDER: De verbi in lingua Lat. collocatione. Monasterii Guestfalorum, 1912. 46. s k. lk.). Az óírben grammatikai általánosítás folytán az ige mindig a mondat élén áll (l. VENDRYES: Mém. soc. ling. 17. 337. s k. lk.). A germán nyelvek közül különösen említendő a klasszikus óislandi

próza, pl. Ares Isländerbuch: 23. 3. *för Hildirīþr heim* 'H. fuhr heim' (l. DELBRÜCK: Zur german. synt. II. Leipzig, 1911. 16. s. k. lk.). A többi ógermán nyelvekben e típus csak bizonyos esetekben fordul elő. Az újfelnémetben már csak költőknél fordul elő: 'Sah' ein knab ein röslein stehn' (GOETHE), de a régibb németben használatos volt (BRAUNE: Forschungen zur deutschen phil., festschrift für Hildebrand 34. l.). A litvánban élénkebb elbeszélésben szintén gyakori e típus (BERNEKER: Die wortfolge in den slav. sprachen. Berlin, 1900. 56. l.). A szláv nyelvek közül gyakori az oroszban (BERNEKER i. m. 1. l.), a kisoroszbán (u. o. 32. l.), az ószerbben (u. o. 37. l.), a modern szerb és szlovén népnyelvben (42. l.), de nem ritka másutt sem, kivéve az ólengyelt (48. l.). A tótról BERNEKER nem emlékezik meg, legyen szabad itt egy-két szót szólni. CZAMBEL (Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. Túróc-Szt. Márton, 1906) a felsőmagyarországi helyeket bejárva id. könyvében sok mesét összegyűjtött, a melyek alapján azt mondhatni, hogy az ige leggyakrabban áll a mondat közepén, s legritkábban a mondat elején. Utóbbi esetben szintén a járást, menést jelentő igék, mint *višoť*, *prišoť* stb. állanak gyakran a mondat élén. Példák: a Szepességéből: *hľedať on ju po šickich hižoch* 'az összes szobákban kereste őt' (CZAMBEL i. m. 212. l.). — *zavolať sluhu kraľ* 'a király előhívta szolgáját' (218. l.). — *skrita ho šestra* 'nővére őt elrejtette' (222. l.). — *otvori mu jeho najmlača šestra* 'a legfiatalabb nővére nyit neki ajtót' (223. l.). — Sárosból: *minul dzeň, minuli dva, tri* 'elmúlt egy nap, elmúlt kettő-három' (257. l.). — Abaújából: *trafila še mu taka žena* 'oly asszony találkozott számára' (334. l.). — Zemplénből: *mal turecki cisar jednu jedinu dziuku* 'volt a török császárnak egyetlen egy lánya' (380. l.). — Ungból: *sed ze ũ tam do dvanastej hodzini* 'ott ült a XII. óráig' (392. l.) stb. A mozgást (járást-menést) jelentő igékre gyakrabban akad példa. Szepességéből: *višla jedna vonka* 'az egyik kiment' (209. l.). — *išoť on dva dñi i dva noče* 'két nap és két éjjel mendegélt' (216. l.). — *višoť jeden veliki pan* 'egy nagy úr jött ki' (219. l.). — *prišli te dva z lesa* 'ez a kettő megjött az erdőből' (221. l.). — *pridze jej hlop do hiži* 'férje a szobába jön' (222. l.). — Sárosból: *prišla noc* 'az éj

beállt' (259. l.). — *prista matka* 'az anyja eljött' (271. l.). — Abaújból: *prisoť v'ec'ar ďabot* 'este eljött az ördög' (351. l.). — *prileceli tote tromi vtaki zas gu nomu* 'megint hozzárepült ez a három madár' (356. l.). — Zemplénből: *pridze rano koscelnik* 'jön reggel a sekrestyés' (363. l.). — *pridze čas* 'múlik az idő' (373. l.). — Ungból: *i prichodzila už dva-nasta hodzina* 'már tizenkettőre járt az óra' (418. l.).

A mondat stb. jelentő igék a rokon idg. nyelvekben is állhatnak a mondat élén. Az indról DELBRÜCK azt mondja (Die wortfolge im altind. 21. l.): 'in gewichtigen fragen u. antworten tritt das verbum natürlich an die spitze des satzes, sobald der inhalt des satzes in frage gestellt wird'. Megjegyzendő azonban, hogy D. amaz esetet is anfangstellung-nak tekinti, a midőn valamely adverbium áll az ige előtt, a mikor az ige relativ kezdő helyzetéről beszél.*) Mi itt KIECKERS (i. m. 6. l.) nyomán ezt a középálláshoz számítjuk, mivel az adverbiumok (és más határozós kifejezések) az ige után is állhatnak. Görög: Herod. I. 39. ἀπειθεταὶ ὁ νενηνὴς τοῖσιδε (v. ö. KIECKERS i. m. 64. l.). Latin: Cæs. VII. 21. 1. conclamat omnis multitudo (l. KIECKERS i. m. 63, 69. l. és SCHNEIDER: i. m. 44, 45, 49. l. és másutt). Germán: a klassz. óisl. prózában: Ares Isländerbuch: 21. 5. *tölu þu þau mart um kveldit* 'die beiden sprachen viel den abend über'. — 18. 6. *spyr þörölfr eptir þ.* 'fragt darauf' (l. DELBRÜCK: Zur germ. syntax II. 20. l., KIECKERS i. m. 69. l.). A litvánban gyakori (KIECKERS 68. l.), a szláv nyelvek közül pedig az ólengyelben van sok példa (BERNEKER 48. l.). A tótban is találtam több példát CZAMBEL könyvében: *pitála še princezna kačmarki* 'a hercegnő azt kérdezte a korcsmárosnétól' (214. l.). — *vota šestra jeho sredňa* 'középső testvére (igy) kiált feléje' (222. l.). — *poveda mac* 'az anyja így szólt' (337. l.). — *poveda stari* (u. o.), *poveda tamten* (u. o.). Relativ kezdő állásban: *a povedzet žene svoje* 'és így szólt nejéhez' (226. l.). — *i povedala ona jemu* 'a (lány) így szólt hozzá' (231. l.). — *i hvareta mu* 'így szólt hozzá' (232. l.).

A mi a segédigét illeti, ez szintén állhat a mondat élén a legtöbb idg. nyelvben. Az óindben gyakori a Pañcatantrá-

*) L. a bevezetést.

ban I. 4. *a sti kasmīscid dēśē maḥāyatanam* 'es gibt in einem lande eine klosterkapelle' (I. THOMMEN KZ. 38. 512. és KIECKERS 55. 1.). Görög: Herod. II. 73. ἔστι δὲ καὶ ἄλλος ὄρνις ἱρός, τῷ ὀνόματι φοῖνιξ (KIECKERS 50. 1.). Latin: Cæs. I. 6. 1. erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent (KIECKERS 57. 1. és SCHNEIDER 58. s k. lk.). Germán: DELBRÜCK szerint az óisl. klassz. prózában: Ares Isländb. 3. 5. *var hann kveldsvæfr* 'es war (= es gab) ein abendschläfer'. — 2. 9. *var þat siðr hans* 'das war eine sitte'. A litvánra nézve I. KIECKERS 56. 1. A tótban igen gyakori mesék élén *buł(a)* 'volt': *bułi dvanac sujdi do pivnici* '12 lépcső vezetett a pinczébe' (CZAMBEL 210. 1.). — *bułi dve śestri* 'volt két nővér' (219. 1.). — *buł jeden človek* 'volt egy ember' (226. 1.). — *buł a jedna stara barz bohata žena* 'volt egy öreg, igen gazdag asszony' (229. 1.) stb. Mint 'vollverb': *ałe jest tu jedna princezna* 'de van itt egy herczegnő' (212. 1.).

Az 5. §-tal, a mely szerint kurd *bū* 'es wurde' áll gyakran a mondat élén, összevethető értelmileg a görög γίνεσθαι, a mely szintén nem ritkán fordul elő kezdő állásban, Xen. Hist. Græc. I. 6. 25. ἐγένοντο δὲ αἱ πᾶσαι πλείους ἢ πεντήκοντα καὶ ἑκατόν (KIECKERS 74. 1.).

Az indog. ősnyelvre nézve I. a 35. §-ot.

8. Fönnebb (I. 6. §-ot) ama véleményre jutottunk, mely szerint az óirániban (és újirániban is) az ige nemcsak azért áll a mondat élén, mert ki van emelve. Evvel természetesen nem akarjuk mondani azt, hogy nincsenek olyan esetek, melyekben igenis az igén lévő nyomaték, az értelmi hangsúly miatt került az ige a mondat elejére. Így látjuk ezt az avestában különösen rituális kifejezésekben, a melyekben a cselekmény fontossága az oka annak, hogy az ige a mondat élén áll. A fönnebbi esetek közül (3. §.) ide való: Y. 12. 1, Y. 12. 8, Y. 11. 19, V. 19. 15, Yt. 12. 5. Azonkívül: Y. 1. 1. *nivaēdayemi hankarayemi dadušō ahurahe mazdā* 'ich widme es ich vollziehe es dem schöpfer, dem A. M.'. — Y. 6. 5. *namahyāmahī iśūidyāmahī ōwā mazdā ahurā* 'wir huldigen, wir danken dir, o A. M.'. — Y. 42. 1. *yazamaide vđ aməšā spəntā yasnahe haptanhātōiš handārā* 'euch weihen wir, o A. S., die bestandteile des Yasna Haptanhātay' (I. BAR-

THOLOME: Altiran. Wb. s. v. *yaz*-). — Av. Y. 62. 11. *aiwi-gərəðmahi apəm vanulīnəm frātīmēa paititīmēa* 'wir heben an das vorwärts- u. das rückwärtsgeben der guten wasser'.

Rituális kifejezésekben az ige a mondat élén állhat még az óindben, ha a rituale leírásában valami új mozzanat fordul elő (DELBRÜCK, Die altind. wortfolge 22. l.), és az oszumerben (l. CONWAY: The Italic dialects. Cambridge 1897. II. 520. l.).

9. Végül a mondat élén állhat az ige az avestában a rituális kifejezéseken kívül bárhol, a hol különösen ki van emelve. Pl. V. 10. *paitipərəne anrəm mainyüm hača nmāna hača vīsa* 'ich gehe dem A. M. zu leibe, vom haus aus, vom dorf aus'. — Y. 10. 15. *avanhərəzā mi jānyōiš ūnəm mairyaŋu* 'ich verwerfe die kärglichkeiten des weibes'. — Y. 10. 8. *rən.jaiti haṃmahe madō* 'flink macht der haomatrank'. — V. 7. 52. *bərəjayaṃti hē zaraδuštra spitama starēca mānhēmēa hvarēca azēmēa* ... '(so) werden ihn willkommen heissen, o Sp. Z., die sterne, mond u. sonne'. — Nir. 19. *vīsa iti dim fraṣrārayō, nōit fraṣrūrāyeiti* 'der übernimmt's ihn zu wecken, bringt (ihn aber) nicht wach'. — Nir. 21. *surunaōiti zaota upa'sraotaranəm* 'es hört der Z. den M.' stb.

10. Összefoglalásul mondhatjuk tehát, hogy az ó- és újiráni nyelvekben a mondat élén állhatott az ige a nélkül, hogy különös nyomaték lett volna rajta; ez azonban nem zárja ki azt, hogy olykor a mondat élén bizonyos értelmi hangsúlylyal is birt.

(Folytatjuk.)

BENIGNY GYULA.

Alattság.

Ha nyelvészeink a jövőben egy-egy homályos magyar szó használatát fogják kutatni, mindennek előtt a Magyar Etymologiai Szótárhoz fognak fordulni, a melynek most még csak első füzetek fekszik előttünk: benne fogják a kérdés megvilágításához szükséges anyagot keresni és rendesen meg is találni, belőle megtudják majd, hogy a szó megfejtéséhez milyen kísérletek történtek addig, sőt a megtett kísérletek mérlegelését és rendszerint helyes bírálatát is onnan meríthetik majd. Még ha a szótár szerzői nem is jöttek tisztába egy szó származásával, ha maguk is kérdőjellel rámutatnak a még meg nem oldott nehézségekre, rendesen lényegesen megkönnyítik különösen a fiatalabb nemzedéknek a munkát, mert máris nagyterjedelmű nyelvészeti irodalmunkból összegyűjtik az egy-egy kérdésre vonatkozó anyagot. Minthogy ebben a füzetben amúgy is be akarom több oldalról mutatni ezt az új szótárunkat, lehetőleg összekapcsolom ezzel a szándékommal a szükséges adatok felsorolását és azért kiírom mutatványkép az egész ide vágó cikket:

«*alattság* [acc. *alattságot*; első adat Beszt. szój.; alakv.: *aleth seg* Beszt. szój.; *alath sag* Schl. szój.; *alatság* C. MA²; a mai *alattság* már SzD.; vö. még MTsz., Nyr. XXXIII, 57; NyF. XXXVIII, 35 1. 'anthempna' Beszt. szój., 'antempna' Schl. szój.; 'contempna vel antempna' NYIRKÁLLAI Glossz. (vö. 'antemna: est corda capitalis in Naűj; quæ sursüm dirigit velűm' Gyöngy. tör. 83); 2. 'rudens' C., 'funis nauticus, per quem trahitur navis ab hominibus vel equis in littore euntibus' MA., 'schiffseil' MTsz.

? < oszm. *alet* 'werkzeug, gerät, maschine, organ' < arab *âlet* (*âle*) plur. *âlât* ua. ZENK., Wahrm. I, 119. Ugyancsak az

oszmanliból: o l á h *alat*, *halat* 'utensiles' ЦИНАС, II, 584; szerb-horv. *àlât* 'werkzeug' HASz.; alb. *alat*, *halat* ua.

Vö. MUNKÁCSI, Ethn. IV, 271. Helytelenül: SÁNDOR, Sokféle XII, 8; LESCHKA, El.; DANK. Lex.; CzF.»

Ha MUNKÁCSINÁL utána nézünk, azt tudjuk meg, hogy a kérdőjellel közölt magyarázat KÚNOSTÓL származik és hogy MUNKÁCSI maga ehhez olyan megjegyzést fűzött, a mely említést érdemelt volna: «Az átvétel, mondja MUNKÁCSI, a déli szlávtság révén is képzelhető; mert megvan a szerbben is *àlât* werkzeug Pop.». Igaz, a ki esküszik az egészen elszigetelt *aleth seg* alakváltozatra, a mely csakis a Beszt. szójegyzékben található, az déli szláv közvetítésre alig gondolhat, de ki merne erre esküdni, mikor a többi helyen, kezdve a Schlägli szójegyzéktől a mai napig, mindig újra meg újra csakis az *alatság*—*alattság* alakot találja. A szó elterjedése meg épen nagyon jól illenék egy föltehető déli szláv hatáshoz. A MTjsz. szerint ismerik Somogyban, Baján, Komáromban, a Nyr. 33 : 57 szerint Mohácson is. De hogy a MUNKÁCSITÓL említett és az Etymologiai Szótárban idézett szerb-horv. *àlât* werkzeug-ból származnék, az már a szó jelentésénél fogva sem valószínű, mert elvégre kötél meg szerszám még sem azonos fogalmak; igaz ez az ellenvetés az ellen a föltevés ellen is szól, hogy a szó azonos volna az oszm. *alet* werkzeug, gerät, machine, organ szóval!

Látszólag tehát egészen meddő talajon mozogtak az eddigi kísérletek, és mégis, ha fölkeressük a szerb-horvát *àlât* szót a horvát akadémia nagy szótárában, a melyre a mi Etymologiai Szótárunk is hivatkozik, olyasmire bukkanunk, a mi talán közelebb visz a megoldáshoz. Az *àlât* czikkben ugyanis egészen eldugva a következőket találjuk: «*alat lađarski* armamenta navis (turski *halat*, *uže*)» a következő idézettel: Svojima rukama izbacismo *alat lađarski*, VUK, djel. ap. 27, 19. Minthogy a szerb *lađa* hajót jelent, *lađar* hajóst, a *lađarski* pedig az utóbbiból képezett melléknév, megint csak ott állunk, a hol eddig, mert hisz az *alat* fordításául használt «armamenta» első sorban eszközöket, szerszámokat jelent, tehát megint csak az *àlât* instrumentum-mal van dolgunk. Ebben megerősít a vele szemben álló latin armamenta navis és a görög τὴν σκαυὴν τοῦ πλοίου kifejezés és az egész helyzet; a nagy viharban mindent kidob-

nak a hajóból, előbb az árút, azután a hajófelszerelést is: És harmadnapon magunk a mi kezeinkkel a hajóhoz való szerszámokat kihányánk a tengerbe, l. Apost. csel. 27 : 19. Tehát a szerb-horv. *alat lađarski* nem visz bennünket tovább, de hátha a mellette álló «(turski *halat*, *uže*)», ámbár nyilvánvaló, hogy itt nincs helyén, egészen új nyomra vezet bennünket! Ez azt jelenti hogy «(törökül *halat*, kötél)» és ha a török *halat* kötél (ZENKER szerint Tau, Strick, Tauwerk eines Schiffes) megvan a szerb nyelvben, akkor az is lehet *alat*, mert a *h* a szerb nyelv nagy területén eltűnt, csakhogy ezt minden valószínűség szerint **àlat*-nak ejtik, tehát rövid *a*-val a második szótagban. A szótárak ugyan nem tudnak arról semmit sem, hogy egy ilyen *alat* szó megvan a szerb nyelvben, de igenis tud róla egy kiváló szerb író, a korán elhunyt LAZAREVIĆ LÁZÁR, a ki egy elbeszélésében egy és ugyanazon a lapon használja előbb az *alat* szót, azután pedig a közönséges *uže* szót az érkező gőzösről kihajított kötéltre. Az érdekes hely így hangzik: Dokopa bađen *alat* s *lađe*, koja dolažase, i stade je vući sebi. I taman da zametne *uže* na kazuk... azaz «Megragadta az érkező hajóról dobott kötelet (*alat*) és kezdte maga felé húzni. És alig tette a kötelet (*uže*) a czölöpre...».*)

Hogy ezt az *alat* szót mikép kell ejtenünk, az természetesen ebből a helyből nem állapítható meg, hisz a közönséges szerb írásban a hangzók quantitását nem jelzik, de minthogy az *alattságot* törökül *halat*-nak mondják, egy a Szávamenti népet rajzoló és a nép nyelvét jól ismerő szerb író ugyanazt *alat*-nak mondja, igen valószínűnek tartom, hogy ez a találkozás nem véletlen, és hogy a szerb szóról csak azért nincs más adatunk, mert a sok jeles szerb-horvát szótár ezt a területet alig vagy épen nem vette figyelembe, a hol ez a kifejezés él.

Minthogy LAZAREVIĆ elbeszéléseit egy régi kiadásban, a mely 1886-ban *Šest pripovedaka L. K. Lazarevića* cím alatt Belgradban jelent meg, újra meg újra olvastattam tanítványaim-

*) A czölöpöt, a melyre az érkező hajótól kidobott kötelet csavarják, L. *kazuk*-nak nevezi, tehát szintén török szóval, v. ö. t. *kazık*.

mal, a szóban forgó helyen, a 210. l., található *alat* szót jóf ismertem, de soha sem sikerült szerb embert találnom, a ki ismerte volna. A véletlen úgy akarta, hogy épen mikor ezt a cikkkecskét leírni készültem, keresztül utazott egy belgrádi egyetemi tanár, POPOVIĆ PÁL úr, és ennek köszönhetem, hogy még cikkem lemásolása előtt a készülő nagy szerb szótár czéduláiról megkaptam az idevágó sovány anyagot. Első helyen áll ott is a LAZAREVIĆ elbeszéléséből kiirt hely idézve a szerb irodalmi társaság kiadása szerint (L. K. Lazarević Pripovetke II. 76. l.). Azután még csak egy adat található boldogult MIH. ST. RIZNIĆ tanító népies gyűjteményéből: «Így mondják, mondja a közlő, a nagy kötelet is a hajókon, a melylyel megkötik és húzzák a hajókat». Az adat Alsó Milanovacból való.

ASBÓTH OSZKÁR.

Gaal László: Bacchylides hang- és alaktana. Nagy és Társai Karczag, 1913. 73 lap.

Minthogy ez értekezésben előforduló, lépten-nyomon egymás után következő hibák oly természetűek, hogy minden czáfolat fölösleges, csak egynéhányat említek. 8. l.: «a dórok nyelve... legtöbb (!) oly sajátságot őrzött meg, melyek közösök az illyriai (?)... nyelvekkel». (NB. HIRT: Die Indogermanen II. 604 s k. l. *egyetlen egyet* sem tud.) 16. l.: «a görög dialektusok legfeltűnőbb sajátága az ósindogermán (?) «a» hangnak (quantitás?) megőrzése, illetőleg elvesztése». (Miért nem nézte meg a szerző, melyek a görög legfeltűnőbb vonásai, l. THUMB: Handb. der griech. Dial. 2. l.) Továbbá: mi az az ósindogermán? Mi az az óindogermán (50. l.)? 11. l.: «a mai görög nyelv dialektusai már mind (?) a *χοινή*-ből fejlődtek ki». (Hát a tsakoni?) 72. l.: «*ῥοταν* rövidített epikus alak». (Talán *ῥοτασαν* ból van rövidítve?) Mi az a szógyök? (18. l.) 70. l.: «görög költői nyelvnek az a sajátága, hogy gyakran nincs tekintettel (!!) az augment-syllabiumra, még Homerosztól veszi eredetét». (Talán a «quandoque bonus darmitat Homerus alapján?») Hogy milyen szép (!) etymológiák vannak itt, erre egy példa: *πλημύρων* «szabályosan két m-vel volna irandó, mert az összetétel első része *πλήν*, a második pedig *μυρίς*». (51. l.) A 8. l.: «hamis analogia». 49. l.: «úgy látszik, volt annak valami igazsága, a ki először nevezte a magánhangzókat a beszéd lelkének, melyen az érzelem nyer kifejezést és a mássalhangzókat a beszéd testének, melyen az értelem nyugszik». Nagyon szép!

Meggyőződésesem az, hogy classica-philológiát üzni *alapos, modern* grammatikai készultség *nélkül*, gimnaziális elvek és ismeretek alapján, komoly veszedelmekkel, s a classica-philologia lealacsonyításával jár. Berlin, 1913. december.

BENIGNY GYULA.

INTEREST ÉS CONSTRUCTIÓJA.

Régi problémáról van szó. Sokan foglalkoztak vele, de, úgy látszik, elfogadható eredmény nélkül. *) Legutoljára — legalább tudtommal — STOWASSER szolt e kérdéshez (Zeitschr. f. d. österr. Gymn. 1907. 697. l.), azonban az ő fejtegetése sem talált visszhangra. A KÜHNER-féle mondatannak STEGMANN átdolgozásában 1912. évben megjelent új kiadása sem vesz róla tudomást, valószínűleg azért, mert eljárását erőszakosnak, indokolatlannak találta. STOWASSER ugyanis a *rēfert* igének *rē-* elemét *egy maga csinálta verssorban* az *interest* ige két alkotó része közé ékelve, *inter-rē-(e)st* szólammal lep meg bennünket és ebből a kettős *r-*nek egyszerűsítésével és elisióval az *interest* alakot produkálja. Ez az eljárás még ha hangtanilag igazolható is, szóképzés tekintetében sehogysem állhatja meg helyét. Verssort kellett csinálnia, hogy az *interest* igének praepositíós része tmesis útján az *est*-től elszakadjon. Erre példát nem találhatott, tehát önkényhez folyamodott. Az *interest* ilyen erőszakos módon való kettéválása sehol, sem a költői, sem a prózai nyelvben nem fordul elő. De ha költőnél található lenne is a STOWASSER-féle *inte(r)rē(e)st* (= *inter-rē-est*) szólam, akkor is több mint valószínű, hogy a költői nyelvből nem ment át a közhasználatba.

Részletesebben foglalkoztam a STOWASSER-féle fejtegetéssel, mert hangtani részében némileg megegyezik az enyémmel, de szóképzés és jelentés dolgában egészen elüt tőle. Általában egészen más a kiindulási alap, melyen okoskodásom felépül.

*) A *rēfert*- és *interest*-re vonatkozó irodalmat összefoglalta: LANDGRAF, Litteraturnachweise u. Bemerkungen z. lat. Schulgr. 3. Aufl. Bamberg 1894 és GOLLING Zeitschr. f. die österr. Gymn. 1894 (1003. l.).

Tudvalevő dolog, hogy a *rēs* többes számban is 'érdeket, érdekeltséget' jelenthet pl.: *rebus suis consuluit*. Ilyen értelemben használatos a *rēs* az 'inter deos est, inter oratores est' (az istenek, a szónokok körében, között van, közé tartozik) és hasonló szólások analogiájára alakult olyan szólásban is, mint: *id inter meās rēs est*, melynek értelme: 'az én érdekeim, érdekeltségem körében van, körébe esik, érdekemben van' stb. Ez a szólásmód a latin nyelv szellemének megfelelőleg hyperbaton útján a következő alakban is nyilvánulhat: *id meās inter rēs est*. Szerintem ebből a szólásmódból kell kiindulnunk, ha az *interest* eredetét akarjuk megállapítani.

Az *inter rēs est* ugyanis egy szólamhárom részre, kétféle hangtani változás útján ú. m. a kettős *r*-nek egyszerűsítésével és a *rēs-est*-nek haplologiával *rest*-té való átalakulásával *interest* alakká módosul. Ezen két rendbeli hangtani változás graphikai képe: *inte(r)r(es)est = interest*, megokolása pedig a következő:

1. A rövid magánhangzót követő kettős *r* közvetlenül a historikus hangsúly előtt egyszerűvé válik,¹⁾ tehát *inte(r)rest > interest* ép úgy, mint **currūlis > curūlis*, **fa(r)rina > farina* és olykor *co(r)ruptus > corruptus*.²⁾

2. A *rēs-est*-ből haplologiával ép úgy lett *rest*, mint teszem **fragōs-ōsus > fragōsus* vagy **vicēn-ennium > vicennium*.³⁾

Megjegyzem, hogy a *rēs-est* LINDSAY terminusával élve prodelisio⁴⁾ vagy mások szerint aphairesis útján is egyesülhetett egy szóalakká, tehát *rēs(e)st > *rēsst > rēst*. Ez a *rēst* azonban a haplologia útján létrejött *rest*-től a vocalis hosszú quantitása által különbözik. E szerint a szóban levő *inter-rēs-est* szólam kétféle *interest* szóvá egyesülhetett; az egyik haplologiával rövid *ē*, a másik prodelisióval hosszú *ē* vocalist mutat, tehát: *interēst* és *interēst*. Hogy a prodelisióval létesült *rēst e* vocalisa hosszú, az kétségtelen; de hogy a közhasználatban csakugyan hosszúnak ejtették, azt ép oly kevéssé tudjuk eldönteni, mint azt, hogy teszem a *pāstor*, *prīscus*, *trīstis* szók eredetileg hosszú

¹⁾ SOMMER 161. §.

²⁾ LINDSAY-NOHL 130. l.

³⁾ FICK KUHN Zeitschr. XXII. 98.

⁴⁾ LINDSAY-NOHL 142. l.

magánhangzóját a köznyelvben respektálták-e, vagy sem. Az úgynevezett lappangó quantitással — úgy látszik — nem sokat törődtek. AULUS GELLIUS egyebek között a *quiēscō* szónak hosszú *ē*-vel való kiejtése mellett foglal állást, pedig egyik jó barátja, művelt ember létére minduntalan rövid *ē*-vel ejtette (LINDSAY-NOHL 155). Azt hiszem tehát, hogy nem minden alap nélkül való azon feltevés, hogy a szóban levő *interēst* szót is rövid *ē*-vel ejtették. Ezt a kiejtését nagyon befolyásolhatta a sűrűn használt *inter-est* (külömbőség van) személytelen ige rövid *ē*-vel való hangzása.

Az az álláspontom tehát, hogy a szóban levő *interest* az *inter-rēs-est* összetelődésából keletkezett — természetesen a megfelelő hangtörvények alapján —, aligha eshetik komolyabb kifogás alá. Szerintem hang-, szóképzés- és jelentéstani tekintetben elfogadható.

Fejtegetésemből kitetszik, hogy kétféle *interest* van, mely etymologiai és semasiologiai tekintetben egymástól különbözik. Az egyik az *inter* és *est* összetételéből alakult személytelen ige, melynek jelentése 'külömbőség van, különbözik', a másik a szóban levő, mely a *rēfert* ige synonymája. (Ilyenfajta pl. *serere* vetni és fűzni, *avēre* vágyódni és jól érezni magát.)

Ennyi az *interestről*. Most nézzük constructióját. A tárgyalásom alapjául szolgáló *id meās inter rēs est* szólásmódot tartva szem előtt, azzal a kérdéssel állunk szemben, hogy a *meās* hogyan ölthetett *meā* alakot.

Ismeretes dolog, hogy a szóvégi *s* rendszerint akkor szokott volt elnémulni, ha rövid magánhangzó után és szókezdő mássalhangzó előtt állott. Ezt feliratok, CICERO egyik adata (Orat. 48, 161), nemkülömbben az archaikus költészet számos helye alapján kétségbevonhatatlan ténynek kell elismernünk. Ez a jelenség nagyon gyakori. Ritkán ugyan, de azért mégis megeshetett (a mit LEO Plaut. Forsch. 297. kimutatott), hogy a szóvégi *s* akkor is elnémulhatott, ha hosszú magánhangzó után és szókezdő magánhangzó előtt volt. Ezt a körülményt fontolóra véve lehetőnek tartjuk, hogy a mi esetünkben is a *meās* az *inter* előtt az *s* elnémulásával *meā*-nak hangzott. Ez a jelenség a nyelvhasználat folytán általánossá lett és az élő nyelvből eljutott az irodalmi nyelvbe is.

Van azonban még egy másik momentum is, mely a *meās*-nak *meā*-vá való átalakulását maga után vonhatta, és ez az analogia szóalakmódosító hatása. Mikor t. i. az *interest* a *rēfert* igével rokonértelművé lett, felvette annak constructióját is, más szóval az *interest*-tel járó eredeti *meās* a *rēfert* constructiójának hatása alatt *meā* alakot öltött. Ilyenfajta analogia hatása alatt — hogy több példát ne említsek — keletkezett az *interdicere* mellett álló ablativus. Ez az ige transitiv volta mellett eredetileg accusativusszal kapcsolódott össze, pl. *interdicere alicui aquam*. Minthogy azonban egyéb eltiltást jelentő igék, mint teszem *intercludere* (*aliquem aquā*) ablativusszal construálódtak, az analogia hatása alatt a szintén eltiltást jelentő *interdicere* ige is ablativusszal kötődött össze s általánossá lett: *interdicere alicui aquā*.

ROSETH ARNOLD.

Pótlás az *alattság* czikkhez.

Correctura közben kaptam OSZTOJIC TIHAMÉRTÓL, az újvidéki szerb Matica titkárától, egy levelet, a melyből kitűnik, hogy az *alat* szót az újvidéki szerb hajósok is ismerik az «alattság» jelentésben, de nem érzik már külön szónak, nem is ejtik másképp mint a közismert *âlât* «szerszám» szót. Ha tehát, a mint föl szabad tennünk, ettől külön egy **âlat* «kötél» szó is élt valamikor a nyelvben, az vagy mindenütt, vagy legalább ezen a területen összefolyt a szerszámot jelentő általánosan ismert *âlât* szóval. Idézem O. május 25-ikén kelt leveléből a minket érdeklő helyeket: «Őn engem télen kérdezett, mikor a Dunán nincs hajó . . . *âlât*-nak ejtik, mint a szerszámot jelentő szót. Hogy miért híjják *alat*-nak azt a vastag kötelet, a melylyel a hajót a parthoz kötik? — Hát ez a mi *alatunk* (szerszámunk). Mi azzal dolgozunk. Így feleltek nekem a hajósok vagy egyáltalában nem tudtak semmit sem mondani».

A. O.

DOBROWSKÝ ÉS A MAGYAR NYELVROKONSÁG.

Egy előkelő tót folyóiratban, a *Slovenské Pohľady*-ban maga a szerkesztő, ŠKULTÉTY JÓZSEF tollából nem rég egy kis cikk jelent meg «Dobrovský o maďarsko-fínskej príbuznosti» cz. a. l. XXXIV. k. 2. f. 123—126. l. Túrócz-Sz.-Márton 1914. Šk. röviden czéloz arra, hogy az új igazság milyen nehezen hódított tért a magyarok közt és így folytatja: «Dobrovský, a szláv nyelvészeti patriarkája, már 1792-ben világosan látta ezt a dolgot».

Nem akarom D. érdemeit kisebbiteni, de mégis kicsit másképp látom a dolgot, mint Šk. barátom, a ki távolabb is áll a szóban levő kérdéstől. Igaz, van D.-nak RIBAYHOZ intézett levelében, a melyből Šk. az anyagot meríti, egy érdekes apróság, a melyet érdemes külön kiemelni, de az is igaz, hogy D. ezt nem hozta szerves kapcsolatba többi megfigyeléseivel, Šk. meg meg sem említi, mikor D. megjegyzéseit összefoglalja, nyilván mert jelentőségét nem ismerte föl. D. ugyanis már hét évvel GYARMATHI Affinitas cz. művének megjelenése előtt említi, hogy a magyar infinitivusnak megfelelő képzés található a rokon nyelvek egy részében is: «Ich habe, mondja D., einige Grammatiken der finnischen, wie ich sie nennen will, Dialekte verglichen, und den ungrischen Infinitiv auf *ni* im Wotjakischen und Permischen gefunden». D. e leveléről VERSEGHY említést tesz egy PORTHANHOZ írt levelében,*) nem lehetetlen, hogy GYARMATHI is tudott róla, ámbár tagadhatatlan, hogy önállóan is könnyen konstataálhatta ezt a föltűnő egyezést a magyar és a

*) L. SETÄLÄ Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan. Helsingissä 1891, 140. l.

permi (zürjén-votják) nyelvek közt. Minthogy eddig ez egyezés fölfedezését GYARMATHINAK tulajdonították (l. SIMONYI Ungarische Sprache 4. l. és v. ö. MUNKÁCSI NyK. 11 : 443), tudomásul kell vennünk D. e fontos és szép megfigyelését, a mely akkor, mikor még a permi nyelvekről nyomtatott nyelvtan nem állt rendelkezésre a kutatónak, csak különösen szerencsés körülmények közt volt lehetséges (D. kéziratban használhatott egy votják meg egy zürjén nyelvtant).

De ezzel azután meg is mondtam mindent, a mit D. dicséretére el lehet mondani; mást, a mi arra vallana, hogy D.-nak tiszta képe lett volna a finnugor nyelvek rokonságáról, nem tudok fölfedezni ebben a RIBAYHOZ írt levelében.

Mindjárt az első megjegyzése gondolkodóba ejt bennünket: «Selbst geboren Ungarn, mondja D., fällt es auf, wenn sie zu Petersburg finnische Dienstboten reden hören. An der Verwandschaft beyder Sprachen lässt sich wohl nicht zweifeln, welches schon der allgemeine Charakter der finnischen Sprachen, nämlich der Mangel der Generum vermuthen lässt». Mindenki, a ki ismeri a finn nyelvet, vagy akár csak hallott finnül beszélni, készséggel alá fogja írni azt az állításomat, hogy az tiszta mese, mintha magyar ember pusztá hallásával fölismerhetné a finn meg a magyar nyelv rokonságát. Azzal nem akarom tagadni, hogy finn cselédek beszéde föl nem tűnhetnék Szt.-Pétervárt járó magyar embernek, hisz minden esetre egészen más mint — az orosz beszéd, a melyet az ember ott rendesen hall. A mi pedig D.-nak a «finn» nyelvek általános jelleméről tett megjegyzését illeti, ebből csak úgy kirí a diletantismus, no de erről, a nyelvtani nem hiányáról, lesz még szó.

Következik erre egyebek közt az igazán fontos, már említett megjegyzés, hogy a magyar *ni-n* végződő infinitivust megtalálhatjuk a permi nyelvekben. A nyomban utána vetett kijelentést is helyeselhetjük: «Das blosse Vergleichen einzelner Wörter ist sehr unzureichend», mégis azzal a megszorítással, hogy bizonyos, a legrimitivebb szókincsben is megnyilvánuló egyezés nélkül bajos elképzelni szorosabb rokonságot. Nem is helyeselhetjük azt a kicsinylő hangot, a melylyel D. folytatja: «Wir wollen zur Probe 22 finnische Wörter vergleichen: Calapiscis; ihmnen homo; hewoinen equus; leipa panis; käsi ma-

nus; kiwi lapis; wesi aqua; weli frater; pää caput; poica filius; kieli lingua; puu arbor; maa terra; metzä silva; isä pater; sierau navis; sadet pluvia; mies vir; laiduin pascua; paimen pastor; lämmin calidus; carva pilus. Was möchten Sie wohl daraus für ein Schluss machen?» Megengedem ebből nagyon bajos volna valami következtetést levonni és a laicus, ha ezen a lajstromon végig néz, méltán csodálkozhatik azokon a Szt.-Pétervárt járt magyarokon, a kik a finn cselédekben olyan játszva fölismerték a nyelvrokonsokat. De a szakember még ebben a tarka lajstromban is talál egy pár épen nem megvetendő nyomot, a mely a finn és a magyar nyelv rokonságára vall, hisz tudjuk, hogy a finn *käsi* meg a magyar *kéz* (kezet) és a finn *pää* meg a magyar *fő* ugyanazok a szavak, már pedig minthogy a testnek a részeit jelentik, ez az egyezés igen sokat mondó. Ha tudjuk, hogy szókezdő finn *p*-nek a magyarban szabályosan *f* felel meg, mint *p. o.* az említett *pää* ~ *fő*-ben, akkor az egyjelentésű *puu* ~ *fa*, *poika* ~ *fiú* egymáshoz tartozását is könnyű sejtenünk, a *kala*, mert így olvasandó a «cala»-nak írt szó, meg a magyar *hal*, a *kiwi* meg a *kő* (követ), a *wesi* meg a *víz* (vizet) azonosságát is könnyű fölismerni, valamint azt is, hogy e szavak egy primitív műveltség körébe tartoznak. Tehát kellő készséggel még ebből a pár szóból is igenis lehet, ha nem is biztos következtetést vonni, de egyet-mást kiolvasni, minden esetre többet, mint a finn nyelv szerkezetéből, a mint azt D. bemutatja, pedig ugyancsak nagy súlyt vet rá, hisz így folytatja: «Wenn ich Ihnen aber den Bau der Sprache darlegte, da würden Sie gewiss die gemeinschaftlichen Formen sogleich erkennen. Lassen Sie sich einige Charaktere angeben».

Nézzük csak egyenként a finn nyelv jellemző vonásait, de előbb halljuk meg D. egy közbeszúrt, nyilván szószerint veendő vallomását: «Ich kenne, mondja, die ungarische Sprache viel zu wenig, und hatte nur einmal eine Grammatik durchgeblättert». Ez után következnek a finn nyelv jellemző vonásai, a melyeket pontonként fogok tárgyalni és azért folyószámokkal ellátni.

1. Nullum discrimen generum est in hac lingua, Uhäl [olv. Vhael], Gramm. fenn. pag. 4. D. ehhez hozzászeli: «So ein Satz ist bey der allgemeinen Sprachvergleichung mehr

werth, als 100 Vocabeln», már pedig egészen kétségtelen, hogy nem 100, de a fönt idézett 22 szó is sokkal becsesebb útmutatást adott nekünk a finn és a magyar nyelv szorosabb összehasonlításáról, mint az a tény, hogy a finn nyelvben sincs nyelvtani nem, mert ettől a magyar nyelv, hogy egyebet ne mondjak, bátran lehetne akár török nyelv is, pedig ŠKULTÉTY meglehetősen erős kifejezéssel bélyegzi VÁMBÉRY eljárását, a ki a magyarok rokonait a törökök közt keresi.

2. Accentus semper primam syllabam occupat. De hát nincs ép így — a cseh nyelvben is, a tótban, a lauziczi szerb-ben?! És vajjon a finn meg a magyar nyelvben mindig így volt? Hisz a rokon nyelvekben most sem egységes a hangsúlyozás és hangtani változások is arra utalnak, hogy a finn meg a magyar nyelv mostani hangsúlyozása csak véletlenül azonos, hogy nem szabad abban egy régebbi állapotnak megőrzését keresnünk, v. ö. SZINNYEI Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft Sammlung Göschen 1910, 52, s k. l.

3. In formandis casibus et universa lingua incompatibiles sunt vocales majores *a, o, u* cum minoribus *ä, ö, y*, pag. 17. *) — Voce in motione — crescente, major majorem, minor minorem requirit analogam, seu alternantem, pag. 18. — vocales mediæ *e, i*, indifferentes sunt et consuescunt cum utrisque — pag. 19. Wird hierin der Ungar nicht seine Sprache erkennen? Ein anderer würde diese Sätze nicht einmal verstehen. Hát a török nyelvek nem ismerik a hangzóilleszkedést?! — hogy ne szóljak a többi nyelvekről.

4. Der Finne hat keine Wörter, die mit zwey Consonanten anfangen. — Közismert dolog, hogy a török nyelvekben sem kezdődhetik a szó két mássalhangzóval, a mit pedig D. még hozzá tesz («der Russe ahmt diess nach: gorod anstatt grod oder grad u. s. w.»), az merő tévedés, hisz az orosz *gorod* nem *grod* vagy *grad* helyett áll, hanem *gord*-ból lett, no de ez már nem tartozik a finnugor nyelvek jellemzéséhez.

*) Ez a mondat a Slov. Pohl'ady-ban az érthetlenségig el van fordítva, mert az *ä*- és *ö* ről elmaradt a két pont, elmaradt a fönt idézett finn szavak nagyobb részében is (a *käsi, pää, metzä, itä* szavaknál), azért D. levelét nem a Sl. P.-ból idézem, hanem JAGRÓ kiadása szerint, l. Novyja pisjma Dobrovskago Szt.-Pétervár 1897, 594. s kk. l.

ŠKULTÉTY így foglalja össze D. megjegyzéseit: «A mint látni való, Dobrowský a finn nyelvnek csupán oly sajátságaira hívja föl figyelmünket, a melyek megvannak a magyar nyelvben is, rá nézve jellemzők: nem ismer nyelvtani nemet, a szó elején nem tűr két mássalhangzót, a hangsúly mindig az első szótagon van». A hangzóilleszkedésről ŠK. megelégedezik, D. egyetlen igazán fontos megfigyelése, a *-ni* végű infinitivus egyezése pedig a magyar nyelvben meg a permi nyelvekben, mert nem általános természetű, nem érdekli.

Hogy D. foglalkozott a finnugor nyelvek rokonságával, azt eddig is tudtuk, v. ö. MUNKÁCSI Nyr. 11:434, hogy erről valami tiszta fogalma lett volna, mint ŠK. hiszi, az RIBAYHOZ írt leveléből nem tűnik ki, ámbár sokoldalú érdeklődéséről igenis bizonyosságot tesz. Hogy nyelvünket mennyire nem ismerte, azt megdöbbenő módon árulja el egy kérdés, a melyet RIBAYHOZ intéz; ez a kérdés többet mond, mint egész cikkem, azért e kérdésével fejezem be fölszólalásomat: «Hat denn der Ungar, kérdi D., ein *f*, ein *z* (и)?»!

ASBÓTH OSZKÁR.

Az óperzsa copulához.

MEILLET (Mém. soc. ling. Paris. XIV. 4 l.) az óperzsa copula használatáról azt mondja: «les phrases nominales où le verbe 'être' doit figurer... à un temps autre que le présent... présentent régulièrement une forme verbale». Egy eset kikerülte M. figyelmét. Bh. § 53. (Weissbach-Bang) «yadā mān kāma avadā diš akunavam» «wie es mein wille (war), so tat ich ihnen». Itt a copulának nem a praesensben, hanem az imperfectumban kellene állnia. V. ö. NR. a 4. akunavatā yadā mān kāma āha «sie taten, wie es mein wille war».

Berlin, 1913. deczember.

BENIGNY GYULA.

ISMERTETÉSEK.

Magyar Etymologiai Szótár, írta GOMBOCZ ZOLTÁN és MELICH JÁNOS,
I. f. A!—Aszó.

A magyar nyelvészek ünnepet ülnék — megjelent a Magyar Etymologiai Szótár első fürete! Nem hiszem, hogy akad köztünk komoly tudós, a ki azt mondhatná: én többet vártam, ennél jobbat, szebbet vártam! Készakarva hozzátettem a «szebbet» is, mert ez a pompás füzet, a melyben annyi szorgalom és tudás rejlik, külső csínjével is megnyeri az olvasót.

Ha visszagondolok arra, hogy HEINRICH GUSZTÁV, akadémiánk főtítkára, milyen szerény keretet jelölt ki ennek a szótárnak, mikor megérkezettnek mondta az időt arra, hogy a magyar nyelv etymologiai szótárát megírassuk, és magam előtt látom a munka első kész részét, a legnagyobb bámulattal hódolok meg a szerzők bátorsága, kitartása és sokoldalú tudása előtt. HEINRICH nyilván csak egy első kísérletre gondolt, olyasmire gondolt, mint a KLUGE-féle Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, külön meg is mondta, hogy elég, ha a biztos etymológiákat összegyűjtik, a meg nem fejtett szókat egyszerűen el lehet hagyni. Mennyire kitágították a szerzők ezt a szerény keretet! Mintegy kéjelegve halmozták egymásra a nehézségeket, fölvettek minden szót, amely útjukba akadt, valóságos talányokat is, fölvettek mindenekelőtt nagy bátorságukban és határtalan munkakedvükben a tulajdonneveket is és ezzel belevontak egy alig érintett göröngyös területet, a melyet bátran kirekeszthettek volna, a nélkül, hogy ezért valaki szemrehányást tehetett volna nekik. Tehát többre, sokkal többre vállalkoztak, mint a mit joggal várni lehetett tőlük és ezzel nemcsak a nyelvészeket, hanem mindenekelőtt a történetírókat is nagy hálára kötelezték.

Hogy a szerzők gyakran kész, vagy legalább félig kész munkát találtak, az természetes és munkájuk egy nagy jelessége, hogy előadásukból rendszeren ki is tűnik, hogy egy-egy szó magyarázatában mennyire jutottak ő előttük. Éleslátásukat dicséri, hogy a gyakran

igen bonyolult és nem ritkán egymásnak ellentmondó vagy legalább finom részletekben egymástól eltérő magyarázatok közül kiválasztották a helyes magyarázatot vagy legalább megjelölték a legvalószínűbb megfejtést. Így egy-egy cikk néha érdekes történeti visszapillantássá válik, a mi nekünk még vitás kérdésekben rendkívüli módon megkönnyíti az állásfoglalást, illetőleg a döntés megkísérlését. Épen az ilyen cikkek gyakran elég pezsgő tudományos életről tesznek tanúságot és így az egész magyar nyelvtudomány dicsőségét hirdetik.

A külön cikkek közt a szerzők, a hol lehet kapcsolatot teremtenek és így csoportokká sűrítik, a mi különösen a távolabb állókra igen tanulságos: Az *áhít* szónál az *ah*, *áh* indulatszóra utalnak, az *ajak*, *ajtó* szónál a régi *aj*, *áj* «schlitz, ritze, spalt» szóra, az *ájul* (vö. az *allyul* adatot) szót kapcsolatba hozzák az *alél* szóval stb. stb.

A hangfejlődést lehetőleg érthetővé igyekeznek tenni. A finn-ugor nyelvek ugyancsak bonyolult hangmegfeleléseiről némi fogalmat adnak még a laikusnak is, egyáltalában annyi apró finom hangtani megjegyzést találunk szerteszéjjel már ebben az első füzetben, hogy azokból egész kis hangtan kerülne ki a még vitás kérdések kellő kiemelésével.

Minthogy tökéletes etymologiai szótárt el sem lehet képzelni, magyart meg, a hol a nehézségek egészen sajátos természetűek, épenséggel nem, magától értetődik, hogy mindenki, a ki a magyar szokás egy részének az eredetével behatóan foglalkozott, fog az eddig megjelent füzetben kisebb-nagyobb hibákat is találni; ez annál természetesebb, mert a bíráló egész figyelmét egy pár szó fejlődésére fordíthatja, a szótár szerzői ellenben, a kiknek roppant szellemi és physikai munkát kell végezniök, nem időzhetnek sokáig egy szónál, különben szótárunk sohasem készül el. De mikor ezt készséggel elismerem, a szerzőket viszont, első sorban MELICHET, kérem, hogy ne lássanak okvetetlenkedést abban, ha mi, a kik nagy és őszinte örömmel üdvözöljük az olyan fényesen megindult szótárt és gyors haladását kívánjuk, itt-ott egyet-mást helyreigazítunk, hisz ha ezt nem tesszük, a közönség, de ők maguk is méltán kételkedhetnek abban, hogy a szótár iránt igazán érdeklődünk. Mi megjegyzéseinkkel igenis tanúságot akarunk arról tenni, hogy a MEtSz. állandóan ott fekszik íróasztalunkon, hogy minden pillanatban kezünk ügyében legyen. Ez a munka a mi tanácsadónk lesz, munkánkat meg fogja könnyíteni, már azáltal is, hogy kitűnő indexül használhatjuk, és minden új füzet megjelenése nekünk esemény lesz. A munkát magát, a munka szerzőit eszünk ágában sincs támadni, támadunk, helyreigazítunk, kiegészítünk egyes fejtegetéseket, mert elvégre mindenkinek, a ki komolyan és becsületesen dolgozik egy téren, van mondani valója, és csodával

határos volna, ha minden kérdésben csak két ember, vagy minthogy a dolog természeténél fogva a felelősség sok kérdésben csakis egyiküket érheti, épenséggel csak egy ember lásson világosan, még akkor is, a mikor ez az ember nem időzhetik sokáig egy kérdésnél, hanem rohannia kell előre, mert még rengeteg munka vár rá.

De hogy a munka általános jellemzése után ne kezdjem mindjárt apró kifogásokkal, előre küldöm, hogy sok cikket élvezettel olvastam, az *anya*, *apa*, *arat*, *árbocz*, *asszú*, az *agár*, *akna*, *akol*, *ál* és *álnok*, *angyal*, *aszal*, az *Ardó*, *Aladár*, *almarázó* cikkeket stb. Ahhoz képest, a mit egészen vagy nagyjában helyeslek, nagyon kevés az, a mire megjegyzésem van, e megjegyzések is néha a cikk magvát nem is érintik, hanem csak egy apró részletét.

Az *Árva* folyó- és helynévről írt cikkben azt a meglepő állítást olvassuk: «Bár a m. *Árva* hangtanilag nehezen érthető a tót *Orava*-ból (de vö. HORGER Nyf. LXV, 14), mégis legvalószínűbb tót eredete». Nézzük először, mit mond HORGER az idézett helyen. II. egy bekezdésben, a melyben egyebek közt a «szl. *Ilava* > *Ilva*», «*Zagyava* > *Zagyra*» találhatók, azt mondja: «szl. *morava* > *morra*, szl. *Orava* > *Árva* (népetim.? vö. MNy. 2:105)». Ha jól értem az Etym. Sz. szerzőit, ők nem akadnak fönn a középső *a* elveszésén, hanem azon, hogy a tót *O* val szemben a magyar szó *Á*-val kezdődik, és épen azért hivatkoznak HORGER kísérletére, a ki fölveti azt a kérdést, nem az *árva* község hatását kell-e abban látnunk, hogy a várt rövid labialis *a* helyén hosszú *á*-t találunk. Másrészt olyan érthetetlen ez a tépelődés, hogy igazán csak félve merem a szerzőkről ezt föltenni és előre becsánatot kérek tőlük, ha talán szűkszávú fejtegetésüket félreértettem. Mert van-e könnyebb, mint megérteni, hogy a tót *Orava*-nak a magyarban *Árva* felel meg, mihelyt a középső hangzó elveszését természetesnek és sok hasonló esettel igazolhatónak találjuk. Igaz ugyan, hogy a szláv *o*-val szemben a magyarban első sorban rövid labialis *a* hangot várnánk, de ez az *a* a ragozott alakokban a rákövetkező *á* előtt hasonulás következtében könnyen átmehetett *á* hangba, egészen úgy, mint a szerzők helyes magyarázata szerint egy régibb «**obráz*»-ból előbb *abráz(at)* lett és azután *ábráz(at)*, vagy a mint a szláv *skoba*-ból a magyarban *eszkába* lett (l. Nyr. 32:268 s k. lk.) és a *postatb*-ból *pászta* (Nyt. 1:79 s k. l. és 4:158 s k. lk.). Hátra volna még egy föltevés: az *Árva* szót soha sem írják az okiratok *O*-val, tehát *Orava*-ból való keletkezése nem egészen bizonyos. Igen ám, de a szerzők mindössze egy régi adatot közölnek, a mely ebből a szempontból tekintetbe jöhetne, ezt pedig elsőnek mondják: «első adat 1267: possessiones... *Arwa* cum castro», azután mindjárt a XIV. sz.

közepére ugranak át: «más adat 1345-ből: de comitatu *Arwa*... in magnum fluium *Arwa*». De 1267-ben az *A*-val való írás már épen nem meglepő, ha a szó eredetileg **Orava*-nak is hangzott, hisz a kétségtelenül régi *potok*-ból lett *patak* szót is, hogy csak egy példát említsek, ebben a korban már sűrűn írják *a*-val: *patak* 1258 (kétszer), *-pataka* (1260) 71, *-pataka* 1262, *pathaka* 1269, l. SZINNYEI NyK. 42: 19. Én tehát nem értem, hogy a szerzők véleménye szerint voltaképp hol rejlik a magyarázat nehézsége, már pedig ennek világosan ki kellene tűnnie fejtegetéseikből.

Az *Arva* szó tárgyalása közben említettem, hogy a szerzők az *ábrázat* szót régibb **obrázъ*-ból magyarázzák; ezt egy általuk konstruált, de nem igazolt «szláv *obrázъ*»-ból származtatják. Ilyen alak meg volna állapítható a régi magyar átvételeknél első sorban tekintetbe jövő déli szláv nyelvekre az idézett «szerb-horv. *obrazъ*»-ból, ha ez nem volna — sajtóhiba vagy más valamilyen hiba, a szó ugyanis *obraz*-nak hangzik, rövid *a*-val! Erre a sajtóhibára fájdalom még egy következik: «gen. *obrazā* Vuk³», a helyett, hogy gen. pl.! De mi szükség van egyáltalában erre a gen. pluralis-ra, mikor legfeljebb a gen. singularis-ra lehetnénk kíváncsiak, mert csak abból tűnhetnék ki, hogy az *a* hosszú-e a szerbben. A gen. pl.-ban ugyanis, ha *-a*-ra végződik a szerbben, az utolsóelőtti szótag hangzója mindig, kivétel nélkül hosszú, akár hosszú volt eredetileg, akár rövid; a gen. sg. ellenben már bizonyít valamit, csakhogy az megint csak azt vallja, hogy az *a* rövid (*obrazai*!). Ha tehát a szerzők az adatok ilyen hibás felsorolása után azt mondják: «A második szótag magánhangzója szerintünk az átadó szláv nyelvben hosszú (*ā*) volt; másképp ASBÓTH, Izvj. VII: 4: 280, 309», akkor igenis constatálják, hogy más véleményen vannak, mint én, de véleményüket semmivel sem támogatják.

Az épen idézett szavak után még a következő mondatot találjuk az *ábráz* cikkben: «Az *ábrázol*, a mely ASBÓTH Arch. XXII, 465 szerint külön átvétel a szl. *obraziti* igéből, valószínűleg csak a m. *ábráz* magyar származéka». Én is ezt tartom valószínűnek és ez ki is tűnik épen azokból az értekezéseimből, a melyekben okvetetlenül föl kellett volna az *ábrázol* szót említenem, ha szláv eredetűnek tartottam volna, mert ez az esetek számát növelte volna, a melyekről ott pontos statisztikát kívántam összeállítani. Ha tehát más helyen, nem is egy, hanem mindjárt két helyen (l. NyK. 30: 221 is) azt mondom, hogy a m. szó a szláv *obraziti*-ből lett, ez pillanatnyi megfontolatlanság volt, a milyen könnyen megesik az emberen, ha a főkérdéstől egészen távol eső találomra választott példaként említ csak egy szót. Történt pedig velem ez a botlás egy 1900-ban magyar és német nyelven egy

időben megjelent cikkemben, a melyben az *ábrázol* igét egészen véletlenül említettem példának arra, hogy a szláv *ra*-nak a magyarban eredetileg *rá* felelt meg: «az ószl. *povrazъ*-nak, mondtam, *póráz* felelt meg, *obraziti*-ből *ábrázol* lett, *dragъ* *drága* *drago*-val szemben a magyarban *drága* alakot találunk». Említhettem volna helyette, sőt csakis ezt lett volna szabad említenem, az *obrazъ* > *ábrázat* példát, de ez különösen a német szövegben kicsit kényelmetlen lett volna, mert kis megjegyzést tett volna szükségessé, ez azonban nem mentség, a botlás azért botlás marad. De hát a szlávból átvett igékkel két ízben külön is foglalkoztam, ott számon tartottam minden egyes ilyen igét, de az *ábrázol* igét nem említettem sem 1896-ban (l. Nyr. 25:113 s k. lk.), sem 1901-ben (uo. 30:221. s k. lk.), pedig az egész cikkem szelleméből kitűnik, hogy megemlítettem volna, ha szlávnak tartottam volna, és hogy figyelmemet is abban a sajátságos összefüggésben el nem kerülte volna. Később még egyszer lett volna okom és alkalmam a magyar *ábrázol* szót külön megemlíteni, ha nem magyar képzésnek tartottam volna, hanem szlávból átvett szónak, egy 1903-ban orosz nyelven írt értekezésben, a melyben azt igyekeztem kimutatni, hogy a régi átvételekben a szláv *a* nak a magyarban rendszerint (hosszú) *á* felelt meg: itt is az *ábrázol* szót, ha az *ábráz-at*-től külön vettük volna át, külön kellett volna olvasnom és a végleges számot egygyel nagyobbak mondanom. Ezt az értekezésemet az Etym. Sz. szerzői közvetlenül az *ábrázol* ígéről mondtak előtt idézik is, de egészen természetesnek tartom, hogy nem vették észre, hogy az *ábrázol* igét itt nem említtem, és nem is törték rajta fejüket, említettem-e benne vagy nem, mert hiába tűnik ki valakinek műveiből, hogy ez vagy az nem lehet komoly, jól megfontolt véleménye, ha egy megfontolatlan pillanatban e negatív bizonyítékok ellen egy pozitív kijelentést tesz, a melyet könnyű megfogni és az illetőnek a fejére lehet olvasni. Tehát a szerzőknek igazuk van, mikor azt mondják, hogy «az *ábrázol* valószínűleg csak a m. *ábráz* magyar származéka», bátran hivatkozhattak volna véleményük megerősítésére akár — Asbóthra is!

Az *alamizsna* cikkben a szerzők megemlítik, hogy én egy lat. *elemosina* alakból indulok ki és legrégibb magyar alaknak egy **elemozsina*-t teszek föl, amelyből **alamozsina* > *alamozsna* > *alamizsna* lett volna. «E magyarázat gyengéje, mondják, hogy **elemozsiná*-ból a magyarban inkább *elemezsné*-t várnánk (vö. *elemózsia*)». Én semmikép sem ragaszkodom magyarázatomhoz, de azt nem tudom megérteni, hogy miért lett volna az **elemozsina*-ból inkább magashangú, mint mélyhangú szó, ha *večerja*-ból *vacsora* lehetett, *britva*-ból (*beretra*) *borotva*, *črěslo*-ból *csoroszla*, *prělogъ*-ból *parlag*, *brъvno*-ból (*bërëna*)

borona, *perina*-ból *párna*, *delija*-ból *dalija* stb., vö. az *alagya* cikket is. Az *elemózsia* szóra való hivatkozás nem döntheti el a kérdést, egyrészt mert az *elemózsia* szó az *alamizsna* szóval nem együtt jelentkezik nyelvünkben, nem is fejlődött vele együtt, másrészt mert egymáshoz utolsó sorban nagyon közelfekvő szavak is más-más irányban fejlődhetnek, vö. oszmanli *deli* > *deli*, de szerb *delija* > *dalija*, szláv *večerňa* > *vecsernye*, de szláv *večerja* > *vacsora*!

Az *abáról* szó alatt könnyen félreértést szülhet a szláv alakok élére tett «egyházi szláv» *obvariti*, *obvariti*, a mely ép olyan kevésbé tükrözteti az eredeti alakot, a mely csakis *obariti* lehetett, mint a végére került orosz *obvarit*’, a melylyel nyilván szorosan összefügg; azért jobb lett volna az «egyházi szláv» alakot az orosz után említeni egy *vö.* alatt. Azzal a vitás kérdéssel, hogy a magyar szó csak olyan szláv alakból származhatik, amelyben az *a* hosszú volt, nem kívánok itt foglalkozni. az *ábráz* alatt mondottak eléggé mutatják, hogy milyen gyenge lábon áll az a határozott kijelentés, hogy «a m. *abáról* olyan szláv nyelvből való, a melyben az *a* hosszú (s z e r b, s z l o v.)».

A 2. *agg*, *aggik* alatt ezt olvassuk: «Kétségtelen, hogy az *aggik* lelki jelentése: ‘animo angí’ újabb fejlemény, s az idézett népnyelvi adatokban eredetibb ‘angustum fieri’ jelentése őrződött meg (specializálva). Hasonló complicatiós jelentésváltozások: fr. *angoisse* < lat. *angustia*; ném. *angst* ∞ *eng*; vö. még a *töpreng cz.*». — En ezt nem tartom olyan kétségtelennek, mert az *aggódás* fogalom ép olyan jól fejlődhetett az 1. *agg* ‘alt, greis’-ből is, vö. szerb *star* öreg *starati se* aggódni, gondoskodni, eredetileg annyi, mint ‘magát öregíteni’, vö. a német kifejezést ‘sich keine grauen Haare wachsen lassen’.

Nem értem, hogy keletkezhetett a Moldvában egyszer följegyzett *árist* «< oláh *arest*»-ból [olv. *arèst*]; jobb lett volna, ha a szerzők nemcsak a szó forrásául idézték volna RUBINYI cikkét, hanem magyarázatát is átvették volna. Azután, mivel már oláh területen vagyunk, miért nem jelölik a szerzők legalább ilyen esetekben az oláh szón a hangsúlyt, hisz egy oláh **árest*, a melyet az oláh nyújtott *a*-val ejtene, még csak valahogy érthetővé tenne egy belőle lett magyar *árist*-ot, de a hangsúly az oláh szóban mint a német *Arest*-ben a második szótagra esik. Az *áfonya* cikkben kivételesen hangsúlyos oláh alakokat is idéznek: «Vö. oláh *afină* ТИТИН [HАШДЕУ nál *afină* is]; Nagyszeben vidékén *afună*», de nem mondják meg, hogy Nagyszeben vidékén a hangsúly a 2-ik szótagon van. Hadd említsem még a 94. l. utolsó sorban említett oláh *ogor* szót, a mely állítólag «ángolnát» jelent; az *ogòr* az oláhban ugart jelent, az ángolna neve a — **sz l o v é n b e n** *ogor*!

Az *abora* czikkhez vö. SIMONYI ellenvetését Nyr. 43 : 182.

No de nem folytatom, hisz ezek apróságok, a melyek nem nagyon zavarták azt a mély nagy benyomást, a melyet az Etym. Sz. első füzeté én rám tett, azért csak azt kívánhatom, hogy a szerzők olyan fényesen folytassák és fejezzék be munkájukat, a mint megkezdték!

ASBÓTH OSZKÁR.

Carlo Sganzi: Die Fortschritte der Völkerpsychologie von Lazarus bis Wundt. Bern. Verlag von A. Francke. 1913. 246 lap.

A berni egyetem, mely büszkeségei közé sorozza néhai tanárát, a *néplélektan* egyik alapítóját, LAZARUS MÓRT, pályadíjat tűzött ki ama témának kidolgozására, mint fejlődött a néplélektan LAZARUSTÓL WUNDTIG. A pályadíjat szerzőnk nyerte el, kinek munkája, bizonyos fiatalos aránytalanságait és túlságosan buzgó irodalmi körütekintését elnézve, öröndetes nyeresége a néplélektan irodalmának s mint történeti mű, mindenesetre alapvető. Meg kell azonban már most jegyeznünk, hogy sok mindent von a néplélektan körébe olyat, a minek csak a posteriori van köze ez ifjú, de korunkban oly nevezetes szerepet játszó tudományhoz. Viszont vannak részei, melyek számunkra egészen új, eddig alig ismertetett határkövei e tudomány fejlődésének.

Műve első fejezetében a szerző azon főként philosophiai törekvéseket foglalja össze, a melyeket mintegy a néplélektan előfutárjainak kell tekintenünk. Mind e törekvések legkorábban egy olasz philosophusnál jutnak kifejezésre: GIAMBATTISTA VICONÁL (1668—1744), ki új tudomány rendszerét építette meg fő művében «una propria filosofia dell' umanità». Vico e munkája («Principi di una scienza nuova d'intorno alla comune natura delle nazioni. Milano, Sonzogno») magában foglal voltaképpen már mindent, a mit ma a fejlődésnek különféle tudományágai fejtenek ki: van benne jogtörténet és nyelvtudomány, sociologia, történet-philosophia és néplélektan is. Összes szempontjai közt legjobban hangsúlyozza az összefoglaló socialis és néplélektanit s különös genetikus gonddal tárgyalja a népszokásokat a jog, a vallás és mythus, a nyelv, a költészet eredetét és alakulásait.

Vico után szerzőnk azon szellemi és tudományos áramlatokat foglalja össze, melyeknek mintegy betetőzése lett az új néplélektan. A nemzeti és népi öntudat kialakulása, a romanticismus, mely először hitt egy eleven néplélek létében s az újabb socialis felfogás és érzésvilág egyként úttörői voltak ez új tudománynak, illetve egyengették annak útjait. A tudományok közül három irányt készítette elő a nép-

lélektant: 1. egyes történelmi studiumok, 2. a philosophia s 3. a lélektan. Az első csoportban Sganzi ama történelmi, néprajzi, nyelvtudományi (GRUHM, HUMBOLDT, HEYSE, POTT) irányokat foglalja össze, melyek oly jelenségekkel foglalkoztak, a melyek csakis társadalommá, közösséggé egyesült egyének egymásra való kölcsönhatásai, együttes élete alapján magyarázhatók. A philosophusok közül HEGELben futnak össze Németországban azok a szálak, a melyek a néplélektant és a philosophiát összekapcsolják. Az «objektiver Geist» fogalma, megtisztítva metaphysicai jellegétől, a néplélektannak kiinduló pontja lett. Szerzőnk COMTE sociológiájában is már egy efféle igyekvést lát: egységes socialis szempontból magyarázni az emberi elme alkotásait. A milánói CARLO CATTANEO (1801—1869) «Psicologia delle menti associate» cz. töredékében első képviselője a néplélektan azon ágának, melyet szerzőnk social-psychologiai iránynak nevez. De tudományunk közvetlenül a lélektanból indult ki s így HERBART az, kit a néplélektan különböző irányjai közös forrásának kell tekintenünk. Ő mondotta ki leghatározottabban («Über einige Beziehungen zwischen Psychologie und Staatswissenschaft»): «Unsere ganze geistige Existenz ist ursprünglich gesellschaftlicher Art».

Könyvünk második fejezete LAZARUSSzal s ama munkáival foglalkozik, melyekben ő a néplélektan gondolatait kifejtette. LEUCHT műve alapján («Lazarus, der Begründer der Völkerpsychologie, Leipzig, 1904.») összefoglalja LAZARUS életviszonyait, jellemzi tudós-alakját, azokat, kik rája hatottak (HERBART, Berlinben HEYSE, kinek közvetítésével került össze STEINTHAL-lal, W. A. SCHMIDT stb.). STEINTHAL az ötletes, eszmékben gazdag LAZARUS mellett az elmélyülő tudós-természet, ki az új tudomány számára nemcsak általános szempontokat, hanem sok bizonyító anyagot is nyújtott. A néplélektan *eszméje* ki zárólag a LAZARUSÉ volt, de már a tudomány legelső megjelenésében a két férfiú közös munkáját kell látnunk. 1851-ben jelent meg LAZARUS-nak: «Über den Begriff und die Möglichkeiten einer Völkerpsychologie» cz. munkája, ez az év tehát a néplélektan születésének esztendeje. L. még sokszor visszatér eszméjére, de munkáinak legnagyobb részére vonatkozólag igaza van szerzőnknek, ki azokban jobbadán csak szellemes, belletristicai népszerűsítő csevegéseket lát.

Huszonöt lapon foglalja össze szerzőnk LAZARUS néplélektani gondolatait, melyek egy tőle valóban létezőnek hitt «Volksgeist», «Gesamtgeist» fogalmából kiindulva szinte a feladatok végtelen sorát állították be az új tudomány munka-programmjába. Ide tartoznak szerinte annak a «Gesamtgeist»-nak összes elemei: a nyelv, a mythosok, a vallások, a cultus, a folcloristicus jelenségek, az írás, a művészet s

a gyakorlati életnek összes megnyilvánulásai. A néplélektan célja a népek szellemi fejlődésében a törvényeknek kimutatása és L. maga már három ilyen «törvény»-re utal: a folytonosság törvénye (das Gesetz der Kontinuität) a gondolatokban való felfogás törvénye (pl. az abstractio képessége) és az associatiós jelenségek törvénye.

Az igazi munka azonban akkor kezdődött, midőn L. STEINTHAL-lal megindítja az új tudomány folyóiratát a «Zeitschrift für Völkerpsychologie»-t. STEINTHAL már 1852-ben fölvetette a folyóiratalapítás eszméjét s az 1856/57. téli semesterben elő is adott a berlini egyetemen a néplélektan alapelveiről. St. már a néplélektan munka-programját is kidolgozza, L.-nál becsesebb, mélyebb, rendszeresebb művekkel járul a néplélektan kifejlesztéséhez («Abriss» első kötete, melyet Sg. szintén ismertet), de zárt rendszert ő sem alkot. A folyóiratnak is hova-tovább szétetek keretei, kitűnő erők sorakoztak ugyan körülötte (TOBLER, POTT, MISTELI, DELBRÜCK), s ezek saját munkálkodásuk köréből igen becseset nyújtottak, de megszűnt a folyóiratnak egységes programja, s így létjogosultsága s 1890-ben meg is szűnt.

A harmadik fejezetben a szerző a néplélektani gondolatnak általános fejlődését adja LAZARUS óta. Ethnologiai (BASTIAN), őstörténeti (LUBBOCK), kultur-történeti (CH. LETOURNEAU, TAINE, LAMPRECHT) kutatásokat vezet le a néplélektan új eszméjéből (persze több kevesebb erőszakolt kapcsolatot teremtve ezek között) s ez új fejlődéssel magyarázza a lélektannak egyes tudományokba, így a nyelvtudományba való behatolását is. Helyesen ismerteti itt PAUL «Prinzipien»-jét, kiből e téren a reactio első jelenségét látja a collectiv felfogással szemben. PAUL felfogása szerint egyéni eredetű minden collectiv-természetű productum, ilyen a nyelv is, de ő sem tagadja az egyes ilyen egyéni eredetű jelenségek tudattalanságát és személytelen jellegét s azt sem, hogy pl. nyelvi jelenségek több egymástól független egyénekből kiinduló fejlődéseknek eredményei. Említi DELBRÜCK, SCHUCHARDT, R. DE LA GRASSERIE, O. DITTRICH, MARTY hasonló műveit, sokat elhagy, s ezeket is csak igen vázlatosan, sőt felszínesen emlegeti a lélektani módszer térfoglalására példáknak.

De ennél még erőszakoltabb kapcsolat révén ismertet jogtudományi, nemzetgazdasági, sociologiai, philosophiai, lélektani műveket, bár ő maga többször hangsúlyozza, hogy LAZARUS írásai nyomán folyamatos fejlődés nem indult meg. Most jó a munka legbecsesebb része, az, mely a néplélektani gondolatoknak specialis fejlődését írja le. Az a 80 lap, melyen SGANZINI WUNDT két kötetes Néplélektanának kivonatát adja, értelmes fej becsületes munkája, hasznát láthatják a kezdők, de irodalmunkban már e munka sokkalta több önállósággal,

kritikával régebben elvégeztetett. Sg. csak kivonatot ad, semmi mást, fejezetről-fejezetre haladva. A továbbiakban, bővebben megismételve önmagát, összefoglalja a néptörténeti lélektani, social-psychologiai, tömeglélektani kutatásokat, majd egy külön fejezetben a néplélektanosok és ellenfelek fő-vitatétele körül lefolyt és folyó harcokat ismerteti (hézagosan). Vajjon mi a reális, az egyéni-e, vagy a köz, vagy mindkettő? Van-e néplélek, vagy ez csak abstractum, s csupán csak egyéni lelki functio képzelhető? A szerző saját véleményével, helyesen, a háttérben marad s csak könyve utolsó fejezetében („Rückblick und Abschluss”) szólal meg egyéni nézeteivel. Igaza van abban, hogy a LAZARUS—STEINTHAL-féle program csak egy a dolgok lényegéből, az eszmék addigi fejlődéséből önként következő összefoglalás volt, melybe a LAZARUS lelkessége áradó tulzásokot vitt bele s ezeket a tulzásokat a további fejlemények bizony nem igazolták. Csupán a WUNDT hatalmas teremtő ereje mentette meg, s tette szerves egésszé az ő kezdesüket, de kérdés, lesz-e aztán ennek szerves folytatása, nem egy individualis nagy alkotással van-e itt dolgunk, melynek folytatói csak akkor lehetnének, ha WUNDT után ilyen WUNDTok következhetnének. A szerző azt hiszi, hogy a jövő fejlődés útja három irányban fog elágazni: lesz külön néplélektan, külön social-psychologia s külön tömeglélektan. Ez a jóslat nem egészen alaptalan, de nem ez a fontos, hanem az, hogy szerzőnk történelmi áttekintésével jó példát nyújtott arra, hogy még a közelmúlt tudományos törekvéseinek a történeti összefoglalása is hasznos, értékes és tanulságos munkává kerekedhetik ki. A sok felesleges közt szerényen meghúzódna vagy éppen említetlenül maradnak fontos dolgozatok (pl. TECHMER folyóiratát s pompás anyagát, az angol és amerikai nyelv-psychologusokat hírből sem ismeri stb.), de így sem tagadhatjuk, hogy érdemes elolvasni ezt a könyvet mindenkinek, a kit a néplélektan fejlődése érdekel.

RUBINYI MÓZES.

Vossler, Dr. Karl (München): Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung. Geschichte der französischen Schriftsprache von den Anfängen bis zur klassischen Neuzeit. Heidelberg, C. Winter, 1913. (Sammlung romanischer Elementar- und Handbücher, herausgegeben von W. MEYER-LÜBKE. IV. Reihe. I. Band.) 8-r. 370 l.

A nyelvészet és a philologia terén egyaránt mutatkozó oly áramlat érezhető, mely a részletkutatás eredményeinek rendszeres összefoglalására és a fejlődés bizonyos szempontból való áttekintésére törekszik. A francia történelem korszakait a forradalomig a LAVISSE

szerkesztésében¹⁾ kiadott több szerzőtől való nagy munka behatóan jellemzi. BRUNOT²⁾ a francia nyelv fejlődésének sok új adatát halmozta fel megjelenő több kötetes nyelvtörténetében, melynek első három kötete a klasszikus nyelv megalakulásának koráig vezet. A szerző e két forrásának és számos német értekezésnek adataiból állította össze a francia nyelvnek mozaikszerű tükrét, mely visszaveti Franciaország művelődéstörténetének egyes korszakait. Egyetemi előadásainak összefoglalását adja és ezért munkája a sorozat többi kézikönyvétől elütő. Néhány fejezete egy folyóiratban³⁾ már korábban megjelent.

A könyv első szakasza utal arra, hogy a modern nyelvek eredetileg a latin szövegek értelmezésére, megértetésére szolgáltak, ezért elemző jellegűek. A második áttekinti a nyelvfejlődés korszakait; a tizenhetedik századdal az semmikép se szakad meg. Ha a szerző itt megáll, ezt csak gyakorlati szempont vagy egyik forrásművének befejezetlen volta igazolhatná. A következő szakaszok az ó-, közép- és új-francia nyelv korában kiemelik, milyen szó-, alak- vagy mondat-tani jelenség hozható párhuzamba valamely művelődéstörténeti ténnyel.

Két fogalom meghatározásától függ a tudománykörök határain mozgó kutatás iránya és eredménye: mi a nyelv? mi a nemzeti művelődés? A szerző a két kérdést nem veti fel és reá nézve fontos szabatos meghatározást nem ad. A tárgyalásban mutatkozó ingadozás és következtetlenség ebből a mulasztásból ered. Néhány fejezetének elemzésével fogjuk ezt bizonyítani.

Az ó-francia irodalmi nyelv hat nyelvjárás versengéséből alakult ki (normandiai, közép, picardiai, walloniai, lotharingiai, burgundiai és champagne-i). Azok mindegyike földrajzi és történeti tényezők által meghatározott, önálló, megállapodott nyelv lehetett a szerző felfogása szerint, a ki ASCOLI álláspontján van. A középterület nyelv-járását a királyság megerősödése, a nemzeti eszme ereje, a hűbériség és az egyház szervezete segítette diadalra. A nyelvjárás azonban a tudomány mai felfogása szerint önkényesen megválasztott jelenségekre alapított elvont fogalom, mely a valóságban sem egyén, sem terület beszédjével nem azonosítható. A nyelvjárások harcáról sem szólhatunk; az irodalmi nyelv természetes fejlődés eredménye, átvett néhány jellemző vonást különböző nyelvterületekről és terjedését, megszilárdulását inkább köszönheti az irodalmi életnek, mint politikai tényezőknek.

¹⁾ E. LAVISSE, *Histoire de France*. I—VIII. Paris.

²⁾ F. BRUNOT, *Histoire de la langue française*. I—III. Paris, 1905—1909. (IV. kötete VOSSLER könyvével később jelent meg.)

³⁾ *Germanisch-romanische Monatsschrift*. III, IV, 1911, 1912.

A kultura szó alatt semmikép se érthetjük a politikai élet változásait. Egyes intézmények, az irodalom, a társadalom, a művelődés annak tényezői. A politikának a nyelv külső történetére se lehetett döntő hatása. Még kevésbé fogadhatjuk el, hogy a hűbériség fölé és alárendelő viszonyát tükrözteti az ó-franciában a *que* kötőszónak gyakoribb használata a mondat alárendelésének jelzésére (63. l.). Ez a szimbolizmus a nyelvi változást elhomályosítja és azt nem magyarázza. Az ó-francia igeragozási rendszer változatosságából a szerző a nyelv dinamikus, érzelem- és akaratkifejező vonására következtet. Az ó-testamentum stílusa hasonlít az ó-francia eposzokéhoz (103. l.), mindkettő a vallásos harcok lelkesedéséből fakadt. De a két nemzet művelődése a két különböző korban nagyon elütő volt, sőt a francia eposzok nem a csaták zajában keletkeztek, hanem letűnt korok eseményeinek krónikákon átszűrődött visszhangjai. Ha a két stílus hasonló, az nem azonos kulturának eredménye.

A középfrenchia korban feltűnő nyelvjelenségek sem a társadalmi anarchia és az értelem lassú felszabadulásának (199. l.) fokmérői. Az analogia minden nyelvben kiegyenlíti a hangtani fejlődés útján keletkezett elütő igetövek és névszók különbségét. Az elvont főnevek jelentésváltozása e korban és Franciaországban gyakrabban előfordult-e, azt az irodalmi művek nyelvének behatóbb tanulmányozása fogja eldönteni. Ezek a jelenségek bizonyos lélektani tényezők hatására utalnak. A nyelvészet feldolgozhatja az anyagot a nyelvlélektan számára és annak eredményeit a művelődéstörténet magába olvaszthatja, de közvetlen hatást a kultura és a nyelv jelenségei között nem állapíthatunk meg. A nyelvlélektan feltételezi a nyelv tényeinek és a népszellemi életének ismeretét. A mely korban adataink fogyatékosága miatt a nép lelkébe nem hatolhatunk, abban hiába kutatjuk tapogatódzva az összefüggést a kultura és annak kifejező eszköze, a nyelv között.

A középkorban a nyelv változását milyen lélektani átalakulás idézhette elő, azt a források hézagossága vagy a feldolgozás hiánya miatt elég behatóan nem ismerjük. Az újkorban az adatok bősége, sokoldalúsága megkönnyíti az egyének és népek lelkének megismerését, a mi a kultura és a nyelv változásának megértését elősegíti. A szerző a renaissance és a reformatio korának művelődését találóan jellemzi és párhuzamba állítja a francia stílus átalakulásával. A renaissance és a reformatio egyformán a külföldről terjedt el Franciaországban. A renaissance terjedését az udvari élet, a polgárság megerősödése előmozdította. A kalvinizmus nem állott az udvar szolgálatába, terjedése akadályokba ütközött. Célja nem volt művészi, hanem

gyakorlatias; a nyelvbeli kifejezésben a gondolatok világosságára és következetességére törekedett. Az irodalom terén MALHERBE, PASCAL és a janzenisták érvényesítették ezt az irányt. Végre a humanizmus a nemzeti szellemnek kedvezett; a Pleiade költői megsejtették a nemzeti irodalmat, melyet a következő század teremtett meg.

A tizenhatodik század a klasszikus nyelv előkészítő kora. A szabad szórend korlátozása, bizonyos stilisztikai sajátságok általánosítása a kifejezésmód világosságára és határozottságára vezet. A szerző párhuzamba állítja DESCARTES philosophiai szellemét és a névelő e korban kialakult használatát, a kor sokszor czéltalan, lelkes tettvágyát és a parancsoló mód névmás nélkül álló alakját, Richelieu zsarnoki szellemét és a rámutatás nyomatékos kifejezését. A közvetlen hatást tagadhatjuk, de el kell fogadnunk, hogy a külső tényezők hatása megváltoztatta a modern ember lelkét, gondolkodásmódját és az tükröződik az említett nyelvjelenségekben. Valószínűbb feltevés, hogy az ige mondattanában RABELAIS és MONTAIGNE naturalizmusának behatása érezhető; hogy az alany és az állítmány egyeztetése az egyéni felelősség tudatának megerősödésére mutat; hogy a főnévi vagy melléknévi igenévvel álló személytelen szerkezet a kor subjektivitásra való törekvésének felel meg. A lélektantól el kell távolodnunk, ha a hangváltozások csökkenését a mondathangsúly megerősödésével, a tájszólás-szerű kiejtés eltűntét az Akadémia és a középpontosító szervezet hatásából magyarázzuk. A rationalismus és a jó ízlés kifejlődésének okát azonban már nem a kor politikai és társadalmi életében, hanem mélyebben gyökerező lélektani tényezőkben keressük.

A szerző a felvetett bonyolult kérdéseket világosan fogalmazza és azokra többé-kevésbé elfogadható választ ad. Előadásmódja folyékony, könnyen érthető. Tévedésének gyakori forrása az egyszerűsítés, a rendszerbe foglalás vagy a korai általánosítás. Élvezettel forgatja a tartalmas könyvet az is, a ki nem mindig osztokodik fel-fogásában.

KARL LAJOS.

Ed. Hermann: Die Nebensätze in den griechischen Dialektinschriften im Vergleich mit den Nebensätzen in der griech. Litteratur. Teubner. Leipzig. 1912. 346. l.

A görög syntaxisban eddig kevés figyelmet fordítottak a feliratokra; a mit görög syntaxis néven ismerünk, az túlnyomólag ion-attikai syntaxis s itt is az irodalmi nyelv syntaxisa. Öröndetes jelenség tehát oly munka, mely első sorban a feliratok nyelvét aknázza ki. A szerző részletesen fejtegeti ama nehézségeket, a melyek a feliratok

nyelvének megítélésénél előállanak, nevezetesen: hogy a feliratok — a traditio erős hatása folytán — gyakran nem tüntetik fel az illető vidék beszélt nyelvét, s hogy különösen a szakkifejezések terén tipikus formulák keletkeztek, a melyeket az utódok egyszerűen leírtak tekintet nélkül saját nyelvükre, s végül hogy a feliratok tartalmilag nem épen változatos képet tárnak elénk. A régibb feliratok nyelve tehát kiválóan történelmi, s nem tart lépést a valóban beszélt nyelvvel. A koine keletkezése idején pedig kétféle lehetőséget kell szem előtt tartanunk: 1. a beszélők, a szerint, a mily mértékben a koine-t beszédben el-sajátították, írásban is használták s így a feliratok nyelve hű képét adná a görög nyelv átalakulásának (Thumb), 2. az irodalmi nyelv kiterjedése mellett a helyi dialektusok is fenmaradnak, a mi a német nyelvénél Svájcban ma is tapasztalható. Ezen esetben a feliratok nyelve nem világosít fel a tényleg beszélt nyelv állapota felől. (Kretschmer, Schwyzer.) Így tehát nemcsak a régibb, hanem az újabb feliratok nyelve is csupán a műveltek nyelvéről világosít fel, azonban a tényleg beszélt és bizonyosan fölötte változatos görög nyelvnek nagyon halvány képét adja. Ez a körülmény pedig nagyon is hátráltat akkor, ha egyes részletkérdéseket akarunk megoldani, mint pl. a mellékmondatok fejlődését.

A szerző rengeteg anyagot gyűjtött, a mely könyve $\frac{3}{4}$ részét teszi. Két szempont vezeti: mily típusok s mily kötőszavak keletkeztek az idők folyamán a mellékmondatoknál. Kutatásainak eredménye: görögelőtti időkből kapta a görög nyelv a következő kötőszavakat: **ios*, **iosq^{us}is*, **iosq^{us}id*, **iosq^{us}e*, **iōd*, **iōdi*.

A ragozott pron. rel., a hely- és módhatározók, valamint kötőszók közötti összefüggés nagyon ószerű jelenségek (a litvánban pl. maga a rel. elveszett, csak egyes casusok maradtak meg conjunctio alakjában); görög újítás, hogy a régi alakokat összetették (*δοτις*, *δοτε* = *δς*, *δ* helyett), praeposíciókkal összekapcsolták (*εις δ*, *μέχρι ου*), a praeposíciókat magukban is használták (*μέχρι*, *ἄχρι*), vagy *τε*-vel összetették (*εἰς τε*, *εἰς τε*); végül *αι*, *ει*, *η* az *o* *e*-től maradványait képezik. A *io*-tövet az új elemek azonban nem tudták a használatból kiszorítani.

A *io*-tő tehát az ősgörög nyelvben is mellékmondatokat vezetett be, miként az árjában, phrygben, germánban és balto-szlávban. Hermann kutatásainak eredménye tehát egyezik Delbrücknek a Vergl. Synt. III. k.-ben kifejtett tanával.

BENIGNY GYULA.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Még egyszer *Ajton*.

E folyóirat utolsó füzetében azt a hallatlan merészséget követtem el, hogy MELICH egy különben, a mint magam vallottam, «érdekes kis cikk»-éhez hozzászóltam. Ebben a cikkben M. azt fejtegeti, hogy a m. *Ajton* (régi *Achtum*) név egy török *Altın* «Arany» névből származik. Én e magyarázat lényegét nem támadtam, sőt tetszetősnek találtam, csak egy «elhamarkodott általánosítás» ellen szólaltam föl, a melyet épen szorosabb tanulmányaim alapján könnyű volt észrevennem. M. újra hivatkozik egy régebben fölállított tételére, a mely szerint «a mélyhangú szavak zárt végszótagjában levő mai -o- régebben -u-, s még régebben -i- volt», és ennek értelmében kijelenti, hogy «kétségtelen dolog, hogy *Ajton* nevében valaha az -n < -m előtt -i- volt a hang». Nagyon könnyű volt kimutatnom, hogy ez «elhamarkodott általánosítás», mert ez kétségtelenül kitűnik nemcsak szláv eredetű szavainkból, és ezekhez talán mégis értek én is valamicskét, de M. maga is egy ízben már visszavonta ezt a tételt és az egészen merev, kivételt nem ismerő általános tételből «igen sok eset» lett: «mélyhangú szavaink zárt végszótagbeli o-ja igen sok esetben eredetibb i-re megy vissza», l. MNyv. 2 : 56. Nem tudom, szabad volt-e M.-et erre figyelmeztetnem, de azt tudom, hogy egy dologban igazán nagy hibát követtem el, én ugyanis elég könnyelmű voltam azt mondani, hogy M. ezt a tételt «egy világosabb pillanatában már egyszer visszavonta!» Hát vannak-e M.-nek világosabb pillanatai? lehet-e, szabad-e egyáltalában ilyesmit csak föl is tenni? M. ezt merően tagadja és rettenetes haragra lobban, hogy én őt «lelki sötétséggel vádolom», l. MNyv. 9 : 468. Úgy látszik M. nem tesz kellő különbséget a melléknevek alapfokának és középfokának használata közt. Ha én azt mondtam volna, hogy M. egy világos pillanatában helyesen látta a dolgot, méltán haragudhatott volna, mert a «világos»-nak a «sötét» az ellentéte, de a «világosabb»-nak az ellentéte, ha ezt ellentétnek és nem csak fokozatnak akarjuk nevezni — a világos! Én tehát azt mondtam, hogy M. egészen világos, józan állapotban állított föl a MNyv. I. kötetében egy hibás tételt, mert az eseteknek csak egy részét vette akkor tekintetbe, a mi elvégre emberi dolog, ezt évek mulva ismételte, ámbar már a MNyv. II. kötetében visszavonta ezt a tételt egy — hiába, ismételnem kell, világosabb pillanatában. mikor szeme előtt azok az adatok is lebegtek, a melyek kétségtelenné teszik, hogy a mélyhangú szavak zárt végszótagjában álló m. -o- régebben -u- nem mindig eredeti i-ből lett, hanem kezdetől fogva u hang lehetett. Rövidke fölszólalásomat úgy fejeztem be: «Mint hogy *Achtum* mellett **Achtim* írást eddig nem találtak, az *altın* «arany» pedig a török

nyelvekben változik *altun*-nal, a magyar *Ajton* származhatnék akár egy — török *Altun*-ból is! 1. Nyt. 4:288. És mit mond erre M.? M. a Levélszekrényben ezzel a kedves üzenettel kezdi: «*Асвѣтъ О.*, ki irodalmi működését tizenöt esztendő óta túlnyomó részben nekem köszönheti, mert csak olyankor ír, ha én, valamely kérdést felvetvén, világosságot gyűjtök agyában, & „Nyelvtudomány” legújabb számában ismételten foglalkozik velem», 1. MNyv. 9:468. Erre az ízléstelenségre nem fogok azzal felelni, hogy kimutatom, hogy M.-nek állítása milyen távol áll az igazságtól, talán elég, ha folyóiratom utolsó füzetere mutatok rá. M. azt állítja, hogy nem tudok semmit sem írni, ha ő világosságot nem gyűjt agyamban (úgy-e milyen szerény hang!) és hogy a Nyt. utolsó számában ismételve foglalkozom vele. Hát az utolsó füzetben mit írtam? «Szláv mondattani hatás?» cz. a. írtam egy cikket, a melyben azt vitatom, hogy SIMONYI kicsit könnyedén állapít meg szláv mondattani hatást a mi nyelvünkben (7 lap); írtam egy cikket *Szláv u ∞ magyar o*-ról, a melyben HORGERnek felelek egy újra fölvetett vitás kérdésben (13 lap); írtam egészen rövidke ismertetést WEIGAND bolgár-német szótáráról (1/2 lap) és igaz írtam 3/4 lapot az *Ajton* névről, illetőleg MELICH «érdekes cikk»-éről is! Magam is megijedek, mikor ezt a statisztikát összeállítom: hát csakugyan tudok másról is írni, mint M.-ről, és ha tudok, ha írok is, miért hiszi M. hogy nem tudok? M.-ben nem lehet a hiba, hanem csakis az önkényesen összeállított statisztikában, hiszen M. maga mondja, hogy a Nyt. utolsó számában «ismételten» foglalkoztam vele. Hát igaz, hogy a szláv *u ∞ magyar o*-ról írt cikkemben, 1¹/₂ lapon át, kimutatom, hogy HORGER félreértette M. egy állítását és ekkor a jegyzetben rámutatok arra a tényre, hogy M. a *pínkösd* szóról rajzolt térképecskébe a tényállást egy pontban nem hiven rajzolta be, 1. 313. l. jegyz. (4¹/₂ sor!), a WEIGAND szótáráról írt ismertetésben is — egy sorban foglalkozom M.-chel, mikor konstátálom, hogy W. szótárában megvan egy szó, a melyről M. azt állította, hogy nincs meg a bolgár nyelvben. Szinte restelem, hogy olyan keveset foglalkoztam M.-chel ebben a füzetben, mert ha magyar kutatónak művei engem érdekelnek, hát M.-éi érdekelnek első sorban, és nincs az a gorombaság, a melylyel M. engem attól visszatarthat, hogy műveit a legnagyobb figyelemmel el ne olvassam, hogy tőle ne tanuljak, és ha kell, őt ne tanítsam is, ha másra nem, hát legalább arra, hogy saját értekezéseiben már egyszer gondosabban megállapított igazságokról később meg ne feledkezzék megint. De M. még ezt sem akarja megengedni, haragosan rám förmed, «miért oktat engem arról, hogy minő eredetű a magyar szövégi *-on ∞ -ony*. Hiszen e kérdésről én írtam először a *Karácsony* tulajdonnév és a *karácsony* köznév kapcsán és egyébkor. A mit itt tud, azt tölem tudja». Alázatosan bocsánatot kérek, de erre mégis egy szerény megjegyzést kell tennem. Ha igaz volna is, hogy azt M.-től tanultam, hogy zárt végszótagban álló magyar *-o*- régebben *-u*-nem lett mindig eredete *i*-ből, hanem hogy ilyen *-o*- eredeti *u*-ból is keletkezhett, hát nem szabad nekem mondanom: «Mesterem, de hisz te magad tanítottál arra, hogy az ilyen *-o*-ban néha eredeti *-u*-t keressek, tehát miért mondd most, hogy minden ilyen *-o*- valamikor *-i*- volt?» S azután, mit akar M. azzal mondani: «A mit itt tud, azt

tőlem tudja? Hát kivel akarja M. azt elhitetni, hogy én ő tőle tanultam, hogy a m. *karácson* köznév régibb **krácsun*-ból lett (a melynek utolsó szótagjában soha, de soha *i* nem hangzott!), hisz én azt soha másképp nem tudtam és nem is tanítottam, már akkor is, mikor nem is sejtettem még, hogy M. valamikor tanító mesterem lesz, l. NyK. 18:387. s k. l. (1884), és Archiv. f. slav. Phil. 9:694. s k. l. (1886).

En egyebet nem állítottam, mint azt, hogy egy régi *Achtum*-nak nem kellett okvetetlenül régibb **Achtim*-ből lennie, hogy ez épen nem «kétségtelen dolog», már pedig ezt a szláv eredetű magyar szavak történetéből már régesrégóta tudtam, mikor M. 1905-ben azt fejtegette, hogy «a mélyhangú szavak zárt végszótagjában található mai *o*, régebbi *u*, legrégebben *i*-vel volt írva», l. MNy. 1:184. M.-nek tehát semmi oka sem volt olyan hangon szólni, a milyenen még a Levél-szekrény legeslegutolsó számában sem illik, mikor az ember számíthat arra, hogy a szerkesztők figyelme már ellankadt és egy pár durvább kifakadást el lehet helyezni.

De hátra van még a legnagyobb komikum. Miután M. jól ki-gorombáskodta magát és fejéhez vágta, hogy a mit e kérdésben tudok, azt tőle tudom, tehát mit oktatok, így fejezi be: «A mi pedig az *Ajton* nevet illeti, most is azt mondom, hogy valószínűbb **Altim*-ből való eredete, mint **Altum*-ból, bár ez utóbbi lehetőségét sem tagadom». En felszólalásomban azt vitattam, hogy M. túllőtt a célzon, mikor azt állítja, hogy «kétségtelen dolog, hogy *Ajton* nevében valaha az *-n < -m* előtt *-i-* volt a hang», hogy a magyar hangtörvények más föltevést kizárnak. És ime M. dühös kifakadásainak az a vége, hogy nekem igazam van! Mert mi különbség van M. «lehetősége» közt és az én megjegyzésem közt, hogy «a magyar *Ajton* származhatik akár egy — török *Altun*-ból is!» Mert én is pusztá lehetőségéről beszélék és az Etymologiai Szótár nem adja vissza egészen híven nézetemet, mikor határozottan azt állítja rólam, hogy «szerinte az átvett alak tör. *Altun*». Az sem igaz, hogy mindenhez akarok érteni, a mit M. ír («A minden írásomhoz érteni akaró ASBÓTH»). En mint szlavista nyomban fölismertem, hogy M. állítása, mintha a régi *Achtum* hangtanilag csakis egy még régibb **Achtim*-ből volna magyarázható, helytelen és csak miután ezt az elhamarkodott általánosítást részben M. saját irataiból is megállapítottam, érdeklődtem a török alakok iránt. A szóvégi *-n* vagy *-m* egyáltalában nem érdekelt, tehát azt éppenséggel nem lehet mondani, hogy MELICH **Altym*-ből magyarázza az *Ajton* nevet, GOMBOCZ *Altum*-ból, ASBÓTH pedig *Altun*-ból, dehogy magyarázom, én mindössze M. egy különben, a mint akkor is mondtam, «érdekes cikk»-ének egyetlen egy pontjára tettem megjegyzést, M. ebből a megjegyzésből okult is és nekem igazat adott, de egy ártatlan kifejezésemet félreértette és olyan hangon felelt, a mely nagyon lehűtötte a készülődő Etymologiai Szótár iránt addig táplált érdeklődésemet. De azt mégsem ígérhetem M.-nek, hogy ezentúl nem fogok róla írni, mert elvégre azt nem tilthatja meg nekem, hogy nyelv-tudományunk egy nagy alkotásáról, a melyben annyi az érdekes és rám nézve tanulságos fejtegetés, csak azért ne vegyek tudomást, mert az egyik szerzője a nagy megőrlő munka közben ideges lett.

ASBÓTH OSZKÁR.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben.....	1.60
Bálint Gábor. Jelentése Oroszország és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet: 5 khálmik dana hangjegye.....	—40
— Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3 füzet. Egy-egy füzet.....	2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr.....	—40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai.....	—20
— Nyelvünk újabb fejlődése.....	—40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat.....	—60
— A mondat dualismusa.....	1.20
— A neo- és palaeológia ügyében.....	—60
— Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius szatírának magyarázói után.....	—80
— Paleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra.....	—80
— Szórend és accentus.....	—80
Budenz József. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről.....	—30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet.....	4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Armin úr válaszára, vagyis „A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészeti” czimű II. értekezésére.....	—40
— Erdei- és hegyi-cseremis szótár. (Vocabularium cseremicum utriusque dialecti.) Főleg Regulj cseremis szógyűjteményéből és az Ujtestamentum cseremis fordításából.....	1.—
— Magyar-ugor összehasonlító szótár. (Lexicon Linguae Hungaricae cum Linguis Ugriais comparatæ.) 3., 4. és 5. füzet. Egy-egy füzet.....	2.—
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan.....	1.—
— Podhorszky Lajos magyar-sínai nyelvhasználása.....	—20
Fábian István. Finn nyelvtan.....	1.—
Finály Henrik. A besztercei szöszedet. Latin-magyar nyelvmű a XV. századból. — Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérte és teljes szövmutatókat készített hozzá.....	4.—
— Adalékok a magyar rokonértelmu szók értelmezéséhez.....	—40
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metenzéfi német nyelvjárás hangtana.....	1.50
Genetz Arwid dr. Orosz-lapp utazásomból.....	—40
Goldziher Ignác dr. A buddhismus hatása az iszlámra.....	—80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről.....	—20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál.....	—60
— A pogány arabok költészetének hagyománya.....	1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval.....	1.—
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra keleten.....	—40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben.....	—80
Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházközségéből. Gyűjtötte a magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta.....	6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szójegyzékkel.....	3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján.....	6.—
— A Kün- vagy Petrarca-codex és a künök.....	—60
— A M. T. Akadémia és a szuómi irodalmi társaság.....	—40
— A számlálás módja és az év hónapjai.....	—40
— Az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről.....	—30
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulások a nyelvújításra nézve.....	1.20
Joannovics György. Az ik-es igékről.....	—80
— Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez.....	—60
— Értsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében).....	—60
— Szórendi tanulmányok I. rész.....	—60
— Ugyanaz..... II. rész.....	—80
Kazinczy Ferencz levelezései. Közzéteszi dr. Váczy János I—XV. köt.: 1763—1818-ig. — Minden kötet ára 10 korona. A II. kötet.....	12.—
Kégl Sándor dr. A perzsa népnál.....	—90
— Tanulmányok az ujabbkori perzsa irodalom történetéből.....	3.—
Kunok Ignác dr. Három karagöz-játék.....	2.—
— Kis-Ázsia török dialektusairól.....	—90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta.....	3.—
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet.....	10.20
— és Munkácsi Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban.....	1.—

Gróf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről	—80
— A sémi magánhangzókról	—75
— Adatok Krim történetéhez	—40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro editit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit	10.—
Liudenschmidt Mihály. A verbászi német nyelvjárás	—90
Lugossy József. Hangrendi párhuzam ezer példában	—20
Mayr Aurél dr. A lány aspiraták kiejtéséről a zendben	—20
— Az úgynevezett lány aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben	1.20
Mellich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-törödéek. Veress Ignác másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta	—5.—
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás térképével)	1.20
— A brassói latin-magyar szótár-törödéek	—60
Molnár Albert. (Szenczi-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos, Hasonmással	9.—
Munkácsi Bernát. Árja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története	12.—
— Budenz József emlékezete	1.20
— Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremteséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	3.—
Kiegészítő füzet	6.—
II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
III. kötet: Medvénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	10.—
IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medvénnapi színjátékok, állatnénekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
— Votják népköltészeti hagyományok	4.—
— Votják szótár. 4 füzet	16.—
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Gnary-codex	2.—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex)	3.—
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Caemez-törödéek szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György	12.—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Aron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:	
I. kötet: Bécsi-codex. — Münchener-codex	4.—
II. kötet: Veszprémi-codex. — Peer-codex. — Winkler-codex. — Sándor-codex. — Gyöngyösi-codex. — Thewrewk-codex. — Kriza-codex. — Bod-codex	4.—
III. kötet: Nagyszombati-codex. — Szent-Domokos-codex. — Virginia-codex. — Közzéteszik: Komáromi L. és Király Pál	4.—
IV. és V. kötet: Erdy-codex. Egy-egy kötet	4.—
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex	4.—
VII. kötet: Ehrenfeld-codex. — Simor-codex. — Cornides-codex. — Szent-Krisztina élete. — Vitkovics-codex. — Lányi-codex	4.—
VIII. kötet: Szent Margit élete. — Példák könyve. — Könyvecske a szent apostoloknak méltóságáról. — Apór-codex. — Kulcsár-codex	4.—
IX. és X. kötet: Érsekújvári-codex. Egy-egy kötet	4.—
XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömöri-codex	4.—
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex	4.—
XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-törödéek	4.—
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Czech-codex	4.—
XV. kötet: Székelyudvarhelyi codex. — Gnary-codex. — Nádor-codex. — Lázár Zelma-codex. — Birk-codex. — Piry-hártya	6.—

*Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában
Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.*

V. kötet.

1914.

2. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1914.

TARTALOM.

	Lap
BONKÁLO SÁNDOR: Az orosz (nagyorosz) és a rutén (kisorosz vagy ukrajnai) irodalmi nyelv kérdéséhez.....	80
SCHMIDT JÓZSEF: Az idg. flexio genesisének problémája (Folytatás)	111
BENIGNY GYULA: Óporosz: <i>din, dins</i> : Óiráni: <i>dim, dīš</i>	127

Ismertetések.

ASBÓTH OSZKÁR: Magyar etymologiai szótár II. f.	134
SCHMIDT JÓZSEF: J. CHARPENTIER, die Desiderativbildungen der indoiranischen Sprachen	149
— — P. CAROLIDIS, Bemerkungen zu den alten kleinasiatischen Sprachen und Mythen	152
— — F. CORDENONS, Le iscrizioni venete-euganee decifrate ed interpretate	154
— — GERECS SZAL. FERENCZ, A Cippus Abellanus.....	156
KIRÁLY GYÖRGY, Dr. RUDOLF HONTI, Italienische Elementargram- matik	158

Kisebb közlemények.

A. O.: Smal-Stockyj, Ruthenische Grammatik. Sammlung Göschel	110
— — Horger Antal, A nyelvtudomány alapelvei.....	126
BENIGNY GYULA, J. SUNDWALL, Die einheimischen namen der Lyker	133
A. O.: <i>Inas</i>	160

Folyóiratunk május és november 15-ikén jelenik meg. Egy kötet 4 ötéves füzetből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

AZ OROSZ (nagyorosz) ÉS A RUTÉN (kisorosz vagy ukrainai) IRODALMI NYELV KÉRDÉSÉHEZ.*)

A szláv nyelveket keleti vagy orosz (*a*) nagyorosz, *b*) kisorosz vagy rutén, ukrainai, *c*) fehérorosz), déli (bolgár, szerb-horvát, szlovén) és nyugati (lengyel, poláb, szorb és cseh-tót) csoportra szokás osztani. A déli és a nyugati ághoz tartozó egyes nyelvek egymáshoz való viszonya többé-kevésbé tisztázva van. Senki sem kételkedik abban, hogy azok egymástól független, önálló életet élnek, senki sem vonja kétségbe, hogy pl. a déli szláv nyelvek: a bolgár, a szerb-horvát és a szlovén szabadon fejlődnek s a rokonságra való hivatkozással nem lehetne fejlődésük irányát mesterségesen előre meghatározott mederbe terelni (mint az illir mozgalom egyes hívei gondolták) s egy közös délszláv nyelvet teremteni, de a keleti vagyis orosz csoporthoz tartozó nyelvek egymáshoz való viszonya mai napig sincs teljes pontossággal megállapítva. Igen sok oka van ennek. Már maga az «orosz» elnevezés is kétértelmű, a mi nagyban hozzájárul a kérdés bebogozásához. Egyrészt a nagyorosz, kisorosz és fehérorosz dialektusok összességét, másrészt a mai nagyorosz irodalmi nyelvet jelenti. Nem annyira tudományos szempontok, mint inkább politikai tekintetek akadályozzák a kérdés tárgyilagos megoldását. Ez a szláv filológia történetében — sajnos — igen nagy szerepet játszik. Így pl. a macedoniai tájszólásokat a szerb tudósok (pl. BELIČ) a szerb, a bolgár kutatók (MILETIČ, CONEV) a bolgár nyelvhez sorozzák. Egész irodalom keletkezett már e kérdés körül, de mivel rendszerint politikai vagy mond-

*) ST. V. SMAL-STOCKYJ und TH. GARTNER: Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache. Wien, 1913. XV + 550 cz. munkával kapcsolatos fejtegetések.

juk nemzeti szempontok vezetik a közvetlenül érdekelt kutatókat, előreláthatólag még sokáig foglalkoztatni fogja őket. «A szerbeknek tengerre van szükségük s mivel nem mehetnek ki az Adriához, az Egei-tenger felé, még pedig a Vardár torkolata, vagyis Szaloniki felé igyekeznek s azon vannak, hogy minél jobban kidomborítsák a régi s mai Macedonia olyan vonásait, a melyek a macedonok és szerbek közös eredete mellett szólnak. Viszont a bolgárok nem akarják megtagadni az évszázadok óta tényleg létező állapotot, azt t. i., hogy szoros és közeli kapocs van Bulgária és Macedonia között.» (NIEDERLE: Slavjanskoe Plemja 152.) Számos eltérő véleménynyel találkozunk a cseh-tót-morva dialektusokat illetőleg, de sehol sincs a nyelvkérdés annyira kiélezve s mégis homályba burkolva, mint az orosz nyelvcsoporthoz két fő ágánál: a nagyorosz és a kisorosz (rutén) nyelvénél.

A kérdés tárgyilagos megoldását itt is a politikai érdekek előtérbehelyezése s a hibás alaphoz való kiindulás akadályozta eddig, mert bár a nagyorosz, kisorosz és fehérorosz egy törzsből (a melyet ősorosznak, urrussisch, prarusskij jazyk, nevezünk) fakadtak, mégis ma a nagyorosz és a kisorosz irodalmi nyelv csaknem olyan távol állanak egymástól, mint a bolgár a horvát-szerbtől vagy a lengyel a csehtől.

Feladatunk két részre oszlik: 1. Röviden kimutatjuk, hogy a keleti vagyis orosz nyelvcsoporthoz tájshelyi egy közös alapra (ősorosz) vezetnek vissza és 2. bebizonyítjuk, hogy az orosz nyelvcsoporthoz két fődialektusa (nagyorosz és kisorosz) irodalmi nyelvénél a hangtana, alaktana, mondattana és szókincse annyira különböző, hogy két egymástól független életet élő, teljesen különálló nyelvet képeznek, a mi a két irodalmi nyelv keletkezésének és történeti fejlődésének az eredménye.

Melyek az ú. n. ősorosz nyelv főbb hangtani kriteriumai?

BOGORODICKIJ, JAGIĆ, KARSKIJ, LESKIEN, SOBOLEVSKIJ, ŠACHMATOV, VONDRÁK s más tudósok *) kutatásai nyomán 12 olyan

) Főbb források: VONDRÁK, Vergl. Slav. Gramm. Göttingen, I. 1906. II. 1908. O. BROCH: Slav. Phonetik, Heidelberg 1911. LESKIEN, Gr. d. altbulg. Sprache u. o. 1909. BOGORODICKIJ: Obščij kurs russkoj grammatiki Kazan 1913. BUDDE: Očerki istorii sovremennago lit. russk. jazyka, Szt.-Pétervári 1908. SOBOLEVSKIJ: Lekcii po istorii russk. jaz. u. o. 1907.* BULIĆ: Cerkovno-slavjanskije elementi v sovr. lit. i narod. rus. jaz. u. o. 1893.

hangtani sajáttságot sorolhatunk föl, a melyek a nagyorosz, kis-orosz és fehérorosz dialektusok legközelebbi közös ősét, az ősoroszt jellemzik, a melyek által az ősorosz nyelv a közös ősszláv nyelvből (Urslavisch) kivált.

1. A mássalhangzók között álló ősszláv *-or-*, *-ol-*, *-er-*, *-el-* hangkapcsolat az orosz nyelvesoportban kétszótagúvá lett olyképpen, hogy az *-or-*-ból *-oro-*, *ol* > *olo*, *er* > *ere* és *el* > (**ol* >) *olo* fejlődött (VOLLAUT, POLNOGLASIE). A szláv nyelvek másik két csoportjában hangátvetést (metathesis) találunk. Pl. ősszl. **gordъ*, nor. *görod*, rut. *hórod*, (ób. *gradъ*, lengy. *gród* stb. l. LESKIEN Gr. 61, BEW. 330), ősszl. **golva*, nor. *goťová*, rut. *hoťová* (ób. *glava*, lengy. *głowa*, BEW. 323), ősszl. **bergъ* > nor. *béreg*, rut. *béreh*, *berih* (ób. *bręg*, lengy. *brzeg*, BEW. 49), ősszl. **melko* > nor. és rut. *motokó* (ób. *mlęko*, lengy. *mleko* BEW. II. 33). V. ö. LESKIEN Gr. 60, VONDRÁK G. I. 274–313, SOBOLEVSKIJ Lekcii 22. s k. l. Az idetartozó szavak jegyzékét l. TORBIÖRNSSON: Die gemeinslavische Liquidametathese, Upsala I. 1901, II. 1903. A polnoglasie kizárólag orosz sajáttság, mivel egyetlen egy más ághoz tartozó nyelvben sem fordul elő.

2. Összl. szókezdő *or*, *ol* hangkapcsolatnak az oroszban *ro*, *lo* felel meg (délszl. *ra*, *la*, nyugati *ro*, *lo*). Összl. **orsti*, **olkъtъ*, nor. *rosti*, *tokot*, rut. *rostý*, *tókit* (ób. *rasti*, *lakъtъ*, lengy. *róść*, *tokieć*) LESKIEN 60, VONDRÁK G. I. 275 s k. l. SOBOLEVSKIJ L. 21.

3. Összl. *tj* hangkapcsolatnak az oroszban *č*, a *dj*-nek (*dž*) *ž* felel meg (nyugati szlávban *c*, *z*). Összl. **světja*, **světa* > nor. *svěća*, rut. *svičá* (ób. *svěšta*, lengy. *świeca* l. LESKIEN 38) **medja*, **meda* > nor. és rut. (**medža* >) *meža* (ób. *mežda*, lengy. *miedza*

GROT: Fil. razyskanija⁴ u. o. 1899. ČERNYŠEV: Zakony i pravila russk. proiznošeniya. u. o. 1908.⁵ PLATONOV: Lekcii po rus. istorii. u. o. 1913.⁶ ŠACHMATOV: Russkij jazyk (Brockhaus i Efremov Encykl.), SOBOLEVSKIJ: Opyt russk. dialektologii I. 1897; u. ő: Narěčie malorusskoe (Živaja Starina 1892). JAGIĆ: Kritičeskija zamětki po istorii russk. jaz. 1889. KARSKIJ: Bělorussy I. Varsó 1903, II. 1. 1908. II. 2. 1911. KRYMSKIJ: Ukrainskaja Gr. Moszkva 1907—1908 (4 füzet), MYCHALČUK: Čto takoe malorussk. rěč? Kiev 1889. ŽITECKIJ: Očerķ zvukovoj istorii malorusskago nar. u. o. 1875. HRUŠEVSKIJ: Kievskaja Ruś Szt.-Pétervár 1911. stb. A magyar nyelvű munkák közül: ASBÓTH: Gyakorl. Orosz Nyelvtan, Budapest 1888, RAKOVSKY J. Orosz Nyelvtan. Ungvár 1867. és VOLOSIN: Gyakorlati kisorosz (rutén) Ny. Ungvár 1907.

BEW. II. 31). V. ö. LESKIEN Gr. 38, VONDRÁK G. I. 275 s k. I. SOBOLEVSKIJ L. 21 s k.

4. Összl. *kt, gt* hangkapcsolatnak palatalis hangzók előtt *č* az orosz megfelelője (mint a *tj*-nek). Összl. **noktis* > nor. *noč*, rut. *nič* (ób. *noštl*, lengy. *noc*), összl. **dъkti* (**dugti*-ből, v. ö. *ḍugti*, indg. **dhugh(ə)tér-*) > nor. rut. *doč* (ób. *dъšti*, lengy. *cora* BEW. 243). V. ö. LESKIEN 55, VONDRÁK I. 270 s k. I. SOBOLEVSKIJ L. 21.

5. Az összl. *dl, tl* hangkapcsolatnak az oroszban *l* a megfelelője (a *d, t* kiesik, a nyugati nyelvcsoporthoz megmarad). Összl. **ši-dlo*, nor. *sílo*, rut. *šýlo* (ób. *šilo*, de lengy. *szydło*, cseh *sidlo* stb.) **modla*, nor. *molítva*, rut. *molýtva* (ób. *molítva*, lengy. *modła*, stb. BEW. II. 65). LESKIEN 59, VONDRÁK I. 279, SOBOLEVSKIJ 22.

6. Az összl. *p, b, v, m + j* hangkapcsolatból az oroszban (és a szerb-horvát meg a szlovén nyelvben) *pʹ, bʹ, mʹ, vʹ* fejlődött. Összl. **kapǫ*, *kapati* > nor. rut. *káplu* (v. ö. lengy. *kapię*, horv.-szerb: *kàpljēm, kàpām* stb. BEW. 487), összl. **zemja* > nor. rut. *zemlá* (lengy. *ziemia*, stb.). LESKIEN Gr. 40, VONDRÁK 286, SOBOLEVSKIJ L. 22.

7. Az összl. *a*-nak az orosz nyelvcsoporthoz (valamint a cseh és horvát-szerb nyelvben) *u* a reflexe (a lengyelben *ę, ą*), az *ę* hangnak pedig *ʹa* (a csehben ma többféle hang, a melyek azonban eredeti *a*-ból fejlődtek, a horvát-szerbben *e*, a lengyelben *ę, ʹa*). Pl. összl. *dǫb* > nor. és rut. *dub* (ób. *dǫb*, szerb-horv. *dûb*, cseh *dub*, lengy. *dąb*, BEW. 216) **męso* > nor. és rut. *mjáso* (ób. *męso*, lengy. *mięso*, cseh *maso*, szerb-horv. *mêso* etc. BEW. II. 43). V. ö. VONDRÁK G. I. 131. s k. I. SOBOLEVSKIJ L. 19.

8. Az összl. szókezdő *kv, gv* hangkapcsolatnak palatalis vocalisok előtt az oroszban (úgyisintén az ób., szerb-horv. és szlov. nyelvben) *cv* és *dzv (zv)* felel meg, a nyugati nyelvcsoporthoz megőrizte az eredeti *kv, gv* hangkapcsolatot. Összl. **kvěť* > nor. *cvět*, rut. *cvit* (ób. *cvět*, szerb-horvát *cvět, cvějet*, lengy. *kwiat*, cseh *květ* BEW. I. 656. Összl. **gvězda* > nor. *zvězda*, rut. *zvizda* (ób. *dzvězda, zvězda*, cseh *hvězda*, lengy. *gwiazda* BEW. 364). SOBOLEVSKIJ nem tartja az orosz nyelv fontos sajátosságának, mivel kisorosz dialektusokban *kvit, kvitka* (v. ö. Kvitka rut. költő neve!) is előfordul, sőt a nagyoroszban is *kvelit* etc., de ezek

újabb alakok (a ruténben a lengyel nyelv hatása), a régi oroszban csakis *cv* fordul elő. V. ö. SOBOLEVSKIJ L. 29, LESKIEN 34, VONDRÁK 269.

9. Összl. szókezdő *e*, *je*-nek, ób. *je*-nek az oroszban *o* felel meg. **jezero*, ób. *jezero* > nor. rut. *őzero* (szerb-horv. *jězero*, cseh *jezero*, lengy. *jeziro* stb. BEW. 455). **elenъ*, ób. *jelenъ* > nor. *olén*, rut. *oléń* (cseh *jelen*, szerb-horv. *jělen* BEW. 263), **edъnъ*, ób. *jedъnъ*, *jedînъ* > nor. *odin*, rut. *odýn* (horv.-szerb *jědan*, lengy. *jeden* BEW. 262). SOBOLEVSKIJ ezt sem tartja jellemző orosz sajátásnak, de v. ö. VONDRÁK I. 48—51. l.

10. A palatalis vocalisok megjésítették a megelőző mássalhangzót pl. **ъma*, ób. *ъma* > nor. rut. *ъma*, *męso* > nor. rut. *mjaso* etc. A kisoroszban a későbbi fejlődés folyamán *e* és *i* előtt eltűnt a jésülés. (V. ö. ŠACHMATOV: Wie im Kleinrussischen die Palatalisation der Cons. vor e und i verlosen ging Asp. XXV). BOGORODICKIJ: 416—418, VONDRÁK 20—23.

11. Összl. *ьl* (ób. *ь*) hangkapcsolatban az *ь* hang *ъ*-be ment át s azután *o* fejlődött belőle. **ръlnъ* (ób. *ръlnъ*) > *ръlnyj* > nor. *polnyj*, rut. *póvnjy*, **ръlkъ* (ób. *ръlkъ*) > *ръlk* > nor. *volk*, rut. *vovk*, **ръlna*, **ръlna* > *ръlna* > nor. *volna*, rut. *vovná*. (A ruténben az *l*-nek *v*, *u*-be való fejlődése csak a XVII. században fejeződött be. (KRYMSKIJ 16.)

12. Az *e* (*ь*) hang *ě*, *ž*, *š* után átment *o*-ba. (A mai nagyoroszban minden lágy mássalhangzó után és kemény mássalhangzó előtt, valamint rendszerint a szó végén álló hangsúlyozott *e* > *o*-nak hangzik: nor. *jeľ* de *jólka* (ASBÓTH 6), így *ješćó*, *koľćó* stb., a ruténben azonban (*je*)*ščé*, *kilćé* stb.)

Természetesen itt csak egyszerűen felsoroltuk a főbb hangtani kritériumokat, magyarázatukat illetőleg az említett munkákra utaljuk olvasóinkat. A mi feladatunk az egyes sajátságok összegyűjtésében s csoportosításában állott. Többet ennél a 12 sajátásnál nem vehetünk föl, mert az orosz dialektusok hangtani sajátságai közül csakis azokat vehetjük figyelembe, a melyek mind a három fődialektusban megvannak s nem egyes dialektusok nyelvtörténeti élete folyamán keletkeztek, hanem megvoltak már magában az ú. n. «őroszban». ЈАГІĆ az Asp. XX. 33. ezt mondja: «Allen russischen Dialekten sind folgende wichtigere Züge gemeinsam — ich gebe nur Beispiele: a) *odin*, *olen*, *osen*;

b) *son, deń, ogoń, sester*; c) *torg, gordyĵ, derĵati, krov, krest*; d) *voll, dolg, blocha, sleza*; e) *gorod, golos, doroga, golova*; f) *bereza, derevo, moloko, ŗolob*; g) *mĵaso, pĵat, svĵatyĵ-svĵatoĵ*; h) *meĵa, svĵĉa*; i) *dvinuť, vez, mog* (für *dvignuti, vezl, mogl*); k) *gorodam-gorodami-gorodach*; l) *dobrogo (dobrago), dobroe*; m) *toj-tot*; n) *beret-beret, beruť-berut*; o) *bewegliche Betonung*». JAGIĆ itt a mostani nyelvtényeket vizsgálta s ezért az általam fölsorolt kriteriumok közt nem szerepel mindenik, én viszont olyanokat is említék, a melyek JAGIĆ fölsorolásából hiányzanak. JAGIĆ a) alatt azt mondja, a mit én a 9. pontban említettem: szókezdő ób. *je* = or. *o*, a *d*) = 11. p.; *e*) = 1 (polnoglasie); *g*) = 7 (orrhangok reflexei); *h*) = 2. p.; a többire von. a következőket jegyzem meg: a b) alatt említett példák közül a *son* **szъnъ*, ób. *szъnъ* = *álom* azt mondja, hogy a *ъ* hangból bizonyos feltételek közt *o* fejlődött, a *ь* ből (*дъnъ* = or. *dén*) *e*, régi orosz *огъnъ* > (ób. *ognъ*) újorosz *ogon* azt jelenti, hogy a szóvégi *ъ*, *ь* hangok eltűnése után az oroszban is fejlődtek ejtéskönnyítő félhangok (*ognъ* > **ogn* > *ogn* > *ogon*), ugyanezt mondja a *sester* példa is, csakhogy ennél az analogia működött közre. Ezt a pontot nem említettem az ősorosz nyelv hangtani kriteriumai között, mivel ez újabb hangfejlődés, még a XIII. sz. folyamán is találkozunk az oroszban *ъ* és *ь* hangokkal, mint azt SOBOLEVSKIJ L. 53 s k. kimutatja. A c) pont szerint a *ъ* és *ь* hangok *ѣr, ѣr, ѣъ, ѣъ* hangkapcsolatban *o* illetve *e*-t adtak az oroszban: tehát **ѣrgъ* (ób. *trъrgъ*) > or. *torg*, **gъrdъ* (ób. *grъdъ*) > *gord*, **дѣrĵati* (ób. *drъĵati*) = or. *derĵat*; **кръvъ* (ób. *krъvъ*) > or. *krov*; **кръstъ* (ób. *krъstъ*) > or. *krest*. Ezt SOBOLEVSKIJ is az ált. orosz sajátságok közt említi (i. m. 28), de mégsem vehettem föl az ősorosz hangtani kriteriumok közé, mivel még ma is vannak dialektusok, a melyekben az *ѣr, ѣъ* hangkapcsolat *ѣ*-ja nem ment át *o*-ba pl. a galicziai lemkéknél: *krvi, krstyty* (SOBOLEVSKIJ L. 54—55), a huculok nyelvében *kyrvavyj*. Az i) p. említett sajátság nem általános, mint azt SOBOLEVSKIJ L. 29. állítja s a szóvégi *l* kiesése is újabb keletű; hisz a legrégebb példa rá csak a XIII. századból való (u. ott 113) s még a XVI. századbeli nyelvemlékekben is találkozunk szóvégi *l*-el ilyen esetekben, mint *vezl, mogl*. A k), l), m), n) pontokban morphologiai sajátságokról van szó, a melyekre én nem terjeszkedtem ki, a mi pedig a hangsúlyt illeti, arról sem szól-

tam, hisz az összlávban is szabad hangsúly volt (ASBÓTH: A hangsúly a szláv nyelvekben 68).

Az orosz szláv nyelv fejlődését a XI. századtól kezdve tudjuk nyomon követni. Azóta sokat fejlődött, változott, még jobban eltávolodott az összlávtól s az abból fakadt déli és nyugati ágaktól, de ez újabb nyelvi sajátosságokat nem vesszük figyelembe, a mikor mi a nyelvnek oly régi alakját keressük, a melyet csak egyes dialektusok egybevetése s a nyelvtörténet segítségével rekonstruálhatunk. Meg kell tehát elégednünk a 12 hangtani kriteriummal, a mely ugyis kétségtelenül bizonyítja, hogy a keleti vagyis orosz nyelvek egy közös forrásra, az ősoroszra vezetnek vissza, abból indultak ki, de más és más fejlődési irányt véve, nagyon is messzire távolodtak el egymástól.

A rutén nyelvet Oroszországban az iskolákból, könyvekből, adminisztrációból s általában a hivatalos használatból törvény által kitiltották s az orosz kormánypolitikát még a tudósok egy része is támogatja s vagy lekicsinyli a rutént vagy egyenesen tiltakozik annak a tudományban és irodalomban való használata ellen. (SOBOLEVSKIJ, FLORINSKIJ, LAMANSKIJ, LAVROV stb.) Azzal érvelnek, hogy már van egy «közös irodalmi nyelv», a mely mind a három orosz nyelvjárás művelt elemeinek a társalgási és irodalmi nyelve s így nemcsak nevetséges, de határozottan káros is volna egy más nyelvet megtűrni az állam hivatalos nyelve mellett. Szerintök a rutén csupán dialektusa az orosz-nak (értve rajta az orosz irod. nyelvet) s így sem az irodalomban, sem az állami életben nincs létjogosultsága. Természetesen a bizonyítások során nem a mai orosz irodalmi nyelvet — a melynek oktroálását a kisoroszek panaszozzák — vetik egybe a ruténnal, erről nagy bölcsen hallgatnak s csakis a népdialektusokból ragadnak ki példákat. Klasszikus példát nyújt a tendenciozus tárgyalásmódra SOBOLEVSKIJ (az orosz nyelvnek különben egyik legalaposabb ismerője) Lekcií etc. cz. munkájában s egyéb dolgozataiban. «Egyes tudósok szerint két orosz nyelv van, a nagyorosz és a kisorosz, a melyek közeli rokonok ugyan, mégis véleményük szerint lényegesen különböznek egymástól, a fehér-orosz nyelvjárást pedig hol az első, hol a második nyelvhez sorozzák. Ezek a tudósok súlyos hibát követnek el. Egyrésről azt a nagyorosz nyelvjárást veszik az egybevetés alapjául, a melyik

hangjait tekintve leginkább eltér a kisorosz nyelvjárásoktól, vagyis a moszkvai *a*-s ejtésű (*akanie*) nyelvjárást, másrésről azokat a kisorosz tájszólásokat, a melyek leginkább eltérnek a nagyorosztól t. i. az ukrainait és galicziait, a melyekben gyakran *i* felel meg a nagyorosz *o* és *e* hangoknak. Az északi kisorosz nyelvjárásokat, a melyekben a nagyorosz *o* és *e* hangoknak *u* és *uo* hangok a megfelelői, sőt néha a nagyorosz *ě*-nek is *e* felel meg, nem veszik figyelembe, pedig ezek a nyelvjárások hangrendszerükkel sokkal inkább közelednek a nagyorosz *o* ejtésű, mint az ukrainai és galicziai kisorosz nyelvjáráshoz.» (Lekcii 2. l.) SOBOLEVSKIJ érvelése a nevetségességig naiv, de alkalmas arra, hogy félrevezesse azokat, a kik az orosz irod. nyelvet és a rutént nem ismerik eléggé. Azt tanácsolja, hogy az egybevetésnél nem a 30 millió ruténna *i*-s nyelvét, de alig néhány ezer léleknek az átmeneti tájszólását vegyük alapul, vagyis más szóval nem a tulajdonképeni rutént (kisoroszt), hanem a nagyorosszal határos terület kevert nyelvét, a melyről azt sem tudjuk megállapítani, hogy tulajdonképen nagyorosz-*e* vagy kisorosz, vizsgáljuk s annak alapján ítéljünk. A másik tanács, hogy ne az *a*-s ejtésű dialektust tekintsük, szintén félrevezetésre szolgál. hisz az irodalmi orosz nyelvben, a melyet «közös orosz nyelvnek» hirdetnek, *a*-s kiejtés van. Igenis két orosz irod. nyelv létezik, a nagyorosz, a melyet egyszerűen orosznak szokás nevezni és a kisorosz vagy helyesebben rutén (ukrainai).*)

Más orosz tudósok óvatosabbak (FORTUNATOV, KORŠ, ŠACHMATOV) s a mikor az orosz nyelvről szólnak, kiemelik, hogy két egymástól nagyon is eltérő nyelvjárással van dolguk (lásd: Ob otměně stěsnenij malorusskago pečatnago slova. Szt.-Pétervár 1910) s elismerik a kisorosz irod. nyelv létjogosultságát s ellenzik annak hivatalos üldözését. Ugyanezen a véleményen van a jelenkor legkiválóbb szlávistája JAGIĆ is: «... Dann wird sich die Überzeugung Bahn brechen, dass neben der russischen Sprache, die immer mehr den Charakter einer Weltsprache und Weltliteratur annimmt, auch eine kleinrussische oder ruthenische Literatur

*) A következőkben az oroszon a nagyorosz irod. nyelvet fogjuk érteni, a kisoroszt pedig egyszerűen ruténna (esetleg ukrainai) fogjuk nevezni.

ebensogut bestehen kann, wie neben der deutschen Weltsprache das Vlämische oder Niederländische und Holländische, weiter das Dänische, Norwegische und Schwedische ungestört leben und literarisch gepflegt werden»,*) jólehet J. «mindenütt és mindenkor azt hirdeti, hogy a szláv népek szerencsétlensége, hogy minden apró néptöredék, ha nyelve még annyira közel áll is egy erősebb törzshez, önálló irodalmat akar alapítani» (v. ö. ASBÓTH: Nyelvtudomány II. 132) s a rutént is ilyen «szerencsétlenségnek» tartja, bár 30 millió léleknek a nyelve. A szláv népeket ismerető munkákban rendszerint az oroszszal egy kalap alatt emlékeznek meg a ruténekről, így NIEDERLE is a Slovanský Svět Prága 1909. cz. munkájában (mely Slavjanskoe Plemja czímen az Encykl. Slav. Filologii cz. vállalatban is megjelent, mivel FLORINSKIJ hasonló tartalmu munkáját föltűnő tendenciositása miatt nem fogadták el), de mégis elismeri, hogy a rutének nemcsak nyelvben, de fizikumuk- és psychikumukban is elütnek az oroszoktól: «... mezi Velkorusy a Malorusy jest rozdíl hlubší. Jest nejen v jazyku, nýbrž i v těle a v duši lidu: v povaze, temperamentu, v písni a ovšem i v kroji, v obyčejích a zvycích» (i. m. 35) s eléggé tárgyilagosan ismerteti az orosz-rutén kérdés mibenlétét.

Hogy az orosz rutén nyelvkérdéssel tisztába jöjjünk, meg kell ismerkednünk a két nyelv eredetével, fejlődésmenetével s mai szerkezetével...

Rendkívül érdekes az orosz irod. nyelv keletkezésének a története. Eredeténél fogva orosz szerkesztésű egyházi szláv, vagyis alapjában óbolgár,**) a melyet a keresztény hittérítők vittek magukkal az oroszokhoz, a hol azután lassan oroszosodni kezdett s még ma is oroszosodik. Művelődéstörténeti szempontból is érdekes jelenség. A középkorban valamint az újkor elején Európa számos államában, többek között hazánkban is egy idegen nyelv — a latin — volt az irodalom, a közigazgatás s a műveltek nyelve, a melyet azután kiszorított a nemzeti nyelv, a nép-

*) Die osteuropäischen Literaturen und die slavischen Sprachen. (Die Kultur des Gegenwart Teil I. Abt. IX.) Leipzig 1908. 19. l.

**) A következőkben röviden egyházi szlávnak nevezem az orosz szerkesztésű egyházi szláv (óbolgár) nyelvet.

tömegek élő nyelve, de ez az idegen (latin) rányomta bélyegét a nemzeti nyelvekre. Oroszországban éppen az ellenkezője történt. Az óbolgár nem volt az orosz fülnek annyira idegen, mint pl. a germánnak vagy magyarnak a latin, tehát a népnyelv nem szorította ki az egyh. szlávot, hanem rányomta a saját bélyegét, azaz eloroszosította. Az orosz papok mindjárt kezdettől fogva orosz kiejtéssel olvasták az egyházi szláv vagyis tulajdonképen óbolgár könyveket (pl. orrhangok helyett *u*, *'a*-t ejtettek), mint az az orosz földön készült legrégibb szentírás másolatokból kétségtelenül kitűnik, hisz Bulgária az első hittérítőkön kívül nem küldött többé tanítókat, csupán könyvekkel látta el az oroszokat. Vladimir mindjárt megkeresztelkedése után gondoskodott papok kiképzéséről, mint azt NESZTOR krónikásnál olvassuk: «Poslav nača poimati u naročitye čadi děti, i dajati nača na učenie knižnoe; matere že čad sichъ plakachusja po nichъ, ešče bo ne bjachu sja utverdili věroju, no aky po mertvyčъ plakachusja» (Pověst vremennyh lět po lavr. spisky, Szentpétervár, 1910. 116. l.). Az oroszok első műveltségi centruma Kiev volt, de a XII. században Kiev pusztulása után Moszkva lett az oroszok szellemi és nemzeti életének a központja, ide tette át a kievi metropolita székhelyét, az egyházi nyelv «moszkvaiiasodni» kezdett s az abból kialakult irodalmi nyelv mind a mai napig moszkvaiiasodik, de még mindig magán viseli eredetének főbb vonásait.

Hogy milyen volt, milyen elemekből rakódott össze Moszkva nyelve, nem részletezzük, csupán összefoglaljuk az eredményeket.

Moszkva nyelve az északi és a déli (helyesebben délkeleti) nagyorosz dialektusok keveredéséből alakult ki. Ugyanabban az időben, a mikor Kievből az oroszság kulturális centruma előbb Vladimirbe, majd Moszkvába helyeztetett át, nagy és fontos esemény játszódott le az Oka folyó medenczéje és a Volga felső folyása mentén. Két nagy néptörzs találkozik itt vándorútján: az északi és északnyugati törzsek lefelé haladnak, hogy letelepülésre alkalmas földet keressenek, de ugyanakkor a déli törzsek (melyeket Kiebben *vjatičok*nak neveztek) a *pečenégek* és *palóc*októl szorítatva északnyugat felé vándorolnak, Moszkva vidékén találkoznak s letelepednek. A közös vallás, de még inkább a tatárjárás borzalmi kibékítik az addig ellenséges törzseket,

a melyek most békésen élnek egymás mellett. Moszkva kedvező fekvésénél fogva (az északi és déli törzsek határán, a délnyugatról Vladimirbe vezető útvonal mellett feküdt) csakhamar új politikai és kulturális életnek a középpontjává lesz. Itt egyrészt a nagyfejedelem, másrészt a metropolita körül csoportosulnak a kiválóbb férfiak, virágzásnak indul az egyházi élet s ápolni kezdik az egyházi irodalmat. Az egyházi nyelv művelésének újabb lökést ad a XIV. században a Moszkvába menekült számos szerb és bolgár tudós, a kik meg szeretnék őrizni az egyház nyelvét a maga tisztaságában, de csak igen rövid időre tudják feltartóztatni a nyelv demokratizálódásának (moszkvaiasodásának) a folyamatát, a moszkvai népnyelv csakhamar éreztetni kezdi hatását az egyházi irodalom nyelvén. A világi életben, a kereskedelmi ügyletekre vonatkozó iratokban, az adás-vételi szerződésekben a nép nyelve érvényesült, a mi szintén siettetni a közös irodalmi nyelv kialakulását. De magának Moszkvának is a nyelve csak lassan, néhány évszázad alatt válik egységessé. A XIII—XV. században Moszkva lakosai közül egyesek az északi, mások a déli nagyorosz nyelvjárást beszélik s csak hosszas keveredés után alakul ki a *хотѣ*, a közös nyelv. Oly szoros egységbe olvadt össze a két dialektus, hogy ma már sokszor nehéz meghatározni, melyikből őrzött meg a *хотѣ* többet: az északiból vagy a déliből. Általánosan azt vallják, hogy az északiból, a mi annak tulajdonítandó, hogy Moszkva északi művelődési központokkal állott állandó összeköttetésben, a bojárok, íródeákok, papok Vladimir, Rosztov, Szuzdal, Perejaszlav, s más északi városokból kerültek Moszkvába, de viszont az alsó néposztály túlnyomó többsége déli nagyorosz származású volt. A moszkvai nyelv magánhangzórendszere déli nagyorosz, consonantismusa azonban északi nagyorosz. Pl. a hangsúlytalan *o*, *a*, *e*-t úgy ejti ki a moszkvai, mint a déli nagyorosz, vagyis a hangsúlyos szótag előtti *o*-t *a*-nak ejti, a többi hangsúlytalan vocalisok «elmosódnak» (Asbóth i. m. 4), de a sing. gen. melléneveknél *oro* (írva *ogo*) *ora*-t mond, mint az északi nagyorosz, az igék sing. és plur. 3. személyében szintén északi nyelvjárás kemény *t*-je van stb. Vagy mint Jacić írja «Die Moskauer Sprache, aus welcher im 18 Jht. die gegenwärtige russische Literatursprache hervorging, kann als gemässiger *a* Dialekt

bezeichnet werden, sie bildet gleichsam den Übergang vom *o* zum *a* Dialekt» (Die Slaw. Sprachen 15).

Moszkva nyelve par excellence nagyorosz nyelv, sem nem északi, sem nem déli, de a kettő keveredéséből alakult nyelv, a mely magában foglalja az északi és a déli tájszólás főbb sajátosságait. Természetesen ez nem az egyedüli nagyorosz tájszólás, van számos átmeneti kisebb-nagyobb dialektus, de egy sem emelkedett oly jelentőségre, egy sem vált annyira általánossá, mint a moszkvai.

Hogy a moszkvai nyelv oly nagy jelentőségre jutott, azt Moszkva helyzetének köszönheti: a moszkvai *холивъ*-n beszéltek a felsőbb körök, a főbb világi és katonai méltóságok, hivatalnokok, de viszont ott ápolták az egyház nyelvét is, a mely a tudomány embereinek volt a nyelve s tudása a műveltség fokmérője. Mivel Moszkva volt a szellemi élet középpontja, természetesen a művelődési vágy is ott volt a legerősebb, minek következtében mindig többen és többen sajátították el a «művelt» nyelvet s ezzel annak demokratizálódását idézték elő. Moszkvaiasan ejtették a szavakat, sok népi szót, fordulatot stb. vittek bele az egyházi szláv nyelvbe.

S mivel az egyház nyelve műveltebb s gazdagabb volt a moszkvai népnyelvnél, nem szorult ki, hanem eloroszosodott s ebben a formájában a műveltség terjedésével csakhamar a moszkvai nép nyelvévé lett, de az írók ezután is ragaszkodtak az irodalmi nyelv «tisztaságához» s csak Lomonoszov föllépése győzte meg őket arról, hogy úgy is lehet írni, a hogyan beszélünk s tényleg a XIX. században diadalmaskodott Moszkva nyelve s az irodalom szócsövévé s a műveltek társalgási nyelvévé lett. Moszkva nyelve hamar tért hódított, bejutott azokba a főbb kereskedelmi és művelődési centrumokba, a melyek összeköttetésben állottak Moszkvával, tehát a városokba és nagyobb falvakba. Ez oly természetes jelenség, a melyről bárki könnyen meggyőződhet. Hazánkban pl. a magyar kultúra hatása folytán az idegenajkú városok és nagyobb községek «magyarosodnak» helyesebben civilizálódnak, érzik a művelt centrumokkal, első sorban az ország fővárosával való érintkezés és összeköttetés szükségességét s ez átalakítja az illető város vagy község politikai, gazdasági és kulturális életét. Déloroszország és Kelet-Galiczia számos

városában lengyelül beszél a lakosság (pl. Lemberg, Kolomea stb.), míg a falusi nép csakis ruténul tud. Ennek magyarázata abban áll, hogy e területek évszázadokon át Lengyelországhoz tartoztak s a városi rutén lakosság ellengyelesedett. Így a moszkvai nyelv is, mint az állam (s később irodalom) hivatalos nyelve csakhamar terjedni kezdett azokban a városokban s nagyobb községekben, a melyek szoros összeköttetésben állottak Moszkvával, de nem jutott el Déloroszországba (Ukrajnába), a ruténekhez, mivel azok nem függtek Moszkvától. Kissé másképpen magyarázza az orosz irod. nyelv keletkezését BUDDE. Szerinte az irodalom nyelvébe ment át sok egyházi szláv elem s így nem az egyházi szláv nyelv képezi az alapot. Külömben BUDDE könyve nem eléggé világos e tekintetben, sokszor nehezen hámozható ki a szerző gondolata s látszólag ellent is mond önönmagának. A III. fejezet pl. e címet viseli: «Az irodalmi nyelvbe jutott egyházi szláv elemek jegyzéke», jöllehet előbb (a 11. lapon) már ezt mondta: «Az orosz irod. nyelv sokszor közeledett majd ismét távolodott a beszélt vagyis népnyelvtől, de fejlődési útján soha sem vesztette el teljesen egyházi szláv jellegét, a melyből a XI. században kiindult» (v. ö. még pl. a 47. l. s másutt). — Alább kimutatom, hogy a mai orosz irod. nyelv legalább fele részében egyházi szláv. Természetesen az összes elemek kimutatására nem vállalkozom, de nincs is rá semmi szükségünk, hisz elég, ha a föltűnőbbeket felsoroljuk, meg külömben is az összes elemek kimutatása csakis a nyelvemlékek pontos egybevetése alapján volna lehetséges.

I. A *cons.* + *er, el, or, ol* + *cons.* hangkapcsolatnak az oroszban *ere, ele, oro, olo* a megfelelője, ha tehát az orosz irod. nyelv (és népnelv) valamely szavában az óbolg. *ra, la, rě(re), lě(le)* hangkapcsolat fordul elő, akkor az az orosz egyházi szláv nyelvnek a maradványa az oroszban. Ezek a szavak rendszerint elvont fogalmakat jelentenek s ha orosz hangtestű szó áll velük szemben, akkor annak reális, konkrét jelentése van. Könnyebb áttekintés végett töveket csoportosítom az idetartozó szavakat, illetve azok nagyobb részét.

1. *bolgъ*; ób. *blagъ* (BEW. 69), or. *bolog-*; *blagój, blaženstvo, blažit, poblázka, ublažat* stb. (A ruténban is megvan, oda is átmént az egyház útján s általában az egész orosz nyelvcsoporthoz).

összes dialektusaiba, mivel igen gyakran fordul elő az egyh. életben. Az isteni tisztelet rendesen így kezdődik: *Blagoslovenno carstvo . . .*)

2. *bornъ*; ób. *branъ* (BEW. 74), or. *boron-*; *brań, brańiń, vozbrańań* stb. A ruténban csakis *boro-*.

3. *bergъ, berkti*; ób. *bręgъ, bręsti* (BEW. 49), or. *beręc*; — *nebręcnyj, prene- bregań* stb. Rut. csakis *bere-*, pl. *oberęcnyj* óvatos.

4. *bermę*; ób. *bręmę* (BEW. 50), or. *beremja*; — *bremja, obremeńań*. Rut. nines.*) (De v. ö. *oberémъk-*.)

5. *čelnъ*; ób. *člěnъ*, ösörös **čelonъ*; — *člen, rasčleniń, člennyj* etc. (Az orosz és rutén népnyelvben ismeretlen.)

6. *čerdъ*; ób. *črědъ*, or. *čered (očered)*; — *učreždít, učreždenie*. Rut. nines.

7. *červo*; ób. *črěvo*, or. *čerovo* (DAL' IV. 1308); — *črevo, črevovęščátel', črevougodnik*. Rut. csakis *čere-*.

8. *čerzъ*; ób. *črězъ*, or. *čerez*; — *črezvęčajnosť* s más *črez-*el összetett szavak, l. DAL' IV. 1311 és 1363. Rut. csakis *čere-*.

9. *dervo*; ób. *drěvo* (BEW. 185), or. *děrevo*; — *drevėsnyj, drevoláz* etc. V. ö. DAL' I. 1221—1222. A ruténben csakis *dere-*, pl. or. *drevonasazďenie*, de rut. *misce zasaždene derevamí*.

10. *dorgъ*; ób. *dragъ*, or. *dorog-*; — *dragocennyj, dragocennost'* (de rut. drágakő = *dorohyj kamin*).

11. *golsъ*; ób. *glasъ*, or. *golos*; — *glasnyj, oglasiń, priglasiń, soglasie, vozglas* etc. Ruténban igen ritka a *la* hangsoportos forma, csakis egyes régiebb íróknál, de a népnyelvben nem fordul elő. Orosz átvétel a *glásnyj*, ezt az elnevezést a zemstvok behozatala alkalmával vették át. Az itt említett szavak helyett más szavakat használnak, pl. or. *soglasie*, rut. *zhoda, jednińsť*, or. *priglasiń*, rut. *pryzývátý, zaprošuvaty* etc.

12. *gordъ*; ób. *gradъ*, or. *gorod*; — *gradonačalnik, gradopravitel',* ruténban is *vynohrad, hrad* (kert), *hradivnyk, hradky* szókban, de oroszban sokkal több ily szó van, v. ö. még pl. *grazdanin, nagrada* (rut. *nahoroda*), *ograda, ograždát, pregráda* (v. ö. rut. *perehoródka*) etc.

13. *golva*; ób. *glava* (BEW. 323): *glavá* (fejezet), *glavá predprijatija, glavnyj, glavenstvo, zaglavie* etc. *Hlavá, hlavošík* a

*) A BERNEKERTŐL idézett kisorosz *berchinma* nem népies szó. A szerk.

ruténban is előfordul, de csak a régebbi íróknál s elvétve a népnyelvben.

14. *choldъ*; ób. *chladъ*: *ochladitъ*, *prochlada*, *prochladitelnyj*. Rut. csak *cholo-*, pl. *procholida*, *procholódzuvaty* etc.

15. *chorbrъ*; ób. *chrabъrъ*: *chrabryj* etc. Rut. *chorobryj*.

16. *chorna*; ób. *chrana*: *chranitъ*, *ochrana*, *sochranitъ*, *soch-rannyj*. Ruténban egyh. kifejezésekben *svjatii chranyteli*, *chranyty* az olvasni tudó (tudákos) emberek nyelvében, de rendszeren: *choronýty* etc.

A szótáron végigmenve, még igen sok egyh. szláv szót találunk az orosz irod. és a moszkvai társalgási nyelvben, de a ruténban alig van egynéhány. V. ö. még a köv. ób. *kratъ*: *try kraty*, *mnogokratnyj*, *kratnyj*. ób. *kratъkъ*: *kratkiy*, *prekratitъ*, *sok-kraščat* etc. ób. *mlêko*: *mlečnyj putъ*, *mlekoopitajuščij* etc. ób. *mladъ*: *mladenec*; ób. *mrakъ*: *mrak*, *omračatъ*, *-čitъ*; ób. *nravъ*: *nravitsja*, *nravstvennyj*; ób. *plěnъ*: *plěn*, *plěnitъ*; ób. *prazdъnъ*, *prazdъnikъ*: *prazdnyj*, *prazdnik*, *upražňatъ*; ób. *plamenъ*: *plamja*, *plamennyj*, *vosplamenitъ*; ób. *prachъ*: *v puch i prach*, *idetъ prachom*, *prach roditelej*; ób. *prě-* *præ*fixum számos névszó és igénél: *pregrada*, *prelestnyj*, *predatъ*, *opredělatъ*, *prenebregatъ* stb. stb. ób. *prěd-*: *predok*, *prežde*, *predvoditelъ*, *predsědateľ*, *prednaznačatъ* stb. ób. *prěk-* *prëkoserdie*, *prëk-slovie*, *vopreki* etc. ób. *prět-* *zaprětъ*, *zaprěščatъ*; ób. *sramъ*: *sram*, *sramitъ*; ób. *slastъ*, *sladъkъ*: *sladkij*, *sladostъ*, *slastъ*; ób. *srěda*: *sreda*, *srednyj*, *sredostěnie*; ób. *strana*: *strana*, *stranica*, *strannyj* (ób. *stranъnъ*); ób. *straža*: *straža*, *stražnik*; ób. *trěba*: *nepotrebnij*, *trěbovatъ*, *potreba*, *upotrebitъ* etc. ób. *trezv-*: *trezvyj*, *trezvennik*; ób. *vlad-*: *vladyka*, *vladětъ*, *vlastъ*, *vlastnyj*, *vlastovatъ*, *oblastъ*, *sovladatъ*, *vlastvovatъ*, *Vladimir* etc. ób. *vлага*: *vлага*, *vlažnyj*; *vlěšti-vlěka*: *oblekatъ*, *razvlekatъ*, *uvlekatъ* etc. ób. *vragъ*: *vrag*, *vražda*, *vražeskij*; ób. *vrata*: *vrata* (*vratъnikъ*), *privratnik* etc. ób. *vrěmę*: *vremja*, *vremennyj*, *sovremennyj*, *vovremenitъ* etc.

Még igen számos más szót lehetne fölhozni, de nem az a célom, hogy teljes jegyzéket állítsak össze, ennyi is elég annak bizonyítására, hogy az orosz irod. nyelvben igen-igen sok egyházi szláv szó maradt meg. Csupán ehhez az egy kategóriához tartozó közhasználatú szók száma az oroszban meghaladja az ezret, míg a ruténban alig néhányat találunk. Pl. a Buddenál említett szók közül, melyekre a népnyelvben nincs «orosz hang-

testü» szó: *bremja, vremja, mlečnyj, plamennyj, plén, chrabry* egyet sem találunk a rutén irodalmi és népnyelvben (29. l.).

II. Az összl. szókezdő *or-, ol-* hangkapcsolatnak az őoroszban *ro-, lo-* felel meg. Az oroszban található *ra-, la-* kezdetű szók tehát az egyh. szláv nyelv maradványai. Ilyenek pl. *rázum, rásprja* (l. tiszta orosz: *roskoš* etc.). Ha hangsúlyos *ra-, raz-* találunk szókezdetben, akkor az kétségtelenül egyh. szláv maradvány, de ha nem esik rá a hangsúly, akkor a nyelvtörténet adatai adnak felvilágosítást. Így pl. a köv. szavak *rab, rabá, rabotať, rastu, rastenie, rastitelnost* stb. egyh. szl. kölcsönzések, úgyszintén a *raz, ras* prefixummal kezdődő szók: pl. *rázum, raspjatie, rasčišcať, razuběždať, razvlekať, razvrat, razčlenit* stb.. továbbá *raznyj, raznica, raznorěčie, raznomislje*. Az orthographia inkább irányadó, mint a hangsúly, mert az rendszerint megőrizte a régi alakot. A ruténban *roz* és *ros* formát találunk.

III. 1. Az összl. *dj-* nek *ž* felel meg az oroszban, a hol tehát *žl-* hangkapcsolat van, egyh. szláv maradványával van dolgunk. Pl. *čuždyj, graždanin, nevěžda, mežda, meždometie, nadežda, nužda, odežda, prežde, roždestvo, toždestvo, vožd.* Ide tartoznak azok a gyakorító igék, a melyek a *-diť* inf. egyszerű igéknek felelnek meg: *nagraždať, ograždat, ochlaždať, osuždať, poběždať, pobuždať, poroždať, povreždať, preprovoždať, predupreždať, prochlaždatsja, razsuždať, soprovoždať, učreždať, ugoždať, uslaždať, utverždať* stb. Ide tartoznak azok az igékből képzett *-enie*-re végződő főnevek, melyeknél a hangsúly a tematikus *e*-re esik: *ponuždenie, ochlaždenie, predupreždenie, roždenie, učreždenie, uběždenie* etc. Az *en, ennyj* végz. part. perf. pass. *nagraždén, pobužden* stb. A ruténban rendszerint *ž* *t* találunk: *čužyj, horožányn, méže-mežy*, (de: *nužda*), *ódiž, oděža*, (de: *roždennja*), *vožaj* stb. A rutén népnyelvben és irodalomban csak elvétve akad *žl-* hangkapcsolatú szó tisztán az egyházi élet körébe tartozó néhány szóban.

2. Az összl. *tj-* nek *č* felel meg az őoroszban, az *šč* hangkapcsolat egyh. szláv. Ugyanolyan esetekben találkozunk *šč* vel mint *žl*-el.

a) Egyes szavakban: *mošč* (< **mogť*), *izjaščnyj, obščestvo, ovošč, tovarišč, vešč, pomošč, peščera, noščno, suščestvo, moguščestvo* stb. b) Gyakorító igék inf. *osvrjašcať, osvěšcať, poglošcať, soobščat, sokrašcať, ukrošcať, rozvrašcať, zaprešcať*; továbbá præs. 1. sz.

klevješcu, osrjašču, soobšču etc. és part. perf. pass. *vozvraščen, osrjaščen* és praes. part. *brosajusčij, nesuščij, kidajusčij, nastojasčij* etc. A ruténban csakis *č*-t találunk (BUDDE 14—16).

IV. A moszkvai nép- és az irodalmi nyelvben a kemény mássalhangzó előtt álló hangsúlyos *e* *o*-nak hangzik, az *e* ejtés tehát a szó egyh. szl. eredete mellett tanuskodik. (Természetesen nem tartoznak ide az olyan esetek, a mikor pl. a cons. csak jóval később lett keménynyé, pl. *otéc*, a *c* eredetileg lágy volt s azért nem ment át az *e* hang *o*-ba. Pl. *krest* (de «*krjostnyj*»!), *nebo* ég (de «*ńobo*» szájpaddlás), *derzkij, merzkij, oiměstka, peklo, perst, predmět, skcernyj, žertva, žezl* etc.)

Ugyancsak *o*-ba ment át az az *e* is, a mely a *ь* kiesése folytán keménynyé vált cons. előtt áll (pl. *témnyj* = «*ťomnyj*» (v. ő. ób. *тъмнѣ*), *ńobnyj, sloznyj, počotnyj*), következőleg egyh. szlávból jutottak a moszkvai nyelvbe egyebek közt: *čestnyj, carěvna, drerěsnnyj, čžedněvnyj, dušěvnyj, korolěvna, lěstnyj, ľuběznnyj, lěčěbnnyj, neběsnnyj, podžémnyj, služěbnnyj, tělěsnnyj, turěmnyj, učěbnnyj, vsedněvnyj* etc.

A kettős *n* előtt is *o*-nak hangzik a hangsúlyozott *e*, pl. *druchsažónnyj* (irva: *druchsažěnnnyj*), *kažonnyj* (*kazěnnnyj*) etc. th. a köv. szavak az egyh. szláv nyelv maradványai: *blagoslověnnnyj, nadměnnnyj, soglěnnnyj, sovreměnnnyj, vdochnověnnnyj, obyknověnnnyj* stb.

Az eredetileg lágy cons. előtt megmarad a hangsúlyos *e*, de a keménynyé lett *š* és *ž* előtt mégis szabályszerűen *o*-nak kell hangzania, mivel e két hang igen korán elvesztette palatalitását, v. ő. pl. *graběž, katěž, serěža, golověška, kormězka, odězka, sverběž, paděž*, a mely szavakban az *ě* mindig *o*-nak hangzik, tehát a következőkben egyh. szláv elemekkel van dolgunk *paděž* («casus»), *mjatěž, prilěžnyj, směžnyj* (s a szentpétervári *golověška*).

V. Az oroszban a szóvégi *ь* és *ь* eltűntek. Következőleg a *so, vo* igekötők (-*сь, -въ*), valamint a *voz* (*въз*) egyházi szláv, mert oroszul *s, v, vz*-nek kell lennie. (A *въз* ben el kellett tűnni az *ь*-nek, mert ez csak akkor megy át *o*-ba, ha a köv. szótagban *ь* vagy *ь* van). A keleti szláv dialektusokban az *ь* csak a XII. század folyamán kezd átmenni bizonyos körülmények közt *o*-ba, a bolgárban azonban már a IX—X. századból vannak erre példák (VONDRÁK, I. 144) s valószínűleg megvoltak abban a bolgár dialektusban, a melynek papjai az oroszokat megtérítették.

Az orosz papok ott is o-t és e-t olvastak, a hol az orosz hang-törvények szerint ѣ, ѣ-nek el kellett volna tűnnie (BUDDE 32). Ez az egyházi olvasás hatással volt az élő nyelvre s így egyházi szláv a *so, vo, voz*. Igen sok ilyen szó van az irod. nyelvben, pl. *soblazní, soblagovolit, sobesëdovanie, sobór, sobludat, sobrat, sobolëznovat, sochranit, sočetat, sočinit, sočlën, soderžat, sodëjstvo-vat, soedinat, sogrët, soglasit, sograždanin, sogrëšat, sogladataj, sojuz, sokrovënnij, sokratit, sokrušit, soorudit, sopravitel, sopričislit, sovevnovanie, sověst, sovoкупit* etc. *Vo*: *vovlekat, vooružit, voobrazit, vopros, vopreki* etc. *Voz*: *vozbrañat, vzbudit, vozderžatsja, vozľubit, voznošit, voznenavidët, vospominanie, vostorg, vostok, vschod* (v. ö. *vschodyt*), *vosčuvstvovat* stb. stb. számtalan más. Ugyancsak ide sorozhatjuk a sok -stvo képzős főnevet: *množestvo, knęestvo, čelověčestvo, otčestvo* stb.

VI. A régi oroszban az összláv szókezdő *ju* hangkapcsolatnak *u* a megfelelője: összl. *junъ(junъ), junosa, juгъ*, régi orosz: *un, unosa, ug*, így a XI. sz. nyelvemlékekben. Ma még *uchá* szó így hangzik, de a többi az egyh. szláv nyelv hatása alatt *j-* szókezdetet kapott: *junoša* etc. (A kisorosz *j-* nem az egyházi szláv hatása.

VII. Igen sok szót képzőjéről ismerhetünk föl egyházi szlávoknak.

a) -tel', *telnica*: *chranitel', potrebitel', predatel', rasprostranitel', učreditel', vlastitel', plënitel'nica* s valószínűleg egyh. szláv szavak a következők is: *gonitel', cënitel', mučitel', nositel', iscëlitel', pokrovitel', počitatel', pocelitel', popečitel', pravitel', prositel', sčjatel', učitel', utëšitel', znamenatel'* stb. (de *žitel'* régi orosz szó!).

b) -telnyj: *mučitelnyj, oglasitelnyj, omerzritelnyj, ozdravitelnyj, porazitelnyj, rastitelnyj, stradatelnyj, vlekatelnyj, voschitelnyj*.

c) -telnosť: *priznatelnosť, rastitelnosť, rastocitelnosť*.

d) -telstvo: *pravitelstvo, predatelstvo, učitelstvo*.

e) -stvie: *bečuvstvie, bēdstvie, carstvie, liceděj-tvie, putešestvie, sočuvstvie, sodējstvie, stranstvie*.

f) -stvo: e szavaknál a hangsúlyt nezzük. Az orosz szavaknál a hangsúly az utolsó szótagon van: *balovstvo, chvastovstvo, ozorstvo, plutovstvo, rodstvo, skotstvo, svojstvo* etc. ha a hangsúly a szó tövéen van, akkor csaknem teljes biztossággal állíthatjuk, hogy egyházi szláv, pl. *bogátstvo, brátstvo, cárstvo, gospódstvo*,

nepotrěbstvo, srědstvo, urōdstvo etc. *svōjstvo* (v. ö. feljebb *svojstvo* = «rokonság», de *svōjstvo* «sajátosság»).

g) *-estvo* képzős szók kivétel nélkül mind egyh. szláv szók: *čelověčestvo, jestestvo, kačestvo, množestvo, ubóžestvo*.

h) *-enstvo* (oroszul *'onstvo* volna): *duchovénstvo, glavénstvo, otščepenstvo, stepénstvo*.

i) Az *-es-* formánssal képz. szavak: *čudesá, čudesnyj, drevésnyj, nebésnyj, slovésnyj, télésnyj* és *tělesá*.

j) *-énie, -čnie, -ánie*: *gorénie, lěčénie, osvěšćenie, povelénie, rasténie, sožalénie, učénie, učrežđenje, ustroénie, upoénie, vospalénie, vospitánie, zagražđenje, zapreščénie* (oroszban vagy a töre vagy a véghangzóra esik a hangsúly: *spanié* (= *spanió*) *brátańe, svátáńe* etc.

VIII. Mint már említettek egyh. szláv a *-jaščij, uščij* valamint a *-nyj* képz. part., pl. *natoplénnyj, razmazannyj* etc. A *všij, všiju* part. szintén egyházi szláv, mert az oroszban nines ragozható participiuma a cselekvő alaknak, csak adverbialis participiuma, tehát egyh. szl. *igravšij, pozitivšij, vernuvšij, viděvšij* etc.

IX. Az orosz nyelv elvesztette a középfok eredeti ragozható formáit s helyette az egyh. szl. felső fokot ragozza: *dobrějšij, kratčajšij, lubeznějšij, melčajšij, milejšij, širočajšij, umnějšij, vysočajšij*. A rövid orosz forma csak határozó és állítmányi kiegészítő lehet a mondatban: *glubže, koroče, šire* etc.

X. Az *iz, is* igekötő az eredeti orosz *vy* helyett ugyan olyan jelentésmódosító értelemmel szintén egyházi szláv. V. ö. *izdat-vydat, isčislit-vyčislit, ischod-vychod, iskupit-vykupit, izlit-vylit, izmērit-vymērit, izslēdovat-vyslēdovat, ispustit-vypustit, istekat-vytekat, izvjat-vynut*, de azért vannak eredeti orosz szók is *iz, is* igekötővel: *izbit, ispackat, ispolosovat*. V. ö. még a köv. igepárokat: *izdochnut-vydochnut, istopit-vytopit, istoptat-vytopat!* (BUDDE 37—38.)

XI. A *dj-, tj-* hangkapcsolatnál említettük, hogy azok a gyakorító igék, a melyeknél *žd-, šč-* van, egyházi szláv szók (*poběždat, posěšcat, prisuždat, uběždat, zapreščat, zaščišcat*) ugyan csak egyházi szláv maradványok az orosz nyelvben azok a gyakorító igék, a melyeknél *c, z* hangváltozást látunk az egyszerű ige *k, g* hangjával szemben: *brjacat (brjaknut), pronicat-pronik-*

nut, *sozercat* (v. ö. *zerkalo*, ob. *zercalo*) így *otricat* (*rèk.*) *osjazat*, *poricat* etc. A *polagat*, *kasatsja* s más hasonló képzésű ige szintén egyházi szláv, eredeti orosz alakjuk: **kasyvatsja*, **polagivat* volna. Ilyenek pl. *narušat*, *provožat*, *razjasnat*, *ugrožat*, *ukrašat*, *vytravlat* etc.

Még számos más ismertető jegyet is találhatnánk, a melyek az orosz irod. nyelv egyh. szláv elemeit jellemzik, de azok föl-sorolásától eltekintünk, mert igen kevés szót találunk rájuk s a fölhozottak elegendő anyagot nyújtanak a rutén nyelvvel való egybevetéshez, a melyre csakhamar rátérünk. A jegyzéket azzal az észrevétellel zárjuk, hogy még igen sok az egyházi élet körébe vágó, a görögből az egyh. szláv nyelv közvetítésével átvett oly szót találunk, mely úgy az oroszban, mint a ruténban egyaránt közkeletű, ilyenek: *archierej*, *diakon*, *ďak*, *episkop*, *epitrachil*, *epitimia*, *eres*, *eretik*, *gramota*, *ierej*, *kelija*, *krovať*, *monach* (a ruténban gyakoribb *černec*), *monastyř*, *presviter*, *pop* stb. (V. ö. VASMER: Græc.-slav. etudy).

Az orosz irod. nyelv szókincese legalább felerészben megőrizte egyházi szláv karakterét s bár a nyelv folyton oroszosodik, még mindig nagyon is magán hordja keletkezésének a bélyegét. Nemcsak szókincese nagy részben egyházi szláv, de név- és ige-ragozásban, a névszó és ige-képzésben — mint följebb láttuk — sok az egyházi szláv sajátság. A tudományos kifejezéseket, az összetett szavakat nagyrészt az egyházi szláv mintájára képezik: *črevougodnik*, *mlekipitajščij*, *dragocěnnij*, *drevonasaždenie*, *zlatoľubie* stb., sőt gyakran egy és ugyanazon szóban találunk eredeti orosz és egyházi szláv elemet. Pl. a következő szókban (az eredeti orosz elemet dűlten jelöljük): *perebranivatsja*, *obezvrezivat*, *sotovariš*, *vytrezvat*, *čolovičestvo*, *pregražu*, *zdravie* etc. etc.

Egészen más a rutén irodalmi nyelvnek az eredete. Ez nem az egyház nyelvéből alakult ki, mint az orosz, hanem egyszerűen az ukrainai (kisorosz) élő népnyelvet tették meg irodalmi nyelvvé s első sorban ez magyarázza meg a két irodalmi nyelv között levő nagy eltérést, azután pedig a két nyelv fejlődésének a története. A szentpétervári Tud. Akadémia: *Ob otměně stěsnenij pečatnago malorusskago slova* cz. jelentésében a következőket mondja: «Már a közös ősorosz nyelvben megvoltak azok a nagy tájszólási eltérések, a melyek annak a föltevésére joga-

sítanak, hogy az oroszország már ekkor három nagy ágra szakadt: az északi orosz, középorosz és délorosz ágra. Irodalmunknak a XI. és XII. századból származó délorosz emlékei, mint azt először SOBOLEVSKIJ akadémiai tag kimutatta, számos oly kisorosz nyelv-sajátságot mutatnak föl, a melyből teljes joggal a délorosz (kisorosz) nyelvjárásoknak úgy a közép-, mint az északi orosz nyelvjárásoktól már a tatárjárás előtti időben megvolt jelentékeny eltávolodására következtethetünk. Ezt az eltávolodást nem akadályozhatta meg az orosz törzseknek azon politikai egyesülése sem, mely a X. és XI. században néhány évtizedig tartott, sőt ellenkezőleg: a kievi fejedelemségnek részfejedelemségekre való szétesése, egy új politikai centrum keletkezése az Oka folyó medenczéje s a Volga felső folyása mentén, Kiev bukása a XII. században még jobban eltávolítja a déloroszokat, a tatárjárás pedig teljessé teszi az elszakadást. Később a litván fejedelemségen belül a délorosz törzseknek alkalmuk van más orosz törzsekkel érintkezni, jelesen a középoroszok nyugati ágával s ez a fehérorosz nemzetiség kialakulását eredményezi. Csakis a XVI., XVII. és XVIII. száz. telepítések folytán jönnek ismét érintkezésbe a nagyorosz és kisorosz törzsek a Sejm, Donec és Don folyók medenczéjében. Ily módon a történeti fejlemények elősegítették a délnyugati oroszországnak (a kisoroszoknak) a nagyoroszok által lakott területektől való teljes különválását: innen származnak a két nemzetiség (a nagyorosz és kisorosz) nyelvének a lényeges eltérései. Ezeknek a nemzetiségeknek a történeti élete nem nyújtott semmi közöset nyelvük számára, sőt ellenkezőleg: a fejlődésfolyamat megsokszorozta s kiélezte azokat a tájszólási sajátosságokat, a melyek egyrésről a mai kisoroszok, másrésről a mai nagyoroszok őseinek a nyelvében már a történeti korszak kezdetén megvoltak.»

A szentpétervári Tud. Akadémia jelentésével azonos véleményt adott a kievi és a charkovi egyetem nyelvtudományi kara, a melyet az orosz kormány 1905-ben megkérdezett ez ügyben, úgyszintén a kievi, podoliai és volhyniai kormányzók, a kik az adminisztrációban szerzett tapasztalatok alapján jelentették, hogy a kisorosz (vagyis a rutén) nem érti az állam hivatalos nyelvét, a nagyoroszt.

A rutén nyelv tehát teljesen más fejlődési irányt vett,

mint az orosz. A rutének nem tartoztak a moszkvai orosz birodalomhoz, nem álltak Moszkva politikai, kulturális és gazdasági hatása alatt s így nyelvükre sem volt befolyással Moszkvának a nyelve.

Az első orosz állam Kievben alakult. Nagy Vladimir (+ 1015) és Bölcs Jaroszlav (+ 1045) az északi és a középoroszokat (tehát a mai nagyoroszok és fehéroroszok őseit) is jogaruk alatt egyesítették, de ez a tisztán politikai egyesülés csak igen rövid életű volt (körülbelül 60 évig tartott), mert Jaroszlav halála után országa részfejedelemségekre szakadt s nemcsak minden érintkezés megszűnt közöttük, de egymás ellenlábasai voltak. Kievnnek a XII. században történt pusztulása után új kulturális és politikai centrumok alakulnak. Délen Halics, északkeleten Vladimir a Klasma folyó partjain, de Vladimirtől a politikai centrum csakhamar Moszkvába helyeztetett át s így megalakult a moszkvai nagyfejedelemség. Úgy a halicsi, mint a moszkvai fejedelemség más és más kulturbefolyás alá került. A halicsi fejedelemség a lengyelekkel, németekkel és magyarokkal, szóval a nyugati civilizációval jutott érintkezésbe, a moszkvai fejedelemség kizárólag Bizancczal tartott föl kapcsolatot. 1340-ben kihalt a halicsi uralkodóház (Romanovicsok) s a fejedelemség nagyobb részét Litvániához, kisebbik részét, a mai Galicziát, a lengyel királysághoz kapcsolták. Az 1385. évi litván-lengyel unió a ruténeklakta tartományokat (Ukrajna és Galiczia) Lengyelországnak juttatta. A lengyel uralom azonban csakhamar elviselhetetlenné vált a ruténekre nézve, a kik az elnyomatás elől előbb a kozák fölkelések segítségével, majd a mikor ez nem vezetett eredményre, Moszkva támogatásával igyekeztek szabadulni. Chmelnycik Bohdan vezérlete alatt az egész ruténség fegyvert fogott függetlenségéért s végre hosszas küzdelmek után 1667-ben Ukrajnának a Dnepr folyótól balra eső egész területét Moszkvához, majd Lengyelország felosztása után Galicziát és Bukovinát Ausztria, a többi összes ruténeklakta területet Oroszországhoz csatolták. A rutének Oroszországban eleinte megőrizték saját autonómiájukat, de az orosz fejedelmek csakhamar megfélemeztek ígéreteikről, II. Katalin leromboltatta legfőbb erősségüket a Sič Zaporoska-t (1775), majd 1783-ban a ruténekre is kiterjesztette a jobbágyságot s ezzel véget vetett eddigi

szabadságuknak s nemzeti életüknek. Politikai jogaik elkobzása után nyelvük kiirtásához látott a kormány és czéltudatos politikájával sikerült elhíttatni a külfölddel, de még a saját nagy-orosz lakosságával is, hogy csak egy egységes orosz nemzet létezik egy közös nyelvvel s a rutén nyelv annak csupán egyik jelentéktelen dialektusa.

A rutén irodalmi nyelv a népnek magának a beszélt nyelve. Az irodalomban elég korán érvényesült, de a kedvezőtlen politikai viszonyok folytán nem fejlődhetett ki gazdag rutén irodalom. A XIV. századtól kezdve az egyházi szerkönyvekben számos rutén nyelvű följegyzést találunk (*«prostaja mova»*) s a XVI. században már a szentírást is lefordították ruténra (l. pl. a híres *«Peresopnickoe jevanhelie»* 1556—1561, mely T'apinskij nyomdájából került ki 1580 körül). A tiszta rutén népnyelvet az ú. n. evangélium-magyarázatokban olvashatjuk, melyeket *«dla lipšaho vyrozumlenija ľudu chrystujanskaho pospolytoho»* nagy mennyiségben terjesztettek, de a világi irodalomban is érvényesül, a miről számos költemény (az ú. n. *«vyršy»*) verses dráma, karácsonyi játék stb. tanuskodik. Hogy az irodalom és a nép nyelve egy és ugyanaz volt, fényes bizonyosságát adja annak az a számtalan dal a XVI—XVIII. századból, mely még ma is hangzik Ukrajna mezőin, pl. ČURAJVNA MARUSJÁTÓL: *Oj ne chody Hryču, na večirnycu*, vagy KLYMOVSKIJ kozáknak világhírű *Jichav kozak za Dunaj-a*, a MAZEPPA hetmannak tulajdonított: *Oj bida tij čajci* kezdetű, úgyszintén HOLOVATYJ zaporogi kozák történeti éneke: *Ej, hodī nam žurytysja, pora perestaty* stb. Ezeket Ukrajnában, Galicziában és Bukovinában széltében-hosszában éneklék a rutének.

Sajnos, ez a népies, a hazai talajból fakadt irodalom nem fejlődhetett szabadon. Már Nagy Péter betiltotta a rutén nyelvű irodalmat, utódai pedig magát az élő rutén szót is kiűzték az iskolából, templomból, hivatalból. Oroszországban mai napig sem tud jogaihoz jutni s csupán Galicziában fejlődhet szabadon.

A mai rutén irodalom tulajdonképeni megindítója KOTL'AREVSKIJ volt. Ő és a rutének legnagyobb költője ŠEVČENKO mutatták meg az utat, a melyen a rutén nyelvű irodalomnak haladnia kell.

Az orosz irodalmi nyelv az egyházi szláv nyelv keretébe szorított moszkvai nyelv, a rutén

azonban magának a rutén népnek a beszélt nyelve, a melyben szintén találunk egyházi szláv elemeket, de elenyésző csekély számban s rendesen csakis az egyházi élet körébe tartozó fogalmak jelölésére.

A rutén irod. nyelv a következőkben tér el az irod. orosz nyelvtől:

I. 1. Az etymologiai *ō* és *ē*-ből *i* hang fejlődött olyan szótagok előtt, a melyekben a *ѣ*, *ѥ* és *i* (mely utóbbi *j*-be ment át) elenyészett. Pl. *kiń* ló, or. *koń* (ób. *konъ*), *vil* ökör, or. *vol* (ób. *volъ*), *mij* «meus», or. *moj*. Az *ō*-ból fejlődött *i* a dialektusok túlnyomó többségében s az irodalmi nyelvben nem jésíti a megelőző consonanst, míg az *ē*-ből fejl. *i* mindig jésíti (ha általában jésíthető): *ńis* «vitt», or. *nes*, *śilśkij*, or. *selśkij*, *śist*, or. *śest* etc.

2. Az etym. *ě*-nek a ruténban *i* felel meg s mindig jésíti a megelőző consonanst: *dilo*, or. *dělo*, *t'ilo*, or. *tělo*.

3. Az eredeti *i* és *y* hangok egybeestek «közép *y*»-be: *dym*, *syďity*, or. *sidět*.

4. Az *e*-hang nem jésíti a megelőző consonanst: *derevo*, *nebo*, *nesú*.

5. Úgy a hangsúlytalan, mint a hangsúlyos vocalisokat tisztán ejti a rutén, de az oroszban a hangsúlyos szótag előtt az *o* hang *a*-nak hangzik, más szótagban pedig éppen úgy, mint más vocalisok is elmosódik a német tompa *e*-hez hasonlít olyan szókban, mint pl. *mordet* (ASBÓTH, 4). V. ö. a kiejtés szabályaira ČERNYŠEV 25, tehát pl. or. *golosit*, ejtve *golasit*, rut. *hotosýty*. Ez igen fontos jelenség, látjuk ugyanis, hogy még az egyformán írott szókat sem egyformán ejtik a két nyelvben és az, a ki sokszor megérti a nyomtatásban látott szót, nem érti azt meg az élőbeszédben, annyira módosul a kiejtés által. Ezt különösen a rutén vidékeken működő orosz tisztviselők tapasztalják s erre vonatkozik a kievi, charkovi és podoliai kormányzó megfigyelése, hogy «még az egyformán írott szókat sem értik meg az élőbeszédben» (t. i. a rutének).

6. Az oroszban csak a hangsúlyos, de a ruténban a hangsúlytalan *e* is néha *o*-nak hangzik: *jehó* > *johó*, *složá*, *lonók* etc.

7. Az összl. *g* a ruténban *h*-nak, az oroszban *g*-nek hangzik. Pl. összl. *grabъ*, or. *grab*, rut. *hrab*. *G* hangot csak idegen- és jövevénytavakban találunk: *gánok*, *gazda*, *gvalt*, *grunt* etc.

8. A ruténban a *č* kemény, a *c* pedig lágy ejtésű, az oroszban fordítva: a *c* kemény és a *č* lágy, or. *čarovát*, rut. *čaruváty*, or. *konec*, rut. *koneč*. Különösen gyakori ez a *c* az *č*, *ča*, *yča* suffixumokban: *otec*-, *vitča*, *vivča* etc.

9. A szóvégi *t* és szóközben mássalhangzó előtt álló *t* > *u*, *v*-nek hangzik, pl. *chodyu*, *robju*, *vogu* (*vovk*) stb., or. *robit*, *volk* etc.

10. Az irod. oroszban a szó végén zöngés cons. helyett zöngétlen hangzik pl. *sat* (= *sad*), *golup* (*golub*) stb., a ruténban zöngésen hangzik: *sad*, *holub* etc.

11. Szókezdő *a* és *o* elé *h*, *u* elé és *o*-ból fejlődött *i* elé gyakran *v* járul. *hostryj* (*ostryj*), *horich* (or. *orěch*), *harmata* (olasz: *armata*), a magyar *áldomás* szó helyenként a ruténban *haldamás*-nak hangzik (v. ö. WERCHRAJSKIJ: *Znadoby do slovarja južnoruskoho*. Lemberg, 1877, 43. l.). *vulyca* (or. *ulica*), *vuhol* (or. *ugol*), *vin* (or. *on*), *vid* (or. *ot*), *otec-vitča*, *orel-virla*. Néha *j*: pl. *junoša*, *juška*, etc. Az őszoroszban — mint tudjuk — a szókezdő *ju*, *ju* összl. hangkapcsolatból elenyészett a *j*, *i* s az oroszban a *j* szókezdet egyb. szlávznak a hatása, de a ruténban nem, itt a nyelv hangtörvényeinek megfelelő újabb fejlődés.

12. A ruténban van ú. n. «közép *l*», az oroszban nincs.

13. A szókezdő *i* gyakran *j*-be megy át: *ity-jty*, *Ivan-Jvan*, de sokszor eltűnik: *hraty*, *holka*, *maty* etc.

14. Az *f* csak idegen szavakban fordul elő.

A hangtani sajátságokon kívül számos morfológiai és mondattani sajátssággal találkozunk.

1. A ruténban van külön vocativus eset a singularisban, az oroszban nincs. A vocativus ragjai *e*, *o* és *u*. Pl. *družę*, *vovče*, *dytyno*, *žinko*, *baŭku*, *dědu*, *synu* etc.

2. Himn. főnevek dat. esete — *ovi*, *ovy*, *evi*, *evy*: *vórokovy*, *holubovy*.

3. Névragozásnál a hn. és sn. *h*, *ch*, *k* tövű főnevek locativusa *'i*, a mely előtt a gutturalisok *z*, *s*, *c*-be mennek át: *vórih-vóroži*, (ób. *vrazi*), *úcho-úši*, *baŭrak-bajráci* etc.

4. A *h*, *ch*, *k* tövű fem. főnevek sing. dat. és loc. esetragja *'i*, a mely előtt a gutturalisok *z*, *s*, *c*-be mennek át: *noha-noži*, *mycha-muši*, *ruka-ruči*.

5. A nőneműek instrumentalis esetragja *oju, eju* és soha *oj, ej*, mint az oroszban: *borodóju, syloju, ranoju* etc.

6. Az inf. megőrizte eredeti -ti végződését: *pysáty* (or. *pisát*), mely a rutén hangtörvényeknek megfelelően *ty*-nak hangzik.

7. Sing. 1. pers. és plur. 3. pers.: *možu-možut* (de orosz *možu-mogut*), *peču-pečut* (or. *peku-pekut*).

8. A sing. 3. személyének *t* ragja *e* után elesett: *choće*, or. *choćet*, *čytae*, or. *čitaet*.

9. A sing. és plur. 3. személyének a ragja az oroszban kemény *t*, a ruténban lágy: rut. *nosyt*, *nośat*, or. *nosit*, *nośat*.

10. A rutén a jövő időt *imu*-val képezi: *pytymu, pytymeś* etc., or. *budu pit* etc.

A mondattani sajátságok közül említhetjük a vocativus használatát, továbbá: az élő lényt jelentő főneveknél a pluralis accusativus = plur. nominativussal (az oroszban a genit.): *pase kóni* legelteti a lovakat stb. Még igen sok más hang-, alak- és mondattani eltérést találunk a rutén és az orosz nyelv között, de mi csak a legfeltűnőbbeket emeltük ki. Bővebbet l. SMAL-STOCKIJ, ŽITECKIJ, MYCHAL'ČUK, KRYMSKIJ s másoknál.

Lexicalis tekintetben is nagy különbség van a két nyelv között. Feljebb említettük a kiejtési eltérést pl. írva: *med*, de oroszul ejtve *mjot*, ruténul *mid*, tehát az egyformán vagy csaknem egyformán írott szókat az élő beszédben nem értik meg, vannak azonban olyan egyforma szók is, a melyek más jelentéssel bírnak az oroszban, mint a ruténban. Pl. rut. *durnyj* bolond, or. *durnoj* rossz, csúnya; *luna* rut. visszhang, or. hold; *neděla* rut. vasárnap, or. *neděla* hét («die Woche»), *ličyty* rut. számlálni, *lěčit* or. gyógyít; *urodlyvyj* rut. szép, or. *uródlivyy*: torzszülött; *złodij* ruténban tolvaj, de orosz *złoděj* általában gonosztevő; *dvytyjsja* rut. nézni, *divitsja* or. csodálkozni; *durno* rut. ingyen, or. rosszul, csúnyán stb. Osupán találok rá ragadom ki emlékezetemből e pár szót, de a két nyelv szókincsének egybevetése esetén számos más példát találunk. Számos a mindennapi társalgásban közkeletű egyszerű fogalmat más szóval fejez ki a rutén s mással az orosz.

SMAL-STOCKIJ és GARTNER grammatikájukban (290—292. l.) körülbelül 150 olyan szót sorolnak föl, de természetesen ezt a jegyzéket legalább még egyszer ennyivel lehetne megszerezni.

A következő közhasznált szavaknak más az orosz s más a rutén megfelelője: úr, úrnő, tolvaj, orvos, fiú, földbirtokos, szabó, gyermek, zsugori, lepke, tál, teher, idő, faág, szem, játékszer, patkány, ló, hold, villám, béka, haszon, pohár, tó, liget, szántóföld, tanács, reggel, fuvaros, sonka, sült, reggeli, vacsora, gyűrű, pénz, ing, czipő, gyufa, kalap, valódi, hazudni stb., l. i. helyen. — A rutén irod. és népnyelv tehát teljesen elüt az oroszról, annak nem dialektusa, de attól teljesen függetlenül fejlődött és fejlődő nyelv. Tulajdonképen két nemzetnek vagy mondjuk nemzetiségnek a két nyelvével van dolgunk s hogy ezt még ma is bizonyítani kell, ennek oka első sorban az oroszok politikájában keresendő. «Das russische Volk steht noch heute nicht als ethnographische Einheit vor uns, wenn das auch in Europa nur unbestimmt bekannt und durch bewusste Regierungspolitik auf das höchste verschleiert worden ist» (HOETZSCH: Russland, Berlin 1913. 20. l.). Az orosz kormány gondoskodott róla, hogy csak egy egységes orosz népről és nyelvről halljon hírt a külföld, de bent is egyszerűen elhallgatta a rutének létezését, a rutén nyelvről az orosz iskolákban említést sem tesznek vagy ha mégis szólnak róla, csak mint az orosz dialektusát említik s bizony ma úgy vagyunk vele, hogy csak azok tudnak a rutén nyelv létezéséről, a kik külön is foglalkoznak vele. Még a tudomány emberei is sokszor megelégszenek a tendenciózus tanításokkal, a milyen pl. SOBOLEVSKIJ-nek az orosz nyelv történetéről szóló könyve (Lekcii...). Az orosz Tud. Akadémiának 1905. évi jan. 30-án 2075. eln. sz. a. kelt jelentése csupán indiscretio folytán jutott nyilvánosságra s jelent meg 1910-ben nyomtatásban az Akadémia tudta és beleegyezése nélkül, úgyszintén indiscretio folytán tudták meg a kievi, podoliai és volhyniai kormányzók jelentéseit. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy az orosz tudományos és politikai körök, valamint a hatóságok is tudják, hogy Oroszország területén két «orosz nyelv» létezik, melynek beszélői nem értik meg egymást, ha tehát valaki egységes orosz nyelv után kutat, akkor azt nem a jelenben, de a ködös múltban kell keresnie, éppen úgy, mint egységes germán nyelvet is csak a rég elmúlt idők homályában tételezhetünk föl. Egyébiránt az élet már megoldotta a kérdést. Galicziában virágzó rutén irodalmi élet van s minden tehetséges író (pl. FED'KOVYČ,

FRANKO, OLGA KOBIL'ANSKA stb.) a nép nyelvén vagyis ruténul ír s a Ševčenko-Társaság nemcsak számra, de tudományos értékre nézve is többet nyújtott fennállásának bármely öt, mint az orosz anyagi és erkölcsi támogatással dolgozó Russkaja Matica fennállásának eddigi 52 éve alatt! Az orosz nyelvegység híveinek azt az állítását, hogy a rutén (ukrajnai) nyelvnek nincs és nem lehet jövője, fényesen megczáfolták a tények. A nagyobb és erősebb szláv népek abban a véleményben vannak, hogy ők a priori meghatározhatják s irányíthatják a kisebb szláv népek s nemzetek kulturfejlődésének az irányát (csehek-tótok, oroszok-rutének, oroszok-bolgárok stb.). Az 1867-iki moszkvai szláv kongresszus elnöke nyíltan hirdette, hogy csak négy szláv nyelvnek és irodalomnak van létjogosultsága: orosz, lengyel, cseh és szerb s nyomatékosan figyelmeztették a bolgárokat, hogy ne áltassák magukat hiú ábrándokkal s ne gondoljanak önálló (nemzeti) bolgár irodalom művelésére, de írjanak s beszéljenek oroszul. Hasonlóképen beszélt már három évszázaddal előbb SKARGA PIOTR (1536--1612) tudós lengyel jezsuita. Az unióról szóló vita hevében szemére vetette a pravoszlav papoknak, hogy olyan nyelven beszélnek és írnak, a mely nem vállhat a műveltek nyelvén. «Még nem volt a világon oly akadémia, a melyen a filozófiát, theológiát, logikát és más tudományos ismereteket orosz-szláv nyelven adtak volna elő; ily nyelvvel senki sem vállhat tudóssá. Ennek a nyelvnek nincs grammatikája, retorikája s nem is lehet. Ime, honnan származik a ti tudatlanságtok s tévelygéstek. (M. DZIEDUSZYCKI: P. Skarga i jego wiek.)

Pedig ma van virágzó orosz irodalmi és tudományos élet, fejlődik a bolgár s megindult a rutén is. . .

Mindezeket egy új rutén nyelvten megjelenése alkalmából vetettem papirosra s azt hiszem azzal fejezem be leghelyesebben fejtegetéseimet, ha a szóban forgó nyelvtenra is megteszem röviden észrevételeimet.

SMAL-STOCKYJ és GARTNER kitünően ismerik a mai rutén irodalmi és népnyelvet s mesteri kézzel írták le grammatikáját, nyelvtörténeti fejtegetéseik azonban nem állják ki mindenben a kritikát.

A munkára nagy szükség volt, a ruténnal még a szlávisták is aránylag keveset foglalkoznak, de nem is volt eddig olyan

munka, a mely a mai rutén nyelvet behatóan ismertetné. Ezen a hiányon segítettek a szerzők, a mai rutén irodalmi nyelvről tiszta képet nyer az olvasó s igazán nagy haszonnal és élvezettel fogja forgatni az új nyelvtant, ha csakis a mai nyelvtényeket keresi, de ha a nyelv történetére s a nyelvi jelenségek magyarázatára is kíváncsi, akkor csakis gondos kritikával fogadhatja azokat.

A szerzők be akarták bizonyítani, hogy a rutén nyelv az oroszról teljesen különálló, független nyelv s csakis olyan rokonságban van vele, mint a többi szláv nyelvekkel. Sajnos, a szerzők hibás alapból indultak ki s hibás módszert alkalmaztak. Tagadják az ősorosz nyelv létezését s így a rutént nem az ősoroszból, de egyenesen az ősszlávból vezetik le. Elfeledték ugyanis, hogy a nyelvrokonság vagy a közös eredet még nem bizonyítja a nyelvek azonosságát. A hibás alapból való kiindulás és a hibás módszer alkalmazásának a következménye, hogy az ősszlávból indulnak ki, nem az ősoroszból s a rutén nyelvtényeket nem az oroszszal, de az óbolgárral vetik egybe. Legnagyobb hibájuk azonban, hogy nem tesznek különbséget a régi s a mai nyelv között s az egybevetéseknél különböző korszakokban fejlődött nyelvtörténeti adatokat minden válogatás nélkül állítanak szembe az ősszláv és óbolgár formákkal. Pl. a 262. §.-ban felsorolt 39 pont közül az 1, 6, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 28, 30. ősorosz sajátosság, a mely tehát az összes orosz dialektusokban megvan vagy megvolt, a többi pontokban foglaltak azonban későbbi nyelvfejlődésnek az eredményei, a melyeket nem lett volna szabad az ősszlávval egybevetniök. — A Lautliche Weiterentwicklung gegenüber dem Urslavischen cz. fejezetben tehát csakis az 1, 6, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 28 és 30. p. beszélhetnek, hisz pl. egy XV. században fejlődött nyelvsajáttságot nem szabad egyenesen az ősszlávval egybevetni. Úgy vagyunk a név- és igeragozással is. Itt a mai rutén formákat az óbolgárral vetik egybe, tehát XX. századbeli nyelvtényeket a IX., X. századbeli nyelvtényekkel állítják szembe. Ennek a helytelen módszernek az eredménye azután, hogy nem látjuk a nyelvfejlődés egyes fázisait s nem értjük meg az orosz és rutén nyelv közötti viszonyt. Ez tehát tulajdonképen csak tudományos játék, a mely arra szolgál, hogy a teljesen járatlanokat félrevezesse, a mire pedig egyáltalában nincs szükség,

hisz más úton és módon kell és lehet az orosz és rutén nyelv közötti különbséget bemutatni. A szerzőknek a rutént az orosz-szal kellett volna egybevetniök, így egyrészt tisztább képet nyertünk volna magáról a ruténról, másrészt még jobban láttuk volna, hogy miben egyezik s miben tér el egymástól a két nyelv.

Ugyancsak hiánya a könyvnek az is, hogy a szerzők nem tanulmányozták a nyelvemlékeket, jóllehet SOBOLJEVSKIJ vagy KRYMSKIJNél megtalálták volna, hogy hol kell azokat keresni, ők VONDRÁK, LESKIEN, BOGORODICKIJ, OGONOVSKI s más nyelvtanírók adataira támaszkodnak, a mi féltudományos jelleget kölcsönöz munkájuknak s egyben gyanut kelt az olvasóban.

Nem részletezem megjegyzéseimet. Ha pontról-pontra, fejezetről-fejezetre végigkísérjük a szerzőket, azt látjuk, hogy igen helyesen és világosan írják le mindenütt a mai nyelvtényeket, de sok hibás vagy hiányos magyarázatot adnak, mivel hibás álláspontra helyezkedtek. Ezzel szemben azonban egy kiváló oldaluk is van: mindenütt hivatkoznak az odavágó irodalomra s ezzel ők maguk rávezetnek a forrásra, a honnan kétségeink esetén merithetünk. Kétségtelen, hogy említett hibái mellett is nagy haszonnal forgathatja a kit érdekel a rutén nyelv, a ki pedig a mai irod. rutén nyelvvel óhajt megismerkedni — arra nézve egyenesen nélkülözhetetlen.

Gyöngyös.

BONKÁLÓ SÁNDOR.

Smal-Stockyj: Ruthenische Grammatik. 1913. Sammlung Göschel.

Ezt a kis kézikönyvet a tények ügyes és megbízható összeállítására dícséri; a nagy nyelvtantól, a mely BONKÁLÓnak okot adott az előbbi czikk megírására, előnyösen különbözik az által, hogy elolvasásában nem zavarunk bennünket igen kétes értékű »tudományos« fejtegetések.

A. O.

AZ IDG. FLEXIO GENESISÉNEK PROBLÉMÁJA.

(Folytatás.)

III. Kísérlet a probléma megoldására.

IV. A verbális flexio genetikus viszonyai.

Az agglutinációs theoria centruma a verbális személyragok pronominális eredete — az a föltevés, hogy a verbum személyragjai agglutinált pronomenek. Bármennyire háttérbe szorult is az agglutinációs theoria maga, a dogmának ez a része még mindig nem jutott megérdemelt sorsára, sőt távolabb és közelebb álló körökben egyaránt meglehetősen népszerűségnek örvend. PAUL szerint pl. a verbális alakok jobbára personális pronomenek agglutinálása útján keletkeztek [Prinzipien⁴ 310]; — WUNDT szerint a pronominális elemek agglutinálása BOPP hypothesisében 'durchaus im Geiste des wirklichen Geschehens' van gondolva, noha persze a személyragoknak az önálló pronomenekkel való összefüggése az összeolvadás előhaladottsága folytán már nem látható elég világosan [Sprache. II.² 174, 176] etc. Az indogermanisták szűkebb körében velejében hasonló felfogás uralkodik. UHLENBECK pl., noha egyébként az idg. verbum finitum nominális eredetét vallja, azt véli, hogy csak olyan személyragok választandók el a fogalmilag megfelelő pronominális tövektől, a melyek hangtani tekintetben [!] egyáltalán nem hozhatók velük összefüggésbe, egyébként azonban a verbális alakok pronominális elemekkel ellátott nomenek [KZ. 40, 122—123]. PEDERSEN szerint még mindig valószínű, hogy az idg. személyragok rendszere pronominális suffigáláson alapul, noha persze magától értetődik, hogy az egész rendszer nem egyöntetű [KZ. 40, 149]. KRETSCHMER, noha különben az adaptatiós theoria részleges jogosultságát elismeri, azt hiszi, hogy a BOPP-féle hypothesisnek éppen a sze-

mélyragok eredetére vonatkozó részletében van bizonyos valószínűség, bár a vele kapcsolatos hangtani nehézségek nem mind magyarázhatók [GERCKE-NORDEN, Einl.¹ 206]. Legújabbán BRUGMANN még mindig azt hiszi, hogy a BOPP-féle pronominális suffigálás ellen elvileg semmit sem lehet felhozni, noha hozzá teszi, hogy ily módon csupán a személyragos alakok rendszerének legalsó rétege jött létre, a mely azonban idők folyamán, jelesül az imperativus rendszerében, kétségtől eredeti nominális alakok is csatlakoztak [Grr. II. 3.² 7].

A pronominális suffigálás elmélete tehát szívesen tartja magát, noha igazán oly szálnalmasan gyöngö, hogy fönnmaradása szinte érthetetlen. Az egyetlen érv, a melyet id g. nyelvi analysis szempontjából felhozni szokás és egyáltalában lehetséges: 'die tatsächlich bis zu einem gewissen Grade vorhandene Ähnlichkeit zwischen den Personalendungen und den Personal pronomina' [DELBRÜCK, Einl.⁵ 131]. Ámde mindennek előtt a hivatkozott hasonlóság az esetek óriási többségében egyáltalában nincsen meg, úgyhogy mikor ezt a hasonlóságot illusztrálni kell, a duális és plurális pers. suffixumok soha sem kerülnek szóba, hanem csupán a singuláris suffixumok s még ezeknek is csak egy kis hányada: az *m-* s- és *t-* suffixumok. De ha az ezek mellett jelentkező 1. sg. **-ō* **-a* **-ai*, 2. sg. **-ēi* **-tha* **-thēs*, 3. sg. **-e* **-ai* semmiféle pronomennel nem hozhatók kapcsolatba, vajjon indokolva van-e az *m-* s- és *t-* suffixumok számára pronominális eredetet feltételezni? Hogy 'hasonlóság' forog fönn? Mintha ez a hasonlóság nem lehetne a véletlen játéka [cf. MEILLET, Introduct.² 121]! Hogy ily véletlenség feltűnő volna [UHLENBECK, l. c. 122] vagy nehezen volna elgondolható [KRETSCHMER, l. c. 206], arról szó sem lehet. Ellenkezőleg: éppen az volna feltűnő és nehezen elgondolható, ha egyes szórványos esetekben csakugyan volnának agglutinált pronomenek, az esetek óriási többségében pedig nem. Ha pedig a verbális flexio csakugyan nominális eredetű, a miről alig lehet kételkedni [l. alább, p. 117], akkor minden pronominális hasonlóság ipso facto csak csalfa lidércz lehet. UHLENBECK persze, bár habozva, azt az állítást kockáztatja meg, hogy az id g. verbális alakok — legalább részben — possessiv (!) suffixumokkal ellátott nomenek [KZ. 40, 123]. Már most igaz ugyan, hogy a

finnugor nyelvekben az 1. és 2. személyű igealakok possessiv suffixumokkal ellátott verbális nomenek [SZINNYEI, FUSpr. 148] s hogy az idg. személyragokkal részben egyező finnugor személyragok a finnugor személyi névmásokkal érintkeznek [cf. SWEET, Hist. of langu. 116. SCHRADER, Sprachvergl. u. Urgesch.³ 524. KRETSCHMER, l. c. 206 etc.]. Ámde a possessiv pronomenek suffigálásának útja az indogermánban effectualiter el van zárva — még pedig abból az egyszerű okból, mert suffigált possessiv pronomen az idg. különnyelvek régibb stádiumaiban egyáltalában nincsen s így kétségkívül nem volt az idg. alapnyelvben sem. Erre persze azt lehetne felhozni, hogy a prae-indogermánban — esetleg plane egy finnugor-idg. alapnyelvben — még megvoltak a possessiv suffixumok s csak az idg. stádiumban veszték el. De egy ilyen hypothesis-labyrinthusba csak végső esetben volna indokolt dolog bemerészkedni. Kényszerítő ok ily lépésre — legalább egyelőre — nincsen, mert még ha a pronominális hasonlóság nem is volna véletlenség, magyarázata sokkal egyszerűbb úton is eszközölhető [l. alább, p. 114].

Præidg. — esetleg: finnugor-idg. — possessiv suffixumok helyett általában idg. personális és demonstrativ pronomenekkel szoktak operálni — még kevesebb szerencsével. Mivel az idg. verbum finitum alakjai a subjectum és prædicatum viszonyán alapulnak [FR. MÜLLER, Grr. III. 1. 580. BRUGMANN, Grr. II. 3.² 4 etc.], sémantikus agglutinatio feltételezése esetében nyilvánvalólag a pronominális casus rectusnak kell agglutinálva lennie, mert hiszen csak így lehet a verbummal összeolvadt enklitikus pronomen a verbum eredeti subjectuma [cf. PAUL, Prinzipien.⁴ 311]. Ha ez így van, akkor a 1. sg. *m-* és a 3. sg. *t-* suffixumainak semmi közük sem lehet a pronomenhez, mert hiszen a 1. sg. **me-eme-* personális és a **to-* demonstrativ pronomenek paradigmájában éppen a casus rectus heteroklitikus: **eġ(h)ō* **eġ(h)óm*, resp. **sō*. Oly alakokban tehát mint idg. **és-mi* **és-ti* etc. éppen a subjectum nincs megjelölve, a melynek kedvéért a pronominális agglutinatio fel van tételezve, ellenben meg volna jelölve egy casus obliquus, a mire a teoriának semmi szüksége. Itt persze azt lehetne mondani, hogy valamikor a prae-indogermánban a nominativusban is jelentkezhetett a casus obliquusok

töve. Tekintve azonban a különnyelvekben jelentkező nivelláló tendenciát, homlokegyenest ellenkező eredményre kell jutnunk — arra, hogy a legrégibb időkben aránytalanul több volt a polythematismus [Nyt. IV. 195—196], úgyhogy olyan dublettek mint **eg(h)-*: **me-* **eme-*, resp. **so*: **to-* okvetetlenül a töalakulás legrégibb stádiumából valók. A mi jelesül a 3. sg. *t*-suffixumait illeti, több tekintély verbis expressis kijelenti, hogy ezeket nem kell szükségképpen a **to-* demonstrativ tövel kapcsolatba hozni, mert a 3. sg. legkönnyebben gondolható világosan kitett pronominális subjectum nélkül [cf. BRUGMANN, Grr. II. 3.² 7. SIEBS, KZ. 43. 269. PEDERSEN, KZ. 40. 149 etc.]. A mi pedig a 2. sg. *s*-suffixumait illeti, tudni való, hogy *s*-kezdetű pers. pronomen egyáltalában nincsen; — a **to-* pronominális tőhöz tartozó nom. sg. **so* *s*-kezdetű volna, de demonstrativ értelmű. UHLENBECK mindazonáltal ezzel akar kapcsolatot fölvenni [l. c. 123] — azon az alapon, hogy **so-* és *to-* demonstr. tövek alternálnának és **to-* BRUGMANN analysise szerint a **teue* 2. sg. pers. pronomennel állana összefüggésben. Ámde mindenek előtt az a BRUGMANN-féle analysis, a mely szerint a 2. sg. pers. pronomen **teue* **tue* **tū* két demonstrativ pronomen összeolvadása volna [Grr. II. 2. 383], egy csöppet sem biztató, de helyességét elfogadva sem használhat a fönnforgó esetben semmit, mert arra a következtetésre vezet, hogy a **to-* pronominális tő egyidejűleg a 2. és 3. sg. functio hordozója volt, a mi sémantikus agglutinatio szempontjából érthetetlen.

A pers. suffixumok és a pronomenek hasonlósága tehát semmiféle genetikus összefüggés felvételére nem jogosít. Ha egyáltalán van itt valami összefüggés, ez csak abban állhat, hogy a szóban forgó *m*, *s* [?] és *t* elemeknek az 1., 2. és 3. személyű functio hordozójává való adaptálódását előmozdította vagy esetleg elő is idézte az *m*- *s*- [?] és *t*- pronomenekhez való hasonlóság. Egyes különnyelvi pers. suffixumok kimutathatólag pronominális hatás alá kerültek; — az ószlávban pl. a 1. plur. *-mъ* suffixuma mellett jelentkező *-my* kétségkívül a *my* 'nos' pronomen hatása [BRUGMANN, KVG. 591. VONDRÁK, Altkirchenslav. Gr.² 491], a sg. *-tъ* suffixuma valószínűleg a *tъ* pronomen hatása alatt lépett életbe [cf.

VONDRÁK, Vergl. Slav. Gr. II. 135] etc. Éppen így lehetséges, hogy pl. a **bhérom* formatio az **eġ(h)óm* 1. személyű pronomen hatása alatt lett 1. sg. functiójává [l. részletesen alább, p. 119], de ennek a genesishez semmi köze. A pronominális agglutinálódás feltevése tehát még az *m-* s- és *t-*suffixumok területén sem válik be s így genetikus kutatásokból elvileg és végleg kiküszöbölendő.

Egy másik fontos directivum a verbalis flexio genesisének kutatásában az a thesis, hogy a verbális flexio nominális eredetű — a mint ezt már LUDWIG régen kimondotta [AoA. 42. Inf. 45—46 etc.]. Nézete elég korán nagy tekintélyű védelmezőkre talált. FICK, bár a BOPP-féle theoriától egészen még nem tudott szabadulni, mégis úgy nyilatkozott, hogy az a LUDWIG-féle gondolat, mely szerint az infinitivus az egész verbalis flexio basisa, kétségkívül helyes és szerzője számára elmulthatatlan nevet biztosít a nyelvtudomány történetében [GGA. 1881. p. 432]. SAYCE FICK értekezéséből kiindulva verbis expressis kimondja, hogy a verbum finitum alakjai nominális eredetűek s LUDWIG adaptatiós principiuma értelmében nem tartalmazznak agglutinált pronomeneket [TECHMER's IZ. I. 222—225]. WINDISCH szerint a LUDWIG-féle infinitivus-theoria bizonyos határig jogosult: egyes személyragok infinitivusi végzetekkel azonosak [Ber. über die Verhandl. der K. sächs. Ges. der Wissenschaften zu Leipzig. I. 9]. Újabb időben különös benyomást tett az a WUNDT által hangsúlyozott körülmény, hogy a nomen és a verbum ellentétét a nyelvek túlnyomó többsége nem ismeri vagy legalább nem juttatta határozott szóformákban kifejezésre [Spr. 2.² 139]. SÜTTERLIN azt mondja, hogy a nomen, mindenek előtt a substantivum a legrégebb szófaj s hogy az idg.—semita értelemben vett verbum ifjabb mint a nomen [Wesen der spr. Gebilde, 80—81]. UHLENBECK azt hiszi, hogy az idg. verbum finitum minden ízében nominális eredetű [KZ. XL. 123]. Legújabban BRUGMANN is azt véli, hogy 'am letzten Ende ist . . . das idg. Verbum überhaupt vielleicht durch zusammenwachsen von nominalstämmen mit Personalendungen ins Leben getreten' [Grr. II. 3, 54; l. még p. 84]. --- Különnyelvi verbális alakoknak nominális magyarázata az újabb nyelvtudományban egészen közönséges jelenség [l. Nyt. IV. 37—39].

A verbális flexio genetikus vizsgálatának tehát feltétlenül abból kell kiindulnia, hogy a pers. suffixumok nem agglutinálódott pronomenek s tehát az egész verbális flexio alapjában nominális eredetű. Ebből a látószögből nézte a problémát újabban HIRT is [IF. XVII. 64—84. Gr. Hb.¹ 216, 354] s ezzel — a nélkül hogy tudta volna [l. IF. XVII. 38] — LUDWIG kísérletét újította meg a nyelvtudomány mai állásának megfelelőbb alakban. A nagy epigon szerencsésebb volt mint még nagyobb elődje: kísérlete, bár itt-ott skeptikus ellenkezést is váltott ki [PEDERSEN, KZ. XL. 149. BRUGMANN, KVG. 589. Grr. II. 3.² 7—8], nagyban és egészben rokonszenves fogadtatásra talált [WALDE, Vollmöller's Krit. Jahresber. VIII. 16. UHLENBECK, KZ. XL. 123. OERTEL és MORRIS, Harvard Stud. XVI. 90, 92. STOLZ, Lat. Gr.⁴ 248]. De ez a kísérlet csak alapon-dolatában és kiindulópontjában helyes, részleteiben azonban sok kiegészítésre, sok modificációra és correctióra szorul, mert szerzője nincs egészen áthatva az adaptatiós theoria szellemétől, minél fogva akárhányszor jelentkeznek nála az agglutinációs theoria csökevényei. Ezek közül való pl. az a sajátos föltevés, hogy az 1. sg. ἔ-φερον az ablautot nem tekintve ugyanaz az alak, mint az acc. sg. -φερον, de ez az alak esetleg a **me* pronoment tartalmazza [Hb.² 497, 498]! Ilyféle recidiva szórványos ugyan nála, de annál mérgesebben burjánzik az egész kísérleten végig végzetes consequentiával fellépő partikula-theoria, a mely szerint a verbális flexióban jelentkező *-ai i*, *-u*, *-tha*, *-dhi*, *-dhyai* etc. elemek eredetileg önálló és agglutinálódott partikulák voltak. Ez az elmélet, a melylyel szemben az elvi visszautasítás álláspontjára kell helyezkedni [l. Nyt. IV. 187—188; --- v. ö. még WINDISCH, l. c. 27. BERNEKER, KZ. XXXVII. 370. UHLENBECK, KZ. XL. 121—122], a verbális flexio terén még valószínűtlenebb, mint a nominális flexio területén — teljesen fölösleges és haszontalan vakablak, mert hiszen agglutinált partikulákból mindent ki lehet hozni, csak éppen személy-jelölő functiót nem. Mi értelme lehetne egy agglutinációs elmélet armatúrájából való magyarázó principiumnak, a mely semmit sem magyaráz, de viszont az adaptatiós theoria fundamentális elvébe ütközik? Szóval: a partikula-theoria az ősidg. verbális flexio gene-

sisére vonatkozó vizsgálatokból elvileg és végleg kiküszöbölendő [l. még alább, p. 125].

Ha a verbális flexio nominális eredetű, akkor nyomban érthetővé lesz a pers. és a casus-suffixumok hasonlósága. Feltűnő, hogy az idg. alapnyelv nagyszámú hangjai közül csak *m s t (d)* és *ai i* szerepelnek gyakrabban pers. és casus-suffixumokban. Ebből már HIRT azt következtette, hogy a két rendbeli suffixumok között genetikus összefüggésnek kell lennie [Gr. Hb.¹ 219. Hb.² 308]. De több is következik belőle: a casus-suffixumok prioritása. Míg ugyanis minden personális suffixumnak akad a nominális flexióban és tőképzésben hangbeli mása, gutturális és labiális elemek már csak casuális és adverbális képzésekben jelentkeznek, a mi arra utal, hogy a nominális functiójú alakok óriási tömegéből csupán egyesek adaptálódtak idővel verbális alakokká. A legszebb összhangban áll ezzel az a tény, hogy az alapnyelvi conjugatiós rendszer sokkal szétfolyóbb és sokkal kevésbé rekonstruálható mint a *declinatio* s talán még nem is volt egészen megállapodva és kialakulva. Szépen illusztrálja ezt többek között az alapnyelvi perfectum állapota: a *præsens-aor. act.* és *med. suffixumainak* parallelizmusa (pl. **bhéreti: *bhéretai* etc.) itt egyáltalában hiányzik (cf. **dedōu: *dedai* etc.), sőt mivel mediális *præsensek* mellett *act. perfectumok* állanak (pl. ói. *vártatē: vavárta*, lat. *re-vertitur: re-vertit* etc.), nem lehetetlen, hogy a perfectum személyragjai az *act.* és *med.* végzetek jelentésbeli ellentétében még nem is részesedtek [BRUGMANN, KVG. 600. SOMMER, Lat. Hb. 529 etc.]; — a perf. személyragjaiban nyoma sincsen valami pronominális hasonlóságnak: egyes személyek suffixum-nélküliek [3. sg. ói. *vēda*, gör. *οἶδε*; 2. pl. ói. *vidí*], mások egybeesnek [legalább is a 1. és 3. sg. *med.*, pl. ói. *tutudē*], a 3. pl. egy sehol másutt elő nem forduló *r*-suffixummal karakterizálva [ói. *vidúr, dadiré*, lat. *fuere* etc.]. A primitív rendszertelenség még a különnyelvi fejlődésben sincsen végleg kiküszöbölve: az ói. *-mahē dhvē -ntē* *med.* pers.-suffixumokkal szemben a görögben *-μεθα -ομε -νται* áll, oly egyseges rendszerek mellett mint lat. *feram: ferās*, gör. *φέρωμ.:* *φέρεις* etc. olyanok is vannak mint lat. *feram: ferēs*, ószl. *berq: bereši*, gót *baírau: baírais* etc. Ez az alap- és különnyelvi rend-

szertelenség semmi esetre sem lehet secundär, mert hiszen a nyelvfejlődés convergens s különnyelvi egyfésülés sok esetben elismerten és kimutathatólag korábbi sokféleség helyébe lépett (az óindben pl. egészen eliminálódik a **bhērō* típusú 1. sg., a mely viszont az itáliaiban az egyetlen *sum* s esetleg még *inquam* esetét nem tekintve, egyeduralomra jutott etc.). Teljes lehetetlenség, hogy a folyton nivelláló és egységesítő ökonomikus tendentia egy eredeti egységes rendszert szétrombolt volna; tehát a rendszertelenség nagyban és egészben régi örökség, a mely még nem lett az említett tendentia áldozatává. Ha tehát az idg. alapnyelvi conjugatio sokkal rendszertelenebb és befejezetlenebb, mint a declinatio, ez csak úgy érthető, hogy kialakulása sokkal későbbben is kezdődött, minél fogva egy relative egységes conjugatiós 'rendszer' nem is alakulhatott ki. Ez a későbbi kialakulás pedig — tekintettel a pers. suffixumoknak a casualis és tőképző suffixumokkal való hasonlóságára, resp. azonosságára — csakis úgy mehetett végbe, hogy nominális formák verbális alakokká adaptálódtak.

A mi ezen adaptálódás mikéntjét illeti, erre az adaptációs theoria szelleméből folyólag csak egész általánosságban lehet felelni — még pedig annyit, hogy a folyamat mondatbeli kapcsolatban és sec. associatiók útján ment végbe. A mi azonban a folyamat részleteit, az associatók kiindulópontjait illeti, legtanácsosabb minél kevesebbet állítani, mert az adaptációs theoria kardinális elve, a nyelvanyag folytonos átgyúrása ab ovo kizárja a primordiális viszonyok exact meghatározhatását s csak találgatásra vezethet. Exact feleletet tehát egyáltalán nem is lehet kívánni — a mint ezt teszi BRUGMANN, a mikor azt mondja, hogy HIRT — velejében persze LUDWIG — elmélete mindaddig valószínűtlen marad, a míg nincsen megmutatva, 'wie sich in dem ererbten Formensystem der Gegensatz von 1., 2. und 3. Person einstellen konnte, ohne dass von Anfang an an gewissen Formen etwas war, was auf die 1. und die 2. Person hindeutete' [Grr. II. 3.² 7]. Mintha bizony oly alakokban mint 3. pl. **bhērōnt(i)*, 3. sg. **yoide*, 2. plur. lat. *legiminī*, 2. sg. imp. **aġe* — a melyek BRUGMANN szerint is nominális alakokból keletkeztek [Grr. II.¹ 1332. II. 3.² 7] — csakugyan volna

valami, a mi a 2. és 3. személyre utalt! A hol associációkról van szó, ott még a különnyelvi fejlődések magyarázatánál is ajtót-kaput kell tárni a lehetőségek serege előtt s egy rokon kérdés, a különnyelvi casualis újképzések, tárgyalásánál maga BRUGMANN azt mondja, hogy a ható motívumok milyensége és hatásuk mikéntje meghatározhatatlan s rendesen valószínűleg több factor működik közre, mint a mennyit a grammatikus számba venni szokott és meghatározni képes [Grr. II. 2. 271]. Glottogonikus kérdésre exact feleletet követelni tehát egészen jogosulatlan — nem csupán az adaptatiós theoria szempontjából, a mely nem érzi magát kötelesnek a feleletre, hanem az agglutinációs elmélet szempontjából is, a mely köteles volna ugyan felelni, de velejében csak egyetlen egy esetben, t. i. 1. sg. **bhérom* és **ésmi* esetében utalhat még a 1. sg. *m*- pronomennel való hasonlóságra, az összes többi esetekben azonban — v. ö. pl. 1. sg. **bhérō*, **uoida*, **tutudai* etc. — teljesen tanácstalanul áll. Annak megmutatására mindazáltal, hogy egy perczig sem kell agglutinált pronomenekre gondolni, álljon itt egy-kettő a másféle — nem bizonyítható, de nem is czáfolható — magyarázati lehetőségek közül: A 1. sg. **bhéro* és **bhérom* typus a 1. sg. **eg(h)ō* és **eg(h)óm* pron. pers. hatása alatt adaptálódhatott 1. sg. funkciójú verbális alakká; — 3. sg. **bhéret(o)* a **to-* demonstrativ pronomennel való associálódásnak köszönheti 3. sg. funkcióját; — a 2. sg. **bhéres(o)* esetleg imperativusi funcióval lépett be a verbális rendszerbe (cf. voc. sg. **aġe* = 2. sg. imp. **aġe!*) s aztán indicativusi funcióhoz jutott (mint esetleg a lat. *legimini*: Nyt. IV, 37; — idg. 2. plur. **bhérete* szintén imp. és ind. funkciójú!) vagy esetleg — hogy UHLENBECK se panaszkodhassék [l. p. 1—] — a **so* demonstr. pron. befolyása alatt értékelődött át; — a 1. plur. **bhéromos* typust két factor adaptálta: a 1. sg. **bhérom* és a nominális *s-* plurális [v. ö. megfordítva ol. *eglino elleno*: *amano*, kret. ἀνών τινών ἀνυόσαντεν: φέπομεν!] etc. etc. Ilyféle magyarázatok lehetősége eléggé illusztrálja az agglutinációs theoria fölöslegességét s indokolttá teszi az adaptatio felvételét, ha mindjárt az adaptáló factorok exact megjelölése a dolog természetéhez képest úgyszólván a lehetetlenséggel határos. — Egy azonban bizonyos: nominális suffixumoknak ártértékelődése semmi esetre sem lehet kapcsolatban 'eredeti' [!] jelentésükkel, a hogyan

HIRT gondolja. Szerinte ugyanis az átértékelődés mikéntje a 1. sg. plur. du. és a 2. sg. esetében azon kérdés eldöntésétől függne, hogy mit jelentettek az *m*- és *s*- casusok eredetileg [IF. XVII. 84]. Mit jelenthettek volna? Semmit és mindent - hiszen casus indefinitusok voltak [l. Nyt. IV, 269, 273]! Casusok alapjelentéséről beszélni ma már valóságos anachronismus [l. Nyt. IV, 192—193] s annak a jele, hogy HIRT még mindig nem szabadult meg a régi sémantikus agglutinációs elmélet előítéletétől. Külömben is kézzel fogható, hogy *indifferens* jelentésű *nominális* alakok sokkal könnyebben értékelődhettek át *verbális* alakokká, mint jól meghatározott jelentésű casus formák. De föltéve, hogy az említett *m*- és *s*- casusok csakugyan jelentettek valamit, ha pl. olyan funkciójúak lettek volna, mint a *bask passivus* és *activus* [HIRT, IF. XVII. 54], vajjon csakugyan meg lehetne-e ezzel oldani azt a kérdést, hogy miképpen lett a *passivus* éppen a 2. sg., az *activus* éppen a 1. sg. plur. du. funkciójának hordozójává? *Credat Judæus Apella!* — Az adaptálódás részleteinek és speciális rúgóinak felderítése az adaptációs elmélet szellemével ellenkező és *ab ovo* kilátástalan vállalkozás lévén a *verbális flexio genesis*ére vonatkozó kutatásokból kiküszöbölendő s a jelen kísérletben is mellőzve van.

Ha a *nominális* és *verbális flexio* között összefüggés van s ha a prioritás a *nominális flexio* részén van, akkor ennek *methodologiai* korolláriuma nem lehet más, mint hogy a *verbális* alakok *nominális casusokkal* és *tövekkkel* azonosítandók. Mivel pl. a **bhereti* 3. sg. *verbális* *typus* *morphologiai*lag ugyanaz a képzés mint a *nominális *bhereti-* tö v. a loc. sg. **bheret-i*, azért feltétlenül azonosítandó velük — azzal a magától értetődő hozzáadással, hogy a két rendbeli **bhereti* közül a *nominális* funkciójú az eredeti. Hogy egy *verbális* alak egy *nominális* tövel vagy *casualis* funkciójú alakkal azonosítandó-e, az *genetikus szempontból* absolute irrelevans, mert a casus- és töképzés határai természetszerűleg összefoly-
nak: a casusok végelemzésben tövek [Nyt. IV. p. 267 et seqq. *passim*]. A *nominális* anyag rendkívüli gazdagságából érthető, hogy a különböző casus- és töképzések egész serege

adaptálódhatott ugyanazon personális functio hordozójává [v. ö. pl. 3. sg. **dérke-t*, **dérke-to*, **dérke-ti*, **dérke-tai*, **de dórke*, **de-drk-ai* etc.]. Ennélfogva az a HIRT-féle föltevés, hogy a themat. 2. sg. act. **bhéresi* a 3. sg. act. **bhéreti* analogiája [Hb.² 487], nem csupán igenis 'merész' és bebizonyíthatatlan, hanem egyenesen visszautasítandó föltevés, mert az a gondolat a szülőanyja, hogy a 2. sg. act. functiójának kifejezésére egyetlen egy (a jelen esetben: **bhérei*) alak szolgált. Mivel a 2. sg. **bhéresi* morphologiailag ugyanazon a vonalon áll mint a loc. sg. **bhéres-i*, a főbbiek értelmében genetice is azonos vele, s mivel absolute semmi sem utal arra, hogy a loc. sg. **bhéresi* idg. szempontból ifjabb volna, mint a loc. sg. **bhéreti*, azért a verbális functiójú (2. sg.) **bhéresi* idg. szempontból ép oly ősrégi, mint a verbális functiójú (3. sg.) **bhéreti* és semmi esetre sem lehet ennek az analogiája.

* * *

Főcélunk ugyan a szám- és személy-jelölő suffixumok eredetének vizsgálata, de — már a teljesség kedvéért is — érdemes a többi verbális parepomenononok (diathesisek, modusok, tempusok) genesisét futólagosan áttekinteni.

A nominális és verbális tövek azonossága s az előbbiek eredetisége régen felismert s általánosan elismert tény [Nyt. IV. 127-129].

A mi a diathesist illeti, a passivum számára nem volt külön idg. formakategória: a passivum a másik két genusból fejlődött [BRUGMANN, KVG. 492, 601 etc.]. De az actívum és medium kategoriáinak különbsége is secundär. Igaz ugyan, hogy vannak speciális act. és med. personális suffixumok. Ámde ezek közt egyesek — mint pl. **-ti*: **-tai*, **-to*: **-t* — szemmel láthatólag és elismerten ablautviszonyban állanak egymással HIRT, IF. XVII. 70. BRUGMANN, KVG. 599. BRUGMANN-THUMB, Gr. Gr.⁴ 12 etc.]. Legalább is ezek a dublettek tehát semmi esetre sem állhattak eredetileg egymással az act. és med. viszonyában s így nyilvánvalólag a többi act. és med. alakok sem. A jelentésbeli különbség tehát relative új és úgyszólván biztosra vehető, hogy a mediális jelentés csak bizonyos media tantum töjelenítése révén jutott bele a med. személyragokba [cf.

BRUGMANN, Grr. II. 3. 72—73]. Ez a legszebb összhangban van azzal a feltevéssel, hogy a verbum nominális eredetű, mert a nomen kategóriáját a diathesis természetesen nem illetheti meg, a mint ezt HIRT is kiemelte [IF. XVII. 71]: — Az act. és med. -i ai eleméről l. alább [p. 125].

A modusok eredetileg csak indicativusi funkciójú alakok lehettek, a mi még meglehetősen evidenciával bizonyítható. A conjunctivus *e/o*, *ā* és *ē* módjegyei mind előfordulnak indicativusi formációkban, v. ö. pl. ói. conj. *hānat* [præs. *hānti*]: ind. impf. *a-hanat* [præs. *hanati*], lat. conj. *fuāmus*: ind. præt. *amā-bāmus* < **fuāmos*, gör. aor. conj. *βάλητε*: aor. ind. *ἐ-βάλητε* etc. [Nyt. IV, 125—126]. Az említett *e/o*, *ā* és *ē* elemek könnyű és nehéz basisok [**g^hene*, **bheue*, **g^helē*] végső vokálisaival lévén azonosak [Nyt. IV. 129—130] integritásuk csak úgy érthető, ha eredetileg accentus-hordozók voltak [**g^henē*, **bh(u)uā*, **g^helē*], a mi megint arra utal, hogy a szóban forgó conjunctivus eredetileg aoristus volt — természetesen az augmentum nélküli typus, az 'injunctivus' [cf. HIRT, Hb.² 512, 589]. Mivel pedig az aoristus jelentésének bélyegző vonása a perfectíválás [BRUGMANN, KVG. 562. Grr. II. 3.² 80 etc.], azért a conjunctivus eredetileg perfectív értelmű indicativus, a mely a jövő cselekvést fejezte ki, a mivel szépen egyez az, hogy conjunctivus-alakok egyes különnyelvekben futurális használatúak, v. ö. pl. ói. conj. *ásat(i)*: lat. fut. *erit*, gör. conj. *φέρητε*: lat. fut. *ferētis* etc. [BRUGMANN, KVG. 579—580, 581. HIRT, Hb.² 482 etc.]. Az idg. conjunctivus tehát secundär fejlemény, a mire az is utal, hogy a germán és baltoszláv nyelvekben ki sem mutatható, és semmi sem jogosít arra a föltevésre, hogy valamikor itt is megvolt, de elveszett [v. ö. HIRT, Hb.² 482, 589]. — Az (*i*)*ē*: *ī* módjegyű optativus eredetileg karakterizált præsens lehetett [HIRT, Hb.¹ 342, 417. Hb.² 482, 583] — és pedig *ī*-formációja kézzel foghatólag *ī*-indicativusokhoz tartozó injunctivus [BRUGMANN, Grr. II.¹ 1305], v. ö. pl. ói. 3. sg. opt. med. *bruvītā* < **mruvītā*: av. 3. sg. impf. med. *vyā-mrvītā* < **mruvītā* [v. ö. még ószl. 3. sg. act. præs. *ml̥vi-ti*] etc. Széles körű kiterjedtsége miatt is különös figyelmet érdemel a **uelī* és **ulī* basis-formatio [a **uelī* basisból, cf. ószl. *vel̥-ti*], a mely optativusi és indicati-

vusi alakok kiindulópontja, cf. opt. ói. *vurī-ta*, av. *vairī-maidī*, lat. *velī-mus*, gót *wilei-ma*: ind. ói. *vr̥ñī-té* [infigált nasalissal], ószl. *veli-tz*. Ezek az alakok okvetetlenül szoros kapcsolatban vannak egymással — BRUGMANN szerint is, a ki *verbis expressis* mondja, hogy az optativusi funkciójú **uelī* tő 'ursprünglichst' indicativusi v. injunctivusi tő volt — azzal a hozzáadással persze, hogy ez a tő a **uel-ti* indicativushoz tartozó 'valóságos' optativusi **ullī-* [recte: *uelī-*] tövel keveredett s ennek helyébe lépett, a mely föltevés azonban a gyakori ablaut-kisiklások folytán [cf. ói. *stōta*: *stutī* etc. BRUGMANN, Grr. II. 3. 60—61.] egyáltalában nem valószínű. Az ói. *nā/nī-* præsenssystemában a *nī-* formatio indic. és opt. funkciójú [cf. 3. sg. impf. med. *á-vr̥ñīta*: opt. *vr̥ñīta* etc.] s minden valószínűség szerint azonos eredetű. Mindent összevéve az optativusi *i̯*-formatio indicativusi eredetéhez semmi kétség sem férhet. Az optativusi (*i̯*)*ē*-formatio számára már nem kínálkoznak plautibilis indicativusi kapcsolatok — nyilván mert ezek kivétel nélkül adaptálódtak. Mégis csak föltűnő, hogy *ē*-formatiók egész általánosan kettős (ind. és conj.), az (*i̯*)*ē*-formatiók pedig csakis egyes (opt.) funkciójúak! Ha *ei̯ē*-basisok voltak — pedig biztosan voltak, v. ö. pl. **q^uei̯ē*, **kei̯ē*, *g^uei̯ē*, **uei̯ē* etc. [Hirt, Abl. 97 et seqq.] — akkor okvetetlenül voltak belőlük képezett injunctivusok is (: **q^u(i̯)ē̄m* etc.), a melyeknek valahol még meg kell lenniök s meg is vannak — az optativusban! Az (*i̯*)*ē*-opt. tehát szintén adaptált injunctivus. [Nem egészen lehetetlen különben, hogy a postulált (*i̯*)*ē*-injunctivus még tényleg megvan az olyan lat. futurumokban mint *faciēs* etc. Az ablaut-viszonyok kedveznének e különben vakmerő föltevésnek, mert pl. *faciēs* < **faki̯ē-s* mellett **fakī-* áll (cf. osc. *fakīiad*), *veniēs-s* mellett *venī-mus* etc.]. — Magától értetődik végül, hogy az összes conjunctivusi és optativusi tövek végső elemzésben nominális eredetűek [Nyt. IV, 127—128].

A mi az idg. tempus-állományt illeti, a ma uralkodó felfogás szerint két tempus-rendszer volt: a *praesens-aor.* és a *perfectum* systémája [BRUGMANN, Grr. II. 3.² 50 etc.], Az aoristusok perfektív jelentésű præsensek s úgy vannak karakterizálva mint ezek, v. ö. gör. impf. *ἐλαπρον*: aor. *ἔλαπρον*, gör. præs. *ἄβχω*: lat. aor. (perf.) *auxī* etc.; — a futurumok, a mennyiben nem a régi conjunctivuson alapulnak, szintén charak-

terizált præsensek [BRUGMANN, Grr. II. 3.² 44—49 etc.]. De még a præsens-aor. és a perf. functiójú tövek határai is összefolynak, a mennyiben vannak reduplicatio nélkül perfectumok (: *uoida* etc.) és *e*-reduplicatiós præsensek és aoristusok (: ói. *dádihāti*, lit. *dedū*; — ói. *sáscati*, gör. *ἐπόμεην* etc.). Mind ezen tempus-tövek nominális tövekkel azonosíthatók (v. ö. ói. præs. *bhāraṭi*: *bhārah*, gör. aor. *ἐμολον*: *αὐτό-μολος*, ói. perf. *dadāu*: *dadīh* etc.) s eredetileg kétségkívül nominális tövek. Megerősítik ezt a sémantikus viszonyok is. A tempusok ugyanis STREITBERG [PBrB. XV. 70 et seqq.] általánosan elfogadott nézete szerint eredetileg nem a relativ (præsens, præt. és fut.) időt, hanem csak az (imperfectiv, perfectiv, perfectikus etc.) actiót jelölték [DELBRÜCK, Vergl. Syntax. II. 10. BRUGMANN, KVG. 491. Grr. II. 3. 70. HIRT, Hb.² 477 etc.], sőt miután a tempus-tövek valóságos temporális jelentést vettek föl, akkor is velejében csak az indicativusok állottak a relativ idő megkülömböztetésének szolgálatába, a többi modusok nem [BRUGMANN, Grr. II. 3. 70—71 etc.]. A tempusoknak eredeti 'zeitlos' jellege a legszebb összhangban van a verbális flexio nominális eredetének föltevésével.

A szám- és személy-külömbiségek megjelölésére való pers. suffixumok csak lassú fejlődés útján juthattak functiójukhoz [cf. Nyt. IV. 34—36]. Hogyan volna különben érthető pl. az a feltűnő jelenség, hogy a gót *haitanda* etc. 1., 2. és 3. plur. med. functiójú? Hogy ez a világosan 3. pluralisként karakterizált typus a 3. és 1. sg. functiójú *haitada* analogiájára jutott volna 1. plur. functiójához, az még valahogyan csak érthető volna, de hogyan jutott a *haitanda* typus a 2. plur. functióhoz? Nem nyomul-e itt teljes evidentiával előtérbe az a gondolat, hogy a 2. plur. med. az idg. alapnyelvben sem volt még világosan karakterizálva vagy — a mint HIRT [IF. XVII. 71] véli — talán még nem is létezett? De feltéve, hogy itt és egyebütt csak különnyelvi volna az adaptálódás, mit kezdünk olyan alakokkal, mint az idg. alapnyelvi **uidé*, a mely az óindben 2. plur. (: perf. *vidá*), a görögben 2. sg. (: aor. *ἰδέ*) s a mely ugyanolyan prótoidg. alapalakra utal, mint az idg. 3. sg. **uoidé* (: ói. *véda*, gör. *οἶδε* etc.)? Az idg. 2. pl. act. **bhérete* és a 3. sg. med. **bhéreto* szintén csak qualitativ, a 1. plur. act. **uidmé* (: ói. *vidmá* etc.) és a 1. sg. act.

**uidóm* (: ói. *d-vidam* etc.) csak quantitativ ablautot tüntetnek föl s így eredetileg azonos alakok. Oly esetekben, mint idg. præs. és perf. 1. és 3. sg. **dēdai* (: ói. *dadē* etc.) még csak ablautkülömbőség sincs. Az idg. 3. plur. act. **bhēront* szemmel láthatólag és elismerten nem egyéb, mint a **bhēront-* participiális tő, a mely mint ilyen személy és szám tekintetében természetesen indifferens volt.

A temporális és részben modális különbségek kifejezésére szolgáló 'primarius' és 'secundarius' suffixumok megkülönböztetése a kétségkívül secundär ói. állapot alapján van felvéve [cf. HIRT, IF. XVII. 72. Hb.² 483] s az idg. alapnyelvben kétségkívül nem volt egészen végrehajtvá. Úgy szólván biztosra lehet venni, hogy az alapnyelvben csupán az *ai/i-* végű pers. suffixumok voltak primariusok [HIRT, IF. XVII. 74]. Alapnyelvi különbség a két rendbeli suffixumok között tényleg csak a præsens singulárisában és 3. plurálisában mutatható ki biztosan, a többi személyekben nem; a perfectum mediumában *-ai* oly kiterjedésben lép föl, mint a præsensben, de activumában a megfelelő *i-* alakok csaknem egészen hiányoznak; a conjunctivusban prim. és sec. végzetek egyaránt föllépnek. Már ebből a rendszertelen elosztódásból is kitűnik, hogy bármi volt is a prim. és sec. suffixumok megkülönböztetésének idg. ratiója [l. pl. HIRT, Hb.² 485 etc.], az *ai/i-* végű suffixumoknak jól meghatározott functiójuk még az alapnyelvben sem volt s szó sem lehet róla, hogy e suffixumok 'durch sich selbst' a jelen időre utaltak volna -- a mint ezt BRUGMANN habozva fölteszi [KVG. 491—492. Grr. II. 3.² 73] — s még sokkal kevésbé lehet arról, hogy *-ai i* elemük egy a tér- és időbeli jelen kifejezésére szolgáló önálló partikula lett volna, a hogyan ezt THURNEYSEN [KZ. XXVII. 173 et seqq.] nyomán HIRT is vallja [IF. XVII. 72, 74. Hb.² 485 etc.]. Ez utóbbi föltevés szerint a sec. suffixumok volnának az eredetibbek. Ámde nem lehet kétséges, hogy az *i-* végű prim. alakok között legalább is a **bhēreti* 3. sg. típus okvetetlenül nominális *ti-* tő volt [cf. WACKERNAGEL, Ber. 11. LIEBS, WZ. XLIII. 169—270. FEIST, Kultur etc. der Idg. 59 stb.], a miből — mellékesen megjegyezve — érthető, hogyan lehet az idg. ἐλατ-πεπλος típusú compositumokban egyrészt 3. sg. verbum finitumot [JACOBI, Comp. u. Nebensatz.

64] s másrészt infinitivusi képzést [WACKERNAGEL, Ai. Gr. II. 320. BRUGMANN, Grr. II. 1.² 64 etc.] keresni. Ha pedig a 3. sg. -ti-suffixum -i eleme nominális eredetű, mért volna a többi i- végű prim. suffixumok -i eleme partikula? Mivel pedig az act. i- végű és a med. ai- végű alakok elismerten ablautban vannak egymással [l. főlebb, p. 121], ebből következik, hogy az -ai elem sem lehet partikula. Az ói. 1. sg. med. *bhāvē* < **bhéyai* alakról maga HIRT is azt állítja, hogy az -ai elem itt nem a med. præs. alakok characteristicuma, hanem kész nominális forma [IF. XVII. 82] — azzal az indokolással, hogy az -ai elem előfordul az imperfectumban (: ói. *á-bhavē*) s azonkívül a perfectumban (: ói. *dadē*) etc. De akkor minden methodologiai kigúnyolása volna a többi ai- végű suffixumok -ai elemét a 1. sg. -ai suffixumától elszakítani s benne partikulát látni. Nem csupán **bheyai* kész nominális forma, hanem valamennyi ai- végű prim. alak, v. ö. 2. sg. **bhéresai* (: ói. *bhārasē*) : inf. **bhéresai* (: ói. *bhārasē*), 3. sg. **mrūtai* (: av. *mrūite*) : inf. **mrūtai* (: av. *mrūite*), 3. plur. **bhérontai* (: ói. *bhārantē*) : dat. sg. **bhérontai* (cf. ói. *bhāratē*). — Akárhonnan nézzük is a dolgot, az ai i elem semmi esetre sem lehet partikula, hanem a nominális tö- és a casusképzés sphærájából indult ki.

A felsorolt általános irányelvek dominálják a részleteket, a melyekre ezennel áttérek.

(Folytatjuk.)

SCHMIDT JÓZSEF.

Horger Antal: A nyelvtudomány alapelvei. Budapest 1914.

Ezt a könyvét a szerző a nagy közönségnek szánta, «első sorban főiskolai hallgatók számára» írta, de föladatát olyan ügyesen és szépen oldotta meg, gyakran nagyon bonyolult kérdéseket is olyan világosan fejteget, hogy műve még vérbeli nyelvészek figyelmébe is ajánlható — örömmel és okulással fogják olvasni. A. O.

ÓPOROSZ: *din, dins*: ÓIRÁNI: *dim, dīs*.

Nézzük az óporosz pronoment mondattani functiójában. Megállapítható, hogy az accus. alakja csak visszamutató értelmű, tehát csak már említett szóra vonatkozhatik, s hogy csak személynevekre mutat vissza. Pl. 7. 19. *) *nusen rickis Jesus Christus anſtan nactin kadan proweladin* 'unser Herr Jesus Christus in der Nacht do er verraten wardt'. 59. 15. *kāigi ſteſmu rikijan kai Sara Abraham poklūfmai bhe bebillē din rikijs* 'wie Sara Abraham gehorsam war u. nannte ihn Herr'. 7. 15. *mukinaity wiſſans poganans bha crixtity dins en emmen thawas* 'lehret alle Heyden u. teüffet sie jm namen des vaters'. 69. 34. *bhe tans poglabūdins* 'u. er hertzete sie' (scil. die kindlein). 63. 26. *ſtwi wirſti dien wijrinan billiuns ſteffe paggan* 'man wird sie Mennin heissen darumb'. — 57. 2. *turriti dins ſte mijs* 'habet sie desto lieber' (scil. die lehrer). 63. 22. *bhe deiws rikijs kū-a ainan gennan . . . bhe weddēdin prēiſtan* 'u. Gott der Herr bawet ein Weib . . . u. bracht sie zu ihm'. V. ö. még: 13. 14. 13. 21. — Azonkívül: 71. 26. *polaipinnons kāidi tennans prēidin perpīdai* 'u. hat befohlen, man soll sie zu ihm bringen' (scil. die Kindlein). 67. 7. *bhe Deiws ſignai tennans bhe billāts prēidins* 'u. gott segnet sie u. sprach zu jnen'. — 69. 34. *bhe laſinna rānkan rodins* 'u. leget die hende auff sie' (sc. die kindlein). — 57. 9. *erains bouſei poklujman ſteiſei aucktimmiſkan quoi warein kirja din turri* 'jedermann sey unterthan der obrigkeit, die gewalt ober ihn hat'. 77. 14. *bhe ſtallēti pērdin en ſchijman ackewiſſtin krixtiāniſkan aſtin* 'u. vertretenet . . . jn in dieser öffentlichen Chriſtlichen Handlung'.

*) A számok: TRAUTMANN: Altpreuss. Sprachdenkmäler. Göttingen. 1910. cz. könyv lapjaira vonatkoznak.

Az óiráni pronomén is vonatkozhatik személynevekre, pl.: Y. 9. 1. *ā haomō upāit zaraθuštrēm . . . ā dim pərəsat zaraθuštrō* 'H. trat an Z. heran . . . an ihm richtete Z. die frage' (v. ö. BARTHOLOMÆ: Airan. Wb. s. v. *day-*. p. 684), de gyakran dolognévre mutat vissza: avesta: Yt. 10. 21. *yačēit tanūm apayeiti* (scil. *arštis*) *ačēit dim nōit rāšayente* 'auch wenn sie [die lanze] den leib erreicht, so schaffen sie ihm (damit) keinen schaden'. — óperzsa: Dar. 4. 38. *dahyāva īmā tyā hamidriyā abava drauga diš hamidriyā akunauš* 'diese länder wurden abtrünnig, die lüge hat sie abtrünnig gemacht'. Az óiráni névmás — az óporosztól eltérőleg — nemcsak visszamutató, hanem előre mutató is lehet, pl. Yt. 8. 22. *ā dīm bavaiti aiwivanyā daevo yō apaošō tištrīm* 'er besiegt ihn, er der D. A. (ihn) den glanzvollen T.'

dim, *dīš* az óirániban — mondhatni — kivétel nélkül enclitikus. Óperzsa: Dar. 6. 4. *patikaram dīdiy tyaiy manā gāθum baraⁿtiy avaθā xsnās[āhidiš]* 'look at the picture of those who are bearing my throne, thus thou wilt know them' esetben vagy helytelen pótlással van dolgunk (WACKERNAGEL: Idg. F. I. 405), vagy pedig a főmondat igéjének hangsúlytalan helyzete veendő tekintetbe (BARTHOLOMÆ: i. m. p. 687).*) Hogy vagyunk az óporosszal? TRAUTMANN (i. m. 321. l.) szerint *din* »immer enklitisch«. Ide tartoznak tehát kétségkívül ama fönt említett esetek, a mikor *din(s)* az igéhez csatlakozik enclitikusan, 7. 19, 59. 15, 7. 15, 69. 34, 57. 2, 63. 24, 13. 21, nemkülömben ama példák, a melyeknél e névmás valamely præpositióhoz járul; ilyenkor a præpositió hangsúlyos, s ez a vocalis hosszú quantitasát vonja maga után (TRAUTMANN i. m. 199. l.): *prēidin* 71. 26, *prēidins* 67. 7, *pērdin* 77. 14; a hosszú vocalis az írásban nincs megjelölve: *nodins* 69. 34; kétszótagú præpositió: *kirjti din* 57. 9. Ide sorolandó *-di* 'man' plur. nom. is; *α*) igenél: 43. 22. *kawīdāns grikans turedi Grikaut* 'welche fünde sol man denn beichten'? — 43. 23. *pirj'dau deiwan turridi wiřjāns grīkans jien f'kellānts dātun/i* 'für gott sol man aller fünden sich

*) Nem tudnám pontosan megokolni, miért ne legyen enclitikus óperzsa: *diš* Dar. 4. 34, 35, 36. (Így: TOLMANN: Cuneiform supplement to the author's Ancient Persian Lexicon and Texts. New-York. 1910. 29. l.)

fehuldig geben'. — 3) conjunctio után, ilyenkor a conjunctio vocalisa hosszu: 71. 26. *bhe polaipinnons kāidi tennans preīdin perpīdai* 'u. befohlen, man sol sie zu ihm bringen'. — 43. 17. *kāidi ſtan etwerpjennin pogāunai* 'das man die Absolution empfahe'. — 43. 17. *kāidi ſtans grikans poſinna* 'das man die fünde bekenne'. Nyilván nem eléggé méltányolt TRAUTMANN azonban több olyan esetet, a hol a mi névmásunk — ha csak minden jel nem csal — nem volt enclitikus. Ide tartozik: 57. 27. *tīt paſkulē as teinu kai dei pirjdan wiſſan powiſſtin en pirmannin jegge madlan* 'so ermane ich nun das man für allen dingen zuerst thue bitte'. A conjunctio és a névmás nincsenek is egy szóba írva, a conjunctio vocalisa azonkívül az írásban rövid. Nemkülömben nem enclitikus az accus. akkor sem, ha *-di* 'man' enclitikusan közvetlenül az accus. előtt valamely igéhez járul, ilyenkor *din* helyett egy teljesebb alak *dien* tűnik fel: 63. 26. *stwi wīrſti dien wiſrinan billūns ſteffe paggan* 'man wird sie mennin heissen darumb', ugyancsak ide való: 13. 14. *bhāe Crixidi diens en emmen thawas* 'u. teüffet sie jm namen des vaters'.

Mig tehát az óiráni névmás mindig enclitikus, addig az óporoszbán az ellenkezőjét is látjuk akkor, ha *di* és *din* egymás mellett állanak. Hogy *dien*: *din* mellett *schien* 'diesen' analogiájára keletkezett, az valószínű, de viszont aligha vagyunk ama helyzetben, hogy megmondhatnók, hogy *di*, *dei* plur. nom. hogyan jutott 'man' jelentéséhez? Mert biztosan nem tudjuk megállapítani, vajjon *-di*-e az eredetibb (v. ö. avesta: *dī* pl. acc. neutr.?), s akkor *dei* (< **dīai*) talán *stai*, vagy más mutató névmás analogiájára keletkezett, vagy pedig *dien diens* mellett előbb *dei* keletkezett, a mely hangsúlytalan helyzetben *-di* alakká gyöngült. Annyi azonban valószínűnek látszik, hogy mindkét folyamat csak a porosz nyelv külön életében ment végbe.

Mit lehet gondolni a plur. acc. ópor. *dins*, óiráni: *dīs* alak eredetéről? Az avestában vannak esetek, a hol *dim* használatos, numerus és genus-ra való tekintet nélkül. V. 17. 7. *srwābya maſem awa'kanōiš paiti dim ābarōiš* 'für die nägel sollst du eine grube graben, du sollst sie hinbringen'. Ezek hatása alatt BARTHOLOMÆ (i. m. 684. l.) azt teszi fel, hogy az óirániban eredetileg csak *dim* fordult elő, mely valamennyi szá-

mot és nemet képviselte, *dīś* pedig csak analogikus képződmény (v. ö. av. *hiš*). Bár én e nevezett tudóssal szemben a legkiválóbb tisztelettel viseltetem, vagyok oly bátor felemlíteni, hogy az avestában más pronomináknál is előfordul ama eset, hogy a congruentia nem teljes, s hogy a singularis jelenik meg ott, a hol dualist. vagy pluralist várnánk. Így *a-* pronomennél: a sing. neutr. jelenik meg néha a várható dualis helyett: Y. 29. 10. *yūzēm... aogō dātā... xšaθrāmčā... azēmčēt ahyā... θwam mēphē... vaēdam* 'íhr verleiht für sie die Kraft... jene herrschgewalt... auch ich habe erkannt, dass du... das zu erwirken magst'. — V. 14. 17. *duye navaiti astantm... dāitīm ahmāicēt haraθrām kərənuyāt* '2 × 90 lagerstätten;... die gehörige pflege soll er dafür schaffen'. Ez utóbbi esetben a pluralis lenne helyénvaló, de *ahmāi* singularis. Ily «incongruens» módon jelenik meg továbbá ugyanezen névmás fem. singularisa is: Nir. 54. *yā tanupərəθahe aparaoθəmnahe *ajagaurva *aya ratufriš*.

Ily esetek láttára talán nem lehetetlen, hogy *dīś* mégis ősi alak, s hogy e mellett azonban *dim* dualis v. pluralis értelemben is fordult elő. Akkor ópor. *dins*: óírani *dīs* tehát kifogástalanul régi eredetű egyezés, a mit támogat ama körülmény, hogy az óporosz névmás syntaxisa rendkívül régies benyomást gyakorol ránk, mivel *din(s)* csak személynevekre mutat vissza. Ópor. *dien, diens, dei, di* egyrészt, óírani *dī, dīt* másrészt pedig az illető nyelvek külön életében is keletkezhettek.

Egészen elfogadhatatlan számomra CALAND (KZ. 42. 171) nézete, mert ópor. *din*: óír. *dim* széjjelszakításával újabb nehézségeket támaszt az óporoszban, s ama körülmény, hogy a Rgvedában *ād im* fordul elő, még nem elég ok arra, hogy av. *ā dim* is **ād im* gyanánt tekintendő. Végül nagyon valószínűtlen az, a mit CALAND óperzsa: *dīs* eredetéről mond.

Rövid idővel fönnebbi, hasonló tárgyú cikkem beküldése után kaptam kézhez a *Mem. Soc. Ling.* utolsó (XIX. 1.) füzetét, melyben (53—55. l.) MEILLET értekezik az említett névmás eredetéről. Minthogy MEILLET, fönnebbi soraimmal ellentétben, épen CALAND nézetét pártolja, a melyet én számomra elfogadhatatlannak jeleztem, legyen szabad MEILLET soraira röviden

reflektálnom. CALAND az ilyen Rgveda helyek példájára, mint VIII. 77. 2. *ād īm śavasy ābravīt*, az Avestában gyakran előforduló *ā dim* kifejezést *ād īm* szavakra akarja felbontani, *ād īm*-nek egy szóvá való összeolvadása pedig főleg a mondat elején következhetett be, egyrészt azért, mivel *īm*, mint enklitikus szó a mondat második helyén állott, másrészt pedig, mivel *ā dīm* a szövegek tanúsága szerint gyakran fordul elő a mondat élén; az egész folyamathoz v. ö. gör. *ὀποιαττα = ὀποια ττα*. CALAND szerint az ópor. és óiráni pronomen etymologialilag nem is tartoznék össze (KZ. 42. 171). MEILLET (i. h.) különösen az óperzsa és óporosz állapotokat veszi szemügyre és ezek alapján látja igazoltnak CALAND ama álláspontját, mely szerint óiráni: *ādīm* = *ād īm*, ugyanezen elemzést M. szerint az óporosz is megengedi, úgyhogy e két névmás összetartozását nem is kell kétségbe vonni.

Tény az, hogy az óperzsa feliratokon *dīš* egynehányszor oly helyzetben fordul elő, hogy eleve nem látszana lehetetlennek azt hinni, hogy e névmás kezdő *d*-je eredetileg az előtte levő szó alkotórésze volt, pl. BEH. IV. 73. 78. *naidīš* (v. ö. ved. *nēd*, av. *nōit*), Nr. a. 21. *avadiš* (*ava*, neutr. nom. sing. pronomin., v. ö. ói. *tad*, lat. *istud*). Az esetek többségében ez a lehetőség azonban nem forog fenn, s ezért nem hiszem, hogy a fönnebbi, kisebbségben levő esetek a többségre oly nagy hatással lettek volna, v. ö. BEH. IV. 34. *drauga dīš*, BEH. IV. 35. *parāva dīš*, BEH. IV. 36. *avaθā dīš*, BEH. I. 65. *tyādiš*, BEH. IV. 74. *paribarāhidiš*, BEH. IV. 77. *vikanāh[i]dīš*, BEH. V. 17. *avaθādiš*. Eme feltevést támogatja BEH. III. 52. *avada šīš*, a hol M. teoriája értelmében **avada dīš*-t várnók, mert hiszen *avada* < **avadad*. Igaz az, hogy *dīš* és *šīš* az óperzsában synonym szavak, de hogy a nyelv ily esetben, különösen pronominális téren, egyszerűsítés kedvéért az egyik szót feladta volna, az M. kijelentése ellenére sem felel meg a tényeknek, mert a görögben Homerosnál *μιν*, *νιν* és *ἐ* fordulnak elő, mint synonym szavak, óperzs. *dīš* és *šīš* között a hasonlóság nem nagyobb, mint *μιν* és *νιν* között. Ha MEILLET-CALAND a helyzet urai akarnak maradni, akkor tehát kénytelenek feltenni, hogy *dīš* bizonyos feltételek mellett, «hamis» szóelemzés következtében keletkezett szó, a mikor t. i. egy dentalisra végződő szóra **īš* pro-

nomen következett, ez az ily módon keletkezett *diš* azután nagyobb elterjedésnek is örvendett, és analogia útján más helyzetben is kezdett fellépni, viszont *šiš* sem volt elzárva ama lehetőségtől, hogy dentalisra végződő szavak után is feltűnhessen. Látjuk, a folyamat meglehetősen bonyolult, s *diš*-nek ily módon való keletkeztetését az óporosz viszonyok határozottan nem ajánlják.

Az óporoszbán *din*, *dins* egynehányszor szintén olyan helyzetben fordul elő, a hol előtte egyessz. 3. szem. ige áll, mely igealak végén valamikor **-t* személyrag állott (l. a példákat fenti cikkemben), *poglabūdīm* tehát = **poglabūd-im*. M. szerint ez tehát jó példa lenne arra nézve, hogy szóvégi dentalisnak sandhi-sorsát ellenőrizhessük. De honnan tudhatja azt bárki, hogy ez a **-t* személyrag még az óporosz nyelv külön életében is előfordult; igaz, hogy a dentalisok a baltoszláv periodus után tűntek csak el a szó végéről (VONDRÁK: Vgl. slav. Gr. I. 384. ENDZELIN: Slavjano-baltijskije etjudy 28. l.), de az a tény, hogy a baltiban sehol sem mutathatók ki, mégis csak arra enged következtetni, hogy már az ősbaltiban estek a pusztulás áldozatául. Másrészt honnan tudja, vagy tudhatja azt M., hogy az ilyen **poglabūd-im*-féle feltételezett alakokban a személyragnak, az eredeti **-t*-nek **d*-vé kellett fejlődni? A feltevés ellenőrizhetetlen, és anachronistikus.

Kilátástalanabbá válik a helyzet különösen akkor, ha azt kérdezzük, hogy praepositiók után, mint *prēi din* hogyan léphetett fel *dim*, a M. szerint várható **im* helyett? «Il fallait une une consonne pour éviter l'hiatus», mondja M. (i. h.). Persze akkor várjuk annak a bebizonyítását, hogy **im* eredetileg csak igék után fordult elő, s hogy csak egy későbbi kor juttatta e névmást praepositiók mögé is, vagy máskülömben miért választották épen a *-d*-t a hiatus eltüntetésére? Ha a hiatust akarták volna épen eltüntetni, ehhez jobb alkalom és lehetőség is kínálkozott, mert hiszen vannak az óporoszbán más névmások, amelyek anaphorikus értelemmel is bírnak, *stas*, *tans*, bizvást azokat használták volna. Hogy *din*, *dins* alakokat használták, az ezeket csak mint ősi örökséget konszolidálhatja. Egyébiránt pedig nem tudunk más olyan esetről, a hol az óporoszbán hiatuseltüntetéssel lenne dolgunk.

Minthogy tehát az óperzsa: *avāladis*, és az óporosz folya-

matoknak MEILLET-CALAND szerinti magyarázata, ellenőrizhetetlen etymologiai magyarázatokat igényel, s minden erőltetettségnél sincsen hijjával, a nevezett ópor. és óiráni pronomen, annak eredetét nem gondolom e theóriával megmagyarázhatónak. Nem látszik azonban kizártnak, hogy ópor. *din, dins*, és óiráni: *dim, dīš* a gör. $\mu\nu$ és $\nu\nu$ -nel fűggnék össze, hogy $\nu\nu$ az eredeti alak (ehhez: BRUGMANN: Grundr. 2.² 2. 391. l.), a melyből $\mu\nu$ ú. n. dissimilatio útján keletkezhetett, erre látszik utalni egyező syntaxisuk (v. ö. BRUGMANN-THUMB: Griech. Gram. München. 1913.⁴ 498. l.). S ilyen dissimilatiós folyamatnak eredménye talán az óiráni: *dim* és az óporosz: *din* (< *nim). Syntaxisuk között egyező vonás, hogy a gör. $\nu\nu$, $\mu\nu$ is anaphorikus, hogy numerusban közömbös (v. ö. fönti cikkemben az avestát), s hogy szintén igen régies színezetű maradványként tűnik fel a görögségben épűgy, mint az óirániban és óporoszban. Av. *dī* és ópor. *dei* e magyarázatot nem dönthetik meg, mert valószínűleg csak az egyes nyelvek külön életében láttak napvilágot. Ama magyarázat, mely szerint e névmások gör. $\delta\acute{\iota}$, $\delta\grave{\epsilon}$, lat. *dōnec, dēnique* stb. szavakkal hozhatók összefűggésbe, ha nem tévedek, csupán azon alapul, hogy valamennyiökben *d-* is előfordul, de a syntaxis a rövidebbet hűzza.

Berlin.

BENIGNY GYULA.

I. Sundwall: Die einheimischen namen der Lykier, nebst einem verzeichniss der kleinasiatischen namen. (Klio. XI. beiheft.) Leipzig. Dieterich. 1913. 309 l. Ára 14 M.

E. MEYER (Geschichte des alterthums I.² 2. 626, l., most I.³ 2. 687. l.) utalt arra, mily fontos feladat Kis-Ázsia történelme szempontjából a kisázsiai neveknek rendszeres összegűjtése. Szerzőnk a *lyk* neveket gyűjtötte össze, először adja azokat, a melyek a *lyk* nyelvű feliratokon találhatók (3—30. l.), majd pedig azokat, melyek a görög auctoroknál olvashatók (42—254. l.). Nyelvi szempontból is osztályozza őket, összeállítja a nevek declinációját, a suffixumok funkcióját. Az utolsó fejezet a kisázsiai nevek egyes sájságairól szól. Érdekes, hogy, habár a lykiaiaknál Herodotus (I. 173.) szerint matriarchatus járta, ennek a névrendszerben (legalább az eddig ismeretes anyagban) nyoma nincs. Tekintettel arra, hogy a bécsi tudom. akadémia monumentális kiadványa: *Tituli Asiae Minoris* még messze van a befejezéstől, e téren még sok szép és fontos új adatot várhatunk.

Berlin.

BENIGNY GYULA.

ISMERTETÉSEK.

Magyar Etymologiai Szótár, II. f. Aszó—Bécs.

Megjelent még a nyár elején a nagy munkának II. füzeté is. Berendezése, szelleme nem változott, nincs ok rá, hogy újra jellemezzem, az is természetes, hogy most már csak azokat a cikkeket olvastam el, a melyek közelebbről érdekelnek, tehát csak azokra teszek egy pár megjegyzést.

Kezdem az érdekes *asztal* cikkben, azon az *asztal* szón, a melyről MELICH is én is egész kis tanulmányt irtunk annak idején. A cikk erről röviden tájékoztatja az olvasót, első sorban M. álláspontjáról, de itt is mint e füzet több helyén mintha észrevennők, hogy a sok felesleges cikkecske, a melyektől ez a füzet is csak úgy hemzseg*) és a melyeket erő- és időkimélés szempontjából talán mégis jobb lett volna egyszerűen elhagyni, sok drága időt és jó erőt elvont volna fontos dolgok alapos és higgadt megvizsgálásától. Csakis így érthetem, hogy MELICH nem ért rá egy helyet újra megnézni, a melyet idéz, mert ha ráért volna, igen furcsa dologra bukkant volna és az idézetet — szó nélkül elhagyta volna. «A *stolz* 'mensa' jelentése, mondja, aligha volt meg régebben a szerbben is; ma is vannak olyan vegyes, szerb-horvát lakosságú községek, a melyekben a *mensa*-t csak a katolikus horvátok hívják *stôl*-nak (míg a szerbek más szót használnak; vö. Arch. XXXIII, 359)». Hát igaz, hogy az idézett helyen arról van szó, hogy a katolikus meg a régi gör. keleti szerb (most egyesült róm. katolikus) lakosság nyelve közt különbség észlelhető («Der Unterschied zwischen den Katholiken und den Unierten kommt deutlich auch im Wortschatz zum Ausdruck»), igaz az is, hogy az asztalt csak a katolikusok hívják régi szláv szóval *stôl*-nak, míg az egyesültek annak jelölésére idegen szót használnak («für Tisch *stôl* — U. *miza*»), de hát M. nem vette észre, a mi

*) Vö. *aufdåg, avalkodik. áveszál, két babajki, babarus, babbogtat, habicdl, bábittu, babog, babók, bacag, bacsiszta, bacsok, badár* «[egy adat Karczagról, Nyr. XXVI, 333] 'virág'. Gyermeknyelvi szó» stb. stb.

nyomban azután következnek: «für Tischtuch K. rūb — U. stōnak»?!. azaz hogy a katolikusok az abroszt, az asztalterítőt rūb-nak hívják, a régi szerbek pedig egy stōl—stō-ból származó stōnak szóval!!

Még jobban megboszulta magát a sietség a baraczk czikkben. M. a szláv alakok fősorolása után így folytatja: «A régi magyar alak, a mennyire Árpád-kori adatok híján megítélhetjük *baraszok < *braszk < *braszki volt, s így forrása vagy a 3. alatt fölemlített szerb braskva (ill. brasky), vagy a 4. alatt említett bolg. praska ~ *prasky, illetőleg (a mennyiben vannak bolg. nyelvjárások, a melyeket a szókezdő pr- > br- változás jellemmez, l. MIL. OB. 156) egy feltehető bolg. *braskva ~ *brasky lehetett». Azt, a mit ebben a mondatban csak a legnagyobb sietség mellett lehet megérteni és a mi igazán csak pillanatnyi figyelmetlenség szüleménye lehet, azt M. már négy évvel ezelőtt hasonló módon fogalmazta: «Minthogy vannak bolgár nyelvjárások, a hol szókezdő pr- > br- lesz (vö. MILETIČ, Ostbulg. 156)» l. MNy. 6:60. Tehát vannak bolgár nyelvjárások, a melyekben szókezdő pr- br-vé lett és ezt ki lehet olvasni MILETIČ *Das Ostbulgarische* című nagy művének idézett helyéből. Arról nem akarok szólni, hogy MIL. ezen a helyen nem «nyelvjárások»-ról szól, hanem csakis egy nyelvjárásról, voltaképp csakis egyetlen egy község nyelvéről, a mely több rajt bocsátott ki Bulgária különböző vidékeire, hisz kár ezt részletesen kimutatni, mikor ez az egy nyelvjárás sem tud semmit sem arról a róla állított változásról, és MILETIČ szavai semmi jogot sem adnak nekünk arra, hogy föltegyük, hogy a bolgár praskva akár itt akár más bolgár nyelvjárásban braská-vá válhatott volna egy különben is észlelhető pr- > br- hangfejlődés következtében. Sőt ellenkezőleg, azzal, a mit MIL. ezen a helyen mond, épen fényesen bizonyítja, hogy ebben a nyelvjárásban a szókezdő pr-csakúgy mint minden más bolgár nyelvjárásban változatlanul megmarad! De nézzük már MIL. szavait, a melyeket MELICH annyira félreértett. Nála azt olvassuk:

br für pr und šnel für šlen: brěšnel (= prěšlen): prinesät brěšnele, tūrēt mu kōnēc da prědē.

Hát nem tagadom, hogy MIL. kicsit ügyetlenül mondja itt el, hogy a «guzsaly» neve egy bolgár községben nem prešlen, hanem brešnel, de hogy álmában sem gondolhatott egy pr- > br-féle ezt a nyelvjárást «jellemző» hangfejlődésre, az a napnál is világosabb, hisz nyomban rá a következő mondatot idézi, a melyet ebben a községben följegyzett: prinesät brěšnele, tūrēt mu kōnēc da prědē, és ezzel félreérthetetlenül megmondja, hogy csak a képzésénél fogva már homályos prešlen szó ferdült el, nyilván egy másik vele összeesengő, de egészen más jelentésű

szóval való keveredés következtében, de egyébiránt megmaradt minden szókezdő *pr-*, megmaradt p. o. a fonást jelentő ige sok-sok ragozott alakjában («*prědè*» = fon), megmaradt a számtalan *pri-* igekötővel kezdődő szóban («*prinesäť*» = odahozzáki).*) De bátran mondhatjuk, hogy a *prěslenъ* «guzsaly» szót kivéve minden *prě-*vel kezdődő szóban is, pedig ezek száma is légió, mert úgy-e, ha nem csak a *prěslenъ* szóban változott volna meg a *prě-* *brě-*vé, hanem minden hasonló szóban, MIL. csak nem találta volna föl a tudós világnak ezt a MELICH szerint e nyelvjárásra «jellemző» hangjelenséget így: «*br für pr und šnel für šlen: brěšnel* (= *prěšlenъ*)», különösen mikor maga előbb határozottan azt mondta, hogy a *prě-* igezőnek ebben a nyelvjárásban állandóan *-prъ* felel meg! l. 154. l.

Hogy a szerzők közt a munka mikép oszlott meg, azt csak nagyjában lehet megállapítani. Egyes cikkeken mintha meglátszanék mind a kettőnek a keze nyoma, ámbár természetesen tartom, hogy a munka javát külön-külön végezték a maguk területén és csak azután simított itt-ott a másik a kész cikkeken. Egy fontos cikkben fájdalom elmaradt az ellenőrzés, a kiegészítés; mintha MELICH el sem olvasta volna a *basa* szóról írt cikket, pedig ehhez szlávista létére hozzá kellett volna szólnia és a nagyon is egyoldalú fejtegetést helyre kellett volna igazítania. Gombocz, mert ez a cikk csakis ő tőle származtatik, a szót az előfordulását föltűntető adatok közlése után így magyarázza: «A magyar *basa* szóban voltakép két oszmanli szó keveredett össze 1. *paša* (következik egy hosszú idézet Barb. de Meynier szótárából); — 2. o s z m. *baš* 'der anführer, der chef', pl. *bin bašy* 'der major'; *su bašy* 'der heerführer'. Ez a *baš* szó van a magyar *bulyok basa*, *cser-basa*, *oda-basa*, *Szu-basa* kifejezésekben». Ennyi az egész, egyetlen egy hivatkozás sem másnak véleményére, pedig rendesen ugyancsak nem fukarkodnak a szerzők még az egész értéktelen magyarázatok részletes lajstromozásával sem. Pedig itt nagyon is komolyan mérlegelendő véleményt említhettek volna, Szarvasét, a ki azt tartja, hogy a *basa* szót — a szerbektől kaptuk, l. Nyr. 14 : 1. Kezdjük a 2. pont alatt említett *baš* szóval, a melyről G. elmondhatta volna azt is, hogy eredetileg «fejet» jelent, hogy tehát p. o. az idézett *bin bašy* 'der major' azt jelenti eredet szerint, hogy «ezernek (ezer katonának) a feje», hogy a *su bašy* 'der heerführer' eredetileg azt jelenti, hogy, no mit is jelentett? — hát bizony azt nem tudjuk, azért jobb is lett volna ennél világosabb példára

*) WEIGAND kis zsebszótárában 244, mond két-száz-negyven-négyszoportban találunk *pri-*vel kezdődő szót — származékaival együtt! Közük egy sűrűn használt praepositiót is (*pri*)!

hivatkozni. No de ez még hagyján, de most jönnek a magyar példák, a melyekben ez a török *bašy* tükröződik, élükön maga a — koronatanú, a *bulyok-basa*, a mely kézzel-lábbal tiltakozik az ellen, hogy közvetlenül az oszmanliból magyarázzák. Mert hogy is lehetett volna *bölük bašy*-ból a m.-ban *bulyokbasa*?! Már a szerb nyelvben igen, a melyben ő és ü nincs és annak csakis o és u felelhet meg, ott a *bölük*-ből ilyesmi lehetett volna és tényleg lett is, hisz találunk ott is a magyarhoz nagyon hasonló *bulukbaša* (*bulugbaša*, *bulubaša*)-t, belőle származó *bulukbaštro* (mintegy «*bulyokbasaság*») szót is, de még magát a *buluk*-ot. A m. *bulyokbasa* nem is lehet más, mint a szerb szónak átvétele, hiszen a magyarban a török *bölük* csakis olyanféle alakot ölthetett volna, mint tegyük az albánban, a hol neki *bülük* felel meg. A többi összetételről már nem lehet olyan csattanósan bebizonyítani, hogy a szerbből valók, de föltűnő, hogy a magyarban a kétségtelenül szerb forrásból származó *bulyokbasá*-n kívül még csak *cserbasa*-, *odabasa*- és *szubasá*-t találunk, ezekre is csak egy-egy adatot, legföljebb kettőt, a horvát szerb szótár ellenben csak úgy hemzseg az ilyen basáktól: Az IVEKOVIC-BROZ-féle szótár csak úgy találomra ad belőlük egy kis mutatványt: *bazergjambaša*, *buljubaša*, *čosabaša*, *elči-baša*, *delibaša*, *dolibaša*, *gjidi-baša*, *harambaša*, *mekterbaša*, *terzibasa*. Már ez is elég tekintélyes sor, pedig kihagytam azokat az összetételeket, a melyek már a horvát-szerb nyelvben keletkeztek (*čobanbaša*, *djever-baša*, *knezbasa*, *kozbaša*, *oberbaša*, *vajvodbaša*), azonkívül a szerző nyilván nem is akart kimerítő lajstromot összeállítani, hisz még a gyakori *bimbaša* sincs fölvéve. Ezt a *bimbaša*-t, a mely a G.-től említett és fönt elemzett t. *bin bašy*-nak felel meg, a horvát akadémia nagy szótára hat helyről idézi, azonkívül négy belőle származó szót is említ. Megvan a magyar forrásokból ismeretes *olabaša* is meg a *subaša* is, de megvan, a mi mind ennél fontosabb, az önálló *bāša* is (első adat 1493 *baša Rumanije i Vrhbosanā*), és erről a *baša*-ról már igazán áll, a mit G. a magyar *basá* ról állít, hogy benne «voltaképen két oszmanli szó keveredett össze», mert hisz a török nyelvben **baša* szó nincs, a melyből a szerbszó lehetett volna, a személyragos *bašy* «feje» szónak pedig nem *baša*, hanem — **bašija* felelne meg (vö. t. *haramy* > szb. *haramija*, *kujumadžy* > *kujundžija* stb. stb. és a bolgárban a még részben megmaradt *bimbašija*-féle alakokat!). Mind ezeket a czikk megírása előtt gondosan latba kellett volna vetni, de ha ezt elmulasztotta az egyik, a revidciónál okvetetlenül jóvá kellett volna tennie a másiknak, és hogy ezt MELICH nem tette, annál nehezebben érthető, mert hisz a *basa* szó mint — szláv révén hozzánk került szó nem is társa körébe tartozott, hanem a czikk megírására egyenesen csakis ő volt illetékes. Mégis

csak kicsit különös, hogy M. a Paksról egyszer közölt és a «szerb»-ből eredő *bas* ('a hajó elején és hátsó részén a hambártól elkülönített hely') és az ugyanott ugyanabban a jelentésben használt «nyilván szerb» *basnica* «jövevényszót», no meg az ugyancsak horv.-szerb eredetű ritka dunántúli *bas* 'éppen' szócskát gondosan bejegyzí a szótárba, de teljességgel megfedekezik a — *bas* szóról!

A többi megjegyzéseimet abban a sorrendben közlöm, a melyben az egyes szókkal a szótárban találkozunk.

babócs alatt a következő jelentéseket találjuk: «1. 'stomoxys, asilus, oestrus, stechfliege, rückenstecher, viehbrems'. 2. 'maikäfer' (?) M. Tjz. (egy adat); 3. ? 'Oniscus asellus, kellerwurm' (DANKOVSKY szándékos jelentésferditése az etymon kedvéért, l. ASBÓTH, Jzv. VII, 4 : 301)». — Csak meg kívánom állapítani, hogy az idézett helyen én nem szólok arról, hogy D. szándékosan elferdítette volna a m. szó jelentését, e föltevésre véleményem szerint nincs is se okunk, se jogunk, D. egyszerűen összetévesztette (én az orosz szövegben ezt *pereputal* szóval fejezem ki) a lat. *asilus*-t az *asellus*-szal, a mi elévgre emberi dolog. Föltenni azt, hogy D. tudta, hogy a m. *babócs* azt jelenti, hogy «Stechfliege» (*asilus*) és mégis azt állítja, hogy «Kellerwurm» (*asellus*) a jelentése, alig igazolható támadás tudományos lelkiismerete ellen.

babrál. «A m. *babrál* gazdag alakváltozatai, mondják a szerzők, valószínűvé teszik, hogy hangutánzó szóval van dolgunk s hogy a m. és a felhozott szláv szócsopórt között (a mely BERN. EtWb. szerint szintén hangutánzó eredetű) nincsen közvetlen kapcsolat. Vö. a *bibelődik* cz. — Vö. GOMBÓCZ, MNy. IX. 386.» Az idézett helyen GOMBÓCZ már hasonló módon argumentált a m. *babrál* eredeti magyar hangutánzó volta mellett. Ott egyebek közt azt mondja, hogy «de hiszen a szláv szócsalád szintén hangutánzó eredetű (vö. BERNEKER EtWb.) s így a magyar *babrál* (első adat Sz. D.!) ~ szláv *babrati* alak hasonlóságból épp úgy nem következik a magyar szó jövevény volta, mint a hogy a *gágog* nem finnugor szó, bár van a votjakban is *gagäkt* id., a lappban *gakket* s a mordvinban *gagan*, *kagan*, vagy német jövevényszó, bár a *lúdágógást* németül is *gackern*-nek mondják». Hát egy kis különbség talán mégis van a kettő között. Hogy a lúdról hangját utánóvza azt mondjuk, hogy *gágog* csak úgy a mint p. o. a középföldnémetben (*gägen*), azt mégis csak könnyebb megérteni, mint azt, hogy a *babrálást* a magyar szakasztott úgy mondja, mint a cseh, lengyel, tót és kisórosz, mert itt tisztán hallható hang utánzásáról szó sem lehet, de még ilyen hangcsoport kiejtésére kényszerítő ingerről sem. Épen ezért a szónak az aránylag kis, részben közös területen való közös használata

szlávok és magyarok részéről nagyon föltűnő és alig lehet véletlen találkozás. A babrálás nem valami jeles tulajdonság, a gúny, a megvetés újabb és újabb változatokat fakasztott a magyarban: a gyakorító *babrikál*-t, a *bebrél-babrá*l meg *bibrél-babrá*l ikerszókat, és belőlük hajtott *bibirkél*, *bibérkél*, *bibergél* változatokat, a talán öntudatlan és mégis szándékos ferdítéseket (*babernyál*, *bafrál*, *papirkál*, *paprikál*) stb. stb. Elméletileg sehogy sem lehet tagadni, hogy a m. *babrá*l ige szláv *babrati*-ból keletkezhetett, a magyar és a szláv ige azonosságát pedig csakis úgy lehet könnyen és meggyőzően magyarázni; ha azután egyszer megvolt a mi nyelvünkben, semmi sem állta útját újabb meg újabb alakváltozatok keletkezésének, maga tehát az alakváltozatok nagy sokasága semmit sem bizonyít a *babrá*l ige eredetisége mellett.

baj alatt azt olvassuk egyebek közt: «bolg. *boj* (*bojovè* MILETIĆ Ost.-Bulg. 47, *bojovè* ČANK., *bójeve* GER.)». Miért nem volt itt elég maga a *boj*, a mint elég volt az ó-oroszban és az oroszban? miért kell a magyar szófejtő szótár használójának azt megtudnia, hogy a bolgár *boj* szó többese *bojovè*, de hogy van vidék, a hol ez a többszámú alak. a melyhez egyébiránt semmi közünk sincs, az első szótagon is viselheti a hangsúlyt és végre, hogy ezt a tényleg *bojove*-nek ejtett alakot némelyek, régi traditio szerint *bojeve*-nek írják? Miért kell mindent, a mit az ember valaha valahonnét kijegyzett, a magyar etymologiai szótárba beleírni?! Mennyivel inkább kellett volna már csak a következetesség kedvéért fölvenni e czikkbe, úgy mint másokba, a kis orosz alakokat is. Hisz M. arról is szól, hogy a kis oroszban nagy elvétve a magyarból átvett *baj* alakot is találni, de hogy a szó rendesen *bij* gen. *boju* nak hangzik, azt nem mondja meg.

bân. A *bân* szót a szerzők két évvel ezelőtt a horvát *bân*-ból magyarázták. «A szláv *bân*, úgy mondták akkor, eredetibb **bojan*-ból s ez a mong.-tör. *bajan*-ból... lett» l. MNy. 8:246. Ezt a véleményüket azóta elejtették és ebben MELICH szava döntött, a mint az argumentatióból kitűnik: «Minthogy, azt mondják, egy mong.-tör. *bajan* alakból a horv.-szerbben hangtörvényszerűen nem lesz *bân*, azt tartjuk, hogy a horv.-szerb szó magyar eredetű». M. elfelejtette megmondani, vajjon horv.-szerb **bojan*-ból sem «lesz» *bân*, mert ha igaz, a mit a szerzők a MNy. idézett helyén mondtak, pedig igaz, hogy egy mongol *bajan*-ból a horv.-szerbben **bojan* lehetett, és ha BERNEKER is **bojan*-ból magyarázza a horvát szót, a kérdést czelszerűbb lett volna, úgy föltenni, vajjon **bojan*-ból lehetett-e a horv.-szerbben «hangtörvényszerűen» *bân*. Erre azután mindenki, a ki csak némileg ismeri a horv. szerb nyelvet, nyomban azt felelte volna, hogy tisztán «hangtörvényszerűen» igenis lehetett volna, hisz ott van, hogy a nyelvjárásokból hasonló eseteket ne

is említsek, a *põjās* «öv» mellett a széltiben ismert és belőle lett *pās*. Igaz, hogy nem tudjuk, milyen régi a *pās* ejtés, talán azon is fönnakadhat valaki, hogy a *pās* nem az egyedül használt alak, de a *zēc* mellett p. o. a régi, a horv.-szerb hangjelenségek szerint várható **zajec* alak merően ismeretlen, pedig az összevonás kétségtelenül egészen olyan természetű, mint a **bojan > lān*, *põjās > pās* szavakban, ha a hangok mások is. Egyéb hasonló jelenségekre nem kívánok ezúttal hivatkozni.

bandurka. A cikk olyan rövid és részben olyan különös, hogy egészen ide iktatom: «*bandurka* [két adat Zemplénből, MTsz.] 'tubera solani, erdäpfel' < sárosmegyei tót *bandurki* (csak több.) 'erdäpfel' CZAMBEL, Reé; irodalmi alakja *bandurky* volna ZÁT.) cseh *bandory* ua. JUNG. ; *bandürka* 'erdäpfelsieb' RANK.» — Most már igazán nem tudjuk, a magyar csinált-e a «csak több.» *bandurki*-hoz egy szabályos tót egyesszámú nominativust. azaz *bandurka*-t, vagy azzal a «csak több.» *bandurki*-val úgy vagyunk-e, mint a magyar *bandurka* mellett álló 'tubera solani, erdäpfel' szavakkal, a melyeknek tudvalevő dolog igenis van egyesszámuk is: *tuber solani, erdäpfel!* Nem akarok arra hivatkozni, hogy véletlenül éppen most van egy sárosmegyei hallgatóm, a ki eleinte szintén azt hitte, hogy a sárosmegyei tótok mindig csak többesben használják a *bandurki* szót, de a ki mikor azt kérdeztem, hát egy szem burgonyát hogy hínak, nyomban rámondta, hogy *bandurka*. De ha M. nem merte ezt az alakot kikövetkeztetni, pedig bátran merhetne volna, hát megtalálhatta volna készen a szomszéd ruténeknél több forrásban, egyben mindjárt a szó etymológiájával együtt (l. VERCHRATSKYJ Znado by dla piznanja uhorsko-ruskych hovoriv Lemberg 1901 226. l.), a melyet egyébiránt máshol is megtalálhatott volna és a melyet érdemes lett volna meg is említeni (a *bandurka* **brandburka*-ból lett és úgy mint a cseh *brambora* eredetileg «brandenburgi»-t jelent).

bár. A szerzők e szónak négy jelentését ismerik, a 4. szerintük «saltem, wenigstens». E jelentések igazolásául hivatkoznak a Nyelvtörténeti Szótárra és a Magyar Tájszótárra («NySz., MTjsz.»). A negyedik jelentéssel a szó állítólag belekerült a szlovén nyelvbe is: «szlov. *bār* 'wenigstens' PLET. (BERN. EtWb. 44 szerint < oszm. *bari*).» A szerzők mindenek előtt több a kérdés megítélésére okvetetlenül szükséges adatot egyszerűen elhallgattak, elhallgatták ugyanis, hogy az említett oszmanli *bari* mása széltiben ismeretes a bolgár és a horv.-szerb nyelvben, hogy tehát kérdéses, vajjon a szlovén *bār* nem függ-e össze a horv.-szerb *bār*-ral és hogy nem kell-e sláv hatást látnunk abban, ha vegyes nyelvű területen a m. *bár*-t a 'saltem, wenigstens' jelentésben is használják. Első pillanatra ez utóbbi teljesen kizártnak látszik, hisz a NySz.-ban a *bátor* szó alatt is meg-

találjuk ezt a jelentést, a *bátor* pedig semmikép sem keletkezhett a horv.-szerb *bár*-ból. Idézem szóról-szóra az egész ide tartozó részt: «3. [saltem; wenigstens]. Hogy az ydöket bator ne eerye (ÉrdyC. 32). Hadd légyen velönc egy néhan napokon, bator ezac tiz napig: maneat saltem decem dies apud nos (MA.: Bibl. I. 21). Mutas bator csak egyget (Pethö: Krón. 134)». Ezek után már nem szabad csodálkoznunk, ha a m. *bár* szócskát is ebben a jelentésben használják és horv.-szerb hatásra gondolni sem lehet. És mégis! Én legalább szentül meg vagyok arról győződve, hogy az eddig kimutatott egyetlen ilyen *bár* — horvát eredetű. Minthogy a NySz.-ben nem találunk ilyen jelentésű *bár*-t, nézzük hát meg a másik forrást, a melyre a szerzők hivatkoznak, a MTjsz.-t. Ott igenis találunk egy adatot (nem többet!), de ez épen nem alkalmas bennünk megerősíteni a hitet, hogy a szlovén *bár* a magyarból való, hisz ez az egészen elszigetelt adat olyan vidékről való, a hol körülbelül ép annyi a horvát, mint a magyar. Az adat maga ez: «*Bár*: legalább. *Aggy bár hát egy tiz forintot* (Baranya m. Csúza Nyr. XVIII. 46). Csúza községben igaz nincs horvát (lakossága félig magyar, félig német), de a baranyavári járásban, a melyhez tartozik, csaknem annyi a horvát mint a magyar; fölötte gyanus tehát, hogy a *bár* szónak épen csak itt van az a jelentése, a mely a horvátban széltiliben ismeretes, ismeretes különböző alakokban *bár*, *bäre*, *bäri*, *bärem*, a *bäri* változatban körülbelül 100 évvel régebbi forrásból, mint a magyar *bátor*-ból összevont, de más-jelentésű *bár* szó maga. Mindezen nem változtat semmit sem az a körülmény, hogy már mások is. MUNKÁCSI, SIMONYI, azt hitték, hogy a magyar *bár* «legalább jelentéssel átmént a — déli szláv nyelvekbe. SIMONYI (l. M. Nyelv I. 124) úgy látszik MUNKÁCSI ejtette tévedésbe, a kinek összeállításából azonban hiányzanak a nagyon is fontos, mert más forrásra valló bolgár adatok (l. Magyar el. a déli szláv nyelvekben 93. l.), igaz még így is több adatot szolgáltat az 1883 a NyK. XVII. k. megjelent értekezésében a déli szláv *bar* elterjedésének megítélésére, mint a MEtSz.-ban, a mely ezúttal föltűnően fukarkodott az igazi tényállás megismeréséhez szükséges anyag közlésével.

barát. A magyarból idegenbe vándorolt *barát* szó adatai nincsenek kellően csoportosítva és egy nagyon fontos adat helyett, a mely teljesen kimaradt, találunk ott egy — curiosumot, az «erdélyi bolg. *barataše*»-t, a melyet talán MELICH maga sem értett meg igazán és a melyet a szótár olvasói épen csak hogy megbámulhatnak. Ez a csoport így hangzik: «A magyarból: hazai kisor. *barát* CSOPEX, NyK. XVI, 273 | tót *barát* 'monachus' (tréf.) Časopis IX, 23 | erdélyi bolg. *barataše* (több.) Denkschr. VII, 119 | hazai szlov. *barát* 'monachus' Zobr. szlov. 62. Nem

lehetetlen, hogy a 'monachus' jelentésű horv. és hazai szlov. *brat* is jelentésátvétel a magyarból». Ebből kicseng egy érdekes művelődéstörténeti mozzanat, a magyar csuklyás barátok missiója, de boszantásunkra két helyen is, az elsőn és a harmadikon, M. még azt sem mondja meg, hogy az idegenbe került barát «amicus» vagy «monachus» jelentésben ment-e át! Ha ezt a mulasztást helyreütjük, a következő rendetlen csoportot kapjuk: 1. hazai orosz barát «amicus»; 2. tót barát «monachus»; 3. erdélyi bolg. *barataše* «amici». 4. hazai szlov. barát «monachus», tehát egy amicus, azután egy monachus és megint egy amicus és utána egy monachus! De mind ennél érdekesebb lett volna egy adat, a mely teljesen hiányzik, az oláh barát! Ez TIKTIN szerint «katholischer Pfarrer in Bukarest. — Ehem. auch anderwärts» (a mint az idézetből látni, Nagyszebenben is); a belőle képezett *barátie* szót pedig így magyarázza: «katholische (Franciscaner-) Kirche in Bukarest», vö. Jorga Geschichte des rum. Volkes II. 463.

Volna a barát cikkben még egy sokkal fontosabb dolog, a mit szóvá szeretnék tenni, de — nem merem, csak épen pedzeni akarom. Az etym. szótár ugyanis a barát szó két főjelentését, az «amicus» és a «monachus» jelentést fordított sorrendben közli, mint a NySz. és OklSz., még pedig egészen tudatosan. Ezt a szerzők nyomatékosan és ismételve ki is jelentik: «1. 'monachus, mönch' . . . véleményünk szerint ez az első jelentés s nem az 'amicus' (így NySz., OklSz.); a barát nyelvünkben először egyházi műszó volt, a melyet a benczésekre, majd a később keletkezett szerzetesrendek tagjaira is alkalmaztak, ebből fejlődött a többi jelentés; 2. consors, proximus, amicus. . . ». Szükségesnek tartják, hogy ezt a meglepő nézetüket a cikk vége felé még egyszer ismételjék, mintha maguk is attól félnének, hogy ezt kicsit bajos lesz olvasóikkal elhíttetni: «A magy. barát 'monachus, mönch' értelemben egyházi műszóként jött át a szlávuságból s a többi jelentés ebből a magyarban fejlődött». Semmi kedvem sincs most ezért vitába bocsátkozni a szerzőkkel, csak kicsit különösnek tartom, hogy M. nem pontosabban jegyzi föl, melyik szláv nyelvben találjuk meg szintén az «amicus» jelentést, hogy M. p. o. elismeri, hogy a bolgárban a *brat* szó jó barátot is jelent: «bolg. *brat* 'bruder, guter freund, nächster, nebenmensch'», a horv.-szerb *brat* alatt ellenben mélységesen hallgat arról, hogy sűrűn, de nagyon sűrűn jelent «amicus»-t is. No de nem akarok most a részletekbe bocsátkozni, attól félek, hogy a barát-ról szóló tárgyalás aránytalanul nagy talál lenni, csak röviden jelzem meggyőződésemet: A magyar barát volta-kép — két szó, egyszer «amicus» jelentéssel került a nyelvünkbe, másodszer egészen specialis használatban mint egyházi műszó

valószínűleg más szláv nyelvből; a magyarban nem fejlődött sem a «monachus» jelentés az «amicus»-féleből, sem megfordítva, e két jelentésnek egymáshoz való viszonyát nem lehet 1., meg 2-vel jelölni, etymologiai szótárban külön két cikkben kell a két jelentést tárgyalni!

baratina. Nem valami fontos szó, akár el is lehetett volna hagyni, de ha már fölvevtek, gondosabban kellett volna tárgyalniok és legalább annyit kellett volna nyújtaniok, a mennyit már VALLÓNÁL találunk, a kire hivatkoznak. A rövidke cikk így szól: *baratina* [egy adat Békés megyéből, MTsz.; alakv. *bratyina* Nyr. XXIII, 42; NyF. X, 80] 1. 'barátné, freundin; 2. a rokonság csúfneve'. < tót *bratrina* 'társaság' Loos-PECH. cseh *bratina* 'bruderschaft' RANK. Vö. VALLÓ, Tót el. Nyr. XXXIII, 561. — Ha kérdezzük, miből lett a *baratina*, miből a *bratyina* alak, nem kapunk rá feleletet. A *baratina* igaz keletkezhettett dissimilatióval tót *bratrina*-ból, de a m. *baratina* — barátnét jelent, a t. *bratrina* pedig MELICH szerint «társaságot»! A Békés megyében egyszer följegyzett barátné jelentésű *baratina*-nak M. szerint «alakv.», azaz alakváltozata, a palóczok közt szintén egyszer följegyzett *bratyina*, a mely azonban — «a rokonság csúfneve» (!), a mi igaz M. kúszált előadásából nem tűnik ki. Ebben a jelentésben már jobban illenek a tót *bratrina* jelentéséhez, különösen ha M. az általa idézett Loost teljesen kiírta volna, vagy ha épen-séggel Loos maga pontosabban fordította volna a neki mintául szolgáló cseh szótárból kiírt német jelentéseket. L.-nál ugyanis azt találjuk, hogy «*bratrina* f. társaság; Bruderschaft. Gesellschafft») tehát az első helyen álló német szó, a «Bruderschaft» nincs lefordítva! Pedig ez a «Bruderschaft» egészen szépen megfelel a «rokonság» jelentésnek, mert hát egyenesen rokonságot, atyafiságot jelent az idézett állítólag magyar *bratyina*, nem is «a rokonság csúfneve» voltakép, hisz a csúf, a gúny csakis abban rejlik, hogy nem magyar, hanem tót szót használ az illető, mikor a másiknak az atyafiságát emlegeti: «Mit nekem á tē *bratyinád*, sē ingēm sē gállérom» l. Nyr. 23. 42. Ez a szó természetesen nem is alakváltozata a barátné jelentésű *baratina*-nak, hanem egészen más szó, valószínűleg nem is magyar szó! Hogy miből származik? Hát erre sem ad feleletet a MetSz., válogathatunk a tót *bratrina* és a cseh *bratina* között. A ki tudja, hogy a csehben csakúgy mint a tótban *i* előtt álló *t* ty-nek olvasandó, hajlandó lehetne a szót a csehből származtatni, ha valószínű volna, hogy palóczaink ezért a szóért elkalandoztak volna a csehek földjére, no meg ha bizonyos volna, hogy egyáltalában van olyan cseh szó! Mert M. ezt a szót csak RANK szótárából idézi, ott azonban csak --- *bratrina* szót találunk, a **bratina* helytelen olvasás szüleménye: «*brati-ik* Brüderchen,

Duzbruder; -ina Bruderschaft, Gesellschaft; 2. Brudersweib». Mégis érdekes ránk nézve ez a rosszul olvasott cseh *bratřina*, mert abból azt látjuk, hogy a csehben a tót *bratřina*-nak megfelelő szó nemcsak atyafiságot jelent, hanem a «sógornét» is, ez pedig a m. *baratina* «barátné» jelentése szempontjából föltötte tanulságos. Ezt a jelentést följegyzi egyébiránt egy tót szótár szerkesztője is, JANCOSOVICS, azzal a specialis és azért hitelt érdemlő megjegyzéssel, hogy csak az öcscsének feleségét szólítja így a tót asszony: «*bratřina* (mladšjeho bratova žena) sógorné». VALLÓ véleménye, hogy úgy mint az unokafivért *bratranec*-nek meg (*r* nélkül) *bratanec*-nek is hívják, a m. *baratina* is egy *bratřina* mellett föltehető **bratina* ból származik, inkább megnehezíti a m. *baratina* megértését, mert ez a föltett **bratina* bratýninának hangzanék. Külömben is figyelmet érdemel a külső, ez ellen szóló körülmények sajátságos összeesése A *baratina* «barátné» szót csakis Békés megyéből ismerjük, JANCOSOVICS pedig, a kinek szótárában a tót *bratřina*-t hasonló jelentésben találjuk, sem ennek a szónak sem a VALLÓtól említett *bratranec* szónak vagy más közel álló szónak *r* nélkül való alakváltozatát nem ismeri: *bratranča*, *bratřanec*, *bratřanka*, *bratřícek*, *bratřik*, mondom JANCOSOVICS pedig szarvasi lelkész volt! Röviden összefoglalva az én meggyőződéseim az, hogy a *baratina* «barátné» dissimilációval egy tót *bratřina*-ból származik, a mely eredetileg «sógorné»-t jelentett; a *bratýniná* ellenben egészen más szó, valószínűleg szándékosan használt idegen szó, a mely a tót *bratřina* «atyafiság» könnyen érthető mellekalakjának, a **bratina*-nak lehet hű képe (tót *ti* = *tyi*, az *r* nemcsak a *bratranec*-*bratanec*-félékben*) hiányozhatik a tótban, hanem végkép elveszett magában a tőszóban is, a tót azt mondja, hogy *brat*, a cseh azt hogy *bratr*!). Ismétlem, sem a *baratina* és még kevésbbé a valószínűleg nem is magyar *bratýniná* nem érdemelte meg azt a ki-tüntetést, hogy a MÉTSz.-ba kerüljön, de ha belekerültek, így nem lett volna szabad velük bánni.

barbó. Ki kell írnom az egész magyarázatot, mert nem vagyok biztos, nem fogja-e sok olvasó annak utolsó részét félre-érteni; magam is csak bátortalanul fogok hozzá ennek a bonczolásához. Szól pedig a magyarázat ekkép:

«Eredete nincs tisztázva. Eddig egybevetették a köv. szláv szócsoporthal: szerb-horv. *bŕk* 'barba labri superioris, schnurrbart' HASz. | szlov. *bŕk* 'barthaar, schnurrbart' PLET. | cseh *brk* 'kiel, schwungfeder' | kisor. *borky* több. [alakv. *borki* ZEL; *barky* CSOPÉY] 'backenbart'. BERN. EtWb. szerint a magyarból,

*) Egyéb példákat l. BERNOLÁK szótárában I. köt. 132. l.

de vö. szlov. *brki, brkovi, brke* (mind több.; egyese *brka*), 'schnurrbart' PLER.)

Mindenek előtt meg kell állapítanom, hogy BERNEKER csakis a kisorosz szót tartja magyar eredetűnek, míg M. szavait könnyen úgy lehetne érteni, hogy B az egész szláv szócsoporthoz a m.-ból származtatja. B. ezt mondja: «*Klr.* dial. (*börky* Pl. 'Backenbart' aus magy. *barkó*, das selbst aus dem Slav. stammt)», l. 119. l. BERN. nem tartotta szükségesnek, hogy állítását meg is okolja, azt hitte, az magában annyira világos minden hozzáértő előtt, hogy kár igazolására akár csak egy szót is vesztegetni. Hogy én talán MELICHT nem tartom «hozzaértőnek»? Isten ments, de tény az, hogy egészen nevetséges ellenvetést hoz föl B. mindenkép helytálló azon állítása ellen, hogy a kisorosz *borky* «barkó» tájszó magyar eredetű és hogy semmi köze sincs a «bajusz»-nak szláv neveihez, a melyek az eredeti *brkь*-ből hajtottak. Mert úgy-e egy eredeti *brkь*-nak a kisoroszbán csak **berk*, ill., mint-hogy a bajusz is, a barkó is két részből áll, egy többesszámú **berky* felelhetne meg, ez a szó pedig minden valószínűség szerint bajuszt jelentene, nem pedig — barkót! Minthogy tehát a kisorosz *borky* sem hangalakban, sem jelentésben nem illik a többi szláv nyelvek itt tárgyalt szavaihoz, ez a tiszta kisorosz vidékeken nem is ismert szó BERN. helyes okoskodása szerint egyáltalában nem is tartozik ide. Ezeket az annyira közel fekvő okokat M. nem ismerte föl és nagy ámulatunkra azt akarja velünk elhitetni, hogy B. azért tartja a kisorosz szót magyar eredetűnek, mert — többes számú! Igaz, hogy ez annyira hihetetlen dolog, hogy csak restelkedve konstátálom, mert tudom, hogy nem lehet tudatlanság a forrása, hanem csakis ideges elhamarkodás, de konstátálnom ezt mégis kell a MTSz. jó hírnevének érdekében, hogy M. ilyen hibáktól lehetőleg óvakodjék ezentúl, ha kell, nagy áldozat árán is, sok-sok fölösleges cikk elhagyásával. BERN. azt mondja, hogy a kisorosz *borky* Pl. 'Backenbart' magyar barkóból való, M. erre azt mondja: «BERN. EtWb. szerint a magyarból, de vö. szlov. *brki, brkovi, brke* (mind több.; egyese *brka*), 'schnurrbart' PLER.). M. tehát komolyan azt hiszi, hogy a kisorosz többesszámú *borky* szláv voltát meg lehetne menteni, mihelyt kimutatjuk, hogy más szláv nyelvben is használják a többesszámú alakot a bajusz elnevezésére. Hát természetesen használják, hogy ne használnák, mikor a szláv nyelvekben a régi duális rendszeren a többes váltotta föl, a párosan meglevő testrészeket pedig a szláv, ha csak nem maradt meg a régi duális alak, többesszámú alakkal szokta kifejezni. Erre azonban BERN. ügyet sem vetett, annyira nem, hogy egészen fölöslegesnek tartja, hogy csak egy szóval is említse ebben a cikkben, a mely rá bőven adott volna alkalmat. Azért hiába is

keresnök a M. idézte szlov. *brki*, *brkovi*, *brke* többeseket, B. ilyen elemi dolgokkal nem törődik és mi ezért hálásak vagyunk neki, mert mi amúgy is tudjuk az ilyeneket, ő pedig ezzel sok helyet kimél. De már M.-nek, a ki azt hiszi, hogy a többes alakon fordul meg az a kérdés, vajjon a kisorosz tájszó magyar eredetű vagy régi szláv szó, egyenesen szemrehányást tehetünk azért, hogy csak a szlovén nyelvből idézte a többesszámú alakokat és nem a horv.-szerbből is, hiszen ott is gyakoribb a többes alak használata, mint az egyesé. Ha a horvát akadémia nagy szótárában a *brk* czikk alatt közölt adatokat olvassuk, mindjárt az első 19 sorban hat adatot találunk arra, hogy a szakált egyes számban (*brada*), a bajuszt ellenben többesszámú alakokkal (*brci* v. *brkovi*) fejezik ki! Könnyű volna ugyanazt a cseh *brk*-re is kimutatni, no de ez mást jelent, tehát hagyjuk, hisz az amúgyis kétségtelen, hogy BERNEKERnek esze ágában sem volt fönnakadni a kisorosz *borky* többesszámú alakján, valamint az is kétségtelen, hogy olvasóiról joggal föltehetette, hogy nyomban tudják, miért zárja ki az orosz szót a többiek sorából.

Hogy eddigi fejtegetéseimet félre ne értsék, kénytelen vagyok olvasóimat arra figyelmeztetni, hogy mindössze egy pár cikkre tettem megjegyzést, és a mi ennél is fontosabb, hogy ezek a megjegyzések részben nem is érintik az illető cikk velejét. Fényes példa erre mindjárt az első megjegyzésem. Abban az *asztal* cikkben egy kis botlást mutatok ki, a mely onnan származott, hogy M. nyilván nem nézte meg újra azt a helyet, a melyről kijegyzett egy szót, különben észre kellett volna vennie, hogy mindjárt a következő szó leczáfolja azt, a mit az elsőből következtetett. Egyébiránt épen a hosszú *asztal* cikk díszére válik ennek a füzetnek: M. egy mindenkép érdekes fejtegetésben elmondja véleményét és higadtan ujal a köztünk lefolyt vitára. Ép olyan érdekes mindjárt a rákövetkező *asztalnok* cikk is. A *baj* szónál csak az ellen szólaltam föl, hogy M. egyszer valahonnan valamiért kijegyzett szókat vagy szóalakokat néha beleír a szótárba, akár fontos és tanulságos fölemlítésük, akár nem, hogy tehát vagy maga nem tudja, mi fontos, mi nem, vagy számít arra, hogy a szótár használói nem tudják. A szláv szó alapjelentését igaz jobban ki lehetett volna domborítani és így a magyar szó jelentés-fejlődését jobban megértetni, ha M. megemlítette volna, hogy a szláv *boj* a *biti* «ütni, csapni» igéből származik, de lényegesebb kifogást nem tehetek a cikk ellen. A *bár* cikk főrésze is rendben van. Azonkívül sok cikket, a melyeket elolvastam (*asztal*, *azsag*, *bab*, *báb*, *baba*, *bába*, *babona*, *Bács*, *Bagamér*, *bagazsa*, *bálvány*, *bánya*, *Baranya*, *bárány*, *barázda*, *batka*, *bátya*, *barkóca*), eddig meg sem említettem, mert komolyabb kifogást nem tehetek ellenük, de igenis találtam egyikben-

másikban érdekes fejtegetést vagy legalább egy-egy érdekes apróságot. Ilyen érdekes apróság p. o. az *aszag* cikkben annak föl-
említése, hogy a mutató ujját egyebek közt *aszag ujj*-nak is
hijják: «5. 'digitus index, d. salutaris zeigefinger' (Kol. gl.: «huelk,
asag ujj, középső, nevetlen, kőczin); más adat Baranyából, Tsz.,
innen MTsz.)». Legalább a Kol. gl.-ból idézett hely szerint *aszag*
ujj a mutató újjnak a neve, a METsz. egy adat után indulva a
pusztán álló *aszag*nak tulajdonítja ezt a jelentést: «más adat
Baranyából, Tjsz., innen MTsz.», csakhogy jó lett volna meg-
mondani, hogy a Tjsz.-ban ezt az adatot *zsazsak* alatt keresendő,
mivel a MTjsz. nem igazít útba: «5. mutató ujj (Baranya m.
Tsz.)»! A roppant körülményesen idézett szláv alakok közt ta-
lálhatók ugyan apró szépséghibák, de egészben véve ez a rész
is helyesen tájékoztatja a magyar olvasót. A *bab*, *báb*, *baba*, *bába*
cikkekre nincs megjegyzésem. A *babona* cikk, ámbár meglege-
tősen zavarosan van megírva, helyesen állapítja meg, hogy «Szláv
eredete valószínű, bár pontos magyarázata hiányzik». Érdekese-
k a *Bács*, *Bagamér*, *bagazia*. *Baranya*, *bátya* cikkek; rendben
vannak *bánya*, *bárány*, *bálvány*; figyelembe veendő, a mit a
szerzők *barkócá*-ról mondanak. A *batká*-ra vonatkozó sok egymás-
nak ellentmondó adat közt eligazodni roppant nehéz, azért szer-
zőink joggal mondhatják, hogy «csak műveltségtörténeti kutatás-
nak lehetne eldönteni, hogy a m. *babka* (*bapka*, *batka*) idegen,
szorosabban cseh eredetű-e», azt sem lehet nekik szemükre
vetni, hogy nem idézték mind azokat az adatokat és már most
önálló véleményét mertek kockáztatni: «Valószínűnek tartjuk,
hogy magyar elnevezés, a *bab* deminatívuma (vö. «*babot* sem ér»
NySz. I, 151 . . .) s a magyarból ment át a csehbe, lengyelbe,
oszmánliba, bolgárba és a szerb-horvátba».

Mások, a kik több cikket olvastak és a kiket nem kor-
látolt mint engem meglehetősen szűk körre szoruló érdeklődés,
bizonyára még egy egész sereg érdekes és becses dolgot találtak
ebben a füzetben. Hogy az én speciális szempontomból is mennyi
fontos anyag lehet még benne elrejtve, arra csak egy példát
akarok fölhozni. El akartam még egyszer az *aszag* cikket olvasni,
hát keresés közben véletlenül megakad a szemem a 190. l. az
Az cikkben a *parittya* szón és ime a következő érdekes ki-
jelentést találok: «A fejlődés ez: *ad*-ból *-ég* raggal lett *adég*:
adég > *adíg*: *adig*; ebből a *-d-* geminációjával *addég* ~ *addí(i)g*
(vö. *dinnye* < *dinye* < *dinya* < szláv *dyňa*; *parittya* < *paritya* <
szláv: szerb *prāca* stb.). Másrészt az *az*-ból *-ég* raggal **azég*:
**azég* > *azíg*: *azig*, ebből geminációval **azzég*, **azzig* . . .» Hadd
említsem mindenek előtt, hogy a magyar nyelvben észlelhető
mássalhangzó «geminatio» kimutatására fölhozott *dinnye* és *pa-*
rittya szokat nem találok valami szerencsésen választott példák-

nak, mert ugyancsak alapos szlavistának kell annak lennie, a ki ezt félre nem értheti. Hisz az tudvalevő dolog, hogy a magyar *parittyá* szerb eredetű és hogy a megfelelő szóban a szerb nyelvben is hosszú mássalhangzó hangzik (az idézett *pràča* sajtóhiba *pràča* helyett, a mi azt jelenti, hogy a szó *prač'a*-nak ejtendő). Hát ha a szótár egyik-másik olvasója azt is tudja, hogy a szerbben a *dinnye* szavunknak szintén ilyen hosszú *n*-nyel ejtett szó felel meg: *dīña*, nem támadhat-e benne az a kétség, vajjon nem szerb eredetű-e a *dinnye* szó is és hogy hosszú mássalhangzója nem is a magyar nyelvben keletkezett? Hány olvasójukról tehetik föl a szerzők a szerb nyelv történetének olyan mélyre járó ismereteket, hogy e kétségüket bővebb megfontolás után talán el is oszlathassák?! és egyáltalában állanak-e rendelkezésünkre olyan döntő adatok, a melyek ezt a kétséget végkép eloszlatnák? Igen, ha kétségtelen volna, hogy az OklSz.-ban *Dinnye?* *dinnya?* alatt idézett adatok ide tartoznak, hogy tehát a *dinnye* szó egy régibb **dinnya* alakban már a XI. század végén megvolt a nyelvünkben, akkor ez határozottan az ellen bizonyítana, hogy a hosszú mássalhangzó a szerbben hallható kiejtés átvétele, mert a szerbben az ilyen kiejtés abban az időben aligha létezett még, később is kezdetben csak kis területen élt messze Magyarország határaitól. De ki merné azt állítani, hogy az a «*predium quod vocatur dinna*», a melyet az OklSz. négyyszer is említ, azonos a mi *dinnye* szavunkkal?! Külömben is a Besztercei szójegyzékben még *dyne* és *dyene* írást találunk (a Schlägliben már *dinne*-t — kétszer). No de ez mind mellékes dolog a jelen esetben, hiszen a kétséges *parittyá* helyett idézhették volna a szerzők a *rakita* > *rekettyét* és talán a *dinnye* helyett is találhattak volna alkalmasabb példát; én így is nagyon megörültem annak, hogy a szerzők a mássalhangzók nyújtását a magyar nyelvnek olyan közönséges fejleményének ismerik, hogy «a -d- geminatioja» igazolására a — *dinnye* és *parittyá* szókra hivatkoznak és nyomban utána egészen nyugodtan beszélnek **azég*-ből «geminatióval» lett **azzég*-ről, mert ha ez oly annyira ismeretes és közönséges jelenség a magyar nyelvben, a melyet nem is érdemes gondosabban megválasztott példákkal igazolni, megérem még, hogy MELICH, mire az EtSz. vége felé közeledik, a magyar *villa* szót is így magyarázza *l- geminatioval* szláv *vilu*-ból, nem pedig — *vidlá*-ból, a mivel sehogy sem vagy kibékülve.

Itt-ott már czéloztam arra, hogy én mindezekből milyen következtetést vonnék le. Minthogy világért sem kívánom, hogy megjegyzéseimmel lassítsam a munka megjelenését, de több tekintetben gondosabb munkát multhatatlanul szükségesnek tartok, csak egy tanácsot adhatnék a szerzőknek: hagyják el mind az

olyan *baratina-brátyina*-féle furcsaságokat, a melyeket amúgy sem fog senki sem keresni a szótárban, és ha ez sem könnyít eléggé óriási munkájukon, legyen bátorságuk lemondani arról, a mit amúgy sem várt senki sem tőlük, — a tulajdonnevek magyarázatáról. Ne higyük a szerzők, hogy ennek a kérdésnek még csak fölvetése is kegyetlenség tölem, magam is látom, elismerem, hogy mily szeretettel, mily igazi elmélyedéssel és hozzáértéssel vállalták ezt a nagy munkát is, a melyet, ismételve mondom, senki sem várhatott tőlük, magam is fájdalmasan nélkülözném most már, de ennél mégis előbbre való a közönséges magyar szókészlet alapos megvilágítása. Hogy ez is mennyi nem várt munkát okozott már és okozhat még ezentúl is a szerzőknek, arra fényes tanúság MELICHnek utolsó akadémiai fölolvasása. M. nyomról-nyomra haladva arra a meggyőződésre jutott és azt részletesen igyekezett igazolni is, hogy igen régen, már a XII. és XIII. században erős francia hatás érte nyelvünket, hogy egyebek közt ilyen francia eredetű szó a *bárd* szavunk is. a melyről a szótár II. füzeté még azt mondja: «valószínűleg *kném*. vagy *alném*. jövevényszó». Ebből nyilván való, hogy M. a roppant erőmegfeszítést követelő és idegrontó munka közt, a melylyel a szótár egy-egy füzetének elkészítése jár, nem riadt vissza aprólékos kutatások végrehajtásától, a melyek időközben szükségeseznek mutatkoztak. Ha a szerzők mindig szem előtt tartják a főczélt, ha le tudnak mondani olyasmiről, a mi nélkül is szótárunk tökéletes lehet és minden jogos követelést kielégíthet, könnyebben jut idő ilyen fontos mellékkutatásokra és a részletek gondosabb átnézésére.

ASBÓTH OSZKÁR.

J. Charpentier: Die Desiderativbildungen der indoiranischen Sprachen. (Archives d'études orientales publ. par J. A. LUNDELL. Vol. 6.) Upsala 1912. 128 l. 4-15 M.

A munka öt fejezetben az indoiráni desiderativ képzéseknek problémájával foglalkozik.

Az I. fejezet [p. 7—11] a desiderativumokra vonatkozó korábbi nézeteket ismerteti. Szerző figyelmét kikerülte itt J. v. NEGELEIN véleménye, mely szerint a desiderativ képzés eredetileg nem egyéb, mint voluntativ funkciójú intensív képzés [Das Verbsystem des Atharva-Veda. 1898. p. 87, 88].

A II. fejezet [p. 12—81] az ói. és av. képzéseknek lehetőleg teljes felsorolása, a mely nem csupán az irodalomban kimutatható, hanem az ói. grammatikusoknál előforduló alakokat is felöleli. Ez a gyűjtemény a munka legértékesebb része. A felsorolás alapjául szol-

gáló szempontok (a 'gyökér' sonantikus v. consonantikus kezdődése, az *i* kötőhangzó és a reduplicatio jelentése v. hiánya etc.) nem szigorúan tudományosak, de ennek megvan a maga mentsége és magyarázata: e specifikus indoiráni képzéseknél ugyanis a modern ablautelméleti elvek szerint való felosztás — a mint ezt GÜNTERT idevágó értekezése [IF. XXX. 80—137] megmutatta — csak a világosság és áttekinthetőség kárával eszközölhető s így indokolt az az eljárás is, a mely az ind és a modern tudományos gondolkozás között compromissumot létesít.

A mi az egyes képzések magyarázatát illeti, a viszonyok komplikáltsága folytán tág tere nyílik a magyarázati lehetőségeknek, de egyet-mást nézetem szerint lehetetlen aláírni. Így pl. a szerzőnek az a véleménye, hogy *irtsati* (: *ardh ṛdh* 'gedeihen') < **i-irtsati*; de ez alak lehetőségét semmivel sem bizonyítja s nem is bizonyíthatja, mert azt, a mire hivatkozni lehetne, hogy t. i. *ṛdh*- ejtése *irdh*- volt [cf. JOH. SCHMIDT, Kritik der Sonantentheorie, 22, 57. NEGELEIN, l. c. 89], egyenesen visszautasítja [p. 17]. Az ablautviszonyokból különben kétségtelenül kitűnik, hogy *irtsati* (: **erdh*-) genetice semmi esetre sem állhat egy vonalon az *ikṣatē* [: **ōq*⁠-] és **ipsati* [: **ōp*-] alakokkal. — Ép ily lehetetlen szerintem az a föltevés, hogy *inakṣati* (: *aś*- 'erreichen') < **i-ṇḥ-so* = ói. **iyakṣa*- átalakítása [p. 22] — szemben azzal a BARTHOLOMAE-féle szép föltevéssel, hogy *inakṣati* és perf. *ān-amṣā* [gör. *ἐν-ῆν-εργα-ται*] kapcsolatban vannak egymással s így — diametrális ellentétben szerző nézetével [p. 21] — igenis ablautviszonyban állhatnak. Etc. A sikerült részletek között különös figyelmet érdemel az a föltevés, hogy az *arjīṣa*- (*aṛ*- 'treiben') typus nem így analizálandó: *aṛ-iṣ-i-ṣa*-, hanem: *aṛ-i-ṣ-i-ṣa*-, azaz hogy a szóban forgó typusnak intensív reduplicatiója van [cf. *bhāri-bharti* etc.], és e föltevés korolláriuma, hogy oly alak mint *arjīṣa*- (*arh*- 'verdienen') voltaképpen < **arjī-rh-i-ṣa*-, a mely alakból a második -*r*- dissimilatio útján eltűnt [p. 20; a desiderativa és intensiva összefüggéséről l. fönnebb!].

A III. fejezet [p. 82—108] tartalma: a desiderativa helyzete az ói. verbális systemán belül. Szerző az Rgvédából és az Avestából vett példákkal támogatja azt a DELBRÜCK-féle felfogást, hogy a desiderativképzések csakugyan megérdemlik nevüket, mert valóban voluntatív v. desiderativ jelentésűek. A látszólag reduplicatio-nélküli képzéseknél persze — a 'gyökér' és a desiderativ képzés nagy hangbeli különbsége folytán [cf. *han*-.: *himsati*, *dabh*-.: *dīpsati* etc.] — a fogalmi kapcsolat természetesen meglazult, úgyhogy a későbbi nyelvben egyik-másik desiderativ képzés a 'gyökér' jelentésétől különböző jelentéshez jutott s

lassanként egészen önálló 'gyökér' rangjára emelkedett. Ez a folyamat azonban az Rgvédában még csak csirájában van meg: az egyetlen *hiṃsati* 'verletzen, verwunden, beschädigen, beleidigen' már nem áll közvetlen fogulmi kapcsolatban a *han-* 'töten, schlagen' gyökérrel és *śikṣati* 'den Versuch machen, probieren etc.' [GELDNER, Der Rīgv. in Ausw. I. 175—176], a *śak-* 'können, vermögen' desiderativuma, szintén azon az úton van, hogy önálló verbum legyen, de desiderativ jelentése még legtöbbször átsillámlik; de már *bhikṣ-* (*bhaj-* 'erlangen, geniessen'), a későbbi nyelvben 'betteln', az Rgvédában még 'zu erlangen wünschen' és *dīpsati, dhītsati, dītsati, śikṣati* (*dabh-, dhā-, da-, sah-*) szintén valódi desiderativumok. Ez a részlet is a legsikerültebbek egyike. — Az Avestā hasonló képzésekben szegény: a gāthákban kevés a példa, az ifjabb részletekben még kevesebb. Ebből azt lehetne következtetni, hogy az iráni ágban — teljes ellentétben az inddel — a desiderativumok pusztulófélben vannak. Ez a következtetés azonban — tekintve az emlékek kis terjedelmét és igen rossz hagyományozását — elhamarkodott lehet s a szerző nem is meri levonni.

A szerző aztán azt a kérdést vizsgálja [p. 89 et seqq.], hogy a desiderativ jelentés a reduplicatióval vagy az *-s-* elemmel függ-e össze, s — helyesen — az utóbbi alternatíva mellett dönt. Mindenekelőtt az *s-* futurumot veszi vizsgálat alá, a melynek alapjelentése DELBRÜCK [SF. V. 289. Grr. IV. 242] szerint futurális, de HOPKINS [AloPh. XIII. 1 et seqq.] szerint voluntativ-desiderativ s csak később futurális. Szerző HOPKINS mellé áll s DELBRÜCK példáit revisio alá véve megállapítja, hogy a futurum 1. (sg., du., plur.) személyei kifejezetten és határozottan voluntativ jelentésűek, 2. és 3. személyei nagyban és egészben voluntativ vagy legalább praesumptiv értelműek. Az Avestā alapján szintén megállapítható, hogy az *s-* futurum eredetileg tisztán voluntativ értelmű volt s csak később nyert egyes esetekben temporális jelleget [cf. BRUGMANN, Grr. II. 1902.]. Az ói. *-sya-* < **-sjo-* suffixumokban pedig a jelentéshordozó elem az *-s-*, a mit az bizonyít, hogy az óindben egy sereg olyan verbum van, a mely *-s-* elemmel bír és jelentés tekintetében a *sya-* futurum eredeti voluntativ jelentéséhez áll közel [pl. *śróṣati* 'horch': *śru-* 'hören' etc.]. — A futurum analysiséből folyik, hogy a desiderativ képzésekben is az *-s-* elem volt a jelentéshordozó. De honnan indult ki a desiderativ képzések reduplicatiója? Az ói. reduplikált aoristos-typusból [cf. desid. *bībhatsatē mīmāṃsatē*: aor. *arīrīṣam adūdūṣam* etc.], a mely typus eredetileg nem más, mint reduplikált tematikus praesentstövek praeterituma [cf. ói. aor. *aījanat*: gör. *ῥίνομαι πίπτω* etc.]. A végeredmény tehát ez: az indoiráni desiderativum egy az

ú. n. s- futurumban is fellépő desiderativ-voluntativ jelentésű -s- elemmel karakterizált voluntativus, a melynek kiindulópontja a *γίγνομαι*-typusú redupl. praesensképzés; reduplicatio és általános struktúra tekintetében eredetileg az ú. n. redupl. aoristosszal állott legközelebbi összefüggésben [p. 107]. — Kétségkívül elfogadható eredmény, de némi modificációra szorul, mert hogy reduplicatio és struktúra tekintetében az intensivum sem hagyható figyelmen kívül, azt már főlebb megmutattuk s maga a szerző is állította.

A IV. fejezet [p. 108 -120] az ói. desiderativa változásaival és újképzéseivel foglalkozik s több-kevesebb szerencsével GÜNTERT eredményeit egészíti ki néhány észrevétellel, a melyeket illetőleg magára a könyvre kell utalnom.

Az V. fejezet [p. 121 -127] tárgya az indoiráni desiderativum idg. kapcsolatának kérdése. Kétségtelen kapcsolatot csak a kelta nyújt, és pedig az óír ú. n. s- futurum, a mint ezt már ZIMMER [KZ. XXX. 128] kimutatta, v. ö. pl. óír *ligid* 'leckt' (: ói. *lih- lēdhi*): *li-l-s-* (: ói. *li-lík-ša-*), óír *bongid* 'bricht' (: ói. *bhañj- bhanákti*): *bi-b-s-* (: ói. *bi-bhank-ša*) etc. A többi idg. nyelvekből szerző csak egyetlen ily képzést hajlandó elismerni s ez a gör. *διψᾶ* [cf. ói. *pipāsā bubhukṣā*] < **di-dbh-sā* < idg. **gʷi-gʷbh-sā* [**gʷebh-*: ói. *gámbham* 'Tiefe' etc.], a mely etymon kétségkívül szellemes, de ép oly problematikus, mint a többi [l. BOISACQ, Dict. étym. de la langue grecque, s. v.]. De az indoiráni képzés távolról sem oly izolált, mint a szerző itt felteszi: hiszen ha a desiderativ typus főcharakteristikuma az -s- elem, akkor absolute érthetetlen, mért ne tartozhatnék ide pl. a lat. *vīso quaeso* etc. [BRUGMANN, KVG. 518], a mely typus teljesen egy vonalon áll a szerző által combinatióba vett *śróṣati* etc, alakokkal [l. fönnebb].

Index — sajna — nincsen.

A könyv értékes anyaggyűjtemény, a problémát kétségkívül közelebb viszi a megoldáshoz, mindenütt gondolatkeltő s így az érdeklődők komoly figyelmére érdemes.

SCHMIDT JÓZSEF.

P. Carolidis: Bemerkungen zu den alten kleinasiatischen Sprachen und Mythen. Strassburg 1913. Pag. 215. M. 6.

Ez elejétől végig elhibázott és minden ízében laikus munka czélja kimutatni, hogy a kisázsiai 'árja' nyelv- és mythos-elemek egyrészét a görög, másrészt az örmény nyelvvel vannak legközelebbi kapcsolatban s a 'helleno-pelasg' és a 'phrygo-armeno-pelasg' nyelvcsalád

középpontját képezik s hogy a kisázsiai, jelesül a kariai, lydiai, phrygiai, bithyniai, kappadokiai és pamphyliai nyelvek úgy egymással, mint az örmény nyelvvel szoros rokonságban vannak s egy egységes 'kisázsiai-árja' nyelv, resp. egy külön 'kisázsiai-örmény-árja' nyelvtörzs existentiájára utalnak [p. 189].

Szerző úgy jutott e szédítő eredményekre, hogy hang- és alak-tani párhuzamokkal nem bibelődve, kizárólag lexikális egyezésekre, helyesebben egyforma hangzású, illetőleg írású szókra vetette magát. Etymologiai összeállításában iráni, görög stb. kölcsönzések léptenyomon mint eredeti örmény szók szerepelnek, pl. *reh* 'hoch': ὄχα, ὄχθη [p. 16; holott < pehl. *rēh*, pāz. *reh*]; *J-aved* [sic!] 'immer' és *j-avidean* [sic!] 'ewig': gör. ἀεί, αἰεί, αἰδιος, ἐπιτεανός [sic! p. 16; holott < pehl. *yāvētān*, újp. *jāvēd* etc.]; *zmelin* 'Meissel': σμίλη [p. 15; holott < σμίλιον] etc. etc. De főereje minden hangtörvény souverain elhanyagolása; v. ö. pl. *airem* 'brennen': gör. εὔρος [p. 14]; *ver* 'Wunde': ἱερεῖω; *asem* 'sagen', *ais* 'Luft, Geist'; ἄω, ἀσθμα, αἶσα; *stanem* 'besitzen': κτωμαι; *ver* 'über': ἀνερύω; *pavem* 'genügen': παύω [p. 16] stb. stb. Történeti és összehasonlító nyelvtani képzettségnek sehol semmi nyoma. Így pl. a szerző a phryg αββερετ és a gör. φέρη azonosítása után így folytatja: 'Das griech. φέρω, lat. fero ist in armen. p e r e m, nicht βερεμ (also werem). Doch wird φ, wie in dem Mazedonischen, so in dem Armenischen mit β gewechselt... So finden wir in dieser Hinsicht dasselbe Lautsystem in allen drei thrakoarmenischen Sprachen' [p. 23]. E száználmas gallimathiasok között legszánalmasabb a kiindulópont: a szerző nem is álmodik róla, hogy az ő *p t k* jegyei voltaképpen zöngétlen mediák, a melyek azonban a class. ó-örményben zöngések voltak, sőt a mai északkeleti dialektusokban is azok [l. MEILLET, *Altarm.* 11]. Más példa: az örm. *vdag* [vtak!] 'Flüschchen' szó szerző szerint a *ked* [get!] 'Flusz' deminutivuma [!] — 'mit dem Konsonant *v e v* geschrieben, woraus sehr klar hervorgeht, dass der... arm. Konsonant *ke n* ganz wie das arm. *v e v* ausgesprochen wurde [! p. 48]. Hasonló naivságoknak se szeri, se száma. A transcriptio és orthographia terén kapkodó következteléség, valóságos anarchia uralkodik: így pl. egymás mellett állanak örm. *hedy herou hour* [p. 15] és *hedi heru hur* [p. 44], skt. *Bhaga* és *Bagh* [p. 46], újp. *Chur Churschid* [p. 124] és *hur hurschid* [p. 126]; óp. *Darayavus* [p. 57] és *Darayabusch* [p. 58; recte: *Daraya(h)va(h)uš*] etc.; legrosszabbul jártak a skt. szók, a melyek között valóságos monstrumok vannak, v. ö. pl. *rgipi*, *aqmain*, *kaman*, *Suriaya*, *parimanum* [p. 38, 39, 82, 125, 171] etc. e h. *ṛjīpya-*, *aśman-*, *kāma-sūryaja-*, *parimānam* stb.

Képzeltetni, hogy ilyen készség és akribia mellett micsoda phenomenális mythologiai, ethnologiai stb. eredményeket lehetett kisűtni. A sok-sok revelatióból álljon itt egy-kettő. Szerző az örm. *eridasard* [*eritasard*!] 'Jüngling' nyomát űzve-fűzve oda lyukad ki, hogy volt valamikor egy *Eriza* v. *Eridia* nevű kisázsiai-örmény istennő, akinek neve kapcsolatban áll az 'Epidios paphlagoniai folyónak és a lat. *Vertumnus* istennek nevével [p. 63—66], s az egész szócsalád 'gyökere': *vir, ver, vert, virid, βροδ, βρόδον, βρίζα, ρίζα, ρόζος* [! p. 162]. Ez mind igen szép volna, csak az a baj, hogy az örm. *eritasard* szőröstül-bőröstül — iráni kölcsönszó: cf. paz. *rēdak* 'a child, young one', phl. *rētak* 'a youth' és oszét *sārd*, av. *sarəda-* [HÜBSCHMANN, Arm. Etym. 148, 202]. — Szerző nézete szerint [p. 43—47] a phryg *πάπας, Βάβας* és *Βαραῖος* 'Ζεὺς Φρύγιος' ugyanazon töből hajtott ki, mint az örm. *Vahaghn* [ó-örm. *Vahagn*]. Ez örmény istenség neve azonban tudvalevőleg nem más, mint a kölcsönvett *Vərəpəraṇna-* ó-iráni genius [HÜBSCHMANN, l. c. 75]. — A kisázsiai *Σύριοι*: nevében egy *Σύρος* fényisten lappang [p. 122], kinek neve a skt. *swar* gyökérből való; ez a gyökér az iráni nyelvekben *hwar* és *hur* alakot vett föl, a melyből 'durch die weitere Umwandlung des asper *h* in lenis *k* [!]' *kur*, resp. *χῦρος, χύρος* támadt [p. 125—126]. Micsoda fantazmagóriák! Hát az achæmenida Kūruš síremlékét és föliratát a holdban fődözték föl?!

Oleum et operam perdidit. A könyvet megvenni és elolvasni bűnös pénzpocsékolás és időfecsérlés volna.

SCHMIDT JÓZSEF.

F. Cordenons: Le iscrizioni venete-euganee decifrate ed interpretate. Feltre 1912. Lire 7. Pag. 267.

Szerző e művében részletesen fejtegeti és indokolja azokat a nézeteket, a melyeket egy régibb munkájában [Un po' più di luce sulle origini, idioma e sistema di scrittura degli Euganei-Veneti. 1894] hangoztatott, s olvasás és interpretatio tekintetében egészen más eredményekre jut, mint PAULI, a venetus feliratok elismert tekintélyű magyarázója [Altitalische Forsch. III.: Die Veneter und ihre Schriftdenkmäler. 1891].

Szerző elűtő eredményei jó részben azon a feltevésén alapulnak, hogy a venetus alphabéta nem származik, a mint ezt az egész világ hiszi, a görög alphabétából, hanem a régi ázsiai semita syllabikus prototypusból [p. 27—28], a melyet a Kr. e. IX. sz. folyamán a phœniciai és görög között közvetítő *lydek* ismertettek meg a venetusokkal [p. 56—57], s a semita (phœniciai) és a görög alphabéta között áll [p. 48, 56]. A venetus alphabétában két vagy talán három

őségi ázsiai eredetű syllabikus jegy van: *ne, sse és le* [p. 68—76, 86—91, 92—95]. A többi sémi (phœniciai) eredetű jegyek litterális értékűek, de egyesek azonkívül syllabikus értékkel is bírnak; ezek: *v(e), z(e), n(e), s(e); k(a), s(a); m(i), n(i), p(i), t(i), th(i)* [p. 101—109]. Egyes jegyek értéke egészen más, mint feltenni szokás: a PAULI-féle *h, φ, ζ, ιι* és *θ* igazi értéke: *ne, θ, ss(e)*, nazalizált *i* és *le* [p. 59 et seqq., 109]. Az egyes betűk mellett látható pontok vagy vonalkák azt jelentik, hogy el van mellőlük hagyva egy jegy, a melylyel együtt egy szótagot képeznek [p. 65]; az elhagyott jegy pedig nem csupán vokális-jelölő, hanem consonantikus is [!], úgyhogy pl. *.e. = ep* és *me* [p. 262], *a . ne = kane*, resp. *gane* [p. 263], *v . r . k = Turika* [p. 260] etc. Geminaták nincsenek [p. 106], úgyhogy pl. *Makkno . s = Mak(a) k(a)nos(a)* [p. 107] etc.

Ez a priori hihetetlen olvasásokkal akkor is nehezen lehetne megbarátkozni, ha velük a szerző jobb vagy valószínűbb eredményeket tudna kihozni, mint a PAULI-félék. Erről azonban szó sincsen. Ennek illusztrálására álljon itt egyetlen példa.

Egy inscriptio PAULI-féle olvasása és fordítása [l. c. p. 406] a következő:

mexo zona . s . to rehtiiah nerika lemeto . rina
'me dedit Rectiæ Nerica Lemetorina'.

Ez az olvasás és fordítás velejében általánosan el van fogadva s szépen indokolható: *mexo* a gör. ἐμέ-γε, gót *mik* alakokra emlékeztet; *zona . s . to* [nyilván: *donasto*] képzés tekintetében a lat. *dōnāre*, végzet tekintetében a gör. ἔδοτο alakhoz áll közel; *Rehtiiah* [cf. gall *Recta, Rectina, Rextu-genos* etc. HOLDER, Altcelt. Sprachsch. s. v.] *ā*-tövű gen. vagy dat. [v. ö. KRETSCHMER, Einl. in die Gesch. der griech. Spr. 267. HIRT, Die Idg. 604—606. DANIELSSON, Zu den venetischen u. lepontischen Inschriften, 7 etc.]. Az interpretatio nem egészen biztos, de jobb ez idő szerint egyáltalában nincs s bajosan is gondolható.

Ezzel szemben a CORDENONS-féle olvasás és fordítás [p. 115, 118] a következő:

m' esso [p. 88, 262—263: *me sso.*] *zona sato*
Rene-Tiane Nerika Lemetorena
'io sono dono dato a Rena-Diana da N. L.'

Fordítását szerző következőképpen indokolja: *m' v. me* a lat. *ego* æquivalense [p. 88]: 'appunto nel dialetto veneto l' *io* non fu mai usato ed in sua vece si disse sempre e si dice tutt' ora *mi* e *me*

[! p. 89]; — *esso* v. *sso* oly képzés mint a lat. *sum*, resp. 'protostorico' **esumi* [! p. 88]; — *zona* a latin *dōnum* szónak felel meg s, mint a szerző hozzátézi, 'si può dire voce latina, poichè la troviamo tale e quale nei derivati e composti di *donum*, in *dona-rium*, *donatum* etc. [! p. 116]; — *sato* part. perf. pass. [p. 263], a mi ugyan csak becsületes kocsintás, mert hiszen nincsen a *zona* szóval meg egyeztetve; a bajt okvetetlenül látta a szerző is, mert a *zona* szónál a grammatikai nemet szokása ellenére nem említi [p. 264]; — *Rene-Trane* dativusa a *Rena-Diana* szónak, ez pedig 'un nome composto . . . , sul tipo degli antichissimi latini (*D)iu-Pater* (Iupiter) — *Sub-Manus* (*Summanus*)' [! p. 117]; *Rena* a. m. 'Scorrente' v. inkább 'Beata', mert a *reo* 'scorro' [!] verbummal v. helyesebben a *ran* 'godere' [!] gyökérrel és a skt. *rāna* 'piacere, gioja' [!] szóval van kapcsolatban; *Diana* a lat. *Diāna* < 'più antico *Divāna*' [!] vagy nazalizált *i* eleme miatt [!] inkább a skt. *Dvāna* [!] szóhoz áll közel [p. 117—118].

Ebből, azt hiszem, bőven elég ennyi. Szerző az összehasonlító nyelvtudomány és az etymologia elemeiben sem járatos eléggé s annyira minden methodikai akribia nélkül dolgozik, hogy e miatt bámulatos szorgalmát s meglehetősen sokoldalú, persze zavaros tudását sem lehet honorálni. Könyve elejétől végéig el van hibázva s legfőlebb mint a venetus feliratoknak teljes és — remélhetőleg [cf. p. 115—116] — exact facsimile-gyűjteménye érdemel figyelmet.

SCHMIDT JÓZSEF.

Gerecs Szal. Ferencz: A Cippus Abellanus. Osk nyelvtörténeti tanulmány. Budapest, Franklin-Társulat, 1913. 127 l.

A tanulmány két jól megkülönböztethető részre oszlik: a volta-képpen tárgy, a cippus Abellanus nyelvészeti és tárgyi magyarázata [p. 63—122] elé csaknem éppen oly hosszú bevezetés [p. 9—62] járul.

A bevezetést a szerző* azoknak szánta, aki az itáliai dialektológiában kellő előismeretekkel nem rendelkeznek s így értekezését e nélkül nem érthetnék. E czélból adja 1. az ó-kori Italia népeinek és nyelveinek felosztását [p. 9—33], 2. az osk-umber nyelvtudomány történetét [p. 33—42], 3. az osk és latin grammatika főbb eltéréseit [p. 42—92] — a tudomány mai állásának megfelelő módon. A 3. fejezetben az eltérések közt szóba jöhetett volna az o. dat. sg. *-oi* végzete, az o. finális *-d* állandósága, az o. *ē*-conj. perf., az o. 3. sg. imp. pass. *-mur* suffixuma. Az eltérések mellett nem lett volna fölösleges szólni az egyezésekről, resp. az itáliai alapsnyelvről. — Egy és más némi helyesbítésre vagy kiegészítésre szorul. Az italo-kelta hypothesis [p. 20]

talán még sem áll oly gyenge lábon [cf. pl. MEILLET, Les dialectes indo-européens. p. 31. PEDERSON, Vergl. Gr. der kelt. Sprachen. I. p. 1], noha persze a 'tochár' nyelvemlékek felfedezése óta némileg megingott [v. ö. FEIST, Kultur, Ausbreitung u. Herkunft der Indogermanen. p. 454—455]. A rotatio v. rotacio [p. 57, 48] terminus a rhotacismus terminussal helyettesítendő. Az az állítás, hogy 'a latinnal szemben különösen feltűnő a végszótag vokálisának synkopéja *s* előtt' [p. 45], némileg túlzott, cf. lat. *ager* etc. < **agro-s*, *ācer* etc. < **ācri-s*, *dōs mēns* etc. < **dōti-s*, **menti-s* stb. Az *o*-töví gen. plur. ragja a latinban nem csupán *-ōrum* [p. 49], hanem — a mint ezt természetesen a szerző is tudja — *-om* és *-um* is. A 'tővégződés' ablautja [p. 60] nyilván a 'tőképző' ablautja akart lenni. Az ói. med. opt. 3. plur. *-ran* végzete nem 'aligha' [p. 57], hanem biztosan különnyelvi fejlemény. Az osk-umber *r*-passivum számára van magyarázat [I. THURN-REYSEN, KZ. 37, 109], a mely még ha nem is volna 'kielégítő' [p. 58], a felemlítést megérdemelte volna. A lat. *b*-futurum számára [p. 52] van egy másik, valószínűleg helyesebb magyarázat is [I. BRUGMANN, KVG. p. 549—550 etc.].

Az értekezés voltaképpeni főtárgya, a cippus Abellanus nyelvi és tárgyi magyarázata, rendkívül alapos készültséggel, a felmerült nézetek gondos mérlegelésével és egybevetésével s minden apróságra kiterjedő figyelemmel készült. Lényegbe vágó új és megállható eredmény ennek daczára legfőlebb a tárgyi magyarázatok között lehet, a minek megállapítására referens nem érzi magát hivatottnak, de nyelvi szempontból a szerző minden alapossága és olykor szinte meglepő combinatorius phantasiája sem volt képes a CA. kisajtolt citromából még valami újat kifacsarni. Rendkívül ötletes pl. szerző conjecturája, hogy *tedúr* a. m. 'et ideo' s hogy oly képzés, mint ói. *tādr̥s*, nom. *tādr̥k* 'ein solcher, derartig', mint N. adverbium 'auf solche Weise' [p. 119]. De — sajna — a *tedúr* olvasás lectio incertissima s az ói. *tādr̥k* alapján rekonstruálandó idg. **tēdr̥k̑* osk ruhában **tídúr* volna [cf. o. *ligatúis*: lat. *lēgātis* etc.]. Néhány apróság többé-kevésbé indokolt kifogás alá esik. Az o. *teerúm* aligha lehet directe < **tersom* [p. 79, cf. pl. BUCK, A grammar of Oscan and Umbrian, p. 48—49, 76 etc.]. A lat. *sacer* és óisl. *sáttir* szétszakítása [p. 84] WALDE idézett helyének [EtWb.² p. 668] félreértésén alapul. Az o. *pestlúm* alapalakja nem **porstlo-* [p. 84], hanem *-perstlo-* [sajthiba? tollhiba?]. — Egy és más nincsen kimerítően magyarázva. Így pl. az o. *anter* [p. 93] lehetséges alapalakja ez is: **anter* [cf. HIRT. Abl. p. 18], az O. *puz* [p. 97] lehetséges alapalakja ez is: **q^u-the+s* [cf. BUCK, l. c. p. 149].

A felsorolt fogvatkozások ellenére szerző műve az itáliai dialektologia terén koldusszegény hazai irodalomban sokat ígérő kezdet jelentőségével bír s fölötte óhajtható volna, hogy a szerző a megkezdett csapáson tovább haladva munkássága főteréül az itáliai dialektusokat választaná.

SCHMIDT JÓZSEF.

Honti, Dr. Rudolf: Italienische Elementargrammatik. Lautlehre, Formenlehre, Wortbildungslehre, Syntax, Beispielsätze mit phonetischer Aussprachebezeichnung für den Gebrauch an Hochschulen und den Selbstunterricht Erwachsener. Unter Berücksichtigung der Sprachgeschichte. — Heidelberg, C. Winter, 1914. 8-r. 167 l.

A heidelbergi Winter-czég kitűnő filológiai kézikönyvei között örömmel üdvözljük HONTI REZSŐNEK olasz nyelvtanát, mely tudományos eredményeivel és mintaszerű módszerével egyaránt méltó helyet foglal el társai között. Egyike azon ritka munkáknak, mely meg tudta oldani a legnehezebb tudományos feladatot: a praktikus szempontnak összeegyeztetését a szigorú rendszeres tárgyalással. Így a munka elsőrangú didaktikai kézikönyv egyetemi hallgatók és kezdő kutatók számára, kiknek az olasz nyelv tanulásában a tudományos szempont a fontos, de egyszersmind szükségük van olyan bevezető tárgyalásra, mely minden nagyobb fáradtság és utánjárás nélkül megismerteti velük a legfontosabb nyelvi problémákat.

HONTI az olasz irodalmi nyelv tüzetes, leíró ismertetését tűzte ki magának célul, tisztán az olasz nyelv szempontjából ugyan, de azért mindenütt tekintettel annak történeti fejlődésére és a latinból való lezármazására. A mi első sorban feltűnik, az a rendkívüli gazdag anyag- és példatár (l. pl. a dantizmusokat), miben csak a nagy olaszországi nyelvkönyvek vetekednek vele. De felülmúlja őket abban, hogy azok hagyományos formalizmusa és sokban elavult módszere helyett munkáját a nyelvpszichológiai kutatások friss levegőjével árasztja el. A mellett az egész munka mondattani alapon van felépítve és mindenütt tekintettel van a legújabb kutatások eredményeire. A mint az irodalom összeállítása is mutatja, nagy anyagot dolgozott fel, sokféle forrásból merített. A nélkül azonban, hogy ez a feldolgozás szempontjának és módszerének egységét megbontotta volna. A szintaktikai és nyelvlélektani szempontból való tárgyalást a legnagyobb következetességgel viszi keresztül. A tárgyalás nyelve szabatos és rövid, a mellett fő jellemvonása a szemléletesség és könnyű áttekintés. És nemcsak az eddigi kutatások eredményeit dolgozza fel és állítja egybe, hanem eredeti nézetek, új feltevések nélkül sem

szűkölködik. Igaz ugyan, hogy egyes magyarázatai, bármennyire szellemesek és meggyőzőek is, mégis részletes tudományos igazolásra szorulnak; erre természetesen ilyen összefoglaló kézikönyvben nincs hely, de azért elvárjuk őket szerzőnktől a közel jövőben.

Nem czélunk a munkát részletesen ismertetni, csak egyes fontosabb helyeit akarjuk röviden érinteni.

Az olasz hangok fejlődésének rövid és szemléltető áttekintéséből kiemeljük a következő fejezeteket: Fontos a vulg. lat. *gi* > *ięi* fejlődés megállapítása (23. §.), melylyel legtermészetesebb magyarázatát kapja a *mio* névmás *miei* többese (255. §.). A *tenuis* > *media* változásra vonatkozó különféle elméletek tarthatatlanok HONTI szerint: ez eredetileg tisztán toszkán sajáttság, mely azonban az irodalmi nyelvben nem valósult meg következetesen (56. §.). Az intervoc. *s* az olaszban épúgy mint a latinban zöngétlen, a néhány esetben előforduló zöngés *s* csak idegen eredetű szavakban és tudós képzésekben fordul elő (58. §.). Végleg tisztázottnak tekinthetjük ezentúl a hangsúly utáni *dę* kétirányú (> *ę* és *dę*) fejlődését (65. §.).

Az alakokban elsősorban a gyakorlati szempont az uralkodó, a nélkül azonban, hogy a tudományos nagyon háttérbe szorulna. Érdekes a *-ci* és *-chi* plur. képzésénél az a megállapítás, hogy az eredeti olasz a *chi*, míg a *ci* idegen vagy tudós képzés. Ez mindenesetre még bővebb kifejtésre szorul (89. §.). Az *il* névmást épolyan apokopénak tartja, mint a *bel*-t (118. §.). Figyelemreméltó a plur. *a* (84. §.) és az indeklinabiliák összefoglaló tárgyalása (93. §.). Igen gondos és példákban gazdag az igeragozás. Igazán csak a legaprólékosabb keresés után tudtunk egy-két hiányra ráakadni. Így pl. az *-ei*, *-etti* ragoknál a már elavultnak tekinthető D'OVIDIO-féle magyarázatot adja, bár megemlíti a WIESE-félét is (161. §.). A *fare* alakjai közül kimaradt a *fatto* (182. §.). A conjunctivusról kissé bővebb tárgyalást is várhattunk volna (217. §.).

A szóképzés fejezete igen alapos és részletes. A mondattanban azonban kissé röviden tárgyalja az igevonzatokat (csak a *di* és *a* fejezete behatóbb). Igaz ugyan, hogy az igevonzatok kimerítő ismeretése nem is illelnek e kézikönyv arányaihoz.

A helyes kiejtés elméletének sok apró részletét a könyv végére helyezte a szerző, bizonyára a praktikus elvnek engedve. Nem is czélszerű a kezdőt mindjárt a mű elején a legbonyolultabb részletezéssel kifárasztani. Nagy súlyt vet HONTI a mondat-fonétikára is, különösen a *rafforzamento* tárgyalásánál, mely MALAGOLI alapján már teljesen fonétikus alapon van beállítva (355. l.).

Véleményünket összefoglalva a HONTI-féle olasz nyelvtant min-

den túlzás nélkül a legjobb modern olasz nyelvkönyvek közé helyezhetjük. Felülmúlja az olasznyelvű kézikönyveket (még FORNACIARÉ-t is) a történeti elv szigorú, tudományos alkalmazásával, sőt használhatóbb MEYER-LÜBKE kitűnő olasz nyelvtanánál is (1890), mert ez helyenkint már elavultnak tekinthető.

KIRÁLY GYÖRGY.

Inas.

MARIÁNOVICS MILÁN, a ki utoljára fejtegette e szó eredetét, így kezdi: «A szlávisták mennyi kötetet teleírtak már nyelvünk szláv elemeiről, s mégis sokszor behunyt szemmel mentek el a legfontosabb s legvilágosabb egyezések mellett. Ilyen fontos és világos dolog az *inas* szónak szláv eredete», l. Nyr. 43 : 330. M. nyilván nem tudta, hogy a tudós BUDMANI is szlávnak tartja a magyar szót (l. a horvát akadémia nagy szótárát *junoša* a.), de mindenek előtt nem vette észre, hogy MUNKÁCSI, a ki valamikor tagadta az *inas* szó szláv eredetét (Magyar elemek a déli szláv nyelvekben 79. s k. l.), ezt a véleményét később visszavonta (Árja és kaukázusi elemek 369), úgy hogy a «szlávisták»-nak éppenséggel nem kellett valami nagyon sietniök, hogy ezt a nyitott ajtót betörjék. A finomabb részletekben pedig MAR. sem viszi előbbre a kérdést. A szláv szó eredetileg fiatal embert, ifjút jelentett, «de, mondja M., az *inas*-nak második jelentése is már a szlávtságban fejlődött, mint a köv. adatokból kitűnik: ó- és újbolgár *junoša*, régi cseh *junoše*, *jinoše*, lengy. *junoša* Jüngling: szlov. *junoš* Edelknabe, Lehrjunge». Azt talán M. is megengedi, hogy az «Edelknabe» jelentés nem épen népies ízű, különben is mindössze egyetlen egy forrásból, CAF szótári gyűjteményéből, ismeretes, de M. nem is erre veti a fősúlyt, hanem a «Lehrjunge» jelentésre, de aztán nagy bölcsen elhallgatja, hogy ez csak a magyarországi szlovének közt található! Ezek után tehát aligha «kétségtelen, hogy *junoš* régente a szlovénben is ifjút jelentett és mind a két jelentésével átjött hozzánk», sőt ellenkezőleg még a szlovén *junoš* népies volta is kétséges, csak úgy a mint p. o. a horv.-szerb *junoša* sem népies szó.

A. O.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben	1.60
— Szláv jövevényszavaink I.	2.—
— A j > gy változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelv- járásokban	1.20
Bálint Gábor. Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3. füzet. Egy-egy füzet	2.—
Ballagi Mór. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr	—40
— Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai	—20
— Nyelvünk újabb fejlődése	—40
Brassai Sámuel. A magyar bővített mondat	—60
— A mondat dualismusa	1.20
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a com- mentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra	—80
— Szórend és accentus	—80
Budenz József. A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről	—30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet	4.80
— Egy kis vizshang Vámbéry Armin úr válaszára, vagyis A magyarok eredete és a finn- ugor nyelvészet czímű II. értekezésére	—40
— Erdei- és hegyi-cseremisiz szótár. (Vocabularium cseremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremisiz szógyűjteményéből és az Ujtestamentum cseremisiz fordításából	1.—
— Moksá- és erza-mordvin nyelvtan	1.—
Calepinus latin-magyar szótára. Kiadta Melich János	10.—
Coelius (Bánffy) Gergely. Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása (1537) kiadta Dézsi Lajos	2.—
Finály Henrik. A besztercei szöszedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. — Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérte és teljes szömutatókat — készített hozzá	4.—
Földi János magyar grammatikája. Közzéteszi Gulyás Károly	6.—
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metenzéfi német nyelvjárás hangtana	1.50
Goldziher Ignác dr. A buddhismus hatása az iszlámra	—80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről	—20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál	—60
— A pogány arabok költészetének hagyománya	1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében	1.—
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről	—40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben	—80
Halász Ignác. Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjeppluogi egyházkerületéből. Gyűjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta	6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szó- jegyzékkel	3.20
Hunfalvy Pál. A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján	6.—
— A számlálás módja és az év hónapjai	—40
Imre Sándor. Nyelvtörténelmi tanulások a nyelvújításra nézve	1.20
Joannovics György. Értsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében)	—60
— Szórendi tanulmányok I. rész —60. II. rész	—80
Komjáthy B. Epistolae Pauli lingua Hungarica donatae. Krakó 1533.	6.—
Kőrösi Csoma Sándor emlékezetére. Előadások. 1. szám. Gróf Kuun Géza: Ismereteink Tibetről	1.50
2. szám. Goldziher Ignác: A buddhismus hatása az iszlámra	—80
3. szám. Thury József. A középázsiai török nyelv ismertetései	—80
Kunos Ignác dr. Három karagöz-játék	2.—
— Kis-Ázsia török dialektusairól	—90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzé- tekkel ellátta	3.—
— Oszmán-török népkölt. sz. gyűjtemény. Két kötet	10.—
— és Munkácsi Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban	1 —
Gróf Kuun Géza. A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről	—80
— A sémi magánhangzókról	—75
— Adatok Krim történetéhez	—40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex intero edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit	10.—
Magyarországi Német Nyelvjárások. Szerk. Petz Gedeon. 1. Gedeon A. Az alsó- metenzéfi német nyelvjárás hangtana	1.50
2. Lindenschmidt Mihály: A verbászi német nyelvjárás	—90
3. Gréb Gyula: A szepei felföld német nyelvjárása	1.80
4. Hajnal Márton: Az isztiméri német nyelvjárás hangtana	1.20

Magyarországi Német Nyelvjárások. Szerk. Petz Gedeon. 5. Kräuter Ferencz :	
A niczkyfalvai német nyelvjárás hangtana	1.—
6. Schäfer Illés: A kalaznói nyelvjárás hangtana	1.20
7. Mráz Gusztáv: A dobsinai nyelvjárás	2.40
Mayr Aurél dr. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben	—20
— Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben	1.20
Melich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. Veress Ignác másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta	5.—
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás térképével).....	1.20
— A brassói latin-magyar szótár-töredék	—60
— Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590ből	3.—
— Révai Miklós nyelvtudománya	1.—
Molnár Albert. (Szeczi-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással	9.—
Munkácsi Bernát. Árja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetése: A kérdés története	12.—
— Budenz József emlékezete	1.20
— Vogul népköltési gyűjtemény I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	3.—
Kiegészítő füzet	6.—
II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idészó igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	10.—
IV. kötet: Életképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
— Votják népköltészeti hagyományok	4.—
— Votják szótár. 4 füzet	16.—
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex	2.—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex)	3.—
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György	12.—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Aron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:	
IV. és V. kötet: Érdy-codex. Egy-egy kötet	4.—
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex	4.—
IX. és X. kötet: Érsekújvári-codex. Egy-egy kötet	4.—
XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömöri-codex	4.—
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex	4.—
XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-töredék	4.—
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Czech-codex	4.—
XV. kötet: Székelyudvarhelyi codex. — Guary-codex. — Nádor-codex. — Lázár Zelma-codex. — Birk-codex. — Piry-hártya.	6.—
Pesti Gábor. Wy Testamentum magyar nyelven	6.—
Révai Joan Nicolaus. Elaboratio grammatica hungarica. Vol. III. Ed. Sigismundus Simonyi	6.—
Simonyi Zsigmond. A jelzők mondattana	5.—
Szegedi Gergely Enekeskönyve 1569-ből	5.—
Magyarország Történelmi Földrajza a Hunyadiak korában. Irta: Dr. Csánki Dezső. I. k. 1890. XII éz 790 lap. Ára	14.—
II. k. 1894. VIII és 862 lap. Ára	14.—
III. k. 1897. VI és 698 lap. „	14.—
V. k. 1913. VIII és 973 lap. „	20.—

Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában
Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.

V. kötet.

1915.

3. füzet.

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1915.

TARTALOM.

	Lap
ASBÓTH OSZKÁR: Magyar hatás horvát-szerb kutyanevekben ? — —	161
SCHMIDT JÓZSEF: Az idg. flexio genesisének problémája (Folytatás)	166
SCHWARTZ ELEMÉR: A rábalapincsközi cigánynémet nyelvjárás hangtana — — — — —	185
BENIGNY GYULA: Az Ó- és új-iráni nyelvek szórendje (Folytatás)	198

Ismertetések.

ASBÓTH OSZKÁR: A. LESKIEN, Grammatik der serbo-kroatischen Sprache. I. Teil: Lautlehre, Stammbildung, Formenlehre — —	223
RUBINYI MÓZES: Dr. K. SANDFELD-JENSEN, die Sprachwissenschaft	
KARL LAJOS: W. FRITZ SCHMIDT, die spanischen Elemente im französischen — — — — —	237
BENIGNY GYULA: R. GAUTHIOT, La fin de mot en indo-européen —	239

Kisebb közlemények.

ASBÓTH OSZKÁR: A <i>molb</i> cikk BERNEKER szótárában — — — —	165
— — <i>Beteg</i> — — — — —	222

Folyóiratunk május és november 15-ikén jelenik meg. Egy kötet 4 ötvös füzetből áll s ára 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához címezendő.

A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egyedül a szerkesztő felelős.

MAGYAR HATÁS HORVÁT-SZERB KUTYANEVEKBEN?

LESKIER nagy horvát-szerb nyelvtanának ismertetéséből, a mely lent található, kirekesztettem egy pontot, részben hogy szabadabban és behatóbban tárgyalhassam, főleg azonban azért, hogy el ne kerülje a magyar nyelvészek figyelmét. Annyi kétségtelen, hogy L. egyébiránt édes keveset törődött a magyar nyelv hatásával, a *pàprikâš* szót hvszb. képzésnek tartja 257. l., a *šèreg* szót töröknek mondja 249. l., *hàsna* Gewinn Nutzen is «türk.» 464. l., a Szerémségben használt *děrež -ež* képzővel alakult, tehát nem a mi *deresünk* 179. l., de van egy pont, a melyen a magyar hatás föltevésében messze túl megy mindenkin, a ki eddig vele foglalkozott. Idézem először azt a két helyet egész terjedelmében, a melyeken a magyar hatásnak egy eddig ismeretlen, L. szerint igen mélyre ható vonásáról tesz említést, hisz fölszólalásom épen egyik főczélja, hogy L. fejtegetéseit abból a kapcsolatból (egy nagyon is részletes nyelvtan keretéből) kiragadjam, a melyben megjelentek, és így nyelvészeink figyelmét rájuk irányítsam.

A főhely, a melyen L. az érintett kérdéssel foglalkozik a 200. sk. l. 312. §. található és ekkép hangzik:

Es bleibt die Frage, ob es eine von der Betonung unabhängige Dehnung vor auslautendem *v* gibt. Nur die Substantiva auf -*ōv* gen. -*ova* haben langen Vokal im Nom. sg., in den andern Formen kurze. Die Betonung ist entweder durchgehend ' auf der ersten Silbe, oder ' im Nominativ auf der ersten, in den andern Formen auf der zweiten Silbe. Die Wörter sind zunächst Entlehnungen aus dem Magyarischen, von da aus ist das Formans dann zur Bildung von serbischen Stämmen aus verwendet worden, z. B. entlehnt *ákōv* gen. *ákova* Eimer — magy. *akó*, *lópōv* gen. *lópova* — *lopó* (Partizip «stehend»,

Dieb), *sàbôv* gen. *sabôva* — *szabó* Schneider; von serbischen Elementen, z. B. *bjèlôv* gen. *bjelôva* weisser Hund — *bïo bijèla*, *gàrôv* *garôva* schwarzer Hund — *gâr* Russfarbe, *slùtôv* gen. *slutôva* Unglücksprophet — *slútiti*. Angeschlossen ist an diese Wortgestalten auch *Jàkôv* gen. *Jakôva* Jakob. Dass die Länge im Nominativ aus dem langen magy. -ó stammt, ist wohl zweifellos, eigentümlich ist aber die Kürze des *o* in den offenen Silben (Gen. usw.), denn ein Hindernis gegen Formen wie **lópôva*, **sàbôva* besteht an sich in der Sprache nicht. Vielleicht beruht die Länge im Nominativ auf einem als *ou* aufgefassten magy. *ó*, das stark geschlossen ist. Bei der Auflösung eines solchen Diphtongen von folgendem Vokal muss notwendig das *o* kurz sein, dagegen war *ou* in sich lang und die Länge verblieb auch bei der Aussprache *ôv*. Einfach wäre die Sache, wenn die Aufnahme solcher Bildungen aus dem Magyarischen sehr alt wäre; im 13. Jahrh. hiess es dort noch -*ov*, -*ou*, im 14. schon -*ó*, während in Kasusbildungen und Ableitungen noch -*ov*- erscheint. Nach SIMONYIS Annahme ist das *o* in -*ov*- der Ableitungen kurz, zwischen der ältesten Form -*ov* und dem heutigen -*ó* des Nominativs setzt er die Mittelstufe *ou* an. Allein man kann aus der Zeit vor dem 14. Jahrh. keins der Wörter im Skr. belegen; die Belege (so im AkWb., soweit dies reicht) sind nicht älter als das 18. Jahrh.

Ezt a főhelyet némileg kiegészíti a 318. l. álló 552. §, a mely ezt mondja:

-*ôv* gen. -*ova* aus magyarischem -*ó* (-*ö*), jetzt Partizipialsuffix, z. B. *lopó* stehend, Stehler (zu *lopni*), in älterer Zeit auch Adjektiva bildend (jetzt -*ú*, -*ű*). Beispiele: *drnôv* wüster Schreier *drnuti* *se* sich wütend gebärden, *gòlôv* Habenichts *gò* fem. *gòla* nackt, *lùdôv* Tor *lùd* dumm, *nìtkôv* (Scheltwort) Niemand *nìtko* niemand, *pràznôv* armer Kerl *pràzan* leer, arm, *slùtôv* Unglücksprophet *slútiti* ominari. Öfter sind so gebildete Hundenamen, von irgendeinem Merkmal aus, z. B. *bjèlôv* weisser Hund *bïo* fem. *bijèla* weiss, *gàrôv* schwarzer H. *gâr* Russfarbe, *grìvôv* H. mit weissem Haarkranz um den Hals *grìva* Mähne, *kòsmôv* zottiger H. vgl. *kòsmat* haarig, *kùsôv* H. mit gestutztem Schwanz *kùs* gestutzt, *mèrkôv* Brauner (Hund oder Pferd) *mèrk*.

A tisztán hangtani kérdésekkel ezúttal nem kívánok foglalkozni, ezektől egészen függetlenül vizsgálom, vajjon L. föltevése igazolható-e.

Tehát a magyar *akó*, *lopó*, *szabó* szavak átmentek a hvszb. nyelvbe, *ákôv*, *lópôv*, *sàbôv* alakot öltöttek és aztán önálló képzésekre adtak okot, a melyek különösen kutyanevekül szolgáltak. Az utolsó körülmény, igaz, a főhelyből nem igen tűnik ki, ott L. csak két kutyanevet említ, de a második helyen már némileg sejtjük, hogy ez elterjedt képzés lehet, hisz hat olyan képzést sorol föl a szerző, az IVEKOVIĆ-BROZ-féle szótárban pedig a *pàs* «Hund» cikkben még kilencz ilyen név van följegyezve, a melyek többnyire szintén hvszb. képzés benyomását teszik: *čukov*, *kucov*, *kudrov*, *kundrov*, *lisov*, *samsov*, *šapov*, *šarov*, *zeljov*. Nézzük ezeket sorra: *čukôv* hiányzik VUK szótárában, az akadémia nagy szótárában található egyetlen egy adat (*«pàs, canis, na Braču. A. Ostojić.»*) szerint mintha nem egy bizonyos kutyafajtának, hanem a kutyának általában a neve volna — Brazza-Brač szigetén; mindenesetre ilyen általános név a *kúcôv*, vö. a *kúca-kúco-t*, azaz a *kůčka-kůčak* Hündin-Hund-hoz képzett becézőt; *lišov* ein Hund mit einer Blässe — *liša* die Blässe am Kopfe der Thiere; *šápôv* VUK szerint annyi mint *pàs* azaz «kutya», IVEKOVIĆ-BROZ valószínűnek tartják, hogy a *šápa* Pfote szóból hajtott és kutyát jelent, a melynek nagy a talpa; *šârôv* ein scheckiger Hund = *šâren pàs*; *zeljôv* graulicher Hund = *zelen pàs* — *zelen* rendesen annyi mint zöld, de vö. p. o. *zêlênko* Apfelschimmel. A *sàmsôv* Fleischerhund-ról DANIČIĆ azt mondja, hogy idegen -o végű szóból ered, de nem mondja, hogy milyenből, ugyan így magyarázza a fõnt már tárgyalt *šápôv*-ot is l. OSNOVE 91. l. Hátra volna még a *kùdrôv* és *kùndrôv*, a melyeket többnyire egy névnek tartanak. VUK a *kùdrôv*-ról csak azt mondja, hogy ein Hundename és csak a *kùndrôv* szót írja körül: egy kutyának a neve, a melynek hosszú szõre van. Budmani az akadémia nagy szótárában *kùndrôv* alatt idézi VUK magyarázatát, de zárójelek közt megjegyzi, hogy nyilván azonos a *kùdrôv* névvel,*) az alatt pedig nagyon érdekes adatokat állít össze, a melyek az ellen szólnak,

*) MARETIĆ nagy nyelvtanában azt hiszi, hogy a *kùndrôv* a magyar *kondor* szó hatása alatt keletkezett *kùdrôv*-ból, l. 50. l.

mintha ez a név összefüggne a *kũdrav* kondor szóval, a mi első pillanatra olyannyira valószínűnek látszik és Vuknak igaz nem a *kũdrõv*, hanem a *kũndrõv* alatt olvasható magyarázatához olyan szépen illenék. Az ott idézett adatokból az tűnik ki, hogy *kũdrõv*nak olyan kutyát hívnak, a melynek — levágták a fülét!

E rövid áttekintésből egy dolog kétségtelenül kiviláglik, az t. i., hogy a legtöbb ilyen kutyanév magában a hvszb. nyelvben képződött egy elevennek érzett képzővel. Van-e a magyar nyelvben szó, a mely átment a szomszéd nyelvbe, és mintául szolgálhatott a sok új képzésnél? Én olyant nem ismerek. L. nem mondja meg, hogy mikép képzeli e képzések keletkezését, mert csak nem lehet azt komoly kísérletnek sem tekinteni, a mi nála olvasható: Die Wörter sind zunächst Entlehnungen aus dem Magyarischen, von da aus ist das Formans dann zur Bildung von serbischen Stämmen aus verwendet worden. El lehet-e képzelni, hogy olyan magyar eredetű szavakból, mint *ákõv*, *lópõv*, *sábõv* a hvszb. nyelvben egy képzõt el lehetett volna vonni, a melylyel az eredeti szókincs szavaiból — k u t y a n e v e k képzõdhettek a *bijel* fehér *bjelõv* fehér kutya módjára?! A hvszb. nyelvben egyáltalában nem lehetett semmiféle képzõt kiérezni ezekből az idegen eredetű szavakban, de ilyen speciális jelentést hordozó képzõt meg épenséggel nem. Hogy a szóban forgó szavak nem valami régóta ismeretesek, azt L. is mondja, nem érinti azonban azt a kérdést, vajjon elterjedésök köre enged-e valami következtetést vonni, igaz ennek megállapítására az eddigi gyűjtések alig nyújtanak elegendő anyagot. A L.-től kiinduló pontul használt kis csoportban legkevesebbet építhetünk a *sábõv* szóra, azt Vuk közlése szerint csak a régi vojvodina-ban ismerik «Schneider für gröbere Arbeit» értelmében — vö. a szűrszabó mását is *sũrsabõv* «Grobschneider», a mely szintén csak a vojvodinában járja. Semmiben sem változik a dolog, ha az *ákõv* *lópõv* *sábõv* csoporthoz hozzávesszük a többi magyarból került -õv végű szókat: *álõv-hálõv* háló, *árdõv* hordó, *ásõv*, *bírõv*, *čatlõv* die Querstange beim Leiterwagen, (*h*)*ñntõv*, *kórõv*, *kõrşõv*, *låtõv* Überreiter (Aufseher bei der Mauth und bei der Überfuhr), *lógõv* der Beispanner, *şajtõv* die Schraube, *vágõv* eine Art grossen Winzermessers zum Schilfschneiden. Ezek a szavak sem magyarázzák meg a hvszb. kutyanévek keletkezését, hisz

egyőtől egyig egészen más jelentéskörhöz tartoznak, részben meg csak a magyarság tőszomszédságában ismeretesek, mint p. o. a *kòršov lògòv vágòv* (vagy akár a *méròból lett méròv*). A hvszb. képzést csak úgy lehetne megérteni, ha egy -ó végű magyar kutya-név átment volna a hvszb. nyelvbe és ott népetymologia útján egy hvszb. tőhöz kapcsolódott volna, no de erre példát nem ismerünk. Nincs is talán a magyar nyelvben más -ó végű kutya-név mint a *Sajó*, ez pedig nem ment át a hvszb.-be. Szóval sehol semmi támasztópontot nem találok, a mely nekünk arra jogot adna, hogy magyar hatást keressünk ezekben a nevekben.

ASBÓTH OSZKÁR.

A *molъ* czikk BERNEKER szótárában.

BERNEKER Slav. etym. Wtb. cz. művének legújabb füzetében, a mely a II. köt. 1. füzete, egy kis czikk a magyar *padmaly* szempontjából érdekel bennünket. A czikkecske így szól:

molъ -r. *бы-молъ* 'die aus einem bestimmten Mass Korn sich ergebende Mehlmenge'. *klr. na-mít* G. -*mótu* 'Schlamm'. *bg. pod-mól* 'Klippe'. *sl. pod-mòt* 'Uferbruch'; *pod-molína* 'Tunnel'. *č. pod-mol* 'vom Wasser unterspülter Ort; Schlamm'; *vý-mol* 'Aufgeschwemmtes'.

|| Abtönend zu *melъ*, *melti* sd. 'mahlen'. Vgl. zur Bed. *sl. voda melje breg* 'das Wasser schwemmt das Ufer ab'; *breg se melje* 'das Ufer wird unterspült'.

Első pillanatra úgy tetszhetik, hogy az orosz *бы-молъ* és a cseh *vý-mol* azonos képzések és B. nyilván annak is veszi, magam is több mint 20 évvel ezelőtt a *padmaly* tárgyalása közben így tüntettem föl a dolgot l. *A szláv szók a magyar nyelvben* 47. l. De az orosz szó, a mint már specialis jelentése is mutatja, nem függhet össze a többi itt felsorolt képzésekkel, annak o-ja nem lehet úgy mint a *podmol*-féle szavakban egy régi indogermán *e : o* váltakozás folyománya, hanem létét tisztára annak köszönheti, hogy sajátos orosz hangfejlődés következtében a régi *melъ*: *melti*-ből egy *melu*: *motò*-nak kellett lennie vö. BERNEKERTNÉL a *melko* cikket is (óbg. *mlěko* cs. *mlěko* stb. de or. *motoko*!). Az orosz *vymot* kétségtelenül a *vymotò* «kiörölni» igéből képezett új szó, a melynek semmi köze egy régi szláv *molъ*-féle képzéshez, itt tehát nincs helye; ha B. már föl akarta említeni, a *melъ*, *melti* cikkben tehetne volna, itt azonban legfőljebb óva inthette volna az olvasót az orosz képzésnek a *molъ*-féle képzésekkel való összezavarása ellen.

ASBÓTH OSZKÁR.

AZ IDG. FLEXIO GENESISÉNEK PROBLÉMÁJA.

(Folytatás.)

III. Kísérlet a probléma megoldására.

IV. A verbális flexio genetikus viszonyai.

A 1. sg. act. suffixumai.

Ös- és közidg. eredetűek voltak közfelfogás szerint a következő típusok: 1. **bhérmi*, 2. **bhéro*, 3. **bhérom* és **bhérām*, **dhēm*, 4. **uóida* és *gejóna* [?].

1. A **bhérmi*-típus.

Ez athemat. típus *-mi* végzete a themat. flexióban is fellép [ói. *bhárāmi*, órm. *berem*, óir *berim* etc.], de itt közfelfogás szerint sec. különnyelvi újítás [BRUGMANN, Grr. II¹. 1335. KVG. 589. HIRT, Hb.² 486 etc.].

Ami e végzet genesisét illeti, LUDWIG nominális tőképzőre gondolt [Inf. 145—146]. Tényleg akad is egynéhány materiális egyezés. cf.

gör. $\varphi\eta\mu\iota$: F. $\varphi\eta\mu\iota$ -ς; $\tau\acute{\iota}\text{-}\vartheta\eta\mu\iota$: F. $\vartheta\acute{\epsilon}\mu\iota$ -ς;
av. *staomi*: F. *staomi-s*; *da-ḍqmi*: F. *dāmi-s*;
ói. **kármi*, ep. *kurmi*: adj. *tuvi-kūrmí-h*

Tekintetbe jöhet továbbá az instr. sg. functiójú *-mi* casus-suffixum, cf.

ói. *bhármi*, *bí-bharmi*: ószl. *sъ-boromъ*
ói. **dármi* (2. sg. *dárši*): ószl. *raz-doromъ*
ói. **vákmi* (2. sg. *vákši*): ószl. *vozomъ*
ói. **tákmí* (3. sg. *tákti*): ószl. *tokomъ*

Aki arra hivatkoznék, hogy a *-mi* elem mint töképző sehol sem valami nagyon produktív s mint casussuffixum is meglehetősen izolált, azt jobban ki fogja elégíteni SAYCE thesise, amely szerint a 1. sg. sec. *-m* eleme a 3. sg. prim. *-ti* analógiájára lett *-mi* [TECHMER'S IZ. I. 224], amint a töképző *-mi* is lehet 'conglutinatum' [BRUGMANN, Grr. II. 1². 253]. Az idg. athem. **bhérmi*-typus kiindulópontja ez esetben prótoidg. **bhérom* — oly formatio mint idg. themat. **bhérom* s természetesen ehhez hasonlóan nominális eredetű [l. alább, p. 168].

Ha a 1. sg. act. *-mi* és a 1. sg. med. *-mai* [?] suffixumai csakugyan ablautban állának [HIRT, IF. XVII. 70. BRUGMANN, KVG. 599 etc.], akkor a kérdés súlypontja a *-mai* suffixumra helyeződik át.

2. A **bhérō*-typus.

Ez ind. és conj. funkciójú typus *-ō* végzetének szótaghangsúlya a litv. *sukù sukù^o-s*, gót *baíra* etc. tanúsága szerint acutus volt [BRUGMANN, Grr. I². 931. STREITBERG, Urgerm. 161 etc.], ami megdönti azt a föltevést [pl. Bartholomae, Vorgesch. 58], hogy *-ō* < contractiós productum *o + a^x* elemekből. HIRT föltevése, mely szerint *-ō* talán < *-ōm* [IF. XVII. 77—78 Hb¹ 344. Hb². 486], csak az instrumentalissal feltételezett nexus kedvéért van csinálva, a mely casus végzete szerinte szintén < *ōm* volna [cf. litv. *vilkù*, gót *wulfa* etc.]. Ebből ugyan semmi sincs, mert az instr. sg. végzete kétségkívül *-ō ē*, még pedig minden valószínűség szerint acutus *-ō ē*. Az a gondolat azonban, hogy a **bhérō*-typus a nominális instrumentalissal van kapcsolatban, a lehető legplausibilisebb. Mellette szól talán már az a körülmény is, hogy 1. sg. **bhérō* és **bhérmi* körülbelül úgy állanak egymás mellett mint instr. sg. **bhórō* [cf. ói. *vřka*] és **bhóromi* [cf. ószl. *vlъkomъ*], de minden esetre a verbális és nominális funkciójú materiális egyezések nagy tömege, amelyből itt csak egy néhány emelhető ki:

1. sg. conj. ói. ved. *árcā*: instr. sg. ói. *arcā*
1. sg. aor. conj. gör. *ἴδω*: instr. sg. ói. *vidā*
1. sg. aor. conj. gör. *πέφνω*: instr. sg. ói. *vřtra-ghnā*
1. sg. aor. conj. gör. *δράω*: instr. sg. ói. *su-sq-dřšā*

1. sg. gót *sita*: instr. sg. ói. *saṃ-sáddā*
1. sg. lat. *vorto*: instr. sg. ói. *vrtā*
1. sg. litv. *sekù*: instr. sg. (adv.) ói. *sácā*
1. sg. litv. *degù*: instr. sg. gót *daga*, ahd. *tagu*

NB. Mivel az instr. sg. végződése -ō mellett -ē, egészen jogosult az a kérdés, hogy nem volt-e a 1. sg. **bherō*-typus mellett **bhérē* is. Itt első sorban a gót *baira*-typus jöhetne tekintetbe, amely úgy állhat az ahd. *biru*-typus mellett, mint a gót instr. sg. *wulfa* < **wulfē* [cf. *kamma*: *kammē-h*!] az ahd. instr. sg. *wolfu* mellett [v. ö. még gen. pl. gót *wulfē*: ahd. *wolfo*!]. Hasonlóképpen lehetséges, hogy ólat. *ferē* etc. is < **bhérē*-typusú 1. sg.

3. A **bhérom*- és **bhérām*-, **dhém*-typusok.

E velejében ind. functiójú typusok -*m* eleme a nominális acc. sg. M. F. és nom. acc. sg. N. -*m* elemével azonos, amint ezt már SAYCE (Techmer's IZ. I. 224) látta s utána HIRT is hirdette [IF. XVII. 77, 80, 84. Hb¹. 354. Hb². 497]. E felfogás helyességét számtalan materiális egyezés támogatja.

Mindenekelőtt egy sereg infinitivus az indo-irániban [WOLF, KZ. 40, 87, 90, 96. MACDONELL, Ved. Gr. 410 etc.] és az itáliai dialektusokban [BUCK OUGr. 179 etc.], továbbá egyes görög 2. sg. imperat. functiójú s nyilván infinitivusi eredetű alakok [BRUGMANN, Grr. II¹. 1414, 1418. HIRT, Hb². 596—597 etc.] 1. sg. functiójú alakokkal esnek egybe, cf.

- óí. *á-prccham*: inf. *vi-sam-prccham*
 óí. *a-tiram*: inf. *pra-tíram*
 óí. *á-ruham*, *ruhám*: inf. *ā-rúham*
 óí. *yamam*: inf. *yámam*
 óí. *á-dām*, *dām*: inf. av. *dām*
 gör. ἄρον, ἄρον: inf. osc. *acum* < **aġom*
 { gör. ἔ-φερον, φέρον: inf. umbr. *a-ferum*, dor. ark. φέρεν < **φέρων*
 { [KVG. 353].
 { gör. ἔ-λαβον, ἔ-θυγον, ἔλον (εἶλον): imperat. 2. sg. syrak. λάβον,
 | θίγον ἄν-ελον

NB. Ez az összefüggés arra a gondolatra vezet, hogy a gör. $\delta\epsilon\iota\chi\omicron\nu$ -típusú 2. sg. imperat. aor. végelemzésben ugyanaz a képzés, mint az $\acute{\epsilon}\delta\epsilon\iota\chi\alpha$ -típusú 1. sg. ind. aor., mert $\acute{\epsilon}\delta\epsilon\iota\chi\alpha < *d\acute{e}i\chi s\eta < *d\acute{e}i\chi s\omicron m$ [cf. 1. sg. ószl. $v\acute{e}s\tau$, ói. $\acute{a}v\acute{a}k\acute{s}am$ etc.].

A 1. sg. és acc. sg. funkciójú materiális egyezések óriási seregéből álljanak itt a következők:

a) 1. sg. themat. $*bh\acute{e}rom$: acc. sg. $*bh\acute{o}rom$.

{ ói. $\acute{a}bharam$, $\acute{a}janam$, $\acute{a}karam$ etc. : acc. sg. $bh\acute{a}ram$, $j\acute{a}nam$,
 { $kar\acute{a}m$ etc.

{ gör. $\acute{\epsilon}\varphi\epsilon\rho\omicron\nu$, $\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\iota\pi\omicron\nu$, $\acute{\epsilon}\tau\tau\epsilon\chi\omicron\nu$, $\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\gamma\omicron\nu$, $\acute{\epsilon}\pi\epsilon\kappa\omicron\nu$ $\acute{\epsilon}\sigma\tau\epsilon\nu\omicron\nu$ etc. :

{ gör. $\varphi\acute{o}\rho\omicron\nu$, $\lambda\omicron\iota\pi\acute{o}\nu$, $\tau\rho\acute{o}\chi\omicron\nu$, $\lambda\acute{o}\gamma\omicron\nu$, $\pi\acute{o}\kappa\omicron\nu$, $\sigma\acute{\tau}\omicron\nu\omicron\nu$ etc.

gör. $\acute{\epsilon}\mu\omicron\lambda\omicron\nu$: $\alpha\upsilon\tau\acute{o}$ - $\mu\omicron\lambda\omicron\nu$.

ószl. aor. $s\acute{e}d\tau$: $s\acute{a}$ - $s\acute{e}d\tau$, $leg\tau$: $s\acute{a}$ - $log\tau$ etc.

b) 1. sg. athemat. $*bh\acute{e}r\acute{a}m$, $*dh\acute{e}m$: acc. sg. $*bh\acute{o}r\acute{a}m$, $*dh\acute{e}m$.

α) lat. $feram$, ószl. $ber\acute{a}$: lat. $l\acute{u}ci-feram$, gör. $\varphi\omicron\rho\acute{\alpha}\nu$

ólat. $ad-venam$: acc. sg. $ad-venam$

lat. $petam$: gör. $\pi\omicron\tau\acute{\eta}\nu$, lat. $legam$: cf. $col-l\acute{e}gam$

ólat. $tulam$ [gör. $\acute{\epsilon}\tau\lambda\eta\nu$] : acc. ói. $tul\acute{a}m$

ólat. $fuam$: gör. $\varphi\upsilon\acute{\eta}\nu$, lat. $am\acute{a}-bam$: acc. $super-bam$

lat. $d\acute{e}cam$: cf. gör. $\delta\iota\kappa\eta\nu$, ói. $di\acute{s}\acute{a}m$

β) ói. $\acute{a}-dh\acute{a}m$, $\acute{a}-d\acute{a}m$, $\acute{a}-sth\acute{a}m$: acc. sg. $ratna-dh\acute{a}m$, $upa-$
 $d\acute{a}m$, $r\acute{o}cana-sth\acute{a}m$

gör $\acute{\epsilon}-\beta\eta\nu$, ói. $\acute{a}-g\acute{a}m$: acc. $tam\acute{o}-g\acute{a}m$

gör $\acute{\epsilon}\gamma\omega\nu$: acc. ói. $r\acute{t}a-j\acute{n}\acute{a}m$

Egyes 1 sg. funkciójú alakok mellett infinitivusi és acc. sg. funkciójú alakok is vannak, cf.

1. sg. ói. $\acute{a}-dh\acute{a}m$: inf. $prati-dh\acute{a}m$: acc. sg. $ratna-dh\acute{a}m$

1. sg. gör. $\acute{\epsilon}\varphi\epsilon\rho\omicron\nu$: inf. dor. ark. $\varphi\acute{\epsilon}\rho\epsilon\nu$: acc. sg, $\varphi\acute{o}\rho\omicron\nu$

1. sg. gör. $\acute{\alpha}\gamma\omicron\nu$: inf. osc. $acum$: acc. $\acute{\alpha}\gamma\acute{o}\nu$.

1. NB. A verbális és nominális $-m$ elem összefüggésére utal netalán az a jelenség is, hogy az árjában úgy a verbális, mint a nominális flexióban a várható athematikus alakok helyett thematikus képzések tűnnek föl, cf. 1. sg. ói. $\acute{a}sam$ e h. $*\acute{a}sa$ [gör. $\eta\acute{\alpha} < *e\acute{s}m$] és acc. sg. ói. $p\acute{a}dam$ e h. $*p\acute{á}da$ [gör. $\pi\acute{o}\delta\alpha < *p\acute{e}d\acute{a}m$].

2. NB. A nominális *-m* elem HIRT szerint azért adaptálódott a 1. sg. exponensévé, mert a 1. sg. pron. pers. **me* etc. *m* elemével asszociálódott [IF. XVII. 79. Hb.² 498.]. De legalább is ép annyira lehetséges, hogy az asszociálódás az **eg(h)óm* [ói. *ahám* etc.] nom. sg. révén következett be. Ezzel a föltevessel a **bhérō*-typusú 1. sg. is könnyen volna érthető, mert **eg(h)óm* : **egō* = **bhérom* : **bhérō*. JOH. SCHMIDT [KZ. 36., 405.] és mások [cf. BRUGMANN, Demonstr. 71. SOMMER, Hb. 439. STOLZ, LGr.⁴. 215.] megfordítva azt hiszik, hogy **egō* [gör. *ἔγω*, lat. *ego* etc.] a 1. sg. **bhérō* analogiája. Bizonyítani ezt ép oly kevésbé lehet, mint az ellenkezőt, de **bhérom* : **bhérō* alapján egy eredeti *ég(h)óm* : **egō* felvétele igen csábító. Mint általában mindenütt, itt is szem előtt tartandó, hogy ősrégi asszociációk kiindulópontját nyomozni körülbelül annyi mint az oroszlán nyomát keresni a sivatagban.

4. A **uoída*- és **gēgōna*-typus.

E typus finális vokálisa az autoritások consensusa ellenére majdnem biztosan helytelenül van rekonstruálva. Eltekintve attól, hogy az idg. *a* vokális a tőképzés és flexio terén, valamint az ablaut terén is úgyszólván semmi, minden esetre igen alárendelt és kétséges szerepet játszik, e typus különnyelvi reflexeiben absolute semmiféle kényszerítő ok sincsen az *-a* 'suffixum' felvételére (l. alább).

Tekintettel arra, hogy a 3. és 1. sg. széles kiterjedésben egybeesik — és pedig nem csupán a praesens-aoristos terén [cf. ói. 3. sg. med. praes. *dadhē*, *stušē* = 1. sg. *dadhē*, *stušē*, 3. sg. pass. aor. *ādarši* : 1. sg. med. impf. *ādviši*, gót mediopass. 3. sg. praes. *nimada* = 1. sg. *nimada* etc.], hanem éppen a perfectum rendszerében is [cf. ói. 1. sg. act. *dudāu* = 3. sg. *dadūu*, 1. sg. med. *dadē* = 3. sg. *dadē*], úgyszólván magától nyomul előtérbe az a gondolat, hogy a 3. és 1. sg. perf. act. az őszindogermánban egybeesett. Mivel pedig a 3. sg. perf. act. idg. alapalakja egészen biztosan **uoide* és **gēgōne*, a 1. sg. számára sincs okunk és jogunk más alakot postulálni. E föltevessel a különnyelvi reflexek a legszebb összhangba hozhatók. Az árja és germán act. perfectumban a 3. és 1. sg. tényleg egybeesik s minden nehézség nélkül a proponált alapalakra vezethető vissza, cf. ói. *vēda*, gav. *vaēdā* [i. e. *vaēda*], gót *wait* < **uoide*; ói.

jaǵāma, gót *qam*, ahd. *quam* < **ǵ^he-ǵ^hóme* etc. — A görögben a régi 1. sg. functiójú **uoíde*, **ǵeǵóne* a 1. sg. functiójú sigm. aor. ἔ-δειξα < **e-dēiksm* hatása alatt lett οἶδα, γέγωνα — a mint megfordítva a 3. sg. aor. **e-dēik-s*-t a 3. sg. οἶδε, γέγωνε hatása alatt lett ἔ-δειξς [HIRT, Hb.² 551. BRUGMANN-THUMB, Gr. Gr.⁴ 400. etc.]. A görögben egyáltalában a perfectum és a sigm. aor. pers. suffixumai csaknem kivétel nélkül egybeestek s így a 1. sg. functiójú οἶδα, γέγωνα finális -α vokálisa az idg. alapelvek rekonstruálásánál semmiképpen sem megbízható tanú. — A mi az ó-ír állapotot illeti, oly alak mint -*gegon*, -*cechan* nem szükségképpen régi perf. **ǵ^hhe-ǵ^hona*, **qe-ǵána*, a hogyan azt hinni szokták, hanem lehet régi redupl. aoristos is, mint a gör. ἔ-περνον < **ǵ^hhe-ǵ^hhnóm* [cf. THURNEISEN, AirHb. 400], resp. a régi **ǵ^hhe-ǵ^hhóne* típusnak a **ǵ^hhe-ǵ^hhnóm* típus által való alteratiója. Egyáltalában az ó-ír 'suffixum-nélküli praeteritum' pers. suffixumai — az egyetlen 3. sg. -*gegoín* < **ǵ^hhe-ǵ^hhóne*, -*cechuín* < **qeǵáne*, kivételével — fölötte sajátságos benyomást tesznek [v. ö. 1. pl. -*cechnammar*, 3. pl. *cechnatar*!] s ha keltologus tekintélyek a feltűnő 2. sg. -*cechan* magyarázata végett a gör. γέγωνας typushoz folyamodnak [THURNEISEN, l. c. 400. PEDERSEN, Vergl. Gr. der kelt. Spr.], akkor helyén való arra utalni, hogy a γέγωνας típusú 2. sg. görög szaktekintélyek szerint a sigm. aor. ἔ-δειξας analógiája [BRUGMANN, KVG. 545. BRUGMANN-THUMB, Gr. Gr.⁴ 364, 378, 399. HIRT, Gr. Hb.² 551. etc.]. Az a nézet tehát, hogy az óír. -*cechan*, -*gegon* < ősidg. **qeǵána*, **ǵ^hhe-ǵ^hhóna*, fölötte gyöngé lábön áll.

A 1. [és 3.] sg. perf. idg. alapelakja tehát nézetem szerint **uoíde*, **ǵeǵóne* s szemmel láthatólag suffixum-nélküli képzés kéttagú könnyű basisokból, cf. **uoíde*: aor. **uidé*-t [ói. *á-vidat*, hom. ἴδε], **ǵeǵóne*: impf. **ǵéne*-t [ói. *á-janat*, gör. ἔ-γένε-το] etc. Ha a gör. perf. systemában fellépő α bizonyos kiterjedésben < idg. *a* volna [cf. ói. *jajñi-má*: *jáni-tōh*, ói. *papti-má*, gör. πέπτα-μαι: ói. *páti-tum* etc.], akkor részben kéttagú nehéz basisokkal lehetne operálni — jelesül a *V*₁ *S*₂ formatióval, mint HIRT, a ki 1. sg. gör. γέγωνα, ói. *jajána* és 3. sg. gör. γέγωνε, ói. *jajána* számára < **ǵe-ǵóna* alapelakot konstruál [Hb.² 575-576.] — és pedig a 1. sg. számára *exā*-, a 3. sg. számára *exē*- basisokból [IF. XVII. 66-68.]. Ez a hypothesis ugyan meg-

lehetősen gyöngye — az árját illetőleg a finális *-a* < idg. *-ə* s a görögöt illetőleg az *ε*- színű *šewā* felvétele miatt —, a végeredmény azonban ebben az esetben is az, hogy a 1. [és 3.] sg. perf. act. suffixum-nélküli képzés.

A felsorolt ősidg. típusokon kívül nominális eredetűek lehettek még a következő különnyelvi típusok:

5. ói. perf. 1. 3. sg. *dadāú*

6. gót opt. 1. sg. *baírāu*

7. árja conj. 1. sg. **mrāvāni*, **bhārāni*

5. Az ói. perf. 1. 3. sg. *dadāú*-típus.

Ez a típus kétségkívül ősidg. eredetű. Finális *-u* eleme egy régebbi nézet szerint partíkula volna [OSTHOFF, Perf. 234]. HIRT régebben úgy vélekedett, hogy ez a nézet lehetséges [IF. XVII. 66.], ma már azt hiszi, hogy ez nem éppen valószínű, de igenis lehetséges, hogy az *-u* elem postpositio [Fragen des Vokalismus. 1914. p. 315.], a mit épp oly nehéz volna bebizonyítani. Helyes csapáson halad ellenben azzal a föltevessel, hogy az *-u* basiselem [IF. XVII. 66. Fragen, 315.], a mely nézet többé-kevésbé határozott alakban már régóta fel-felmerült [cf. FICK, GGA. 1883. p. 594. BEZZENBERGER, BB. XXVI. 154. REICHELT, BB. XXVII. 93. KZ. XXXIX. 14., 44. et seqq. BRUGMANN KVG. 545. THUMB, Hb. 367.] s definitive biztosítotttnak tekintendő; v. ö. többek között:

ói. *jajñāú*: lat. *gnōvī*, ags. [cnávan] *cnéow*

ói. *paprāú*: *pr̥nuyāt*, lat. *plēvī*

{ ói. *tasthāú*: *sthāvarā*-, *sthāvira*-, litv. *stovėti*, ószl. *staviti*; cf.
| még gör. *σταύρος*, lat. *restauro* etc.

ói. *dadrāu*: [drāvati] *dudrāva*, *adudruvat* etc.

ói. *jījyāú*: *jīvri*-

{ ói. *dadāú*: *dāvānē*, gav. *dāvōi*, litv. *dovanà*, ószl. *davati*; cf.
| még kypr. *δοφέναι*, lat. *duim* etc.

ói. *mamlāu*: lat. *molūi*, gót. *ga-malujan* etc.

ói. *mamnāu*: *manutē*, lat. *monuī*

ói. *dadhāu*: nord. run. *tawi-do* [l. alább!], lat. *crēduam*

ói. *rarāu*: *rāuti* [rāvīti], *rāva*-

ói. *yayāú*: *yāyāvarā*-

Az ói. *dadāu*-typus tehát suffixum-nélküli képzés s kézzelfoghatólag azon a szintvonalon áll, a melyben az *eu u*-tövé suffixum-nélküli locativus sg.; cf.

ói. *mamnāu*: loc. sg. *mānāu*, *manāu* [*mānu*].

Az *āu*- perf. mellett az óindben nem ritka az *eu u*- tövű nominális formatió; cf.

ói. *jīgyāu*: *jīgyū*- *jāyū*-

ói. *paprāu*: *purū*

ói. *jajñāu*: *jījñu*-

ói. *tasthāu*: *tasthu*-, *su-ṣṭhū*-

ói. *dadrāu*: *ṣata-dru*-

ói. *yayāu*: *yāyu*-, *yīyu*-, *yū*-

Érdekes, hogy CHARPENTIER újabban más úton hasonló eredményre jutott, a mennyiben a *dadāu*-typusban szintén nominális képzést és szintén locativust keresett — csak-hogy *ei i*- tövű nomenekből, cf. ói. *dadāu*: *dadī*- [IF. XXXII. 92. et seqq.]. — Végeredményben ez mindegy volna, de e föltevés csak akkor állhatna helyt, ha a *dadāu*-typusról nem volna kimutatható, hogy *u*-basisokkal szoros kapcsolatban áll. CHARPENTIER föltevése annál fölöslegesebb, mert az *eu u*- tövű loc. sg. sokkal jobb s minden tekintetben megnyugtató párhuzamot nyújt. A mi e typus nominális eredetét illeti általában, az óvatos BRUGMANN legújabban szintén azon az állásponton van, hogy a perfectum valamikor 'nominális formakategória' volt [Grr. II. 3². 84.].

1. NB. Ha a nord run. *tawi-do* etc. COLLITZ föltevése szerint [Schwach. Prät. 129 et seqq.] csakugyan < **dau*, akkor ez a formatio az ói. *da-dhāu* szintvonalán áll s a *dadāu*-typus maga is idg. eredetű [cf. BRUGMANN, Grr. II. 3². 457].

2. NB. Az izolált ói. ved. 2. sg. *paprā* [és *jahā*? cf. WITHNEY, SktGr⁴. 288. MACDONELL, Ved. Gr. 357] és av. 3. sg. *dada* etc. minden valószínűség szerint nem más mint árja **paprāu* **dha-dhāu* sandhi-formája [cf. loc. sg. ved. *srutā*: *srutāu*, nom. acc. du. ved. *vṛkā*: *vṛkāu*; *aṣṭā*: *aṣṭāu*]. Ép úgy lehetséges az is, hogy ez a typus suffixum-nélküli képzés a **pelē*, **dhē* basisokból: **peplē* *dhedhē* [cf. 2. sg. ói. *paprātha*, *dadhātha*, av. *dadāḍa* és gör. *τέθη-αα*, ah. *teta* etc.]. Hogy ugyanazon forma-

kategória különböző tagjai más más basison alapulnak, abban absolute semmi feltűnő nincs, v. ö. pl. perf. *jajñi-še* [: *jáni-šva*], de perf. *jagán-tha* [: *á-gan*].

6. A gót opt. 1. sg. *bairáu*-typus.

Hogy a gót *bairáu* < **berajum* < idg. opt. **bheroim* — KLUGE szerint még mindig 'die einzige haltbare Erklärung' [Urgerm.³ 1913. p. 185] — azt ma már aligha fogják sokan gondolni. Az a HIRT-féle föltevés, hogy a gót *bairau* = **bairáu*, i. e. **berā* < **berē* < idg. **bhērām* = lat. *feram*, ószl. *berq* [IF. I. 206. XVII. 83, nem kevésbé hihetetlen [STREITBERG, Urgerm. 247. JANKO, IF. XVI. A 263. BRUGMANN, KVG. 554]. Az a magyarázat, hogy *bairáu* < idg. conj. **bhērō* + **u* partikula [WIEDEMANN, Das litv. Prät. 159. BARTHOMOLAE, Vorg. 58. BRUGMANN, KVG. 590 etc.], számunkra nem létezik. Annyi azonban mindenesetre igaz, hogy gót *bairáu* alapalakja **bhērōu* [l. BEZZENBERGER, BB. XXVII. 152—153. JANKO, l. c.], csak hogy semmi-féle agglutinált partikulát nem tartalmaz, hanem kétségkívül az imént tárgyalt ói. *dadāu*-typussal áll kapcsolatban. Ennek az összefüggésnek már BEZZENBERGER [l. c. 153] a nyomában volt, de e jó ötletet a gót *baira* < **bhērō* 1. sg. ind. præs. functiójú alakkal való kapcsolat kedvéért elejtette — egészen fölösleges módon, mert hiszen a gót opt. *bairáu* < **bhērōu* és ind. *baira* < **bhērō* kétségtelenül lehetnek oly dublettek mint gót *ahtau*, ói. *aštāu* < **oktōu* és ói. *aštā* < **oktō* s következőleg mint perf. ói. ved. *paprāu*: *paprā*, *dadāu*: av. *dada* etc. A gót *bairáu* typus ősrégi voltát nézetem szerint czáfolhatatlanul bizonyítja a gót 1. plur. ind. *bairōs* < **berōuiz* [ói. *bhārāvaḥ*] és a 1. du. præt. *bēru* < **bēruve* [ói. *á-bharāva*]. Ezek alapján a gót *bairáu*-typus az *u*-tövű loc. sg. [gót *handau* etc.] niveauján áll és nominális *eu u* tövekkel van összefüggésben, cf. *ga-pairsáu*: *paursu-s*, *fra-hinþáu*: *handu-s*, *bindáu*: ói. *bāndhu-*, *wairþáu*: ói. *vartu-la-* etc.

7. Az árja conj. 1. sg. **mrāyāni*- és **bhārāni*-typus.

Ez az ósárja, nem pedig, mint HIRT mondja, óind. typus [IF. XVII. 83] — cf. ói. *brāvāni* = av. *mravāni*, ói. *bhārāni* = av. *barāni* — a legkülönbözőbb magyarázatokat keltette életre.

A HIRT által kérkedve proponált magyarázatok egyike az, hogy ói. *bhārāṇi* így elemezendő: *bharāṇ-i* s **bharān-* az ószl. *berq*, lat. *feram*, gót *bairau* [? l. fölebb, p. 174] alakokkal állítandó össze. Egy másik feltevése szerint, amelyet MAHLOW állított föl s WIEDEMANN is helyeselt [l. BRUGMANN, Grr. II.¹ 1336], ói. *brāvāṇi* oly nominális képzés, mint nom. acc. plur. N. **yugāṇi*, *nāmāni*. Mivel ói. *brāvāṇi* mellett úgy áll ói. *brāvā*, mint *yugāni*, *nāmāni* mellett ved. *yugā*, *nāmā*, a parallelismus tényleg csábító, de az *o-* tövű *yugāni*, amelyhez fogható iráni képzés nincsen, speciális ói. analogikus képzésnek látszik, tehát kiküszöbölendő, ép így ói. *nāmāni* is, mert *men-*tövű formatio; helyettük olyan típusra kellene utalni mint ói. nom. acc. pl. *āhāni* [*dāh*]. E típus végzete: árja **-āni* < idg. **-ōnə* [cf. gót *hairtōna*] a 1. sg. ind. **mrāyūmi* [:ói. *brāvīmi*] etc. hatása alatt 1. sg. functióhoz juthatott. Az egész föltevés némileg mégis aggályos, mert az *dhan-*typusú N. substantivumok között tudtommal sem nomen actionis, sem materiális egyezés nincsem.

Megnyugtatóbb az a föltevés, hogy árja **mrāyāni*, **bhārāni* kiindulópontja: **mrayāna* **bhārāna* — velejében oly képzés mint 2. sg. imperat. ói. *grhāṇā*, av. *baranā*! — amely valamely módon, pl. a 1. sg. ind. **bhārāmi* **mrāyūmi* vagy a 2. 3. sg. conj. **bhārāsi*, **bhārāti* etc. hatása alatt jutott -i eleméhez, resp. a 1. sg. functióhoz. Ez a lehetőség már régóta és sokszor felvetődött [cf. BRUGMANN Grr. II.¹ 1357. KVG. 590. BARTHOLOMAE, Vorg. 58 THUMB, Hb. 288 etc.] — de persze mindig azon tartatlan föltevés kíséretében, hogy a szóban forgó típusban egy árja **na* < idg. **ne* partikula lappang. A kérdéses típus azonban szemmeláthatólag idg. eredetű nominális verbal abstractumokkal [BRUGMANN, Grr. II. 1.² 259] van kapcsolatban s ezeknek átalakítása; v. ö. többek között:

ói. *bhārāṇi*, *bí-bharāṇi*: part. pæs. *bíbhārāna-*, perf. *babhrānā-*

ói. *srjāṇi*: *sa-srjānā-*

ói. *brāvāṇi*: *bruvānā-*, *áyāni*: *iyānā-*

ói. *stāvāṇi*: *stavānā-*, *stuvānā-*

ói. *dādāni*: præs. *dādāna-*, perf. *dadānā-*

ói. *dādhāni*: præs. *dādhāna-*, perf. *dadhānā-*

ói. *krīṇāni*: *krīṇānā-*

ói. *jāhāni*: *hānā-* etc.

Mivel ói. *brāvāṇi* és *bruvāṇá-* úgy áll egymás mellett mint a nominális tőképzés terén ói. *gīrṇi-* és *gīrṇa-*, *lūni-* és *lūna* etc. [BRUGMANN, Grr. II. 1.² 285—286], nincs egészen kizárva az a lehetőség sem, hogy a szóban forgó typus bizonyos kiterjedésben a *ni-* képzős *nomina actionis* idg. kategóriájából indult ki; v. ö. többek között:

ói. *já-hāni*, aor. *hāni*: F. ói. *hāni-*

ói. *dá-dāni*, aor. *dāni*: lit. *dūni-s*, ószl. *danь*

ói. *ti-ṣṭhāni.*, aor. *sthāni*: av. *gao-stāni-*, ószl. *stanь*

ói. *mlāni*: -*mlāni-* etc.

A 2. sg. act. suffixumai.

Ös- és közidg. typusok voltak: 1. **bhéresi* és **bhérsi*
2. **bhéres* és **dōs*, 3. **bhérei*, 4. perf. **uoit̪tha*.

1. A **bhéresi-* és **bhérsi-*typus.

Ez a typus eredetileg *s-* tövű locativus, a mely infinitivális functiójú is.

A felvett összefüggésre nézve fölötte instruktív, hogy a védikus ó-indben egész sereg 2. sg. ind. praes. alak egyúttal 2. sg. imperativus functiójú [MACDONELL, Ved. Gr. 336. etc.]; cf.

| 2. sg. ind. praes. *dārṣi*, *pārṣi*, *yāsi*, *vēṣi*, *sātsi*, etc.

| 2. sg. imperat. *dārṣi*, *pārṣi*, *yāsi*, *vēṣi*, *sātsi*, etc.

Az imperat. functiójú alakok eredetileg csakis infinitivusok lehettek [LUDWIG, Inf. 140. BARTHOLOMAE, Vorg. 146. BRUGMANN, Grr. II. 1.² 525] s következőleg a morphologiailag azonos indicativusi functiójú alakok sem lehetnek más eredetűek. Ha a 2. sg. imperat. ói. *prāsi* < **plēsi*, oly nominális képzés, mint a latin inf. *plere* < **plēsi*, akkor a 2. sg. ind. ói. *prāsi* < **plēsi* sem lehet más mint infinitivus. Az ói. *nāmasi* 2. sg. ind. functiójú alaknak pontosan megfelelő gav. *nəmahī* < árja **nāmasi* tényleg infinitivus és az av. 2. sg. ind. *pairi-tacahi* egyúttal infinitivus is. Morphologiailag azonos vagy hasonló felépítésű alakok az árja és görög ágban 2. sg., a latinban inf. functiójúak; cf.

- { 2. sg. ói. *váhasi, pátasi, píbasi, sárpasi, ájasi* :
- { infin. lat. *vehere, petere, bibere, serpere, agere*
- { 2. sg. ói. *sídasi, jívasi, pácasi, jánasi, pŕcchási* :
- { infin. lat. *sídere, vīvere, coquere, genere, poscere*
- { 2. sg. ói. *muñcási, yuñjasi, añjasi, bhárasí* :
- { infin. lat. *ē-mungere, jungere, ungere, ferre* [ha < *feresi]
- { 2. sg. ói. *átsi, bhárši* :
- { infin. lat. *esse* [themat. *edere*], *ferre* [ha < *fersi]
- 2. sg. ói. *éši*, gör. *εί* < *étsi : inf. lat. *īre* < *étsi
- 2. sg. ói. gör. hom. *ἐσσι* : inf. lat. *esse*
- V. ö. még ablaut-különbséggel :
- 2. sg. ói. *dá-dāsi*, < *dōsi : inf. lat. *dare* < *dāsi
- 2. sg. ói. *dá-dhāsi*, < *dhēsi : inf. lat. *con-dere* < *dhāsi

Ezek után a *bhéresi típusú locativussal való kapcsolat alig szorúl megvilágításra s intern különnyelvi alapon is kimutatható; cf.

- { 2. sg. ói. *sárasí, ávasi, cétasi, bhāsi* etc :
- { loc. sg. ói. *sárasí, ávasi, cétasi, bhāsi* etc.

Nem ritkán inf. és loc. funkciójú materiális egyezések egymás mellett lépnek föl; cf.

- { 2. sg. ói. *őšasi, námasi, bhárasí, jánasi, añjasi* :
- { infin. lat. *ūrere*, gav. *nəmahī*, lat. *ferre, genere, ungere*
- { loc. sg. ói. *ušási, námasi, bhárasí, jánasi, añjasi*

Érdekes, hogy a *bhéres- nominális fő várható ablautja, a mely az élő paradigmából eltűnt s egyébként is ritka [l. BRUGMANN, Grr. II. 1² 515-516], megvan a *bhérsi-típus 2. sg. funkciójú alakokban, cf.

- { loc. sg. ói. *váyasi, śrávasi, yájasi, sáhasi, sádasi, vácasi* :
- { 2. sg. ói. *vēši, śrōši, yákši, sákši, sátsi, vákši*

A *bhér(e)si-típusú loc. sg. mellett itt-ott *bhér(e)si-típusú nominális fő is jelentkezik, cf.

- 2. sg. ói. *átasi, dádhāsi* : M. *atási*-, F. *dhāsi*-

Ez a nominális fő-típus azonban tudtommal csak az

ó-indben lép föl [MAGDONELL, Ved. Gr. 114] s itt is szórványosan, úgyhogy nem igen lehet rája építeni.

A **bhéresi*-typusú loc. sg. ős- és közidg. jellegénél fogva halomra dől az a SAYCE-féle nézet, hogy 2. sg. **bhéresi* újabb keletű mint 2. sg. **bhéres* [Techmer's IZ. I. 224], resp. az a HIRT-féle föltevés, hogy 2. sg. **bhéresi* csak a 3. sg. **bhéreti* analogiájára jutott -i eleméhez [Hb² 487]. A 2. sg. **bhérei*-typus eredetisége, a mire HIRT hivatkozik, egyáltalában nem zárja ki a 2. sg. **bhéresi* typus régiségét, ellenkezőleg: egy funciónak két v. több különböző forma által való ellátása az ősidg. alapnyelv chaotikus gazdagsága alapján a priori várható. Más kérdés, vajjon a nominális loc. sg. **bhéresi* nem volt-e újabb keletű mint a nominális **bhéres*-tő. Tekintettel arra, hogy egy **bhéresi*-typusú nominális tő ős- és közidg. existenciája nem mutatható ki [l. fölebb], a nominális **bhéres* typus prioritása, resp. ennek a nominális **bhéreti* hatása alatt történt átalakítása igenis lehetséges és valószínű is, ez azonban — a nominális töképezés és flexió prioritása miatt — a fennforgó kérdésben absolute irrelevans.

NB. Idg. **ési* [óí. *ási*, av. *ahi*, gör. *εῖ*] nem < régiebb **éssi* — az -ss- geminátának idg. egyszerűsödésével, a mint ezt többé-kevésbé határozottan mondják [HIRT Hb² 486. BRUGMANN, KVG. 234 etc.] — hanem oly locativusi gyökér-infinitivus, mint óí. *vy-úṣ-i*, *dr̥ṣ-i*, *budh-i* [cf. FICK, GGA. 1881. p. 433]. Idg. **éssi* intact maradt, cf. aiol. *εῖσι* [lat. *esse*] etc.

2. A **bhéres*- és **dōs*-typus.

A nominális és verbális functio között az átmenetet itt is egy infinitivusi [gen.-abl.] kategoria közvetíti, a mely az árjában még meglehetősen kiterjedésben lép föl [l. WOLF, WZ. XL. 46-48. MACDONELL, Ved. Gr. 411. etc.]; cf.

- { 2. sg. inj. óí. *miśāḥ*, *śriśāḥ*, *ávaḥ*;
- { infinit. óí. *ni-miśāḥ*, *abhi-śriśāḥ*, av. *avō*
- { 2. sg. subj. óí. *tárdaḥ*, *pádaḥ*, *párcaḥ*, *skándāḥ*;
- { infinit. óí. *ā-tṛdaḥ*, *ava-pádaḥ*, *sam-pṛcaḥ*, *ati-ṣkándāḥ*

A többi nominális párhuzamok, különböző functiójuk ellérére egységes eredetű formatiók [cf. NYT. IV. 270-272, 275-276],

a következők: *s-* tö, resp. *s-* végű suffixum-nélküli casus: nom.-acc. és loc., athemat. gen.-abl. sg. és themat. nom. sg. [cf. SAYCE, l. c. HIRT, IF. XVII. 79, 80, 84. Hb² 497].

2. a) 2. sg. **bhéres*: nominális **bhéres-*, loc. **bhéres*, nom.-acc. N. **bhéros*; gen.-abl. **bhéres*, **bhéros*; nom. M. (F.) **bhóros*, cf.

- { 2. sg. impf. ói. *ábharah*, *bhárah*, gör. *ἔφερες*, *φέρες*;
- { N. ói. *bhárah*; M. ói. *bhárah*, gör. *φόρος*,; gen. gör. *φωρός*
- { 2. sg. aor. ói. *ávōcah* < **á-ua-ucah*, gör. *ἔειπες* < **ἔ-φε-φπες*;
- { N. ói. *vācah*, gör. *ἔπος*; gen. ói. *vācáh*, gör. *ὀπός*
- { 2. sg. conj. ói. *vēdah*, aor. ói. *ávidah*, gör. *εἶδες* < **ἔ-φιδες*;
- { N. ói. *vēdah*, gör. *εἶδος*; gen. ói. *vidáh*, gör. *νή-ιδος*; M. ói. *vēdah*

A materiális egyezések száma rendkívül nagy, úgy hogy a thesis intern különnyelvi alapon is illusztrálható, cf.

- 2. sg. impf. ói. *ájanaah*, *ásadaah*, *tapah*: N. *jínaah*, *sádaah*, *tápaah*
- 2. sg. inj. ói. *ávaah*, *námaah*, *vánaah*: N. *ávaah*, *námaah*, *vánaah*
- 2. sg. impf. gör. *ἔνυμες*, *ἔστεγες*, *ἔκλυες*: N. *νέμος*, *στέγος* *κλέφος*
- 2. sg. aor. gör. *ἔτεκες*: N. *τέκος*; M. *τόκος*
- 2. sg. aor. gör. *ἔβαλες*: N. *βέλος*; M. *βόλος*.

A nominális kapcsolatra nézve instruktív, hogy a 2. sg. **bhéres* úgy áll a 2. sg. **bhéresi* mellett, mint a loc. **bhéres* [cf. ói. *kšódah*, gör. *αἰές* etc. l. Nyt. III. 255] a loc. **bhéresi* mellett.

NB. A lat. 2. sg. *legis* alapalakja közfelfogás szerint [BRUG, MANN, KVG. 590. SOMMER, Hb. 524. STOLZ, LGr.⁴ 249 etc.] ép úgy lehetne **leges* mint **legesi*. De ha a nominális abl. sg. *genere* = inf. *genere* < **loc. genesi* finális -i eleme nincs apokopálva, semmi ratiója sincs annak, hogy mért volna *legis* < **legesi*. A *legis*-typus nominális kapcsolata pedig intern latin alapon is sok materiális egyezéssel támogatható; v. ö. többek közt

- { 2. sg. *ab-igis*, *per-spicis*, *præ-cinis*, *in-cūdis*, *pendis*;
- { gen. *rēm-igis*, *au-spicis*, *tubi-cinis*, *in-cūdis*, *libri-pendis*
- ablaut-külömbiséggel:
- { 2. sg. *dīcis*, *dūcis*; *legis*, *regis*; *sīdis*;
- { gen. *dicis*, *ducis*; *lēgis*, *rēgis*; *præ-sidis*

2. b) 2. sg. **dōs*: nominális tő **dōs*, N. nom.-acc. sg. **dōs*; nom. sg. M. [F.] **dō-s*; cf.

{ 2. sg. aor. ói. *ádāh*, *dāh*: ói. *su-dās*, N. av. *dāh*, *vanhu-dāh*;
| M. ói. *dāh*, *vasu-dāh*

{ 2. sg. aor. gör. *ἔγνων*: ói. *jñās*, *d-jñās*, gör. ἔ-γνωσ- [τος];
| M. ói. *ṛta-jñāh*

2. sg. impf. ói. *ápāh*, *pāh*: lat. *pās* [tus]; M. ói. *adhi-pāh*, *gō-pāh*

2. sg. impf. ói. *ábhāh*: ói. *su-bhās*, N. *bhās*, gör. *φωσ* [τήρ]

2. sg. impf. ói. *áyāh*: N. av. *yāh*-

2. sg. impf. gör. *ἔφης*: N. lat. *fās*, *ne-fās*

2. sg. aor. ói. *ásthāh*, *sthāh*, gör. *ἔστης*: M. ói. *sthāh*

2. sg. aor. ói. *ágāh*, *gāh*, gör. *ἔβης*: M. ói. *agrē-gāh*

2. sg. aor. ói. *ádthāh*, *dhāh*: M. ói. *abhi-dhāh*, *gō-dhāh*

Még más 2. sg. functiójú verbális típusok mellett szintén állanak nominális materiális egyezések, amelyeknek direct kapcsolata amazokkal különböző reflexiók alapján, nevezetesen *s*-tövek hiánya miatt, nem elég bátorságos, de amelyeket mégis érdemes regisztrálni.

2. c) 2. sg. **bhérās*, **bhuyās*: gen. sg. **bhórās*, **bhuyās*; cf.

{ 2. sg. conj. lat. *ferās*, *petās*; *fuās* (*amā-bās*) etc.:
| gen. sg. gör. *φορᾶς*, *ποτῆς*; *φυτῆς* etc.

2. d) 2. sg. opt. **bhṛdhīś*: gen. sg. **bhṛdhīś*; cf.

{ 2. sg. ói. *śamyāh*, *śakyāh*, *chidyāh*, *badhyāh* etc.:
| gen. sg. ói. *śamyāh*, *śacyāh*, gör. *σχιζης*, gót *ga-bundjōs*

NB. A felsorolt nominális párhuzamok eredetileg (*i*)*ḡē ī*-tövek [cf. ói. *śāmī*, *śācī*, gót *ga-bundi* etc. l. BRUGMANN, Grr. II. 1.² 222—223], tehát oly ablautot tüntetnek föl, mint az idg. optativus.

2. e) 2. sg. opt. **bhérois*, **bhugois*: gen. sg. **bhórois*, **bhugois*; cf.

{ 2. sg. ói. *bhārēh* [gör. *φέρους*, gót *bairais*]: gen. sg. ói. *-bhārēh*,
| *ba-bhrēh*

2. sg. ói. *gamēh* [gót. *qimais*]: gen. sg. ói. *já-gmēh*

- { 2. sg. ói. *bhujéh*, *dršéh*, *kršéh*, *vanéh*, *sanéh*, *šócéh* etc.:
 gen. sg. ói. *bhujéh*, *dršéh*, *kršéh*, *vanéh*, *sanéh*, *šócéh* etc.

NB. Itt szépen egyezne minden, még a végszótag circumflexusa is [cf. 3. sg. litv. *te-sukē*: gen. sg. *naktēs*], de a 2. sg. opt. **bhérois* a ma uralkodó hypothesis szerint < **bhéro-ī-s*.

Ép oly aggályos az oly eset, mint lat. 2. sg. *faciēs*: nom. sg. *faciēs* [OERTEL-MORRIS, Harvard Stud. XVI. 92], mert — legalább mai analysisünk számára — itt nincsen morfológiai identitás: a 2. sg. *faciēs* < **faci-ē-s*, ellenben a nom. sg. *faciēs* < *fac-iē-s*.

3. A **bhérei*-típus.

Ily típusú alapalakot kell rekonstruálni olyan különnyelvű alakok számára mint gör. *φέρεις* [-ς: *ἔφερεις* etc. analogiája, óír *do-bir*, litv. *vedī* etc.], amint az újabban meglehetősen általánosan el van ismerve [BRUGMANN, IF. XVII. 180. MEILLET, Introd.² 196. MEILLET-PRINTZ, Einl. 134—135. HIRT, Hb.³ 487. PEDERSEN, Vergl. Gr. der kelt. Spr. II. 342 etc.] Ez alapalak nominális eredetéhez nem férhet kétség. Ily **bhérei*-típusú különnyelvi alakok ugyanis nem csupán 2. sg. ind., hanem 2. sg. imperat. functiót is végeznek [cf. att. *τίει*, dor. *ἄγει*, litv. *vedī* etc.], ami ipso facto infinitivusi eredetre mutat [cf. ói. 2. sg. ind. és imp. *sátsi*: loc. *sádasi* etc. főlebb p. 176 et seqq.]: a 2. sg. ind. és imp. functiójú **ágei* kétségekívül olyan típusú dativikus infinitivus, mint ói. *nir-ájē*, lat. *agī* [BRUGMANN, Grr. II. 1.³ 142. MACDONELL, Ved. Gr. 408. etc.], < idg. **aḡai* [**aḡai*], vagy éppen **aḡei*. E jól megalapozott thesis mellett az a föltézés, hogy **aḡei* < **aḡe-ī* partikula [BRUGMANN, KVS. 559. BRUGMANN-THUMB, Gr. Gr.⁴ 395. HIRT, Hb.³ 596. 497 etc.] annál kevésbé érdemel figyelmet, mert a litv. *vedī* < **vedē* [cf. refl. 2. sg. *vedē-s*] végső szótagjának a c u t u s a a contractio lehetőségét ab ovo kizárja.

4. A **uoittha*-típus.

Az ói. *véttha*, av. *vōista*, gör. *οἶσθα*, gót *waist* etc. alapján rekonstruált **uoittha* 2. sg. pf. *-*tha* suffixuma a lehető legidegenszerűbb benyomást teszi: mind a két hangeleme, úgy a

th ten. asp. mint az *a* vokális, az idg. alapnyelv hang-, alak- és tőképzéstanában fölötte kétséges és bizonytalan, úgyyszólván semmiféle szerepet nem játszik, úgyhogy a priori felmerül a gyanú, hogy a suffixum helytelenül van rekonstruálva, resp. hogy a 2. sg. perf. suffixumának idg. alapalakja eruálhatatlan.

Ami a postulált *-*tha* finális *-a* elemét illeti ennek, felvétele semmiképen sem kényszerítő: az árja *-tha* *a* eleme lehet < idg. *o* és — amint már WACKERNAGEL kívánta [Ber. der sächs. G. der Wiss. I. 21] — *e* is; a gör. $\text{-}\theta\alpha$ α eleme lehet < idg. ə is; a germ. *-*pa* *a* eleme lehet < idg. ə , *o*, *e* és *i* is. Ha tehát a három különnyelvi kategoriát nem akarjuk szétszakítani, akkor — tekintettel az idg. *e* vokálisnak minden terén domináló szerepére — nagyon is lehetséges, hogy a szóban forgó suffixum végső vokálisa *-e* volt, amely a görögben — WACKERNAGEL feltevése szerint [l. c.] a 1. sg. $\text{o}\dot{\iota}\delta\alpha$ etc. hatása alá jutott. Aki azt hiszi, hogy az árja *a* lehet < idg. ə is [cf. WACKERNAGEL, Ai Gr. I. S. PEDERSEN, Vergl. Gr. d. kelt. Spr. I. 31 etc.] az finális $\text{-}\text{ə}$ vokálist is rekonstruálhat [HIRT, IF. XVII. 81; — l. alább, p. 183] Etc.

Épp oly bizonytalan a kérdéses suffixum *th* elemének ügye: a germ. *p* lehet < idg. *t* is [cf. gót *last*: *ist*, *hlaft*: *hliftus*, *slōht*: *rahts* etc.]; a gör. θ lehet — amint fel is vették [MEILLET, Introd.² 201. MEILLET-PRINTZ, Einl. 138; cf. SAYCE, l. c. p. 224] — < idg. *dh* is [cf. $\text{o}\dot{\iota}\sigma\theta\alpha$: $\text{ῥ}\sigma\theta\iota$ < $\text{u}\dot{\iota}\delta^{\text{z}}\text{dhi}$: ói. *vid-dhi*]; az árjában végül, jelesül az ind. ágban, a ten. asp. *th* annyira minden ratio nélkül lép föl az egyebütt jelentkező *t* helyén [cf. ói. *rátha-*, av. *raða-*: lat. *rota*; ói. *panth-*, *path-*, av. *paθ-*: av. *pant-*, gör. $\pi\acute{o}\nu\tau\omicron\varsigma$, $\pi\acute{\alpha}\tau\omicron\varsigma$; ói. *máhiṣṭha-*: av. *ma-zišta-*, gör. $\mu\acute{\epsilon}\gamma\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$; ói. *sthā-*: gav. *stā*, gör. $\epsilon\sigma\tau\acute{\epsilon}$ etc.] s nevezetesen pers. suffixumokban annyira izoláltan áll [cf. ói. *-thas*, *-tha*, *-athur-*, *-āthē*, *-āthām*], hogy eredetisége a lehető leggyanúsabb: ha az árjára izolált 2. plur. *-*tha* kétségkívül < idg. *-*te* [gör. $\varphi\acute{\epsilon}\rho\epsilon\text{-}\tau\epsilon$, ószl. *bere-te*], nem tudom mivel lehetne bizonyítani, hogy vele azonos hangalakú 2. sg. perf. *-*tha* < idg. *-*tha*.

Bármint álljon is a dolog, az idg. viszonyok éppen elég homályosak és bonyolultak ahhoz, hogy prótoidg. genetikus spekulációktól visszariasszanak. HIRT habozó nézete, hogy a

suffixum idg. alapalakja < *-thə* és a 2. sg. med. sec. **-thēs* suffixumával függ össze [IF. XVII. 81], csak azok számára való, a kik árja *a* < idg. *ə* lehetőségében hisznek [l. fölebb, p. 182]; az a másik feltevése, hogy az ói. és gör. *-tha* egy talán az ói. *átha* adverbiummal összefüggő agglutinálódott partikula, resp. pron. pers. 2. sg. [IF. XVII. 66, 81, 84], a mi számunkra végképpen nem létezik. A fennforgó viszonyok között — egyelőre legalább — a legbátorságosabb a szóban forgó suffixum nominális genesisét intern különnyelvi alapon nyomozni.

Az árja **-tha* számára összehasonlításul kínálkozik az árja **-tha-* nominális töképző [MACDONELL, Ved. Gr. 125], a fölebb említett sajátságos *th: t* alternatio révén kézzel fog, hatólag és elismerten az árja *-ta-* < idg. *-te to-* pendantja [BRUGMANN, Grr. II. 1² 395. BARTHOLOMAE, Vorg. 107. etc.] v. ö. pl. ói. *ukthá-m*, av. *uxdə-m*: ói. *uktá-*, av. *ūxta-*. — Materialis egyezések:

- { 2. sg. pf. ói. *uváktha*, av. *vavaxda*:
- { N. ói. *ukthá-*, *ucátha-*, av. *uxdə-*
- 2. sg. pf. ói. *jaghántha*: M. ói. *hátha-*, av. *ni-jaða*
- { 2. sg. pf. ói. *jabhártha*, *cakártha*, *jagántha*, *yayátha* etc.:
- { M. ói. *bhrthá-*, *krthá-*, *-gathá-*, *-yáthá-* etc.

A 2. sg. pf. ói. *iyatha-*: N. *ayátha-* párhuzam annál érdekesebb, mert az *iyētha* mellett álló *iyatha* egészen 'szabálytalan' [MACDONELL, l. c. 357].

A gör. *-θα* suffixumról már SAYCE úgy vélekedett, hogy összefügg az imperativus *-θι* suffixumával s ezzel egyetemben nominális eredetű [TECHMER's IZ. I. 224], cf. adverb. *ὑπαίθα*, *πρόσθα*, *ἐνθα*, *ἰθα-γενής* etc. a mi arra emlékeztet, hogy az árja *-thā* is adverbium-képző, cf. ói. *áthā*, av. *aða* etc. — További összefüggést részemről a med. infinit. *-οθαί* végzetével keresnék, a mely eredetileg *-θαί* s csak *s-* tövek közvetítésével [pl. *εἶδεσ-θαί*: *εἶδε-ται* etc.] jutott *s* eleméhez [BRUGMANN, Grr. II¹. 1418. HIRT, Hb² 493. 662 etc.]. Ami a vokális-viszonyokat illeti, talán 2. sg. pf. *-θα*: med. inf. *-θαί* = adverb. *ἰθα-γενής*: *ἰθαί-γενής*, *παρὰ: παρὰί*, *χαμα-δότης: χαμαί* etc.

A med. inf. *-θαί* suffixumával való összefüggést erősíti s viszont erősödik általa az a kapcsolat, a mely a *-οθαί* infinit.

végzet és a lat. 2. sg. perf. *-stī* végzete között látszik fönnállani, a hogy ezt már LUDWIG gondolta [AoA. 116-117]. A mint t. i. a gör. *-σθαι* az analysis számára $< -σ + θαι$, úgy a lat. *-stī* is $-s + tī$ elemekre bomlik, a melyek közül *-s*- elismerten az *s*-aor. *s* eleme [BRUGMANN, Grr. II¹. 1343. KVG. 540. BRUGMANN-THUMB, Gr. Gr.⁴ 398. STOLZ, LGr.⁴ 281-282 etc.] resp. végelemzésben az *s* nominális tőképző [BRUGMANN, Grr. II¹. 1192], *-tī* pedig a vulgát nézet szerint a 2. sg. perf. **tha* suffixumának valamilyen átalakítása, de természetesen a gör. *-θαι* reg. lat. reflexe is lehet. E szempontból tehát a lat. 2. sg. pf. *vīdistī* $< *ueidi-s-tai$ oly felépítésű, mint a gör. med. inf. *εἴδεσθαι* $< *f_{ει}δε-σ-θαι$. Mutatis mutandis és cum grano salis ugyanez áll az oly redupl. képzésekről is mint lat. *dedistī*: gör. *δεδώσθαι*, lat. *crēdidistī*: gör. *τεθέωσθαι* etc.

A germán 2. sg. perf. végzete legegyszerűbben a nominális *tó*- és *ti*- képzőkkel kombinálható, cf.

2. sg. gót *parft*: *paurfts* $< *trptó$ - és $*trptí$ - etc.

NB. Ha e conjecturák nem állanak helyt, akkor a 2. sg. perf. suffixuma számára semmiféle kigondolható magyarázat sincsen.

(Folytatjuk.)

SCHMIDT JÓZSEF.

A RÁBALAPINCSKÖZI CZIGÁNYNÉMET NYELVJÁRÁS HANGTANA.

Tavaly megkíséreltem a rábalapincsközi nyelvjárás hangtanát megírni s rámutatni arra, hogy tévesen nevezik el egész Vas megye lakosságát hiencznek, mert több bizonyíték hozható fel a mellett, hogy a Rába és Lapincs közt élő németajkú lakosság Stájerországból szakadt hazánkba. Dolgozatomat nyelvtörténeti alapon írtam meg s a mennyire csak tehettem, kiterjeszkedtem arra a hatásra, a melyet a magyarság az említett területen élő németekre gyakorol.

Miután értekezésem megjelent, úgy éreztem, hogy hiányzik belőle valami, hiányzik belőle a rábalapincsközi németiségtől különböző rábalapincsközi cigányok német nyelvjárásának tárgyalása. Minthogy ez utóbbiak folytonos érintkezésben vannak németeinkkel, — együtt dolgoznak, koldulásnál s muzsikálás alkalmából is szükségképen érintkeznek — beszélőik is kell egymással és pedig német nyelven. Egész elűtő azonban sok tekintetben cigányaink beszéde a rábalapincsközi nyelvjárástól, s ép azért határoztam el magam e kis tanulmány megírására. De nemcsak az volt az ok, hogy cigányaink német nyelvjárásával foglalkozzam, hanem az is, hogy eddig senki erről még nem írt, holott sok más ily irányú munkát a német filológia örömmel üdvözölt*).

*) AVÉ—LALLEMAN F. CH.: Die Gaunersprache. 2 Teile. 1862.

MEIER I.: Hallische Studentensprache. 1894.

NASCHÉR E.: Das Buch des jüdischen Jargons. 1910.

RABBen E.: Die Gaunersprache. 1906.

SCHNEIDER: Die Schenker Herrenmundart. Forsch. Zur Volksk. der Deutschen in Siebenbürgen. 1909.

A. SELLMANN: Kindersprache. 1911. stb. stb.

FR. KLUGE: Unsere Seemannssprache. Westermanns Monatshefte. 1911.

FR. KLUGE: Unser Deutsch. 1914.

Tanulmányomat egy badafalvi cigányon végeztem s hogy minden érdekes vonást megkaphassak a cigány-németből a Wenker-féle ¹⁾ 40 mondatot kérdeztem le. De nemcsak ezen az alapon dolgoztam, hanem más tapasztalatok és megfigyelésekre is támaszkodtam, a melyeket már régóta a cigányokkal érintkezve gyűjtöttem.

Tárgyalásom két részre szakad. Az első a fonétikai megfigyelés körébe eső eltéréseket tartalmazza, a második pedig a nyelvtörténeti részbe vágó különbségeket. Módszerem nem az, mint értekezésemben ²⁾. A fonétikai részben ugyan SIEVERS ³⁾ nyomdokain haladok most is, de a hangtörténeti részben az értekezésemben alkalmazott módszert nem követhetem, mert a cigány-németünk eredetét semmiféle őfelnémet nyelvjárásból nem vette, hanem főképen a rábalapincsközi, részben pedig a hien cz dialektusból. Sajnos, főforrásából régi feljegyzésünk nincs, tehát nem is mehetünk vissza százados összehasonlításokra, hanem az evolucziós módszer mellőzésével a mai rábalapincsközi nyelvjárással fogjuk összevetni s kimutatni, hogy miben tér el a kettő s ennek kapcsán az eltérések okát is lehetőleg megjelölni.

Hogy cigányaink sajátságos kiejtését megérthessük, elsősorban is nyelvük alaphelyzetével kell tisztában lennünk. Ők t. i. a magánhangzók nagy részét nem annyira a szájjüreg elülső részében képezik, mint a rábalapincsköziek, hanem nagyjából annak hátsó üregében. Innen magyarázható, hogy teltebb s nyitabb hangokat ejtenek a német beszédjükben is. S minthogy nyelvük ily teliszájjal való beszédhez szokott anyanyelvükben, ép azért e sajátságot tanult nyelvükben is megtartották.

A mi nyelvjárásunktól eltérőleg igen gyakran használják az *ε* hangot, melynek képzésénél a szájszöglet nagy, az állkapocs kb. 1 cm-nél is alább ereszkedik, a nyelv hegye az alsó alveolákat érinti, miközben háta erős dorzális helyzetet nyer.

A második hang, melyet a rábalapincsközi szintén ritkán használ, az a nyílt *o*. Közel áll ez a magyar *a*-hoz, de mégsem

¹⁾ FR. WREDE: Berichte über G. WENKERS Sprachatlas des deutschen Reichs. AfdA. 18., 300. II.; 19., 97. II.

²⁾ SCHWARTZ ELEMÉR: A rábalapincsközi nyelvjárás hangtana. Budapest, 1914.

³⁾ E. SIEVERS: Grundzüge der Phonetik. Leipzig, 1915.

ez. Ugyanis a cigány *o*-nál az állkapocs kevésbé mélyebbre ereszkedik, mint a magyar *a*-nál, a szájszöglet is nagyobb, mint az említett hang képzésénél, sőt ennél a nyelv hegye még az alsó foghúst is érinti, feszültséggel jár s gyenge ajakműködéssel. Az ez az *o*, a mi a soproni ¹⁾ hienczben is megvan s helylyel-közzel a vasmegyei hiencz nyelvjárásban.

József főherczeg ²⁾ megkülönböztethette volna a magyar cigányoknál az *a* és *e* hangokat. Ő ugyanis azt mondja, a cigány *a* megfelel az idg. rövid és magashangú *a*-nak, cigány *á*-nak pedig a magyar *á* felel meg. Az *e* hangot se határozta meg közelebbről, úgy hogy az ember nem tudja, hogy *e* helyén mit olvasson: az idg. *e*-t vagy pedig a magyar nyílt *e*-t?

FINCK már pontosabb az egyes hangok leírásánál. Ő már ismeri a különösebb hangzókat: «Hinsichtlich der Lautbezeichnung muss vor allem auffallen, dass ich zwei Vokalzeichen hinzugefügt habe, nämlich *ε* und *o* für die offenen *e*- und *o*-Laute.» ³⁾ Nélkülözöm azonban az *ε* és *o* pontosabb meghatározását. Mert ennyi, hogy *ε* «Vordergaumenvokal» és hogy «*ε* = *e* im deutschen fett» ⁴⁾, azután hogy «*o* = *o* im deutschen Gott» ⁴⁾ és «Hintergaumenvokal» nekem nem kielégítő meghatározás. Nem azért, mert feltételezi a marburgi nyelvjárás ismeretét s ha nem tételezi fel, akkor meg azért nem pontos, mert *e*-t a «fett» szóban a különböző dialektusok különböző színezettel ejtik, hasonlóképen az *o*-t a «Gott»-ban. A «Vorder-» és «Hintergaumenvokal» szintén több árnyalatban jelenhetik meg. Tehát jó lett volna, ha FINCK úgy, mint a mássalhangzóknál, a száj- és nyelvállás szerint határozta volna meg a magánhangzókat is.

A többi magánhangzó (*i*, *o*, *a*, *u*, *ö* és *ü*) megfelel a rábalapincsközi nyelvjárásban lévőknek, legfeljebb annyi különbség van közöttük, hogy a cigány ezeket gyakrabban nyújtja, mi magának a cigánynyelvnek a tulajdonsága.

A *ə* nem fordul elő annyi színezetben, mint a Rába-Lapincsközében, a cigánynémetben leginkább *a* színezete van.

¹⁾ REDI REZSŐ: A soproni hiencz nyelvjárás hangtana. Sopron, 1912. 6. 1.

²⁾ JÓZSEF főherczeg: Czigány nyelvtan. Budapest, 1888. 1. 1.

³⁾ FRANZ NIKOLAUS FINCK: Lehrbuch des Dialekts der deutschen Zigeuner. Marburg. 1903. VIII. 1.

⁴⁾ FINCK: Lehrb. stb. 2. 1.

Diftongusaik a fentebb meghatározott hangoknak összetételeiből keletkeztek s az elemek ilyenkor egymást kölcsönösen befolyásolják.

Mássalhangzórendszerükre vonatkozólag megjegyzem, hogy mint anyanyelvükben, úgy itt is inkább a lágy hangzókat, s kevésbbé a keményeket szeretik. De oly össze-visszaság van e kétféle mássalhangzó használatában, hogy szabályt felállítani, hogy mikor használják ezt s mikor azt, nem lehet.

Eltérő mássalhangzó talán csak egy van s ez a *g*, melyet nagyon mély torokból és zöngével ejtenek.

Ennyit a fonétika körébe vágó eltérésekről.

Már fentebb mondtam, hogy a rábalapincsközi nyelvjárás alapja cigányaink német beszédének. Hogy most már képünk legyen arról, hogy mennyiben tanulták el és mennyiben tértek el nyelvtanítóik beszédjétől, nézzük összehasonlító táblákon a Wenker-féle 40 mondatot a rábalapincsközi nyelvjárásban és a rábalapincsközi cigánynémet nyelven.

A rábalapincsközi nyelv-
járásban.

A cigánynémetben.

Irodalmi nyelven.

1. *in wint^{ta} fluin
ti trukkkh^{en}n plät^l
in d^a luft umm^atum.*

2. *s he^{at} klä^e a^uf
f^an šna^m, tãⁿⁿwi^{ts}
wæitt^a wîd^a pæiss^a.*

3. *tu^a khu^{tn} in
əufⁿ i, t^{ast} mü^{tti}
pold ä^fä^{nkt} tsⁿ
khəuh^hn.*

4. *tē^a ku^{ti} otti
māⁱ is mitⁿ raus tu-
a^{ys} a^s prəuh^hn ^{nt}
ints kho^{tti} woss^a ini
kfo^{tt}n.*

5. *ē^a ris fo^{ra} fi^a
rōd^a səikk^s wəuh^hn
kšto^m.*

1. *im bint^a fliⁿ
(fluin) di plät^l um-
m^{ant}um.*

2. *wi^s a^ufhē^{at} f^an
šne^m, sə bi^d t^s
bəit^a wîd^a bæiss^a.*

3. *tuⁱ di khu^{tn} ēⁿ
in əuwn, sə bi^{at} ti
mü^{tti} glēⁱ tsⁿ siⁿ
ä^ufqn.*

4. *tēr kutⁱ otti
mqnn is mit sēⁿ raus
əwn ē^s kəⁿ, is ēⁿⁱ
kfo^{tt}n ints kho^{tt}
boss^a.*

5. *ē^a is ^an^a fi^a
ob^a səikk^s wəuh^hn
kštq^m.*

1. Im Winter fliegen
die trockenen Blätter
in der Luft herum.

2. Es hört gleich auf
zu schneien, dann wird
das Wetter wieder bes-
ser.

3. Tu kochen in den
Ofen, dass die Milch
bald an zu kochen
fängt.

4. Der gute alte Mann
ist mit dem Pferde
durchs Eis gebrochen
und in das kalte Wasser
gefallen.

5. Er ist vor vier
oder sechs Wochen
gestorben.

A rábalapincsközi nyelv-
járásban.

A cigánynémetben.

Irodalmi nyelven.

6. s fu^{ia} ists što^{akh}
kwæin, t'stru'ly sa'n
jo int^a št kâ^{nts} šwo^{atts}
f^aprē^{nt}.

6. t^as fu^{ia} is što^{akh}
kwæin ^{nt} sœu hotsi
t^a štē^{atts} ^{nt}a št^a f^a-
prē^{nt}.

6. Das Feuer war
zu stark, die Kuchen
sind ja unten ganz
schwarz gebrannt.

7. ē^a risst ti o^a
imm^a rā^unⁱ solts ^{nt}
kfæiff^a.

7. ē^a frisst ti q^a
ā^unⁱ kfæiff^a ^un tā^unⁱ
sōlts.

7. Er isst die Eier
immer ohne Salz und
Pfeffer.

8. tfi^{ss} tu^{amm} wē
i klā, i hants ōklāffⁿ
(ōklāffⁿ).

8. tfi^{ss} tumma^a
wē, pimmi kants
mī^d klāj^m.

8. Die Füße tun mir
weh, ich glaube, ich
habe sie durchgelaufen.

9. i pin p^a t^a fra^u
kwæin ^{nt} han i^a
ksokt, ^{nt} si hot a
ksokt, si wūlts a ri^ar^a
toχχ^t sōn.

9. i pin b^a dū^e oltⁱ
kwæin, ^{nt} hœn sēⁱ
ksokht, ^{nt} si hot ā
ksokht, si wūlts i^a
toχχ^t sōn.

9. Ich bin bei der
Frau gewesen und habe
es ihr gesagt und sie
sagte, sie wollte es auch
ihrer Tochter sagen.

10. i wūlts ^a ni^am-
m^a mē^a tu^an!

10. i bi tavis ^a nit
mē^a tu^an.

10. Ich will es auch
nicht mehr wieder tun!

11. i šlō d^a klā^e
mituⁿ khu^tōff^{ōt} i w^a
to^awāšl, tu off tu!

11. i šlō d^a glā^e
a^f tēⁿ q^awōššl, tu
off tu!

11. Ich schlage dir
gleich mit dem Koch-
löffel um die Ohren, du
Affe!

12. wœu kest hī,
sułł m^a r^a mikkē^o?

12. bœu gēst tu hī,
sułł mi r^a mitgēn
mitti^a?

12. Wo gehst du hin,
sollen wir mit dir ge-
hen?

13. sâ^e šlēxti tsa^dn!

13. sēⁿ šlēχtⁱ
tsē^{tn}.

13. Es sind schlechte
Zeiten.

14. mā^e li^apps
khind, plā^e to rintiš
štēⁱ, t'slēχtⁿ kēⁱz pa^s-
sⁿ ti tot.

14. mēⁱ li^apps khind,
plēⁱ du untⁿ šten,
suntst bē^ssⁿ ti di
gēⁱs tōt.

14. Mein Liebes Kind,
bleib hier unten stehen,
die bösen Gänse beis-
sen dich tot.

15. tu host hāt,
^am mā^sstⁿ klēnt ^un^e
pist prāf kwæint
tē^{ff}st a fri^aχ^a hū^am-
kēⁱ, ōls tā^ud^an.

15. tu hosst hē^{nt}ts
oll^a mē^ar^asstⁿ klē^{nt},
pist reyt flē^{ss} kwæin,
tu tēst hē^{nt} fri^ar^a
hū^amgeⁿ, w^a di qn-
dn^a.

15. Du hast heute
am meisten gelernt und
bist artig gewesen, du
darfst früher auch nach
Hause gehn, als die
andern.

A rábalapincsközi nyelvjárásban.

A cigánynémetben.

Irodalmi nyelven.

16. *tu pist nãu nit kross kmu^a ts^an^a floššn wã^a a^astrinkh^{en} mu^asst tse^ašt nã^a a pišl wokssn^unt krẽss^a wẽn.*

16. *tu pist nãu nit kross kmu^a ts^an^a floššn ba^a a^astrinkh^{en}, tu mu^asst fri^ar^a nãu bokksn^unt krẽss^a bẽn.*

16. Du bist noch nicht gross genug, um eine Flasche Wein auszutrinken, du mußt erst noch etwas wachsen und grösser werden.

17. *kẽ, sa^e sãu ku^at^unt sõs tã^e šwãris^{tã}, si sułłt fi^a rẽⁿp^a mu^attã ti khlo^adã fi^atti nãn^unt mit t^a pi^ašt sa^aw^a mohh^{en}.*

17. *gẽ seⁱ sãu gu^at^unt sõs tẽⁱ swãrisst^a, si sułł tos kwõnt fi^at^t nãn fi^a deⁱ mu^atã^unt mitt^a pi^aštⁿ tu^as rẽⁿ a^aspi^aštⁿ.*

17. Geh, sei so gut und sag deiner Schwester, sie sollte die Kleider für eure Mutter fertig nähen und mit der Bürsterein machen.

18. *Hẽstⁿ kẽⁿnt! nox^hã wãs pãiss^a fo^a-rĩw^a kã^awⁿnts tãt pãiss^a mit i^am štẽⁱ.*

18. *hẽst tu i^am khẽⁿnt, dã^ann wãr^at tsoyp^aãnd^ašt khãim^an^unt tstãt mit i^am pãiss^a štẽn.*

18. Hättest du ihm gekannt, dann wäre es anders gekommen und es täte besser um ihn stehen.

19. *wẽ^a hot mã^en kho^ap fułłã flãš kštũⁿ?*

19. *bẽ^a hot mã^a mẽⁿ kho^ap kštũⁿ mit mẽⁿ flẽšš.*

19. Wer hat mir meinen Korb mit Fleisch gestohlen?

20. *ẽ^a hot sãu tã^a, ols hett^{us} i^am ts^an trãiššⁿ ho^azn^u; si homps ow^ar sõlm^a tã^a.*

20. *ẽ^a hot sãu tõn, tãssin het hinkštõłłt ts^am drẽšⁿ, si homps ow^ar sõlm^a tõn.*

20. Er tat so als, hätten sie ihn zu dresschen bestellt; sie haben es aber selbst getan.

21. *wẽⁿ hotã ti na^exi kši^{yt} tãtsõłłt?*

21. *bẽn hot ẽr di nẽ^{gi} kši^{yt} tãtsõłłt?*

21. Wem hat er die neue Geschichte erzählt?

22. *mi^a mãissn^u la^ut šrã^en, sist fãstẽtã rindz nit.*

22. *mi^a mu^azn^u što^ak šrẽⁿ, sist hẽ^atã runts nit.*

22. Man muss laut schreien, sonst versteht er uns nicht.

23. *mi^a sã^en mi^ad^unt hom tu^ašt.*

23. *mi^a san mi^at^unt homm^ar^an du^ašt.*

23. Wir sind müde und haben Durst.

24. *wi^a mã^a kãis^{tã}n nã^{yt}s tsrukhkh khẽⁱmmⁿ sã^en, sã^a sa^en tã^and^an sã^a klãin^unt hom šã fãisst kšloffⁿ.*

24. *bi^a mi^ar gẽⁱstãn aft no^{yt} san tsrukh khẽⁱmmⁿ, sã^ants šãⁿ ołłⁱ klãin^am pãitt æum, ^unt hom šãⁿ kšloffⁿ.*

24. Als wir gestern Abend zurückkamen, da lagen die andern schon zu Bett und waren fest am Schlafen.

A rábalapincsközi nyelv-
járásban.

A czigánynémetben.

Irodalmi nyelven.

25. *t^a snē is hā't*
nayt p^a nindz lān
plīm, ow^a rind^a fri^a
iz^a f^asmultsn.

25. *he'ntt noyt is*
p^a nunts t^a snē lān
plīm, 'nt he'nt int^a
fri^a iz^a ōgq^an.

25. Der Schnee ist
diese Nacht bei uns
liegen geblieben, aber
heute Morgen ist er
geschmolzen.

26. *hintt^a rīndz^an*
ha's štēⁱ tra^e šēⁱni
khlū^an oppfⁱtpāma'lⁿ
mit khlū^ani rōti
āpj^alⁿ.

26. *hintt^a runts^an*
hqs šten drēi šēⁱt
āippfūlpqm^e mit rotⁱ
klu^anⁱ āippfⁱ.

26. Hinter unserm
Haus stehen drei schō-
ne Apfelbäumchen mit
roten Äpfelchen.

27. *khinn^ats aris nit*
nā^a a pissl af indz
wo^attn, noxx^a kēⁱnn^a
m^a mit ēⁱng.

27. *khinn^antst^aris*
ni t^a pissl af unts
bo^attn, nohh^a gēn m^a
rā mit.

27. Könnt ihr nicht
noch ein Augenblick-
chen auf uns warten,
dann gehen wir mit
Euch.

28. *Aeis tē^affts kku-*
ni sulxp kšpūt^arāⁿ
mohh^en.

28. *i^a tē^affts kku-*
ni sōtⁱtⁱ khind^arēⁱ
trēⁱm.

28. Ihr dürft nicht
solche Kindereien trei-
ben.

29. *ti pē^an^an p^a*
nindz sāⁿ reyt hōx,
ti ēⁱn^an nā^a fūt hēx^a.

29. *untz^ari pē^ax*
s^an nit sōu hōx, ēⁱn-
kh^arⁱ pē^ak s^an hēh^a
wi rundz^arⁱ.

29. Unsere Berge
sind nicht sehr hoch,
die euren sind viel hö-
her.

30. *wi^afūl khil^a*
wu^aššt 'nt wi^afūl
prot wo^alts?

30. *bi^afūl khil^o*
wu^aššt 'nt prod būsst
tu hōm.

30. Wieviel Pfund
Wurst und wieviel Brot
wollt Ihr haben?

31. *i f^aštē ēⁱn nit,*
tēⁱs mēⁱssts (mi-
'ssts) a pissl la^ata
rēⁱn.

31. *i f^aštē enkh*
nit, tēⁱss mēⁱssts
pissl pēⁱss^a la^ata
rēⁱn.

31. Ich verstehe euch
nicht, ihr müsst ein
bischenlautersprechen.

32. *hopts tēⁱs khlū-*
^an štikhkhⁱt wa^essn
so^aft f^a mī af mā^en
tiš kfun^en?

32. *hopts tēⁱs f^a*
mī khlū^an štikhⁱ so^aft
nit kfun^en, ^an bēⁱssn,
f^a mī afⁿ tiš?

32. Habt ihr kein
Stückchen weisse Seife
für mich auf meinem
Tische gefunden?

33. *sā^e pru^ad^a wūll*
si tswō^a šēⁱnni ha^ez^a
in ēⁱng^an ko^attn pā^an.

33. *sēⁱ pru^ad^a wūll*
^an ēⁱng^an gē^atn tswō
šēⁱnnⁱ hēⁱz^a pōn.

33. Sein Bruder will
sich zwei schöne neue
Häuser in eurem Gar-
ten bauen.

A rábalapincsközi nyelv-
járásban.

A cigánynémetben.

Irodalmi nyelven.

34. *təis wo^{at} iz i^am fⁿ hɛ^{at}tsɛ̃ khɛⁱm-
mⁿ!*

34. *t^os wo^{at} i zi-
^am fⁿ hɛ^{at}tsɛ̃ kɔ-
vⁿ.*

34. Das Wort kam
ihm vom Herzen!

35. *to^s is kša^{tt} kwæin f^a nⁱaⁿ! (f^a
nɛⁱng!)*

35. *t^os is rɛxt kwæin f^anɛⁱnk^h!*

35. Das war recht
von ihnen!

36. *wo^s fi^a fœiχ^{al} sittsɛ̃ ǣfⁿ ma^eal
əum?*

36. *bo^s firi klanⁱ fœiχ^l sittsɛ̃ to^af t^a
kl^u^an mɔ^a drɔf?*

36. Was für Vöglein
sitzen auf den Mauerl
oben?

37. *ti pa^un hom fūmpf əukksɛ̃ ^unt
nā^e khi^a ^unt tswō^ulf
lamp^plɛ̃ fo^as to^af
proxt, tɛi homps f^a-
khaffⁿ wō^ulɛ̃.*

37. *ti pɔn hom fūmpf əukksɛ̃ ^unt nɛⁱ
khi^a ^unt tswō^ulf lamp-
p^olɛ̃n fɔ^an dɔ^af a^uzi-
proxt, tɛi mɛxtɛ̃
sæi fakǣfⁿ.*

37. Die Bauern hat-
ten fünf Ochsen und
neun Kühe und zwölf
Schäfehen vor das Dorf
gebracht, die wollten
sie verkaufen.

38. *tⁱlā^t sā^en hā^tt ołti tast ^am fōld
^unt mān.*

38. *tłɛ^t s^an ołtⁱ ^am fōlt tɔst ^unt tum-
mān.*

38. Die Leute sind
heute alle draussen auf
dem Felde und mähen.

39. *kē^a, tɛ^a prā^u-
ni h^unt tu^attā nikks.*

39. *kē^a, tɛ^a prɔnⁱ
h^unt tɛ^a tu^attā nikks.*

39. Geh nur, der
braune Hund tut dir
nichts.

40. *i pin mit la^t to
hintɛ̃ iw^a twizɛ̃
ints tro^ad i kⁱfōn.*

40. *i pin mit tɛi
lɛ^t t^o hintɛ̃ in trɔ^ad
ɛⁱnⁱ kfo^an.*

40. Ich bin mit den
Leuten dahinten über
die Wiese ins Korn
gefahren.

Ha a fentebbi két első szöveget összehasonlítjuk, akkor a rábalapincsközi cigánynémetnek következő sajátosságait állapíthatjuk meg:

A) Vokalizmus.*)

Rlk.**) i.

Ennek a hosszú magánhangzónak gyakran rövid felel meg a cigánynémetben, különösen az 1. személyes névmás nom.-

*) Csak az eltéréseket tárgyalom.

**) rlk. = rábalapincsközi.

ban: *i slo* (rlk. *i šlō*, ich schlage), *i pin* (rlk. *i pī* vagy *i pin*, ich bin) stb. — Hosszan csak akkor marad meg a rábala-pincsközi *i*, ha az utána való szóvégi nazális hang nyom nélkül kiesik: *hī*, (rlk. *hī*, hin), *fīf* (rlk. *fīfi*, fünf), de *līn* (rlk. *līn*, liegen) stb. — Hogy mondattani helyzetben megrövidül a rlk. *i* a cigánynémetben, annak oka a cigány nyelvet olyannyira jellemző «Stärkeabstufung».*)

Rlk. *ē*.

Czigányaink e nyelvjárási diftongust rendszeren *ē* vagy *ē*-vel pótolják. Pl. *mitgen* (rlk. *mikkē*, mitgehen), *šten*, (rlk. *štē*, stehen), *bēn* (rlk. *wēn*, wen) — *gēn* és *gēn* (rlk. *kē*, gehen), *šēn* (rlk. *šēn*, schōne), *f^aprēnt* (rlk. *f^aprēnt*, verbrannt) stb. — Néha mégis megvan az *ē*-is, de a legritkább esetekben: *khēnt* (rlk. *khēnt*, gekannt), sőt *gēz* (rlk. *kēz*, Gänse).

Hogy nem nazálják cigányaink e diftongusnak megfelelő *ē*-illetőleg *ē*-t, annak magyarázatát MIKLOSICHNÁL***) találjuk («Nasale Vokale sind selten»). Hogy a diftongus helyett monoftongus van «nachsclangendes i» nélkül, azt — úgy gondolom — a nazálás elmaradásából kell magyarázni. Ugyanis, ha megfigyeljük a száj szerepét, mikor az az *ē* hang produkálása után úgy alakul, hogy nazálás jöhessen létre, akkor a szájszögletnek ki kell szélesednie s ennek a szájállásnak egy erősebb *i* színezetű áv hang felel meg. (Csak az *e* és *ē*-nél!) Innen vélem, hogy a nazálás elmaradása a cigánynémetben oka annak, hogy a szóbanforgó diftongus monoftongusként jelenik meg.

Rlk. *u^a* (*ū^a*).

E rlk. hangnak a cigányaink német nyelvjárásában *u*, *u^a* vagy *uⁱ* felel meg: *tumm^a* (rlk. *tū^amm^a*, tun wir), *kuⁱ* (rlk. *ku^ati*, gute plur. nom.) — *pru^ad^a* (rlk. *pru^ad^a*, Bruder), *klu^anⁱ* (rlk. *khlu^ani*, kleine), *mu^at^a* (rlk. *mu^att^a*, Mutter), *muⁱssts* (rlk. *mu^assts*, müsst), *khuⁱ* (rlk. *khu^a*, Kuh) stb.

Az *uⁱ*-zás feltétlenül hiencz befolyásból magyarázandó. Czigá-

*) FINCK: Lehrbuch etc. 4. II.

**) Dr. FRANZ MIKLOSICH: Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europas. Wien, (I.—XII.) 1877. 9., 24. I.

nyaink e nyelvjárásterületen is sokat megfordulnak, tehát onnan nyelvi sajátságokat is hoznak.

RLK. a^e ($\hat{a}^e$).

RLK. a^e -nek ϵ^i felel meg a tárgyalt nyelvjárásban. Pl. *šne^{im}* (rlk. *šnā^m*, schneien), *εⁱⁿ* (rlk. *āⁿ*, hinein), *glεⁱ* (rlk. *kla^e*, gleich), *seⁱ* (rlk. *i^a* helyett, ihr. Feltétlen hiencz területéről való), *beⁱssn* (rlk. *ba^essn*, beissen), *teⁱⁿ* (rlk. *tāⁿ*, deine), *tsεⁱtn* (rlk. *tsa^edñ*, Zeiten), stb.

Néha a^e is hallatszik, mi kétségtelenül onnan van, hogy a és ϵ artikulációi igen közel állnak egymáshoz. De rendesebb az ϵ^i jelenség, mi biztosan azért van, mert a cigány nyelv nagyon szereti a nyílt hangokat nyelvében. Hisz ép ez vitát is eredményezett FINCK és SOWA között.*)

RLK. a^u ($\hat{a}^u$).

E nyelvjárásbeli diftongusnak a cigánynémetben rendesen q felel meg, persze azért megvan — habár ritkán — az a^u is. Pl. *hqs* (rlk. *ha^us*, Haus), *kwqnt* (rlk. *kwā^und(t)*, Gewand), *prqn* (rlk. *prā^u*, braun), *mqn* (rlk. *mā^u*, Mann), *kqnⁿ* (rlk. *kā^unⁿ*, gegangen), *ōgqnⁿ* (rlk. *ōkā^unⁿ*, abgegangen), *tqn* (rlk. *tā^u*, getan), — de *ā^unⁱ* (rlk. *ā^unⁱ*, ohne), *ā^und^aštmql* (rlk. *ā^und^eštmot*, andersmal).

RLK. o^a .

Ennek a hangnak az első komponense nem o a cigánynémetben, hanem q : *kštq^am* (rlk. *kšto^am*, gestorben), q^a (rlk. o^a , Eier), stb. — o^a is előfordul a rendesebb q^a mellett: *do^af* (rlk. *to^af*, Dorf), stb.

A vokalizmus terén különösen azt figyelhettük meg eddig, hogy a nyelvjárásbeli diftongusokat a cigánynémettség monofongizálta. Okául elfogadhatjuk talán azt, hogy a cigánynyelvben általában ritkák a diftongusok **), sőt ott is, hol összevoná-

*) RUD. v. SOWA: Wörterbuch des Dialektes der deutschen Zigeuner. Leipzig, 1898. és

FINCK cikke erre a ZfdA. XLIII. 331—335. ll.

**) MIKLOSITSCH: Über die Mundarten stb. 9., 5. ll.

FINCK: Lehrbuch stb. 1. ll.

JÓZSEF főherczeg: Czigány nyelvtan. 1. ll.

sokból diftongusokat várnánk, ott is egyszerű monoftongusokat *) találunk.

Pl. cigány	-aja-	< a	lesz: <i>ča</i>	> <i>čaja</i>	= leányt
„	-aje-	< a	: <i>ras</i>	> <i>rajés</i>	= urat
„			vagy <i>e: gres</i>	> <i>grajés</i>	= lovat
„	-ave-	< a	: <i>al</i>	> <i>avel</i>	= van
„	-oja-	< a	: <i>chašá</i>	> <i>chašójá</i>	= étkek
„	-ove-	< o	: <i>thos</i>	> <i>thoves</i>	= belemártatsz stb.

Ezen sajátosság gondolom oka annak, hogy cigányaink inkább monoftongust használnak, mint diftongust oly esetben, mikor a diftongus második eleme *i* vagy *u*. (Az összevonás náluk is ezen félhangzók mellett mutatkozik leginkább.)

B) A konzonantizmus.

Csak négy-öt oly mássalhangzó van, melyet cigányaink a rábalapincsközi nyelvhasználattól eltérően ejtenek. Ezek: *p*, *t*, *k*, (*kh*, *χ*) *f* és *w*. Röviden azt lehetne az eltérésről mondani, hogy a felsorolt zöngétlen mássalhangzók rendesen zöngések lettek. Egyenkint véve őket, a következőket állapíthatjuk meg:

Rlk. *p*.

Ez a mássalhangzó váltakozva, mint *p* és *b* fordul elő: *pən* (rlk. *pa^un*, Bauern), *pæiss^a* (rlk. *pæiss^a*, besser), — *bissl* és *pissl* (rlk. *pissl*, bissel), *bi^aštn^an* és *pi^aštn^an* (rlk. *pi^aštŋ*, büsten), *b^a* (rlk. *p^a*, bei), stb.

Rlk. *t*.

E tenuis sok esetben — szabályhoz kötni nem lehet — mint *d* jelenik meg: *dä^unn* (rlk. *tä^unn*, dann), *dreⁱ* (rlk. *tra^e*, drei), *di* (rlk. *ti*, die), *dēⁱ* (rlk. *tä^e*, dein), *dræum* (rlk. *træum*, droben), *do^af* (rlk. *to^af*, *tē^af*, Dorf), — de *təst* (rlk. *ta^ustŋ*, draussen), *tē^a* (rlk. *tē^a*, der), *terst* (rlk. *tē^affst*, darfst), stb.

A német cigányoknál jellemző vonás, hogy néhány esetben a *t* h. saját nyelvükben is *d*-t ejtenek. Így pl. a török, magyar, oláh és cseh-morva cigány az ablativusban az *-esztar* ragot

*) MIKLOSITSCH: Über die Mundarten. 9., 16. l.

használja, míg a német cigány ezt *-ezder*¹⁾-nek mondja. Hasonlóképen a *-pe*-végű főnevek dativusát nem *-te*-vel képezi, mint az oláh, magyar vagy török cigány, hanem *de*-vel²⁾.

Rlk. *k*.

A rlk. *k*-nak akárhányszor *g* felel meg a cigánynémetben: *glēⁱ* (rlk. *klā^e*, gleich), *gēn* (rlk. *kēⁱ*, gehen), *gēⁱz* (rlk. *kēⁱs*, Gänse), *gqⁿn* (rlk. *kaⁿpⁿ*, gegangen), *guit* v. *gu^at* (rlk. *ku^at*, gut), de emellett a rlk. *k* is sokszor megmarad: *kut* (rlk. *ku^at*, gut), stb.

A *k* aspiratájának csak magánhangzó előtt felel meg *kh*, egyébként mindig *k* van használatban: *klu^anⁱ* (rlk. *khlu^ani*, kleine), *kholt* és *kolt* (rlk. *kholt*, kalt), stb.

χ helyett *g* van a *neⁱgⁱ* (rlk. *naxi*, neue) szóban.

Rlk. *f*.

Néha zöngésen jelenik ez meg *m* előtt: *awm* (rlk. *aufm*, Ofen), *awm* (rlk. *aufm*, auf dem).

Általános oka a kemény hangok meglágyulásának vagy az ingadozásnak maga a német cigányok nyelve, a melyben hasonlóképen gyakrabban fordulnak elő a lágy mássalhangzók, mint a kemények, s az ingadozásra hasonlóképp számos példa található. Ezt az ingadozást átvitték azután a német beszédükbe is.

Még egy hang mutat eltérést a rábalapincsközi használattól s ez a:

w.

E helyett majdnem mindig *b*, még pedig zöngés *b* áll: *bint^a* (rlk. *wintt^a*, Winter), *bi^as* (rlk. *wi^as*, wie es), *bi^ad* (rlk. *wi^at*, wird), *baⁱt^a* (rlk. *waitt^a*, Wetter), *boss^a* (rlk. *woss^a*, Wasser), *ob^a* (rlk. *ōw^a*, aber), *bokksⁿ* (rlk. *wokssⁿ*, wachsen), *bo^attⁿ* (rlk. *wo^attⁿ*, warten), *bēⁱs* (rlk. *wa^as*, weiss), stb.

Ennek magyarázatát JÓZSEF főherczegnél is megtaláljuk azon a helyen, a hol arról beszél, hogy a cigányok az egyes hangokat gyakran felcserélik. Ugyanitt példákat hoz a hangcserére,³⁾ melyeket azonban a cigány nyelv különböző dialek-

¹⁾ JÓZSEF főherczeg: Czigány nyelvt. 11 1. l. (Ő ugyan ezt így írja eszder.)

²⁾ U. i.: 121. l.

³⁾ JÓZSEF főherczeg: Czigány nyelvtan. 2. l.

tusaiban talál. Pl. az oláh, magyar, cseh-morva cigánynál a hat (6) *sov*, a németnél *sob*; hasonlóképen más cigány dialektusban *dzsov*, *chéva*, *holev*, *kova*, *naszvalo* van, a német cigányoknál pedig *dzsob* (zab), *cheba* (lyuk), *cholib(-a)* (nadrág), *koba* és *naszbalo*. FINCK közelebbről is meghatározza e jelenséget, mikor ezeket írja: «Wortinlautendes und wortauslautendes *w* nach einem Vokal kann stets durch *b* ersetzt werden, wobei in jedem Einzelfalle die zufällige Neigung des Sprechers zu entscheiden scheint; man gebraucht also unterschiedslos neben einander *job* und *jow* «er», *tsābo* und *tsāwo* «Knabe» u. s. w.»*) Tényleg a «Neigung des Sprechers» számít itt, mert gyakran minden ok nélkül (hisz ugyanannál a szónál is van ingadozás) *w* van várt *b* helyén.

Ezeket a feltűnőbb eltéréseket lehet megállapítani a rábalapincsközi nyelvjárás s az ugyanezen területen élő cigányok német beszéde között. Általában következetlenséget láthatunk, minden kivételnél újabb kivételt találunk, mi kétségtelen onnan van, hogy cigányaink, kik a Rába-Lapincsközén túl is akárhány helyen megfordulnak, mindenünnen hoznak haza valami újabb szót vagy kifejezést, hogy gyér szókincsüket — az eredeti szöveg s a cigánynémet mutatja ezt leginkább — gyarapítsák.

Még érdekesebb a hangsúlyozásuk, melyről talán egy más alkalommal lehet szó.

SCHWARTZ ELEMÉR.

*) FINCK: Lehrbuch etc. 1. l.

AZ Ó- ÉS ÚJ-IRÁNI NYELVEK SZÓRENDJE,

tekintettel a rokon indog. nyelvek szórendjére.

(Folytatás.)

Az ige a mondat közepén és végén.

I. Az alany megelőzi az állítmányt.

11. A mondat alkotórészei: alany + állítmány. (Pusztamondatok.) Ilyenek az összes iráni nyelvekben nagy számmal fordulnak elő.

óperzsa: Beh. 14. *adam hamataxšaiy* 'ich gab mir mühe'. — Beh. 51. *hauv adurujiya* 'dieser log'. — Bh. c. *iyam Ātrina adurujiya* 'dieser A. log' (jelzővel). — Sz. c. 3. *iyam yuviyā akāniy* 'dieser Kanal wurde gegraben' (jelzővel).

Jegyzet. Alany és állítmány között még az értelmező foglal helyet: Bh. b. *iyam Gaumāta hya maguš adurujiya* 'dieser G., der mager, log'.

avesta: V. 19. 28. *hvarəxšaētəm uzyōraiti* 'die sonne geht auf'. — Az alanynak jelzője van: V. 19. 34. *narō ašavanō hām'bavainti nairyō sanhō hām'bavaiti* 'die asagläubigen männer vereinigen sich, N. vereinigt sich (mit ihnen)'. Yt. 10. 38. *xrūmā šaitayō frazinte* 'die grausigen wohnstätte werden verwüstet'.

osset: MILL. Et. 108. 11. *Dändēt ärföstägäi* 'Дз. спѣтился'. — 60. 16. *udón bācīdīsti* 'ови отошли'. — 40. 19. *Sozriqo álīgdī* 'С. ускакалъ'. Két alany: 40. 8. *Urīzmāy āmā Sozriqo fāxīlīsti* 'У. и С. поспорили'. Jelzővel: 68. 12. *ju cvānon ādāṛālī* 'одинъ охотникъ сбился (съ путу)'. A digoriból: MILL. Dig. 30. 24. *adān ārānburdāncā* 'люди собрались'. — 33. 25. *feleugutā niṛṛārkodtoncā* 'крукуны

объявили'. — 44. 13. *lāg niḫxudtāi* 'мужъ усмѣхнулся'. — 61. 5. *mistā bazārondui* 'мышь старѣешь'. — Két alany: Dig. 44. 20. *lāg āma vosā niḫxustāncā* 'мужъ съ женою легли спать'.

kurd: kurmanji: L. I. 38. 1. *kelēsete cūn* 'die räuber gingen'. — Zaza: L. I. 61. 6. *ez rōḏeia* 'ich faste'. — I. 58. 2. *dāu merd* 'der Dew starb'. — 51. 7. *ya zāna* 'sie weiss'. — 64. 10. *hāl kaūt* 'der onkel stürzte'. — 87. 1. *lue pa'ūt* 'der fuchs wartete'. — Tūr: PS. I. 3. 18. *mārīk b'dār kát* 'es kam eine Schlange'. — I. 4. 13. *bazirgān mā* 'der kaufmann machte halt'. — 6. 30. *gūr ravī* 'der wolf entfloh'. — 12. 13. *sālīk cēbū* 'ein jahr verging'. — Több alany: 2. 30. *hākīm u-sittīā-zīn rāzān* 'die Königin lag mit der S. Z.'. — 10. 12. *hirc u kqčikē u-rūwī duḥwīn* 'der bär, das mädchen und der fuchs assen'. — Az alanyinak jelzője van: kurmanji: L. I. 25. 3. *au merū hāt* 'jener mann kam'. — I. 24. 12. *vā celekāna riḏefī* 'jene jungen zitterten'. — Zaza: L. I. 82. 14. *berai tūe mērdū* 'dein bruder ist gestorben'. — Tūr: PS. I. 3. 22. *yāq rōš cū* 'es kam ein tag'.

Jegyzet. Az alany és állítmány között értelmező foglalt helyet: Zaza: L. I. 77. 3. *Dāgma beg šē* 'D. b. ging'.

Ilyen puszta mondatokban gyakran mondat stb. jelentő igék fordulnak elő. Tūr: PS. I. 1. 14. *kulīk gō* 'der Kulik sprach'.

balūči: DAM. I. 2. 14. *ḡāfaṣ ḡafsi* 'a kályha megmelegedett'. — 6. 36. *māi ništaṣeḡ* 'a dajka(?) ott állt'. — 5. 14. *mādyān c'araṣant* 'lovak futkosnak (szerte-széjjel)'. — 8. 16. *jang bīḡa* 'háború keletkezett'. — 15. 13. *šafānk' gindī* 'a pásztor látta'. — 32. 27. *jahāz tilhīḡ* 'a hajó himbálódzott'. — Jelzővel: DAM. I. 23. 26. *bāzēn sāl gwaštaṣant* 'sok év múlt el'. — 31. 14. *havān c'yārēn mardān waṣtaṣant* 'ez a négy férfiú aludt'.

12. A mondat bővül oly módon, hogy valamely határozós kifejezés (adv., [præp. +] cas. obl.) lép az alany elé.

A) Adv. + alany + állítmány.

óperzsa: Beh. 26. *pasāva Dādaršīs ašiyava* 'da zog D. fort'. — Beh. 72. *adakaiy Uvaṣiya atarsa* 'damals fürchteten sich die Susier'.

avesta: Y. 13. 4. *iðā mainyū m a m a n ā i t e* 'so haben die beiden geister gedacht'.

osset: MILL. Et. 42. 17. *rāisomi āfsādtā ā r ā m b i r i s t i* 'по утру собрались дружины'. — 108. 2. *voifāstēbā i bitcēu r a m a r d ā i* 'послѣ этого тотъ мальчикъ умеръ'. — 66. 33. *stāi ta bācīd* 'вотъ онъ пошелъ'. — 16. 17. *stāi lāppū r ā g ā p - p l a s t a* 'тутъ выскочилъ мальчикъ'. — A digoriból: MILL. Dig. 33. 4. *fal āz c ā u n* 'я отправляюсь туда'. — Dig. 32. 31. *otemāi Danbolat b a z u d t a* 'такимъ образомъ Дз. узналъ'. — 8. 2. *otemāi fēleugutā niṛṛārkkodtoncā* 'такъ прокричали вѣстники'.

kurd: Tūr: PS. I. 18. 7. *av vazīr debēze* 'so sprach der minister'. — 1. 11. *subāh kulīk r ā b ū* 'morgens stand der kulik auf'.

balūči: DAM. I. 2. 3. *rošēā ya mardē šu ð a* 'egyszer jött egy ember'. — I. 4. 9. *gudā roš b i ð a* 'ekkor a nap felvirradt'. — 8. 38. *bānṛā Nādir Šāh p'ā ð e ð* 'reggel N. S. element'. — 34. 40. *begahā ramaṛ ā x t ā* 'este a nyáj hazajött'.

B) (præp.) + cas. obl. + alany + állítmány.

A határozós kifejezés tehát cas. obl.*) alakjában van kifejezve, a melynek præpositiója is lehet. Értelmileg legtöbbször idő- v. helyhat., de lehet más is.

avesta: V. 9. 46. *aipi tā nasuṣ z g a ð a i t e* 'hernach fliegt die Nasav fort'. — V. 3. 29. *bāda ðwam tarasča ānhānō srasčintīš xvarəðā b a i r y e i n t e* 'es werden an dir vorbei die vom mund triefenden speisen getragen werden'. — Yt. 10. 15. *avi imaṭ karšvarə...miðrō surō ā d i ð a i t i* 'über diesen erdteil hin... schaut der gewaltige M.'. — V. 3. 33. *xvāšaya zī vīspō anhuṣ a s t v ā j v a i n t i* 'durch essen lebt die ganze stoffliche welt'.

osset: MILL. Et. 60. 32. *ūcī rāstāji āstāmbīn b i d i r u d i* 'было въ это время одно скучное поле'. — 86. 11. *sā cūri bālās u d i* 'около нихъ было дерево'. — 114. 2. *nā āstāu surzārinā sguṛṛkin lūqvān b ā d u i* 'между нами сидитъ золото-

*) Cas. obl. alatt az újiráni nyelveknél nem a grammatikai cas. obl.-t értem, hanem bármely nem nom.-ban álló határozós kifejezést.

кудрый мальчикъ'. — 90. 6. *udónāi dār nāčē bākum dta* 'и изъ нихъ никто не захотѣлъ'.

kurd: kurmanji: L. I. 13. 7. *de ārgune mēda āwa gērm heīye* 'in meinem ofen ist warmes wasser'. — 19. 11. *le wi ārdi kūcik ḡigerīan* 'auf demselben feld liefen die hunde'. — 25. 7. *sebēda mērūi wān nahātīn* 'am anderen morgen kamen deren verwandte nicht'. — 36. 3. *le wi melmekēti šēš kelēš haqbūn* 'in diesem lande waren sechs räuber'. — 56. 9. *dēwi ez šyā* 'ich gebe zum D.'. — 66. 5. — Tūr: PS. I. 5. 32. *yāḡ rōž mār bēdār kāt* 'eines tags ging die schlange aus'. — 30. 25. *yāḡ šav hārdū rābūn* 'eines nachts gingen beide fort'. — Bōhtan: PS. II. 82. 28. *rōžā hāšte zīn-ze mirīa* 'am achten tage starb Z.'. — 81. 32. *bēsqar vē dīnyāye hār mamāḡ haqbū* 'auf der ganzen welt gab es für mich nur einen mann'. — 78. 23. *lecār qarā jīndāye dēbohtā rūništīa* 'an allen vier seiten namen die hauptlinge von Bohtan platz'.

balūči: DAM. I. 21. 8. *bāy nyānwān p'alange k'aptayen* 'a kertben ágy áll'. — 56. *lad nyānwān mādinān ant* 'a bozótban lovak vannak'. — 1. 12. *dil nyānwān gantrī bāz en* 'szívében sok a szomorúság'.

C) Ritkábban áll két (v. több) határozós kifejezés a mondat élén.

avesta: Y. 57. 14. *dūrāt hača ahmāt nmānāt aḡā iḡaējā vōiḡnā yeinti* 'weit weg von diesem haus gehen die schlimmen nöte u. überschwemmungen'. — V. 17. 3. *āaḡ āhva vyarəḡāhva zəmə daēva haqbavainti* 'u. an diesem missbrauchten orte der erde entstehen die D.'s'. — Yt. 8. 61. *hamada airyābyō dainhubyō vōiḡnā jašānti* 'gleichzeitig würden überschwemmungen über die arischen länder kommen'. — V. 2. 41. *caḡwarəsatəm aiwi gūmanəm dvaēibya hača nerəbya dva nara uszayeinte* '(nach je) 40 jahren wird vom menschenpaar ein menschenpaar erzeugt'.

osset: MILL. Et. 94. 12. *voifästā kälmitā bäl bazurtā ärzādäi* 'послѣ этого у червей появились крылья'. — 62. 25. *vālīnī jām Mīsīrbī āmā Badti dār bāxādcā stī* 'тогда Мысырби и Бадти уже подошли къ нему'. — 82. 15. *vādā raisom āz āultī ārbacāudinān* 'въ такомъ случаѣ завтра

по этимъ же мѣстамъ я буду проходить'. — 58. 6. *däutixxäi mänil kuitä fäliurdtoi* 'изъ за тебя на меня собаки скакали'. — 46. 22. *ämä Alagdti cindäxsävi äzdär fäga z o n* 'и я позабавлюсь на свадьбѣ при Алагатѣ'. — 92. 17. *Qúmi budúri jeu fjaumä nä fusín adtái* 'на кумыцкомъ полѣ у одного пастуха былъ у насъ пріютъ'. — A digoriból: MILL. Dig. 19. 7. *vädta imä vädögdutäi jeu ärtä kizgi doruncä* 'вотъ ему съ верхнихъ ярусовъ три дѣвушки говорятъ'. — 14. 8. *jeci afoñi zänxi bunäi avdsäron väjug felväsdtäi* 'въ это время изъ-подъ земли выскочилъ семиглавый великанъ'. — 37. 4. *vädta jeu minkij saxat fästä ä rästi jeu zärbatuk ärbat axdtäi* 'тогда векорѣ къ ней подлетѣла ласточка'.

kurd: kurmanji: L. I. 25. 8. *sebé sebēda émi bēn* 'morgen früh kommen wir'. — Zaza: L. I. 74. 7. *émšoe hēta sōbā ez ne rā kauta* 'diese nacht habe ich bis zum morgen nichts geschlafen'. — 73. 13. *N'eribra Haléf aḡaira habēre āmeia* 'nach N., zu H. aḡa ist die botschaft gelangt'.

13. Az igeállitmány a mondat végén van. A határozós kifejezés alany és állitmány között áll.

A) Alany + adverb. + állitm.

avesta: Yt. 8. 15. *hō idra vyāxmanyēiti* 'der hier spricht in der versammlung'. — Yt. 19. 43. *hō avaḡa vyāxmanyata* 'der sprach also in der versammlung'. — V. 4. 3. *zastōmasō adāt framərazaiti* 'der durch den handschlag geschlossene (vertrag) hebt ihn dann auf'. — V. 2. 23. *θriḡatēa ida yima gəuš upaḡasat* 'u. ein drittel des getiers, o Yima, wird alsdann mit dem leben fortkommen'.

osset: MILL. Et. 66. 1. *Pákonḡi áftä zäḡi* 'П. такъ говоритъ'. — 52. 23. *ärtä ūm ázzadistḡi* 'трое тамъ остались'. — A digoriból: MILL. Dig. 348. *osä dār isaraziäi* 'жена же согласилась'.

kurd: kurmanji: I. 7. 2. *Temir x dūrve dī* 'T. sah es von weiten'. — 22. 13. *min u tē wēr'e bū* 'ich u. du waren darin'. — 52. 13. *ez nekāi nusén'a* 'ich schrieb wieder'. — Zaza: L. I. 81. 4. *ez etia nevendina* 'ich bleibe dann nicht (mehr) hier'. — 86. 6. *paṣai Mīsri nekāi yén'u* 'der pascha von Aegypten wird jetzt kommen'. — Tūr: PS. I. 8. 30. *áme*

qlvēdqrē rāzīn 'wir wollen uns hier schlafen legen'. — Bōhtān: PS. I. 92. 25. *škaftē avā bū* 'da war eine höhle'. — Diarbekir: Mak. 9. 28. *zine merik dīsa dīgirjā* 'mann (u.) weib weinten wieder'. — Mak. 9. 17. *eme pašē berīvin* 'dann laufen wir weg'.

balūči: DAM. I. 2. 42. *man, t'o hamedā miṛūn* 'én (és) te együtt mérközünk'. — 3. 17. *mazāre harro k'āi* 'egy tigris jön naponta'. — 15. 32. *ē'uk' gudā k'āyānt* 'a gyerekek azután el fognak jönni'. — 20. 10. *mā hanēō zānūn* 'mi úgy gondolkozunk'.

B) Alany + cas. obl. + állítmány.

A cas. obl.-nak lehet præpositiója. Értelmét tekintve leg-
gazdagabb az osset, a hol az összes cas. obl.-ok fordulnak elő
ily helyzetben.

óperzsa: ВЕН. 10. *Kābuṣya Mudrāyam ašiyava* 'K.
zog nach Ägypten'. — ВЕН. 49. *hauv Araxa utā martiya . . .*
Bābirauv uzmayāpatiy akariyāta 'dieser A. u. die männer
. . . wurden in Babel gepfählt'.

avesta: V. 8. 34. *nōt hišku hiškvāi sraēšyeiti* 'tro-
ckenes wird nicht an trockenem haften'. — V. 19. 3. *Zara-
duštrō mananḥō pairi va ēnāt* 'Z. wurde in seinem geist ge-
wahr'. — Nir. 19. *dahmō dahmāi aoxte* 'es spricht der ge-
meinder zum gemeinder'.

osset: A cas. obl. lehet:

sociat.: MILL. Et. 14. 20. *Xāmīc läppūimā ācīdīs* 'X.
пошелъ съ мальчикомъ'.

loc. inter.: MILL. Et. 78. 17. *Bēzan usōngi nā udī* 'Безана
въ патрѣ не было'. — 14. 1. *Xāmīc bālci fācācīdī*
'Хамыцъ поѣхалъ было въ балцъ'. — A digoriból: Dig. 28. 9.
āta je doni fācāi 'и она въ водѣ очутилась'.

loc. exter.: MILL. Et. 24. 5. *Batrāz jā bīnātma sšīdī*
'Б. пришелъ въ свое жилище'. — 40. 23. *Satāna jām ārcīdī*
'къ нему Сатана приѣхала'. — 44. 7. *stāi Čilāxsārtton Xcaumā
skúvdta* 'вошъ Ч. молилъ Бога'. — 72. 17. *stāi Satāna
Dōnībītīrtām fācīdī* 'вотъ Сатана пошла къ водянымъ'. —
76. 11. *stāi Urizmāg jā xādārmā racīdī* 'вотъ У. пошелъ
домой'. — A digori elbeszélésekből: MILL. Dig. 39. 3. *vādta
jeu xumāgānāg lāgmā ba gārdtāi* 'затѣмъ онъ подошелъ къ

одному работавшему челоѣку'. — 14. 1. *vădtaï Xucau jeu tăgămă baxas dta* 'потомъ Богъ привелъ его къ одному перелѣсью'. — 9. 33. *Batraz dăr fîngămă făllăbur dta* 'Б. накинута на фингъ'.

ablat.: MILL. Et. 24. 7. *stăi Batraz vălărvăi răcîdîs* 'затѣмъ Б. сошелъ съ неба'. — 28. 25. *Sözriqo Boratăi udîs* 'С. былъ изъ Бораевыхъ'. — 86. 4. *ămă birăr dăr, bax dăr ârvăzăgăi nimmârdîstî* 'и волкъ и конь отъ урушенья подошли'. — A digori elbeszélésekből: MILL. Dig. 18. 7. *Danbolat dăr lădăgăi fexs dta* 'Дз. хватилъ его булавою'. — 23. 3. *Danbolat ba sâ farsăi mardta* 'Дз. ихъ подъ бокомъ у себя убивалъ'. — 11. 13. *sâ tog ba alî razbuntăi kaldăi* 'ихъ кровь же изъ ногъ подъ Каждого тернія текла'.

adess.: MILL. Et. 40. 18. *Sozriqo jîl rambăldî* 'встрѣтился ей С.'. — 74. 12. *ju az sîl racîdî* 'прошелъ имъ одинъ годъ'. — A digoriból: MILL. Dig. 38. 26. *Soslan dăr â băxbăl făbpadtăi* 'С. сѣлъ на коня'. — 33. 19. *Ăldar ba ibăl fărğărkodta* 'А. же закричалъ на нее'.

dativ.: MILL. Et. 112. 34. *babă dăr vin ârcăvdănăi* 'вашъ тятя къ вамъ придетъ'. — A digoriból: MILL. Dig. 45. 3. *je dăr imă nillăudtăi* 'тотъ остановился для него'.

præpositiós casus: MILL. Et. 74. 31. *ju lăppû jā cûrî udî* 'одинъ мальчикъ былъ около ней'. — 56. 6. *kûtă ta mă făstă cîdîstî* 'собаки ходили за мной'. — A digoriból: MILL. Dig. 28. 6. *Danbolat ba xutî ârğavi xătcă baizadăi* 'а Дз. остался со свинымъ стадомъ'. — 15. 20. *Danbolat ba ârtă băxei xătcă săxetă ârcudăi* 'Дз. съ тремя конями поѣхалъ къ своимъ'.

kurd: kurmanji: L. I. 21. 13. *rûvik bîzin le māl dîgerîan* 'der fuchs (u.) die ziege gingen heim'. — 28. 6. *gundiân dôtîkârian digeriâ* 'ein landmann ging über felder'. — 45. 3. *Ahmêd pašâ Avdul'â bêgra hâte* 'A. pascha ging dem A. b. entgegen'. — 51. 8. *dêwi karîti nîştu* 'der Dew schreibt im brief'. — 48. 4. *gur haft heîst rûân rûdene* 'der wolf lag 7—8 tage lang'. — Zaza: L. I. 67. 3. *mā kauṛé bîki* 'wir wollen uns im kampf schlagen'. — 64. 14. *eskér aṛaira še* 'die mannschaft ging zum ältesten'. — 83. 11. *ez tûeri wazên'a* 'ich werde für dich freien'. — Tūr: PS. I. 17. 6. *yûsiw bâzâri yag wâr hât* 'Y. kaufmann kam eines abends heim'.

A casus obliquusnak præ- v. postpositiója van. Kurmanji: L. I. 15. 11. *ez be hāle xōe besékinim* 'ich will in meiner ruhe bleiben'. — I. 24. 1. *ez z bue te digerian* 'ich lief deinetwegen umher'. — 25. 10. *teir be celéki xōve cūn* 'die lerche zog mit ihren jungen davon'. — Tūr: PS. I. 31. 15. *zāvď zškaftē b'ďar kāt* 'ein riese kam aus der höhle hervor'. — 29. 17. *tū lenecirē bū* 'du warst auf der jagd'. — 29. 2. *kurik z'térsē-hwa rābū* 'der knabe stand vor furcht auf'. — 22. 33. *zāvdek ledqaghē hāya* 'ein riese steht vor dem tor'. — 18. 3. *vazir b'dile-hwa debēze* 'der minister sprach zu sich'. — 1. 10. *kurikek detirbē degrī* 'ein knäblein weint im grabe'. — Bōhtān: PS. II. 82. 20. *rōndig z'cāvē-vī hātia* 'thränen flössen aus seinen augen'. — 79. 2. *qaratāzdir z'divānē dārkatia* 'Q. kam aus dem empfangszimmer heraus'. — 80. 17. *larzikak b'divāna mīr zaidin kātia* 'zittern überfiel den divan der M. Z.'.

Jegyzet. A mondást jelentő igék gyakran úgy szoktak állani, hogy alany és állítm. között azon személy dativusa (præpositióval v. nélkül) foglal helyet, a kinek vlmít mondunk. Kurmanji: L. I. 46. 2. *Avdūl'a beg padisēra gō* 'A. b. sprach zum P.'. — 52. 9. *Hasanēki dēwira vā* 'H. sagte dem Dew'. — 56. 3. *qaiḡeci Hasanēkira vā* 'der wirtshäusler sprach zum H.'. — 22. 3. *bizīn be rūvira gō* 'die ziege sagte zum fuchs'. — 9. 2. *pāše Temīr ze xodē persī* 'darauf fragte T. den Hodža'.

balūči: DAM. I. 19. 38. *maṇ Kilātū aθān* 'én Kilátban voltam'. — 33. 43. *maṇ t'ūnā mirāṡān* 'én meghalok a szomjúságtól'. — Sokkal gyakrabban áll az ige előtt præ- v. postpositiós casus. DAM. I. 2. 16. *ān mard daryā lāfā aθ* 'egy férfi volt a folyóban'. — 2. 16. *ās k'oh ē'akā aθ* 'tűz volt a szikla körül'. — 21. 11. *marde mām palang sarā waptūjen* 'férfi alszik az én ágyamban'. — 3. 48. *maṇ go t'o juzān* 'én elmegyek veled'. — 38. 15. *e kahnī maīn demā ē'ariθa* 'egy galamb jött elém'.

C) Ritkábban áll két határozós kifejezés alany és állítmány között.

óperzsa: BEH. 11. és 48. *hauv kārāhyā avaθā a duru-jiya* 'so log er das volk an'.

osset: MILL. Et. 20. 14. *väl bāx mard jā vālā bastāi jā xādarmā bācīdīs* 'конь съ привязаннымъ ему на спуни трудомъ прискакаль къ дверямъ его'. — 112. 32. *bitcēutā dāmā āxsirī cadāi ravai dānāncā* 'мальчики выбѣгутъ къ тебѣ изъ молочнаго озера'. — MILL. Dig. 46. 14. *adān dār sāmā irtā boni fākkavdtoncā* 'люди у нихъ три дня плясали'.

Jegyzet. Alany és állítmány között egy partic. conjunct. és egy határozós kifejezés: MILL. Dig. 11. 1. *avd ārvadi dār oi fāvingāi sā bāxtābāl fābadtancā* 'семеро братьевъ же увидя это, сѣли на коней'. — Dig. 9. 5. *Borāfārnug jā furtti dūbanditāmā ferozgāi listāg zānāmā nikkasdtāi* 'Б. выслушавъ разсказъ своихъ сыновей, пристально смотрѣль внизъ'.

kurd: kurmanji: L. I. 54. 9. *Hasanék āya šaūe keina kīdi hēte rākaut* 'H. schlief jene nacht mit der jüngsten tochter'. — Tūr: *kurik dah sālā lejām šēr mā* 'der sohn blieb 10 jahre bei dem löwen'.

balūči: DAM. I. 6. 1. *man wadī loṛā gō zālā p'ajyā akistare dān* 'én otthon a feleségemmel együtt aludtam'. — 7. 24. *ammar k'arde rošān loṛā bīda* 'ő egynehány napig otthon maradt'.

D) A mondat határozós kifejezéssel van bevezetve, utána következik az alany, egy az állítmányhoz tartozó határozós kifejezés, s a mondat végén az állítmány.

'óperzsa: БЕН. 33. *pasāva Taxmaspāda hadā kārā ašiyava* 'da zog T. mit seinem heere fort'. — БЕН. 32. *pasāva harv Fravartiš hadā kamnaibiš asabāribiš amūda* 'da floh jener F. mit wenigen reitern'. — БЕН. 16. *pasāva kārāhya Bābiruwiya haruva abiy avam Nadītabairam ašiyava* 'da ging das ganze babylonische volk zu jenem Nidintu-Bel über'. — БЕН. 46. *pasāva Vivāna hadā kārā nipadiy tyaiy ašiyava* 'darauf folgte ihnen Vivāna mit dem heere auf dem fusse'.

avesta: ritkán fordul elő: V. 2. 32. *āat yimō avaḍa kərənaot* 'dann tat Y. so'. — V. 19. 33. *yaozādādryō ašava pasča parairistīm daēva drvantō... avaḍa fratərəsənti* 'der die läuterung vollziehende ašagerechte — nach (seinem) tod bekommen die druggläubigen D. ebenso angst'.

osset: MILL. Et. 16. 25. *stāi Urīzmāg rāisom sīstādīs*

‘ВОТЬ УТРОМЪ УРЫЗМАГЪ ВСТАЛЪ’. — MILL. Dig. 15. 18. *otemäi jetä berä fättuxdāncä* ‘такимъ образомъ они долго боролись’.

kurd: kurmanji: L. I. 48. 1. *helbêt tu xe kûla xoe berê derkêvi* ‘sicher kommst du aus deiner höhle heraus’. — Zaza: L. I. 80. 1. *zemâne verîe yau mîrdau dênîai xoe bî* ‘es lebte einst ein mann mit seiner frau’. — Tûr: PS. I. 4. 13. *hattâ nehâ bâhqr levêdqrê nâbû* ‘bis jetzt war hier kein see’. — Diarbekir: Mak. 9. 11. *yar zân u merik pûr tûrsea* ‘da fürchteten sich mann u. weib sehr’.

balûçi: DAM. I. 29. 20. *gudāman na ravān* ‘akkor én nem megyek’.

14. Az igeállítmány azáltal kerül a mondat közepére, hogy határozós kifejezés lép mögéje. Ez ismét lehet adverb., vagy præ-(post-)positiós casus.

A mondat főalkotórészei tehát alany + állítmány + határozós kifejezés.

A) Alany és állítmány kontakt helyzetben vannak.

óperzsa: BEH. 16. *hauv udapatātā Uvañiy* ‘der emporste sich in Susa’. — BEH. 17. *pasāva adam frāišayam Uvañam* ‘da sandte ich nach Susa’. — BEH. 44. *pasāva hauv kārā ašiyava abiy Vivānam* ‘darauf zog jenes heer gegen V.’. — BEH. 11. *hauv udapatātā hačā Paisiyāuvādāyā* ‘der emporste sich von Paisiyāuvādā aus’. — BEH. 35. *pasāva Vištāspa ašiyava hadā kārā* ‘darauf zog V. mit dem heere fort’.

Jegyzet. Az állítmány után következik a határozós kifejezésen kívül még ~ acc. c. infin. BEH. 19. *avadā hauv Nadītabaira āiša hadā kārā patiš mām hamaranam čartanañiy* ‘dorthin war jener Nidintu-Bel gekommen mit dem heere um mir eine schlacht zu liefern’. V. ö. BEH. 31.

avesta: V. 5. 1. *ā taṭ mərəṣəm uzvazaitē hača jafnavō raonəm* ‘da fliegt der vogel (wieder) auf, von den tälern der flüsse’. — Yt. 19. 94. *hō di dāt xratūs dōiḍrābyō* ‘er wird mit den augen der weisheit schauen’. — Yt. 13. 67. *tā yūiḍyeinti pəšanāhu have asahi šōiḍraēča* ‘sie kämpfen in den schlachten um ihre eigene wohnung u. statt’. — Yt. 10. 106. *āt azəm manya mananhō* ‘aber ich denke im geist’. — Yt.

8. 47. *āat āpō a va'barənte . . . zrayanhada hača* 'dann strömen die wasser vom see herab'. — V. 2. 10. *āat yima frašūs aṭ raočā ā upa rapidwinəm* 'da ging Y. zum licht vor am mittag'. — V. 13. 8. *vayōtarača hvō urva parāiti parō asnūi anuhe* 'mit grösserem wehklagen geht deren seele zum künftigen lohn'. — Y. 65. 5. *aiñhāścā mē aēvanhā āpō upaṛžārō vīja-saiti vīspāis aoi karšvən yāis haptu* 'u. der abfluss dieses meines einen wassers verbreitet sich über die 7 erdteile hin'. — Yt. 13. 14. *ānham raya xvarənanhača āpō tačinti . . . xā paiti afraṣyamnā* 'durch ihre pracht u. herrlichkeit fliessen die wasser . . . bei den unversieglichen quellen'. — V. 7. 2. *išarə pasča para iristīm . . . aēša druxš yā nasuš upa'dvəsaṭi apāxədraēbyō naēmaēbyō* 'gleich nach dem tod . . . kommt diese Drug, die Nasav vom Norden hergeflogen'. — Y. 10. 12. *ā tē baššaza irīraṭ darə vanhēuš mananhō mayābyō* 'deine arzneien sind mit den wonnen des V. M. verbunden'. — Yt. 8. 13. *paoiryā dasa xsapanō . . . tištryō raēvā raēṭwayeiti . . . narš kəhrpa pañca'dasanhō* 'während der ersten 10 nächte nimmt der glänzende T. . . (sichtbare) gestalt an . . . mit dem körper eines 15 jährigen mannes'. — H. N. 2. 7. *ā dim vātō upa'vāvō saḍayeiti rapidwarat hača naēmāt rapidwitarāēbyō hača naēmaēbyō* 'to him there seems a wind blowing from the more southern side, from the more southern quaters'.

osset: A cas. obl. értelme rendesen helyhatározói, de lehet más is. Loc. ext.: MILL. Et. 16. 18. *stāi Boratāi Miširbi Bádri ničidistī denjizmā* 'вотъ Бораевы Мысырби и Бадри припли къ морю'. — 16. 22. *stāi udón ssičdistī sā xādārmā* 'тогда они попли домой'. — 20. 11. *Xāmīc dār ārbacičdis sā āmudmā* 'и X. прибылъ къ сроку'. — 26. 16. *Nart ārām-biṛistī Ságoladommā* 'нарты собрались у рѣки Сакола'. — 44. 1. *lāppū ssičdī xomā* 'мальчикъ пошелъ къ горѣ'. — 64. 18. *Bádri ācičdī sā xādārmā* 'Бадри пошелъ къ ихъ домъ'. — 24. 16. — 92. 9. A digori elbeszélésekből: STACK. 24. 16, MILL. Dig. 46. 13. *āma duvemāi dār ārbacuďāncā sāxetmā* 'и они вдвоемъ прибыли домой'. — 25. 6. *āmā congoi doruncā Danbolatmā* 'а безрукій говорить Дзанболату'.

Loc. inter.: MILL. Et. 38. 25. *stāi jāxī báppārsta c'ifī vārmī* 'потомъ онъ бросился въ яму'. — 84. 3. *rūbās ārba-*

cidi vālati 'пришла лиса сверху'. — 26. 16. *Batrāz bād tī vālārvī* 'Б. сидѣлъ на небѣ'. — MILL. Dig. 33. 14. *k'ibilatā ba ad t ā n c ā ivazāgdōni* 'и ведра были въ Кунацкой'.

adess.: MILL. Dig. 38. 20. *āma duvemāi dār rā b a d - t ā n c ā bāxtābāl* 'оба они сѣли на коней'.

ablat.: MILL. Et. 44. 19. *Batrāz jāxī rā v a x t a vālārvāi* 'Б. спустилъ съ неба'. — MILL. Dig. 16. 15. *Danbolat dār fāgg ā b p k o d t a kunciti astāvāi* 'Дз. выпрыгнулъ изъ между мѣховъ'.

dativ.: MILL. Dig. 26. 14. *ām Danbolat z ā x t a j'enbāltān* 'и. Дз. говорилъ товарищамъ'.

postpositiōs casus: STACK. 7. 12. *Asāgo dar rā n d ā i ādgo-ton galti xādcā* 'A. ging auch sammt dem pfluge mit den ochsen'.

Az állitmány után adverb. következik: MILL. Et. 20. 10. *ūi b ā k o d t a āftā* 'онъ сдѣлалъ такъ'. — 98. 9. *Ācci n i v ó - l a f t ā i qābār* 'дѣвушка глубоко вздохнулъ'. — MILL. Dig. 32. 7. *āxsargard ba ā furtaṛdāi rā i z a d ā i omi* 'а его шапка отъ болшой поспѣшности осталась тамъ'.

Jegyzet. A digori elbeszélésekben gyakori ama eset, hogy a mondat időhatározóval kezdődik, utána áll az alany, állitmány, a végét pedig helyhatározó (+ egyéb) alkotja. MILL. Dig. 14. 18. *āma dugkag bon ba sāumā ragi dugkag xestār rā b a d t ā i bāxbāl* 'и на другой день рано утромъ второй по старшинству сѣлъ на коня'. — Dig. 13. 34. *āma sāumā ragiau xestār rā n d ā i Qumibudurtāmā bāx agorunmā* 'а рано утромъ старшій отправился въ кумское поле искать лошадь'.

kurd: Az állitmány után adverb. áll: kurmanji: L. I. 22. 14. *ez nekšāndim der* 'ich sprang nicht hinaus'. — Zaza: I. 63. 12. *hāl še tebér* 'der onkel ging hinaus'. — I. 62. 2. *hīris u cehér déwi Siwāni āmei pyesér* '34 dörfer von S. kamen zusammen'. — Tūr: PS. I. 30. 17. *hārdū d ā k ā t i n hāv* 'die beiden stiessen zusammen'. — I. 14. 1. *selīm pāša r ā b ū bišāq* 'S. p. machte sich auf'. — PS. I. 7. 7. *az n ā c i m z v i r* 'ich gehe nicht fort von hier'. — 18. 31. *pār az h ā t i m v i r* 'voriges jahr kam ich her'. — Bōhtān: PS. II. 87. 8. *qz cōm vēdqre* 'ich zog dahin'.

Az állitmány után főnév következik: kurmanji: L. I. 45. 7. *Avdūl'a beg c ū c ū Estābule* 'A. b. zog, zog nach Stambul'. —

37. 3. *kelésān hātīn škēfte* 'die räuber kamen zur höhle'. — Zaza: L. I. 60. 7. *mā šuén'i zozān* 'wir ziehen in die sommerwohnung'. — 86. 11. *ez šuén'a desmāc* 'ich werde zur waschung gehen'. — 85. 10. *paša āmei Mīsr* 'der pascha zog nach Ägypten'. — 78. 2. *mā šuén'i Kauré* 'wir gehen in kampf'. — Még gyakoribb ez eset Tūr dialektusában: PS. I. 10. 16. *rūvī cū dārvā* 'der fuchs ging aus der höhle'. — 6. 11. *āme hārīn bāqca* 'wir gehen in den garten'. — 5. 19. *kurīk cū hīndīru* 'der knabe ging in die höhle'. — 4. 10. *kācīk káta hārārē* 'das mädchen kroch in einen sack'. — 75. 29. *au u-pīre kātīn gālgāle* 'er u. die alte kamen in ein gespräch'. — Böhtān: PS. II. 82. 10. *au vagrān hātīna māl* 'die leute kehrten heim'. — 82. 19. *mām u zīne dēcīn bahqšte* 'M. u. Z. werden in's paradies kommen'.

Az állitmány után præpositiós casus áll: kurmanji: L. I. 14. 11. *hēm'a gundiān hāt be xodāra* 'da kam ein landmann zum x.'. — 22. 9. *ez bīkšīm ser p'etē* 'ich springe auf deinen rücken'. — 38. 2. *gur kēti nāv pez* 'der wolf fiel in die herde'. — Zaza: L. I. 69. 2. *Ardūll'ah aṛā werīšt be espār* 'A. aṛā sass aufs pferd'. — L. I. 70. 1. *Xalēf aṛai šē kaut kei Qótwešān* 'X. a. zog ging gegen Q.'. — Tūr: PS. I. 28. 26. *kurīk u-kittēk u-sā cūn b'dīb* 'der junge mann, die katze u. der hund gingen mit der bärin'. — 5. 16. *āze bēm jam kācīkē* 'ich will zum mädchen gehen'. — 11. 2. *rūvī mā leškavdē* 'der fuchs blieb in der höhle'. — 1. 9. *kurīkek degērī letīrbē* 'ein knäblein weint in dem grabe'. — 8. 12. *rūvī b'darkat z'hīndīru* 'der fuchs kam aus der höhle heraus'. — 10. 27. *hīre hāt z'necīre* 'der bär kam von der jagd'. — 5. 4. *am garīn u nā-garīn lemūsīle* 'wir suchten in Mosul hin u. her'.

1. jegyzet. Ritkábban áll az állitmány után két határozós kifejezés. Tūr: PS. I. 8. 24. *āze bēm btārā hojjē* 'ich will mit dir auf die wallfahrt gehen'. — I. 19. 18. *ez mām lehaušē hattā subahē* 'ich blieb im hofe bis morgen'.

2. jegyzet. Miként a digori elbeszélésekben (l. fönt), úgy a kurdban is gyakori az az eset, hogy időhat. vezeti be a mondatot, utána al., áll., s a végén helyhat. következik. Kurmanji: L. I. 38. 10. *rōke šēš kelēš hātīn ser qānie* 'eines tages kamen die sechs räuber zur quelle'. — 12. 4. *pāše zīna... cū ber dīri*

'darauf ging die frau zur tür'. — Zaza: L. I. 74. 2. *meište mā yén'i pei rézān* 'morgen ziehen wir durch die weingärten'. — 86. 2. *yau āšme āqil ninu ēn'ei sérei* 'ein monat lang ist in diesem kopfe kein verstand'. — Tūr: PS. I. 4. 3. *bīs sāla az hātīm jām-ta* '20 jahre bin ich zu dir gekommen'. — 5. 7. *lē rōze az hātīm x̄mūsile* 'an dem tag reiste ich nach Mosul'. — 31. 7. *yak rōž hārdu tāži sa kīnīn sar škērā* 'eines tages blieben beide hunde vor einem steinhaufen stehen'. — Bōhtān: PS. II. 85. 14. *vēja fārḥō cū māla māmē* 'da zog F. in's haus des oheims'. — Diarbekir: Mak. 9. 1. *here čend sālē yek žānē yek mer hebū bāžer baydādida* 'vor einigen jahren war in der stadt Bagdad ein weib u. ein mann'.

balūči: DAM. I. 33. 34. *man ravařān Huzurā* 'én H.-ba megyek'. — 26. 39. *man ravān wađi mardā* 'én elmegyek emberemmel'. — 17. 38. *man ravān wađi lořā* 'én haza megyek'. — 16. 30. *ān šuđařant gwar bādsāh zāmāđā* 'ezek eljöttek a király vejéhez'. — 9. 45. *doen mar šāhzāda, vazīrbac' šuđařant demā šahreā* 'e két férfi, a királyfi és a miniszter fia elementek a város felé'. — 21. 25. *Kismat Parī p'īđ di māđ dī sar-giptařant go Rasūl-u'llāh* 'K. P., az atyja és az anyja megállapodtak a prófétával' (? vagy 'elementek a prófétához').

1. jegyzet. A balūčiban is nem ritkán fordulnak elő az időhatározóval bevezetett mondatok (+ al. + áll. + helyhat. l. fönt az osset és kurd nyelvet). DAM. 37. 15. *roše Yaīlī ništa-řeđ handā* 'egyszer Ali a helyén (otthon) ült' l. még DAM. I. 13. 1, 35. 23, II. 14. 10 stb.

2. jegyzet. Az állítmány után állhat gyakran a »gerundium«, vagy »gerundium cum accusativo«, célhatározói értelemmel. DAM. I. 35. 39. *man āxtařān Anwar Bādsāh jīnk' sīr k'anarā* 'azért jöttem, hogy A. király lányát nőül vegyem'. — 5. 38. *sai... Baloc' dār-k'aptařant duzi k'anarā* 'három balūči (férfi) lopni készült'. — 26. 20 stb. Külön említendő: DAM. I. 26. 27. *mā Ařārbānō šikka āxtařūn gireřīřā** 'mi

*) Ez alak fölötte ritka. DAMES I. 26. * szerint »gireřiyā is the gerund in -ā with inserted pronominal suffix in -ī, with euphonic γ«. Sokkal valószínűbb azonban, hogy itt az infinitivushoz giray-hoz a pronom. encl. -ī csatlakozott, a melyhez utólag lépett a gerundium képzője -yā. (Gireřiyā mellett van ugyanis girayiyā alak is (l. DAMES ibid.).

azért jöttünk, hogy A. szerelmét megszerezzük'. A gerundium el van választva a hozzá tartozó accusativustól, hogy ez utóbbi birtokos jelzője mellett állhasson.

B) Alany és állítmány distanz helyzetben.

óperzsa: BEH. 40. *hauv duvitiyam u d a p a t a t ā Pārsaiy* 'der lehnte sich als zweiter auf in Persien'. — BEH. 18. *pasāva adam Bābirum ašiyavam abiy avam Nadītabairam* 'darauf zog ich nach Babel gegen jenen Nidintu-Bel'. — BEH. 49. *pasāva Vidafarnā hadā kārā ašiyava Bābirum* 'darauf zog V. mit dem heere nach Babel'. — BEH. 17. *hauv Atrīna basta ā n a y a t ā abiy mām* 'jener Atrīna wurde gebunden zu mir geführt'.

avesta: Yt. 5. 62. *hō avaḍa va z a t a θri'ayrēm . . .* *pairišnmānēm* 'der schwebte daher drei tage . . . seinem hause zu'. — Yt. 13. 53. *āat tā* (scil. *āpō*) *nūrəm fratačinti mazdadātəm paiti pantəm . . .* *zaosāi ahurahe mazdā* 'aber jetzt fließen (die wasser) auf der mazdahgeschaffenen bahn zum wohlgefallen des A. M.'. — V. 2. 41. *taēca narō sraēšta gaya jvainti aētēšva varəšva* 'und diese menschen leben das schönste leben in der burg'. — V. 5. 1. *nā tať para'iriθyeiti avi jafnavō raonəm* 'es stirbt da ein mann in den tälern der flüsse'. — V. 5. 2. *nā tať frašūsaiti hača jafnavō raonəm* 'da macht sich ein mann auf aus den tälern der flüsse'. — Y. 57. 18. *hō nōit tarštō frā n ā m ā i t e θwaēšať parō daēvaēibyō* 'er flieht nicht erschreckt aus angst vor Daēva's'.

osset: a mondat végén leginkább helyhatározó áll: MILL. Et. 18. 24. *Xāmīc ūrdām ārcīdī jā dvarmä* 'X. туда пришель кь его дверямь'. — MILL. Dig. 30. 21. *adān babāi avd řāvetmäi ārānburduncājeci bon Danbolati xādarāmā* 'опять собрались люди съ семи ауловъ въ этотъ день ку дому Дзанболатова'. — 12. 8. *jeci afoni jeu k'āsibadāg osā k'usteli xātčā racudāi donmä* 'въ это время одна вѣдьма вышла кь рѣкѣ'. — 48. 7. *k'ārnič saburgai bacudāi k'elamā* 'воръ тихонько пошелъ кь полкѣ'. — 8. 1. *āz sāumā rarvetdānān mā āvd řāvetmä* 'я завтра отправлю въ мой семь ауловъ'. — A mondat végén időhat.: MILL. Et. 76. 7. *Urīzmāg jā bāxīl sbādtī rāisom* 'У. сълз на своего коня по утрь'.

kurd: kurmanji: L. I. 48. 3. *ēzi lebér kûla tē rûnim*

sálke 'ich werde ein jahr lang vor deiner höhle liegen'. — Zaza: L. I. 77. 7. *ez meiste šefáqde yén'a dúzi Hemyera* 'morgen, um die morgenröte, komme ich auf's hemyerische feld'. — I. 65. 9. *yau láðeku N'erbið šē Siván* 'ein junger mann ging aus N'. nach S.'. — Tūr: PS. I. 14. 3. *yūšif žediārbákrē h ā t māl* 'J. kehrte von D. heim'. — 32. 15. *mērīk subáhe c ū ničīre* 'der mann ging früh auf die jagd'. — Bōhtān: PS. II. 93. 13. *qz dehī c ōm q necīrē* 'ich ging gestern auf die jagd'.

balūči: DAM. I. 6. 35. *man p'a randā šut'a g'ū n halkeā* 'én nyomában a faluba megyek'. — 5. 21. *man nīn t'arān rav ā ŋ waðī handā* 'én most eljövök hozzád (megillető) helyemre'.

Jegyzet. Alany és állítmány között gyakran áll egy partic. praet. (*bīrðo*, *t'arðō**) stb.): DAM. I. 14. 2. *ān doen brāð māðī-nān č'arīðō āxtarant wasarik'ā gwar* 'a két testvér lóra ülvé eljött apósához'. — 13. 18. *e doen brāð bīðo akist'arant kubbav lāfā* 'a két testvér elaludt a bútoron'. — 1. 19. *yak'e šuðag'en mardeā waðī bāč'arðo šawaxta go bādšāhā* 'egy éhes ember elhozván fiát, a királylyal alkuba bocsátkozott' (t. i. hogy fiát eladhassa). — Ritkán áll ilyenkor a partic. praet. az alany előtt, DAM. I. 10. 35. *guðā zar zurt'ō sai mar šuðag'ant saudāgarī sāwqā* 'ekkor a három férfi a pénzt elfogadva elment . . .'. — l. még DAM. I. 21. 30.

15. Az ige a mondat végén áll. A főbb mondatrészek sorrendje: alany + tárgy + állítmány.

A) alany + tárgy + állítmány.

óperzsa: BEH. 25. *pasāva adam kāram frāišayam* 'dann sandte ich das heer aus'. — BEH. 33. *pasāva adam kāram Pārsam utā Mādam frāišayam* 'da sandte ich ein heer ein persisches u. ein medisches'. — BEH. 13. *pasāva adam Auramazdām paityāva h yaiy* 'darnach flehte ich zu Au'. — BEH. 10. *pasāva Kābušiya avam Bardiyam avāj'a* 'darauf brachte K. den B. um'. — BEH. 51. *hamahyāyā θarda . . .*

* GEIGER (Grundr. iran. phil. I. 2. 248. l.) ilyen alakokat praeteritum-nak tart, melyhez *u* 'és' partikula járult hozzá *t'arðō* = *t'arða* + *u*. A kérdés eldöntése — a mennyire látom — tisztán subjectiv belátástól függ. Participiumnak tartja ez alakokat. DAMES is (i. m. 22. l.).

adam XIX hamaranā akunavam 'im dritten monat lieferte ich 19 schlachten'. — A *tárgy* genit.-ban áll: NR. a. 3. *adam šām patiyaxšayaiy* 'ich beherrschte sie'. — A mondatot belső tárgy kezdi (al. + külső tárgy + áll.): NR. a. 5. *aita adam Auramazdām jadīyāmiy* 'darum bitte ich Auramazda'.

Jegyzet. Tárgy és állítmány között áll az object. prædic. DP. d. 1. *hauv Dārayavaum xšāyaθiyam adadā* 'er hat den D. als könig eingesetzt'. — БЕН. 51. *hauv Uvašam hamitriyam akunauš* 'dieser machte Uvaša abtrünnig'. — БЕН. 53. *drauga diš hamitriya akunauš* 'die lüge machte sie abtrünnig'.

avesta: Yt. 10. 21. *vātō tām arštīm baraiti* 'der wind führt die lanze fort'. — Yt. 10. 78. *tūm tā daiñhāvō nipāhi* 'du beschützt die länder'. — V. 4. 3. *vacō paoirīm miθrēm kərənaoiti* 'das (blosse) wort schliesst den ersten vertrag ab'. — V. 5. 37. *ṣvō āpəm ṣainti, ṣvō ātrēm frāvayeyiti* 'so lang er lebt, verdirbt er das feuer, so lang er lebt, löscht das feuer aus'. — V. 7. 71. *aoxtō sraošāvarəzō eiθəm frāθwərəsaiti* 'der (dazu) angerufene Sr. bestimmt die strafe'. — V. 18. 23. *āat hō sraošō ašyō aom mərəṣəm fraṣrārayeyiti* 'dann weckt dieser ašafromme Sr. jenen vogel'. — Yt. 13. 15. *ānhəm raya xvarənanha hūirišiš pudrə vərənvainti* 'durch ihre pracht u. herrlichkeit empfangen die weiber kinder'. — V. 18. 18. *āat mē paoiryāi θrišvāi xšafne ātarš . . . nmānōpaitīm yāsaiti* 'zum ersten drittel der nacht fordert das feuer . . . den hausherrn'. — Y. 9. 24. *hō vispe vərəidīnəm vanat* 'der reisst alles wachstum an sich'. — Yt. 14. 20. *hō aēvō uštanavantəm išma vasma āpayeyiti* 'er allein unter den lebenden geschöpfen holt den fliegenden pfeil ein'. — Y. 11. 1. *θrāyō haiθīm ašavanō āfrivačanhō zavainti (gāuša, aspaša, haomaša)* '3 wirklich ašagläubige sprechen fluchend verwünschungen aus (das rind, das pferd, u. der haoma)'. — Y. 18. 7. *hā zē pouruš išəntō vāurāite* '(die verteilung) wird viele bekehren die hören wollen'. — V. 5. 3. *nōit spōbərətō nōit vayōbərətō . . . nasuš narəm nōit āstryeyiti* 'weder der von hunden, weder der von vögeln verschleppte leichenteil . . . macht jemanden sündig'. — V. 5. 8. *āfš narəm nōit ṣainti* 'das wasser tötet den menschen nicht'. — Yt. 10. 76, V. 13. 28 stb. A mondat valamely kiemelt mondatrészszele kezdődik:

Y. 62. 8. *vīspanṇam paračarantam ātarš zasta ādiḍaya* 'das feuer betrachtet die hände aller vorbeigehenden'. — Yt. 10. 38. *xrūmām gāuš... varaiθim pantam azaite* 'grausam zieht das rind den weg der gefangenschaft'. — A tárgy genit.-ban áll: V. 5. 34. *nōiθ aēšō spā... dāmanam hqmr aēθwayeiti* 'nicht erstreckt dieser hund seinen einfluss auf die geschöpfe'.

Jegyzet. Tárgy és állítm. között áll az object. prædic. Y. 9. 24. *haomō tēmčēt yim Kərəsānīm apa:xšaθrēm nišāḍayaθ* 'H. hat ihm, den Kərəsānay aus seiner herrschaft verjagt'. Az obj. prædic. a tárgy előtt áll, s ekkor hangsúlyos: Yt. 10. 30. *tūm sraoṛnā sraoraθā... nmānā masitā daḍāhi* 'du bewirkt, (dass) die umfangreichen häuser von tüchtigen frauen bewohnt, mit tüchtigen wagen versehen werden'.

osset: MILL. Et. 22. 22. *āz dā āgurdton* 'я тебя искалъ'. — 74. 16. *Soslūn jā cāstisigtā ārkāldta* 'С. ронялъ слезы'. — 102. 15. *āma Vaskērgi ā kard fēlvāsta* 'В. извлекъ пашку'. — 40. 20. *stāi Satāna Urizmäji Durdura ājiftixta* 'вотъ Сатана осѣдлала Урызмагава Дурдура'. — 72. 5. *āmā nīn Aznē ārtā firtā nā sārtā līgkódtoi* 'и три Азнова сѣна намъ голови отрѣзали'. — 92. 23. *mā vōsi fidā mā bafxvārdta* 'отецъ моеѣ жены меня обидѣлъ'. — A mondat élén valamilyen hangsúlyos határozós kifejezés áll: 96. 13. *bātmāni binditā sāxēcāu rālūsān cāsā skódtōncā* 'въ сапеткѣ пчелы себѣ вылѣзное отверстие сдѣлали'. — 24. 19. *ānāzādtā āz nīcē bākūnḍinān* 'безъ ангеловъ я ничего не подѣлаю'. — Azonkívül pl. 64. 11, 42. 18, 36. 19, 22. 22 stb.

A digori elbeszélésekben (alany + tárgy + állítm.): MILL. Dig. 7. 18. *āz sā bafsaḍḍānān* 'я ихъ насыщу'. — 44. 14. *āz mā limānti*) zonun* 'я знаю свойхъ друзей'. — 44. 20. *vosā fars ārista* 'жена снѣла бокъ'. — 27. 2. *āma'i Danbolat ā digkotā ravaxāstā* 'тогда Дз. поймалъ ее за волосы'. — 13. 20. *vādta in Danbolat dār ā k'oxtā isvaxta* 'тогда Дз. отпустилъ ей руки'. — 12. 24. *vārtā nixasi bitdeutā cākutā xvārdtoncā* 'тамъ на нихасѣ мальчики ѣли поджаренную кукурузу'.

*) A tárgy itt accus. definitusban áll. (L. MILLER: Grundr. der iran. phil. I. Anhang. 44. l.)

kurd: kurmanji: L. I. 5. 7. *dili me lauk doxoðze* 'mein herz begehrt nach dem jüngling'. — 13. 6. *ez kinde xoé duşúm* 'ich wasche meine kleider'. — 39. 9. *kelésānetē žīne xoé girt* 'die räuber namen ihre frauen'. — 55. 2. *ðau nān geraút* 'der Dew nam das brot'. — 54. 8. *Hasaneke karit berd* 'H. nam den brief'. — 53. 1. *dēwi yau karit nošt* 'der D'ew schrieb einen brief'. — 50. 7. *šūma namei me nešna'utu* 'ihr kennt meinen namen nicht'. — Zaza: L. I. 63. 9. *ez tūe kişén'a* 'ich erschlage dich'. — 94. 6. *şē şē'i nāxu* 'ein hund frisst den anderen nicht' (közm.). — 86. 1. *lúe désti ye tepişt* 'der fuchs griff nach seiner hand'. — 77. 13. *ez cimāni tūe veðén'a* 'ich werde dir die augen ausstechen'. — Tür: PS. I. 2. 8. *sultān tām̄b̄ih cēkér* 'der sultan liess bekannt machen'. — 3. 24. *áze mār bukužim* 'ich will die Schlange töten'. — 4. 22. *mār gāntir ber* 'die Schlange nam das maultier mit'. — 7. 8. *mīr šūr kešānd* 'der fürst zog sein schwert'. — 9. 30. *hiřc dārmān 'bedarhişt* 'der bär zog ein pflaster hervor'. — 17. 8. *kácik dai náker* 'das mädchen gab keine antwort'. — Bōhtān: PS. II. 87. 15. *sittīye u-hardu húškē-hva hārse sārē-hva šuštīn* 'S. u. ihre beiden schwestern, alle drei, wuschen sich das gesicht'. — 83. 2. *mīr zaidīn fermān kir* 'M. Z. ergab den befehl'. — Diarbekir: Mak. 10. 38. *eme merik mirin grē-bidim* 'wir binden den toten mann'.

Jegyzet. Tárgy és állítmány között áll az obj. präd. (ritka): PS. I. 10. 6. *hiřc liņgē rūvī sār ker* 'der bär heilte den fuss des fuchses'. — 11. 22. *ženik tamām hařir ker* 'die frau knetete den teig fertig'.

balūči: DAM. I. 1. 28. *ma lev k'anag'ān* 'én játszom'. — 21. 34. *t'o naryān sawād dīðae* 'te láttad a ló látványát'. — 3. 13. *man t'arā warān* 'én felfallak'. — 3. 37. *t'o kame burag'āi* 'te keveset vágsz le'. — 4. 5. *nīn man řarān došān* 'én most ruhát fogok varrni'. — 5. 2. *man hawān mard girān* 'én ezt a férfit fogom elvenni'. — 10. 20. *wazir rumālā gindī* 'a miniszter látta a kendőt'. — 12. 30. *mā pat šawaška g'ūn* 'mi selymet árulunk'. — 13. 10. *man mannat manata g'ān* 'én áldozatot ígertem'. — II. 13. 42. *man p'āg bandān* 'én felkötöm a turbánt' (= én fogok vezetni). — Ha az ige a praeteritumban áll, csak passiv szerkezet lehetséges, l. 20. §-ot.

B) *alany + egyéb + tárgy + állítmány.*

A tárgy előtt határozós kifejezés áll (adv., vagy cas. obl., különösen datív).

óperzsa: BEH. 13. *Auramazdā maiy upastām a bara* 'Au. brachte mir hilfe'. — BEH. 9. *Auramazdā maiy ima xšatram frā bara* 'Au. übertrug mir die herrschaft' (de lásd C) BEH. 5, a hol a dat. a tárgy után áll). — DP. d. 1. *hausaiy xšatram frā bara* 'er hat ihm die herrschaft verliehen'. — V. 3. *hauv vašnā Auramazdāhū vasiy tyā naibam akunauš* 'der hat nach dem willen des Au. vieles schöne gemacht'. — BEH. 25. *hauv kāra hya manā Kāpada nāmā dahyāuš Mādaiy avadā mām amānaya* 'darauf wartete mein heer in einer gegend namens Kampada in Medien so lange auf mich'. — NR. a. 4. *Pārsa martiya . . . duray hačā Pārsā hamaranam patiya jatā* 'der persische mann hat fern von Persien schlachten geschlagen'. — BEH. 18.

avesta: Yt. 5. 65. *hā hē bāzava gaurvayaṭ* 'sie fasste ihn an seinem arm'. — Yt. 5. 127. *hā hē maidīm nyāzata* 'sie schnürt sich ihre taille'. — Y. 9. 22. *haomō aēibiš . . . zāvarə aojāsa baxšaiti* 'H. teilt denen . . . kraft u. stärke zu'. — Yt. 10. 23. *tūm ana miθrō druṇqm mašyānqm avi xvaēpaiḍyāsətanvō θvyqm avabarahi* 'du, du bringst so über die miθrabetrügenden menschen angst ihres eigenen leibes'. — V. 13. 28. *aētəm zī aṭtakmi anhvō . . . dāmanqm āsistəm zaurvānəm upāiti* 'denn das kommt unter den geschöpften dieser welt . . . am raschesten zur gebrechlichkeit'.

Jegyzet. A jelző és a főnév között áll egy adverb. V. 18. 38. *hō mqm avada vərənqn niḵainti* 'der zerstört meine leibesfrucht ebenso'.

osset: MILL. Et. 102. 5. *āz dīn hvārz bunát issēr dān ān* 'я найду тебѣ хорошее мѣстопребывание'. — 102. 7. *Vaskērgi jin zadālēski ūngāgi qalaŋrtā ni sáxta* 'В. поставилъ надъ нимъ сторожей въ задалескомъ ужельѣ'. — 62. 19. *Amiran dār kálmti gubīnī ūcī xārīnka fēlvāsta* 'А. же въ чревѣ змя вынулъ этотъ ножикъ'. — 78. 22. *Bēzān jā tóppāi jā sār niḵxósta* 'Б. себѣ ружьемъ по головѣ колотилъ'. —

A digori elbeszélésekből a tárgy előtt dat.: MILL. Dig. 13. 1. *āz din murtūgkā xvarāi cākutā rakāndānān* 'я тебѣ сегодня же изготовлю жаренные кукурузные зерна къ обѣдѣ'. — 43. 5, 29. 4 stb.

kurd: kurmanji: *tūzi méra xelāl ki* 'du machst uns auch unglücklich'. — 42. 5. *Alméd paša téra selāv kir* 'A. p. sendet dir (seinen) gruss'. — 47. 8. *ez ž téra kurg bedrūm* 'ich nähe dir einen pelz'. — Zaza: L. I. 74. 3. *ez émsœ şahrestān vεśnén'a* 'ich werde diese nacht die stadt niederbrennen'. — Tūr: PS. I. 9. 29. *tū bmērā šār āekē* 'du machst mir streit'.

balūči: DAM. II. 13. 44. *mā t'arā p'āg' bandūn* 'mi neked adjuk fel a turbánt'. — I. 28. 48. *man t'arā č'yār rūpīā de ān* 'én négy rúpiát fogok neked adni'. — 14. 12. *man bād-šāhār hāl de ān* 'én fel fogom világositani a királyt'. — 21. 29. *man t'arā jawāin sawādā p'edārān* 'én szép látványt fogok neked mutatni'. — 28. 23. *zāl mar p'awaθān sīr kuθa g'ant* 'asszony es férfi egymás közt házasodtak'. — 16. 11. *Drīs Pai-gambar dī t'aux ašk'uθ* 'D. P. hallotta a beszédet'.

C) *alany + tárgy + egyéb + állítmány.*

(A tárgy és állítmány között határozós kifejezés áll.)

óperzsa: BEH. 5. *Auramazdū xsatram manū frābara* 'Au. übertrug mir die herrschaft'. — BEH. 14. *adam kāram gāθavā avāstayam* 'ich stellte das volk (wieder) an seinen platz'. — BEH. 18. *pasāva adam kāram maškāuvā(?) avākanam* 'darauf legte ich mein heer auf schläuche (?)'. — NR. a. 4. *vašnā Auramazdāhā adamšim gāθvā niyašā dayam* 'nach dem willen des Aur. brachte ich sie an ihren (richtigen) ort'.

avesta: V. 5. 8. *vayō dim pascaēta franuharēnti* 'die vögel verzehren ihn alsdann'. — V. 18. 16. *hū vīspəm akūm . . . hakaθ raočanhəm fraθrātō nix^vabdayeiti* 'die schläfert die ganze menschheit beim erwachen des tageslichts auf einmal ein'. — V. 20. 2. *θritō paoiryō . . . mašyānəm . . . yaskəm yaskāi dārayaθ* 'θrita zuerst unter den menschen hielt zurück die krankheit zur krankheit'.

osset: MILL. Et. 44. 12. *Urizmäg läppúji j' ákkoj ákódta* 'У. положил мальчика на спину'. — 36. 19. *stái Sozriqo úci carm jü xädarmä är xasta* 'затѣмъ С. эту кожу домой принесъ'. — 102. 5. *xónxi Váskërgi xónxi**) *bërü vârstâ* 'горный В. сильно любилъ горы'. — A digori elbeszélésekből: MILL. Dig. 31. 10. *jedâr mä margä kënu i* 'она меня убиваетъ до смерти'. — 60. 10, 44. 12, 38. 15, 8. 9 stb.

Jegyzet. Alany és állitmány között gyakran accus. c. infin. állhat. MILL. Dig. 13. 2. *äma jeci saxatbäl madä cäkutä kënun raidädta* 'и тотчасъ же мать начала готовить кукурузныя зерна'. — 32. 23. *je dâr in ravägtä kënun baidädta* 'она начала приводить ему предлоги'. — 9. 12, 16. 12 stb.

kurd: kurmanji: L. I. 35. 10. *laú'i tē va kécika z téra šiāndie* 'dein sohn schickt dir dieses mädchen'. — Zaza: I. 67. 7. *mā peina i dauāni N'eribi vëšnén'i* 'wir wollen die dörfer in N'erib niederbrennen'. — 71. 11, 83. 5, 85. 2 stb. — Tūr: PS. I. 17. 17. *áze jüle-hwa téda dainim* 'ich werde die kleider darin halten'. 21. 8. *hwadé éšik sar pásd dāni* 'gott schickte dem pascha eine krankheit'. — Bōhtān: PS. II. 75. 28. *māmo aú nišān bo qaratazdān dāiya* 'M. übergab das erkeunungszeichen dem O.'. — 82. 1. *zīne kōfū-hwā lzardē da* 'Z. legte ihre kopfbinde auf die erde'.

balūči (ritka): DAM. I. 6. 27. *man goramā roše č'ārāi na g'e θ ān* 'én egyszer a legelőre hajtottam nyájamat'. — I. 15. 15. *mā č'il čuk' lad nyānuwān dī θ a g'ant* 'mi gyereksegeget láttunk a bozótban'.

16. Az ige a 15. §-ban tárgyalt típusnál azáltal kerül a mondat közepére, hogy valamely határozós kifejezés lép mögéje. A főbb mondatrészek sorrendje tehát: alany + tárgy + állitm. + határozós kifejezés.

óperzsa: BEH. 28. *vašnū Auramazdāhā kūra hya manā avam kāram tyam hamitriyam a ja vasiy* 'nach dem willen des Aur. schlug mein heer jenes aufrührerische heer gar sehr'. — BEH. 32. *pasāva adam kāram frāišayam nipadiy* 'darauf sandte ich ihm ein heer nach dem fusse'. — BEH. 36. *pasāva*

*) Acc. definitus (v. ö. MILLER: Grundr. iran. phil. I. Anhang. 1906. 44. l.).

adam k̄aram Pārsam frāišayam abiy Vištāšpam hača Ragāyā 'darauf sandte ich ein persisches heer zu Histaspes von Raga aus'.

Jegyzet. Érdekes eset fordul elő DP. d. 3, a hol külső és belső tárgya van az igének: *aita adam yānam jādīyāmiy Auramazdām hadā viθibiš багаibiš* 'um diese gnade bitte ich Auramazdā samt den stammesgöttern'.

avesta: Y. 8. 55. *tištryō zī raēvā pairikəm ādarrəzayeiti bibdāišča θribdāišča* 'der glänzende T. . . . fesselt ja die P. mit zwei- u. dreifachen fesseln'. — Y. 19. 94. *hō vīspəm ahūm astvantəm . . . vaēnāt dōiθrābyō* 'er wird auf das gesammte stoffliche dasein blicken mit den zwei augen'. — V. 18. 15. *āat ho mərəθō vācun baraiti upa asānhəm yəm sūrəm* 'denn dieser vogel erhebt (seine) stimme um die starke morgenröte'. — V. 5. 5. *nū taθ āpəm hincāiti avi yavōčarānīm* 'da lässt einer wasser über ein getreidefeld laufen'. — V. 2. 33. *āat yimō varəm kərənaoθ čaretav drāyō kəmcīt čadrušanəm* 'da bereitete Y. die burg vier čaretav lang nach jeder der vier seiten'. — V. 2. 11. *āat yimō iməm zəm vīšāvayaθ aēva θrišva ahmāt masyehīm* 'da dehnte Y. die erde hier um ein drittel grösser aus'. — V. 2. 10. *hō iməm zəm aiwišvaθ suvrya zaranaēnya* 'der ritzte die erde mit (seinem) goldenen pfeil'. — H. N. 2. 11. *čišča θwəm čakana ava masanača vanhanača* 'everyone has loved thee for such greatness and goodness'. — Ide tartozik továbbá: Yt. 13. 34. *yūšəm vanuki nisrinaota vərəθrašnəmča ahurađātəm vanaintīmča uparatātəm ābyō dainhubyō* 'ihr, ihr weiset die beiden guten, den sieg u. die siegende überlegenheit den ländern zu'. — Lazábban csatlakozik az igéhez a mondat vége: V. 8. 22. *vasō pasčāeta mazdayasna ahe nmānahe myazdəm . . . yaōždayan anāstərətəm hamada jada paračīt* 'nach belieben können dann die Mazdah-anbeter dieses hauses den Myazda. . . zubereiten, ohne sich zu versündigen, ganz so, wie zuvor'.

Jegyzet. A mondat élén áll a hangsúlyos object. prædic.: Y. 27. 11. *at rātəm zarađuštrō tanvasčīt xahryā uštanəm dadāiti paurvatātəm mananhasča vanhəuš mazdāi* 'als gabe bringt Z. den Mazdāh das leben seines eigenen leibes dar, u. die auslese guten denkens'.

osset: MILL. Et. 36. 11. *Sózzığo já qul rista já dippai* 'C. взял свой альчикъ изъ кармана'. — 70. 4. *ui dār jā jā cong bābasta kárdi bōsīl* 'онъ привязалъ одно предплечіе къ поясу меча'. — 83. 4. *Sek'ina xāirāgi āxudta jemā* 'C. позвалъ чорта съ собою'. — 88. 18. *xāirāg ju jā dās āngūldul dās k'ibilaļ . . . āxasta dommā raisomāi* 'чортъ на своихъ десяти пальцахъ десять ведеръ . . . относились къ рѣкѣ поутру.' — 84. 10. *āmā jegār jā dīmāg in stīdta jā rābīnīl* 'а собака оторвала ей хвостъ у самага корня'. — A digoriból: STACK. 28. 10. *i bāx āi raista arvāi zānxi astāu* 'das ross trug ihn fort zwischen himmel u. erde'. — 9. 10. *fal kāstār ba maḍal na irdta Asāgojān* 'die jüngste aber fand kein mittel für Asāgo'. — MILL. Dig. 33. 13. *jeci afoṇi Āldar ā kosāg osi rarvista donmā* 'въ это время альдаръ послалъ свою работницу по воду'. — 36. 6. *āma in vād max ba ā madi ka ārcāta jeci sabati cārdodāi nigǵāl dān dīndonāmā* 'такъ мы въ будущую субботу его мать живую сбросимъ въ преисподнюю'.

kurd: kurmanji: L. I. 8. 11. *berbēr neiniḵ dā dēsti Temir* 'der barbier gab Timur einen spiegel in die hand'. — 28. 12. *merūk pur xizne kir bin ārdi* 'ein mann verwahrte viel geld in der erde'. — 44. 5. *paḍiśāh yazmīš kir Ahmed paśāra* 'der fürst schrieb dem A. p. einen brief'. — 35. 9. *pāše paśā āni xizne dāwi bazirgāni* 'darauf gab der pascha dem kaufmann eine geldsumme'. — Zaza: 66. 8. *Xaléf aṛai habér'e eršau'ute Avdūllah aṛai* 'X. aṛa sandte einen boten zu Avdullah'. — 85. 9. *paśai Miṣri yau fintoṇe dai lūe* 'der pascha von Aegypten gab dem fuchs einen wagen'. — 79. 12. *Xaléf aṛai di sei myešna dai Dagma bégiri* 'X. aṛa gab dem D. beg 200 schafe'. — 86. 9. *ez túeri aúke kén'a mesine* 'ich werde dir wasser bringen in einer schale'. — Tūr: PS. I. 20. 27. *qāzī žineké ber bāžārā-hwa* 'der richter nam die frau in seine heimāt'. — 27. 31. *hwadé dú kur dā šāh maimūn* 'gott gab der Š. M. zwei söhne'. — 4. 30. *au u bāvē kácekē lēdegār in lemūsile* 'dann suchte er u. der schwiegervater in Mosul nach dem mädchen'. — 19. 29. *aú dāh pārá dedé b'nān* 'sie gab 10 pfennige für brot'. — 20. 1. *bāžār am 'bdarhīštīn z'ebāžār* 'die mitbürger verjagten uns aus der stadt'. — 4. 5, 20. 13, 20. 25, 7. 23 stb.

balūči: DAM. I. 30. 39. *man t'arā bahā de ān nemeg'ā* 'én neked (megfelelő) árt adok érte'. -- 7. 19. *man bādsāh bar ān loṛā* 'én a királyt hazaviszem (= hazakisérem)'. E típus a balūčiban nagyon ritka, mert transitív ige a präteritumban csak passiv szerkezetben fordul elő (l. GEIGER i. m., i. h.).

(Folytatjuk.)

BENIGNY GYULA.

Beteg.

«A *beteg* szónak, mondja SIMONYI a német *wētag*-ból való magyarázatát nem fogadja el az EtSz. «alaki és jelentésbeli nehézségek miatt», mert «az első szótagban hosszú *é*-t várnánk», azonfelül a német szó főnév, a magyar melléknév. Ámde ugyancsak az EtSz. szerzői MIKLOSICH-sal a magyarból származtatják a megfelelő szláv szókat, köztük pl. a szlovén *béteget*, pedig ez is hosszúhangú és ez is főnév, mint a német szó! Ebből mást kellett volna következtetni, nézetem szerint azt, hogy a német szót előbb a szlovén vette át s onnan aztán a magyar. A rövid hang a szlovén ragos és képzős alakokban keletkezett (*betéga*, *betegorati*, *betéžen stb.*), a jelentésváltozás pedig a magyarban», l. Nyr. 44:120.

Érdekes, hogy a szláv nyelvészek, egyebek közt a szlovén MIKLOSICH és STREKELJ, nem merték a szlovén szót a németből származtatni, SIMONYI csak hozzá nyúl e kérdéshez és meg van oldva: a szlovén *béteg* főnév is, első hangzója hosszú is — akár csak a német szóban. Igen ám, csak hogy S. nem tudja, hogy egy olyan szlovén szóban mint *béteg*-ben, a melyben a hosszú *é* nyílt ejtésű, a hangzó eredetileg nem lehetett hosszú, hogy eredetileg első szótagja még hangsúlyos sem lehetett, hogy a hangsúly eredeti helyét az általa idézett ragozott *betéga* őrizte meg, de a hosszú hangzó itt sem eredeti és csak azért keletkezett a szlovén irodalmi nyelvben, mivel ott rövid hangzó már csak az utolsó szótagban lehetséges. Ha tehát a szlovénben ez a szó valóban régebb volna mint a *betéžen* melléknév — bizonyára nem az, hanem csak belőle elvont főnév, mint p. o. a magyarban a *kapa* szó lett a szláv *kopati*-ből származó *kapál* igéből — akkor is legrégebb alakja **betèg* lett volna, a mely német *wētag*-nak már nem felelne meg olyan szépen mint S. hiszi, ha azon fön sem akadunk, hogy a németben a szó végén minden esetre zöngétlen *k* hangzott, a mely a szlovénben sehoggy sem válhatott volna zöngés *g*-vé. No de a magyar *beteg* szó elterjedése és története sem vall arra, hogy a szlovén nyelvből átvett szó. Én a Magy. EtSz. *beteg* cikkében más hibát nem találtam mint egy sajtóhibát (a 384. l. 4. s. alulról NyK. XXX. h. NyK. XXXV. olvasandó).

ASBÓTH OSZKÁR.

ISMERTETÉSEK.

A Leskien : Grammatik der serbo-kroatischen Sprache. 1. Teil : Lautlehre, Stammbildung, Formenlehre. Heidelberg, 1914.

A szlavistákat nagy meglepetés érte, megjelent LESKIEN horvát-szerb nyelvtanának I. része. Egy pár évvel ezelőtt LESKIEN és BERNEKER szerkesztése alatt megindult egy sorozat, a melyben már eddig is több alapvető munka látott napvilágot. *Sammlung slavischer Lehr- und Handbücher* cím alatt. 1908-ban hagyta el a sajtó BERNEKER *Slavisches Etymologisches Wörterbuch* című jeles szótárának első füzetét (l. e folyóiratban II. köt. 198.—211. l. és vö. IV. köt. 289.—294. l.), a mely oly serényen haladt, hogy már az első kötetet használhatjuk, a II. kötetből is megjelent már egy füzet: *M—морь*. Ezt követte 1909-ben LESKIEN *Grammatik der albulgarischen Sprache* című ép oly mélységes tudományyal mint klasszikus rövidséggel megírt kézikönyve, (l. Nyt. 3: 202.—215.), 1911-ben BROCH *Slavische Phonetik* című alapvető munkája, 1913-ban MIKKOLA könyvének első része: *Urslavische Grammatik. Einführung in das vergleichende Studium der slav. Sprachen I. Teil: Lautlehre, Vokalismus, Betonung*. Az utóbbi mindössze 146 lapra terjed, de nagy anyagot ölel föl és rendkívül fontos jelenségek egész sorozatát fejtegeti, szépen, világosan, sok tekintetben kiegészíti LESKIEN óbolgár nyelvtanát, de egyben lényegesen kitérítette a szemhatárt, hisz az óbolgár nyelvtanban a források természeténél fogva a hangsúlyról szó sem esik, itt azonban nem csak külön, 30 lapra terjedő fejezet szól róla, de végig vonul az egész eddig megjelent részen a folytonos, a legfinomabb részletekbe látó figyelem a hangsúly helyére és a hangsúlyozás módjára. LESKIEN újabb munkáját a kezdő el sem olvashatja, ha MIKKOLA könyvének első részét nem ismeri, hisz a hangsúlyozás L. horvát-szerb nyelvtanában is a legbehatóbb tárgyalásban részesül, a kérdés pedig annyira bonyolult, hogy a kezdő még így is gyakran fejéhez fog kapni, de az nem baj, vigasztalja magát azzal, hogy ez nem egyszer mivelünk őszülő tudósokkal is megesik, no meg azzal, hogy idővel majd egyre világosabb lesz előtte egyik-másik

dolog; mind, azt bátran mondhatom, LESKIEN előtt sem volt egészen világos, a mi ilyen szövevényes jelenségek tömkelegénél nem is csoda.

Tehát ilyen előzmények után jelent meg ebben a vállalatban az első részletes nyelvtan, LESKIEN horvát-szerb nyelvtana. A többi szláv nyelvek nyelvtanai valószínűleg csak évek múlva fognak megjelenni (egyelőre csak az orosz és lengyelt hirdetik mint készülőfélben levőket) és L. nyelvtana már azért is érdemel különös figyelmet, mert egyben-másban mintául fog szolgálni a később megjelenő nyelvtanoknak.

A munka mindenek előtt meglep nagy terjedelmével — a horvát-szerb nyelvtan I. része 588 lapra terjed — LESKIENŐT ezt nem szoktuk meg, úgy a *Handbuch der altbulgarischen Sprache* mint a *Grammatik der altbulgarischen Sprache* egyenesen tündökölnék mesteri rövidségükkel. A hvszb. nyelvtan ellenben gyakran kifáraszt a példák sokaságával, másrészt igaz rengeteg anyagot ölel föl, a melyet a szerző nagy tudással minden oldalról meg is világít. Ha index volna — talán lesz a II. kötet végén? — nem kellene attól tartani, hogy sok gyöngyszem könnyen el fogja kerülni a használonak figyelmét, ámbár a tartalomjegyzék igen részletes és a szóképzésről szóló rész használatát még külön is megkönnyíti e fejezet végén, 319.—322. l., található mutató. Részben általános érdekűek az elég terjedelmes bevezetés olyan fejezetei mint Name und Sprachgebiet, Dialekte, Stellung des Serbokroatischen innerhalb der slav. Sprachen. L. rövid, szabatos meghatározásainak példája gyanánt hadd álljon itt ebből a bevezetésből az irodalmi nyelvről szóló egy pár sor: Die von VUK festgelegte Schriftsprache ist eine štokavisch-jekavische, speziell herzegovinische Mundart. Diese ist alles in allem genommen die am wenigsten altertümliche des ganzen Sprachgebiets: die Verschiebung des ursprünglichen Haupttons der Wörter ist hier am meisten fortgeschritten; die Vertretung des Urslavischen *ě* ist zweifach, wenn man alles zählt, sogar vierfach, z. B. *pĕna*—*pĕna*, *grĕchъ*—*grĕjeh*, *sĕjati*—*šĕjati*, *rĕzati*—*rĕzati*; die Neuerungen in der Deklination sind hier am weitesten gegangen, l. XXXIX. l.

Következik a hangtan 118 lapon. Itt, mint különben más részekben is, a szerző gyakran ok nélkül szaporítja a példákat, másrészt igaz vannak jelenségek, a melyek illusztrálására hálával fogadjuk a példák legkimerítőbb felsorolását is. Ilyen az eredeti *or*, *ol* kapcsolatok helyett a horvát-szerbben mutatkozó *ra-* *la* tárgyalása, a melyekről a szerző maga mondja: Die folgende Aufzählung gibt die Fälle möglichst vollständig, hinzugesetzt ist die russische Gestalt der Wört, mit *oro*, *olo*, weil sie am einfachsten und deutlichsten die ursprüngliche Form als **or*, **ol*

erkennen lässt, l. 3. l. Tényleg a példáknak különböző csoportokban finoman tagolt fejtegetése 5 lapot tölt meg, és minthogy itt legtanulságosabb a hvszb. alakoknak a megfelelő orosz alakokkal való szembeállítás, a szerző itt ezekre hivatkozik és nem mint más esetekben, az összsláv vagy az azokkal sok esetben azonos óbolgár alakokra. A orosz alakok ugyanis nem csak megőrizték az eredeti o-t, hanem a hangsúly helyével egyúttal a régi hanghordozás színezetére (az intonációra) is engednek következtetést vonni. A orosz *gólod* éhségnek hvszb. *glâd* felel meg és ép így *golos*: *glâs* hang, *chôlod*: *hlâd* hidegség, *zôloto*: *zlâto* arany stb., ellenben orosz *bolôto* mocsárnak *blâto* felel meg és épúgy *kolôda*: *klâda* kaloda, *korôva*: *krâva* tehén, *morôz*: *mrâz* fagy stb.; a hollót *vôron*: *vrân*-nak hívják, a varjú ellenben, *vorôna*: *vrâna*. Itt az orosz és a hvszb. alakok egymáshoz való viszonya annyira tanulságos és a jelenség annyi szempont szerint tagolódik, hogy minden egyes példáért kár, a mely elmaradt (így p. o. egyenesen föltűnő hogy *glâs* és *hlâd* közt hiányzik a *grâl* szó: orosz *górod* «város»), hisz az intonatio bonyolult kérdésebe való bevezetése is ez az átlátszó és sok példával illusztrálható viszony föltárása a lehető legegyszerűbb eszköz.

Lássuk ennek visszájára is egy példát! A cyr ű-nek, az úgynevezett «jat»-nak, a horvát-szerb irodalmi nyelvben a 3 főnyelvjárás szerint rendesen 1. *e*; 2. *ije* v. *je*; 3. *i* felel meg, maga L. mondja a bevezetésben: «Ich teile hier das Štokavische auf Grundlage der dreifachen Vertretung des urslavischen *ě*: durch *e*, *Ekavština*; durch *je ije (ie)* *Jekavština* (von *Jekavac* pl. *Jekavci* = *Je*-Sprecher); durch *i*, *Ikavština*; s. §§ 33, 203 sajtóhiba a 202 h.!)» l. XXVII. l. Hát ez a megfélelés nagyjában olyan egyszerű, hogy kár volt százsámra egymásra halmazni a példákat. L. az előszóban szabatosan meghatározza könyvének célját, irányát. Es ist kein Lehrbuch für den praktischen Gebrauch; man kann daraus nicht serbokratisch schreiben oder sprechen lernen, sondern es verfolgt ohne jede solche Rücksicht den Zweck einer wissenschaftlichen Beschreibung und Erklärung der Sprache. Es beschreibt diejenige Form der Sprache, die Vuk als Schriftsprache festgelegt hat, möglichst vollständig und knüpft ihre Erscheinungen an das Urslavische oder, wo eine Unterscheidung des Urslavischen und Altbulgarischen nicht nötig ist, an dieses. l. VI. l. Annak, a ki ezt a könyvet használni akarja, ismernie kell már a horvát-szerb nyelvet, de ismernie kell okvetetlenül az óbolgár nyelvet is, sőt azon messze túl tájékozódnia kellett a szláv nyelvészet főproblémái, különösen a hangtanra és hangsúlyozásra vonatkozók közt; az ilyen olvasónak pedig igazán egy pár szóval elő lehetett volna a legfontosabb tudni valókát adni arról, hogy az ű-nek a hvszb. nyelvben mi

felel meg, újat neki alig is lehet mondani, a példák sokasága legföljebb zavarhatja, figyelmét csak elvonhatja egy-egy igazán figyelmet érdemlő apróságtól.

No de ilyen különben sem nagy hibákért bőven kárpótol bennünket sok-sok jeles rész, jól megfontolt finom fejtegetés. Hogy mennyire nem sablonos ez a munka, bizonyítja az a körülmény is, hogy L. gondosan megválogatja azt a szláv nyelvet, a melynek alakjaihoz az egyes hangtani jelenségek tárgyalásánál a hvszb. nyelv alakjait méri. Ha az orosz nyelvben mutatkozó alakok adnak legközvetlenebbül fölvilágosítást, következetesen őrájuk hivatkozik, így a már fönt említett eseten kívül a 23.—29. §§-ben*); a cseh nyelvre mint egy nyugati szláv nyelvre, hivatkozik a szerző a -lo képzőnél, mert így kézzel fogható, hogy a -lo régi dlo-ból keletkezett; mĭlo Waschlange: cseh mýdlo Seife, řālo: cs. řádlo Pflug, zřcalo Spiegel: zrcadlo stb. stb. l. 241. l., a szlovén nyelvből levonható tanulságokra támaszkodik folyton a hangsúlyról szóló részben.

Nagy gondot fordít L. az újabb mássalhangzócsoportok tárgyalására, a melyek az ѣ ѥ hangok későbbi eltűnése miatt gombamódra keletkeztek minden szláv nyelvben, és ezt következő módon indokolja: Die Bewahrung überkommener Konsonantengruppen oder ihre Beseitigung und die Ausbildung neuer gibt in hohem Grade den einzelnen slavischen Sprachen ihr besonderes Gepräge. Ausserdem ist die lautliche Gestalt dieser Sprachen stark bedingt durch den Ab- und Ausfall der Halbvokale ѣ ѥ und deren Erhaltung, d. h. Ersatz durch vollere Vokale (skr. als a). Um aber zu wissen, wann schwinden die Halbvokale, wann bleiben sie, muss man bestimmen, welche Konsonantengruppen eine Sprache hat. l. 42. l.

L. természetesen gondosan ügyel arra, hogy közös szláv hangjelenségeket össze ne téveszsen külön hvszb. földön keletkezettekkel: Wie bei jeder slavischen Sprache, muss, man auch beim Serbokroatischen genau scheiden, welche Vorgänge der Geschichte der behandelten Einzelsprache angehören, welche dem Gemeinslavischen oder einer Gruppe der slavischen Sprachfamilie, also älter sind als die besondere Entwicklung der Einzelsprache. l. 77. l. A hangokat a legkülönbözőbb kapcsolatokban vizsgálja, változásuk történetét kutatja, megállapítja a dialecticus különbségeket, éles különbséget tesz a szó írott képe és kiejtése közt, apró jelekből elmés következtetéseket von le. Külön kiemelem az írásban megőrzött v hangnak zöngétlen mássalhang-

*) Az oroszra a 12—15. §§-ban is történhetett volna utalás, annál is inkább, mert a régi ѣ-ѥ hű megőrzésében és egymástól való szigorú különválasztásban az óbolgár nyelvemlékek egymástól nagyon eltérők.

zókhoz való hasonulását, még pedig nem csak ha azokat megelőzi, hanem ha követi is, l. 101. l. 179. §. Ilyen előreható, a szláv nyelvekben ritka asszimilatiót tesz föl a *kuća* «ház»-ból *-n* képzővel képzett *kućni* melléknévnél is, de ámbár a régibb íróknál tényleg találunk *kućni* írásu alakokat (l. a horvát akadémia szótárát), a dolog még sem kétségtelen, azért ennél a pontnál kicsit időzni akarok.

L. a tényállást így adja elő:

Ammerkung. Die Palatalisierung eines folgenden Konsonanten durch den vorhergehenden ist selten, dialektisch, in der Verbindung *-čn*, das in **čn*, darnach in *tn* übergeht (so bei VUK), z. B. *kučni* (zu *kūća* Haus) *kūtnji*, *pomoćnik* Helfer *pomoćnjik*; s. Rešetar, Štok. Dial. 138. l. 105. l.

REŠETAR, a kire L. hivatkozik, így szól erről a jelenségről: Wenn ein *č-d* vor einem palatalen *n* zu stehen kommt, dann wird entweder der erste oder der zweite Laut entpalatalisiert; darauf beruhen die Doppelformen *noćni-notni*, *kućni-kutni* usw., ebenso die Neubildung *pomoćnjik* «Bevollmächtigter» Bajice (Mont.). Tehát REŠETAR is egy ugyan ki nem írt, de nyilván föltett *kućni* alakból indul ki, a mely, a mint már említettem, régebb íróknál tényleg ki is mutatható. Ma azonban csak *kućni* és *kutni* ejtés ismeretes és én épen nem tartom kizártnak, hogy a régibb íróknál található *kućni* írás csak a *kutni* ejtést tükrözi, a *č* pedig benne csak annak tudható be, hogy a *kućan**) alakban a hangzó előtt álló *č* érintetlenül megmaradt, no meg természetesen annak is, hogy a *kuća* tőszóval való kapcsolat az írók tudatában soha el nem homályosulhatott. Ha tehát a hvszb. nyelvben, a mint nagyon is lehetséges, *kućni* ejtés soha sem volt, előreható asszimilációról sem lehet szó és akkor a *kućni* > *kutni*-féle alakok egyenesen kapcsolódnak össze egymással, a mind MARETTÉ hiszi. «Hangátvetés az is, mondja, hogy *-čn-* a déli vidékeken *-tnj-*be megy át, azaz hogy *j* az egyik mássalhangzóból átmege a másikba, *č* mintegy szétbomlik előbb *tj-*re és azután *tjn* átmege *tnj-*be.» l. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* 1899, 111. l. Ennek a kicsikét nehézkes magyarázatnak a magva az, hogy a palatalis ejtés a mássalhangzócsoport első részéről átment annak másik részére (a *č* egy palatalis *t*-vel induló affricata — LESKIEN *tš*-vel magyarázza, l. 33. l.

Föltűnő a *priđnuti* keletkezésének a magyarázata. L. azt mondja:

*) A hímnemű *kućan* alakot igaz többnyire kiszorította az összetett *kućni*, maga az akadémia szótára is czéloz erre, mikor azt mondja, hogy *Nominalni oblik rijedak*, de azért él még ma is, a mint azt e szótár egy példájából látni: on je *kućan* čoei, ništa mu uzalud ne prolazi.

In einigen seltenen Fällen ist wortanlautendes *l̥*, *l̥*- vor einfachen Konsonanten in *o* übergegangen (über *la*- s. § 11): *ðžica* Löffel (neben *l̥žica* und *žica*, dies umgestellt aus **l̥žica*; das auch angeführte *l̥ðžica* ist eine Neubildung aus Kontamination von *ðžica* und *l̥žica*) *l̥žica*, *ðžujak* neben *l̥žak* März zu *l̥gati* skr. *l̥gati* lügen; *pri-ðnuti* ankleben (intr.) *pri-l̥nqti* (aus-**l̥pnqti*) vgl. skr. *pri-l̥jēpiti* trans. l. 11. l. 19. §.*)

Hagyjuk az egészen más megítélés alá eső *ðžica-l̥žica* szót és nézzük, mit várhattunk a hvszb. nyelv ismert hangjelenségei alapján egy régi *pri-l̥nqti*-val szemben. Az *l̥* eltűnése után és miután a régi nasalis *q* helyét a hvszb. *u* foglalta el, e szó csak **prilnuti*-vá lehetett, ebből pedig még később, mikor a szótagzáró *l* *o*-vá változott, egészen természetesen *pri-onuti* lett, fölötte csodálkoznánk, ha nem az lett volna. Azzal, hogy L. az eredeti alakot *pri-l̥nqti*-nak írja, az *l̥* csak nem lett «wortanlautend», a déli szláv nyelvek nem ismerik az egyszerű igét, de még ha valamikor meg is volt bennük, úgy mint megvan az orosz (*l̥nut*) és cheh (*lnouti*) nyelvben, semmi okunk, sőt jogunk sincs föltenni, hogy az aránylag későn keletkezett, *o* a hvszb. nyelvben nem az egyedül kimutatható *prionuti* összetételben keletkezett, hanem a ki nem mutatható, talán régesrég kiveszett egyszerű igében. Ha a *prionuti* igét egy régiebb *pri-l̥nqti* összetételből magyarázzuk, fejlődését a lehető legegyszerűbb eszközökkel magyarázhatjuk lépésről lépésre, ha azonban az *o*-nak keletkezését itt szókezdő *l̥*-ből akarjuk magyarázni, a nehézségnek egész tömkelegébe ütközünk.

Nem szorosan a hvszb. nyelvtan föladata megmagyarázni, hogy az *ðtac* atya szónak a vocativusa miért hangzik *ðce*-nak vagy *knēz* szóé *knēze*, de ha már szó esik róla, szabatosabban kell azt fejtegetni, mint a hogy itt történik. L. azt mondja:

Wie *k*, *g* werden ursl. behandelt auch die aus *k*, *g* entstandenen *č*, *ž*, werden folglich vor palatalen Vokalen zu *č*, *ž*, im Skr. daher *č*, *ž*, z. B. *отъць* vok. *отъче*, *кнѣдзь* vok. *кнѣже*, skr. *ðtac* *ðce* = *ðtce*, *knēz* *knēze*, l. 90. l.

Igaz, hogy *ðtac* vocativusa *ðce*, csakúgy mint p. o. *čovek* ember vocativusa *čoveče*, de korántsem mert *c* ép úgy mint *k* *e* előtt *č*-vé változott. Hisz akár hányszor áll *c* *e* előtt nem csak a hvszb. nyelvben, hanem valamennyi szláv nyelvben. Nem akarok szólni a magában álló, de régi, az óbolgárban még észlelhető sajtáságos ragozása miatt nagyon tanulságos *lice* arcz szóról (ób. *lice* gen. *lice* — tehát *ce* és *če* egy és ugyan annak a

*) V. ö. az idetartozó (egyh. szl.) *лѣпъ* «Vogelleim» (m. *l̥ép*!) szót, a melytől *l̥épiti* ragasztani ige származott or. *l̥épiti* ób. *pri-l̥épiti* hvszb. *pri-l̥jēpiti*.

szónak különböző alakjaiban), hisz L. maga egy külön *-ce* képzőt is említ más helyen, a mely kicsinyítőket képez, mint *slŕvo* «szó» *slŕvce*, *sŕlo* «falu» *sŕdce* stb. és mely nélkül két sűrűn használt szó már el sem lehet; *sŕce* szív és *sŕnce* nap, Sonne, úgy hogy ezekhez újra hozzá kell járulnia a *-ce* képzőnek, ha kicsinyítést akarunk kifejezni: *sŕdŕŕce* (= *sŕdŕŕce*) és *sŕnŕce* «für *sunŕce* (= *slunŕce*), l. 265. l. Egészen kétségtelen, hogy az őbg. *otŕca*, hvszb. *oŕce* *ŕ*-je nem is keletkezett *c*-ből, hanem ennél régibb *k*-ből és hogy az efféle alakok már megvoltak a nyelvben még mielőtt a *c* egyáltalában keletkezett, a L.-től föl-tett *c* > *ŕ* fejlődés tehát valóságos filius ante patrem, vö. ebben e folyóiratban 1:194. Ugyanaz áll mutatis mutandibus a *knŕz*: *knŕze*-féle alakok viszonyáról, a melyek fejtegetésébe fölösleges bocsátkoznom.

Meglepő botlás, hogy L. a hvszb. *otvoriti* igét *ot* és *tvoriti* összetételének nézi: «*otvoriti* aufmachen abg. *otvoriti* für **otŕ-tv*», l. 71. sk. l., pedig hát kétségtelen, hogy eredetileg *ot* és *voriti* kapcsolata, l. MIKLOSICH EtWb. 381. sk. l. *ver*- 2. a. és Nyt. 1:299. Igaz, hogy az így keletkezett *otvoritŕ* azután úgy lehetett érteni, mintha *ot* és *tvoriti* összetétele volna és hogy a hvszb. nyelvben tényleg egy így értelmezett *otvoriti* hatása alatt egy új *zatvoriti* becsukni szó keletkezett, de hogy valaha a hvszb.-ben is a helyett azt mondták hogy *zavoriti* a mint a régi oroszban és hogy ez a több szláv nyelvben máig is érintetlenül megmaradt *zavorŕ* (> m. *zŕvár*!) szóból képződött, abban kételkedni nem lehet. Igen valószínű, hogy a *ver-vor*- basisból hajtott a kapu szláv neve is és eredetileg «záró» készüléket jelentett és nem «fordulót», a mint L. nyelvtanának egy másik helyén gondolja: «*vrŕta* Tor vorotŕ, *vrŕtŕti* wenden *vorotŕt*.*), l. 6. l. Hirtelenében nem is tudok még egy tudóst megnevezni, a ki L. fölfogásában osztoszkodik, mindenütt, a hol a szó magyarázatát megtaláltam (az óvatos BRUGMANN nem említi!), a vortából lett *vrŕtat* a fönt említett csoporthoz tartozónak vélik l. MIKLOSICH i. h., VONDRÁK Vgl. Gr. 1:442, MEILLET Études 176. és 297. l., u. az Les. alternances voc. en vieux slave 379. l., GEBAUER Historická mluvnice jaz. ŕesk. 1:34, PREOBRAZŒNSKIJ Etim. slovarŕ russk. jaz.

Fölemlítek még egy apróságot. A szláv nyelvekben *j* és *jŕs* mássalhangzó után az *o* következetesen *e*-hez hasonult, ezért a hvszb. nyelvben is p. o. azt mondják, hogy *junŕkov* a hŕsŕ de *krŕljev* a királyé, *pŕpov* a papé de *ŕŕŕteljev* a tanítóé, de az analógia hatása nagy rést űtött már a régi szabályos váltako-

*) A *vorotŕ* és *vorotŕt* a megfelelő orosz szók.

zásban, az *ücteljev* mellett már azt mondják *ücteljovati* tanítoskodni *o*-val, a ragozásban meg épenséggel igen erős volt a kiegyenlődés; a vocativusban azt mondják hogy *zěmljo* csakúgy mint *žěno*, az instrumentalisban *zěmljom* épúgy mint *ženom*, a *njōj* (*joj*) követte a *tōj*-félék analógiáját stb. Ilyen újabbkeltű alakok fejtegetése közben L. egyszerre meglep bennünket a következő kijelentéssel: In *jōšte*, *jōš* noch abg. *ješte* ist ohne Anschluss an andere Formen *je-* durch *jo-* ersetzt. l. 84. l. Ez csak nem tartozik ide, hisz az *o* itt ép olyan régi mint az *e*, új csak a szókezdő *j*-nek az eredetileg *o*-val kezdődő alakokra való kiterjedése lehet: *jošte* a régi *ošte-ješte* alakpár keresztkezéséből lett (vö. VONDRÁK Vgl. Gr. 1:48 és BERNEKER EtWb. 1:454. l.

Egy-egy apró hibácskát L. néha maga is helyre igazít más helyen. Valakinek a leányát a hvszb.-ben *kěi*-nek mondják, ezt a szerző egy helyen hibásan **gěi*-ből magyarázza: «*hě*, nur in *hěi* Tochter aus *kěi* für **gěi* aus **děi* = ursl. **dъkti* abg. *dъsti*.» l. 48. l. A hvszb.-ben a legrégibb alak csakis **dъci* lehetett, ebből később **děi*-nak kellett volna lennie, de még mielőbb a dissimilatio következtében **gěi* lehetett, a most már közvetlenül a zöngétlen *ě* elé került *d* maga is zöngétlen lett, a *kěi* tehát nem magyarázható **gěi*-ből, hanem *těi*-ből. Így képzei a fejlődést maga L. is, mikor egy pár lappal odább azt írja: aus **dъkti* (abg. *dъsti*) Tochter: **dъci* **děi* **těi* *kěi*» l. 53. l.

Azt hiszem ezt a pár megjegyzésemet senki sem értheti félre, L. fejtegetései mint mindig a hangtani részben is rendesen szabatosak és a tárgy teljes ismeretéből fakadnak, csak épen itt-ott csúszott be egy-egy hiba, nyilván azért, mert más bonyolultabb kérdések elvonták a szerző figyelmét és egész idejét és erejét lefoglalták. Ilyenek első sorban azok a kérdések, a melyekre a hangtan után áttér a *Betonung und Silbenquantität* című, több mint 100 lapra terjedő fejezetben. Senki arra hivatottabb nem volt, mint L., hogy a hvszb. nyelv e fontos részét úgy adja elő, hogy a többi szláv nyelvekben hol a hangsúlyban, hol a hangzók quantitásában mutakozó jelenségekkel szoros kapcsolatba hozhassuk, de a problémák rendkívüli nehézsége még az ő előadásán is megerzík, neki sem sikerült úgy előadni a dolgot, hogy minden jelenségről tiszta képet nyerjünk. De ez talán csak egészen kis részben, talán semmiben sem mult ő rajta, hanem a problémák bonyolult természetén, vagy talán épenséggel csak én vagyok a hibás, ha nem tudtam mindig magamnak egészen tiszta képet alkotni a dologról, mivel egészen más természetű tanulmányokkal lévén elfoglalva nem mélyedhettem el egészen a tárgyban és L. nagy nyelvtanát inkább csak pihenő óráimban olvashattam. Annyi kétségtelen, hogy a nyelvtannak épen ezt a részét fogják a szlávisták a legnagyobb

figyelemmel újra meg újra elolvasni és ha csak némileg mintául szolgál majd L. nyelvtanának ez a része a többi szláv nyelvekről irandó nyelvtanok megírásáról, első sorban a szlovén nyelvtannál, de a bolgárnál is, csehnél, lengyelnél, ezek a problémák jobban meg fognak érni végleges megoldásukra. Fájdalom, le kell mondanom a sok finom részlet kiemeléséről, a melyeket olvasás közben épen ebből a fejezetből jegyeztem ki magamnak.

Nagyon becses a következő 100 lapra terjedő fejezet is: *Stammbildung der Nomina*. A becsező képzések roppant gazdagsága L. tömör előadásából is világosan kidomborodik, l. 270.—272. l., de a nyelvtanban itt-ott túltengő példák sokaságával szemben semmivel sem igazolható a fontos patronymikák és metronymikák olyan fukar tárgyalása, l. 269. l. — mindössze 14 sor! Egyébiránt L. követi a hvszb. nyelvtudomány egy szép tradícióját, folyton figyelemmel kíséri a tulajdonneveket is a nyelvanyag tárgyalásánál.

A következő fejezetben, a mely a névszók ragozásáról szól, különösen figyelmet érdemel a határozószókat tárgyaló függelék: Anhang zur Deklination. Adverbia, l. 402.—417. l. és a rákövetkező kísérlet, hogy a declinatio történetéről is némileg tájékoztassa az olvasót: Zur Geschichte der Deklination, l. 417.—457. l. Ez utóbbi fejtegetések magyarázzák és igazolják is, hogy a főrész talán nagyon is szorosan a tények egyszerű felsorolására szorítkozik. Megjegyzést csak az érdekes *pútem* alakra kívánok tenni. A szerző a 443. l. egészen mellékesen említi a *pút* út instrumentálisának ép a régibb és szívesen az újabbkeltű *pútom* mellett megmaradt alakját, de a ki nem tudja, hogy ez mikép keletkezett, aligha fogja L. előadásából megérteni, hogy a régibb *putm* azért lehetett *putemmé*. mert az *ь* a fejlődés bizonyos fokán *e* hangon ment keresztül, a régi **putm* ragja tehát hangzásban olyan közel került a *műz*: *műzem*-féle szavak régi instrumentálisragjához, hogy a különben is izolált szó ez alakja egy nagy csoport alakjához vonzódott. Nem mintha L. mindezeket nem tudná (vö. a 108. l.!), de először nem méltatja különösebb figyelemre az ott tárgyalt alakok közül egyedül fennmaradt *pútem*-et, azután pedig úgy adja elő a dolgot, hogy könnyen félreértésre adhat okot. Az a kifejezés, hogy «vor der Wandlung des *ь* in skr. *a*» úgy érthető, hogy a *putm* alak, még mielőtt az *ь* egyáltalán (egy *e* hangon keresztül) megindult az *a* felé, mér is a *műzem*-féle alakokkal összekeveredett, a mi épen nem valószínű.

Apró megjegyzéseim volnának még más helyekre is, de sietnem kell, azért még csak egy-két rövidke megjegyzést kívánok tenni az igék tárgyalására, a melyből kimagaslik az iteratívák gondos fejtegetése.

A példák nagy sokasága itt is néha fárasztó, de talán sehol sem annyira szembeszökő mint a 466. lapon. Itt egyebek közt azt olvassuk: Perfektiv sind die folgenden Verba auf *-sa-ti*, die fast alle von türkischen, vereinzelter auch von anderen fremden Verben auf Grundlage des griechischen *s-* Aorits gebildet sind: *àmbrisati àmbisēm* bersten (monten. auch *Vuk*; eig. in den Abgrund, ital. *abisso*, geraten), *bàstisati* (türk. *bas-mak*) zertreten, *begènisati* (türk. *begen-mek*, vgl. ngr. *μπερνεῖν*) Gefallen finden an stb. végig az egész lapon. Minthogy a szótárak amúgy is megmondják, hogy egy-egy ige perfectiv-e vagy imperfectiv, egészen fölösleges az ilyen lajstrom összeállítása, különösen ha az ilyen lastrom tele van olyan szókkal, a melyekkel az olvasó soha sem találkozott és soha sem fog találkozni. Én sokat olvastam hvszb. nyelven, meglehetősen beszélem is ezt a nyelvet, az évek hosszú során újra meg újra érintkeztem különösen szerbekkel, de a felsorolt 31 ige közül mindössze hármat ismerek! Azután voltakép nem ide való annak részletes megállapítása, hogy egy-egy ige perfectiv-e vagy imperfectiv, hanem a mondatban, mindenestre csak ott várhatjuk annak igazolását, vajjon a szótárakból átvett adatok mindig helyt állanak-e, p. o. annak igazolását, hogy valóban perfectiv-e az *ùmjeti* valamihez érteni, tudni ige, a mint L. *Vuk* nyomán mondja. L. ugyanis egy ige-csoportról ezt mondja: Die Verba sind imperfectiv, nur *ùmjeti* verstehen ist perfectiv, l. 471. l. Ezt a kijelentést sehogy sem tudom nyelvi ismereteimmel kiegyeztetni, de nem tudom kiegyeztetni azzal sem, a mit a szerző az 533. l. mond. Ott ugyanis, mindjárt a lap élén, tündöklök az *ùmjeti* ige a belőle képezett *ùmijâh* imperfectummal*); a 7-ik sor pedig így szól «*dâti dâm* hat als perfectiv kein Imperfektum»!; a 13.—16. sorban meg azt olvassuk: «*îti (îci) îdêm: îdâh* (ungewöhnlich *îdâh*); das *î* scheint auf Anschluss an die Präsensform der Komposita, z. B. *dôdêm* zu beruhen, obwohl diese als perfectiv kein Imperfekt bilden»! Tehát a perfectiv igékből nem képződik imperfectum, *ùmjeti* imperfectuma *ùmijâh* és mégis — perfectiv ige!?

Nem hagyhatom szó nélkül a 4-szer előforduló *pádêm* präsens. Mikor először olvastam «*pad- pàsti pádêm* (gewöhnlich *pâdnêm, pânêm*) hinfallen», l. 462. l., sehogy sem tudom, mire vélni, annyira szokatlan volt előttem a *pádêm* alak. De újra meg újra fölbukkant: a 471. l. *pàsti* fallen *pâdnêm pânêm* (*pádêm*), a 482. l. *pàsti, pádêm* (*pâdnêm, pânêm*) és végre az 514. l. *pádêm, pādês, pàsti* fallen. Boszantott, hogy én egy mindennapi igének präsensét se ismerjek, megnéztem minden forrást,

*) Ezt újra említi a szerző az 535. l.

a melyben könnyen meglehet ilyesmit találni, szótárt, nyelvtant, de mást mint az előttem is jól ismert és tölem számtalanszor használt *pādnēm* alakot nem tudtam találni. Vuknak ilyenekben mintául szolgáló szótárában csak az áll, hogy *pāsti pādnēm*, legkiválóbb tanítványa DANIÓÓ kitűnő kis alaktanában külön azt mondja, hogy a *pāsti* igének más præsense nincs, mint *padnem*, l. *Oblici*⁸ 56. l., MARETIĆ nagy nyelvtanában ugyanazt, l. 235. l., a horvát akadémia nagy szótára még az *m* betűnél tart, helyette tehát a lelkiismeretes IVEKOVIĆ-BROZ-féle szótárt néztem, ott is csak *pāsti pādnēm* található. Végre megkértem REŠETART, fejtse meg nekem ezt a talányt. Így tudtam meg, hogy — Ragusában még él egy régi *pādēm* alak, a melyet Rešetar egy ízben idézett is (R. ragusai ember!): «Hieher gehört auch *pādēm* R von *pāsti* fallen (bei V und O nur *pādnēm*, in P [auch in R] *pānēm*)», l. Die serbokroat. Beton. südwestw. Mundarten 188. l. Most már könnyű volt a horvát akadémia szótárában is ennek nyomát feltalálnom, hiszen az igekötős *dōpasti* és *ispasti* a szótár azon részébe tartozik, a melyet ragusai ember, a tudós BUDMANI, szerkesztett és a *dopasti* alatt valóban azt olvassuk, hogy *dōpadnēm* (*dōpanēm*, *dopādēm*), tehát első helyen a *pādnēm*-nak megfelelő általánosan ismert *dōpadnēm* alakot, de zárójelek közt a ritkább *dōpanēm* és a *pādēm*-nak megfelelő, csak Ragusában ismert *dopādēm* alakot; *ispasti* alatt már a ragusai alak került első helyre: *ispasti ispādēm* (*ispadnēm*, *ispanēm*)! Magára az egyszerű *pāsti*-ra csak később kerül majd a sor, de a *nāpasti* összetételre nem kell valami nagyon sokáig várunk és én kötve hiszem, hogy a mostani szerkesztő, MARETIĆ, követni fogja Budmani eljárását, semmi esetre sem fogja a *nāpādēm* alakot első helyre tenni, talán meg sem fogja említeni és ha nem említi a ragusai alakot, sem itt sem az egyszerű *pāsti* alatt, azon senki sem fog csodálkozni. LESKIEN maga is ilyen elszigetelt, ha alapjában régi alakot is, más helyen másképp szokott megemlíteni, p. o. a *kovati* præsensét *hūjēm*-nak mondja és az elszigetelt *kūjem* alaknak pontosan urát adja, ámbár csak olyan régies mint a *pādēm*: «*hūjēm* (nach Ak. Wb. in Ragusa *kūjem*)», l. 520. l., sőt a mindenki előtt jól ismert *spāti spīm* alakot még óvatosabban jegyzi be: «Ganz vereinzelt steht in Kl. V. *spīm spīš* usw. *spāti* schlafen (= *сплѣ спѣш спати*; gewöhnlich dafür gebraucht *spāvām*, *spāvati*).» l. 508. l. — pedig a *spīm spīš* féle alakok a köznyelvben is élnek még a *zuspāti zuspīm* összetételben, a melyben új alak ki nem szorította.

Annak bizonyítékául, hogy apró tévedések, itt-ott észlelhető szerkezeti hibák e nagy munkának értékét le nem rontatják és hogy egészen nélkülözhetetlen kézikönyvnek tekintem mindenkire nézve, a ki a horvát-szerb nyelvvel tudományosan

akar foglalkozni, ide iktatom azokat a sajtóhibákat, a melyek a gondos revízió után is megmaradtak, még pedig szem előtt tartom a kezdőt, a kit olyan apróságok is megzavarhatnak, a melyeket a hozzáértő talán észre sem vesz. Mielőtt azonban a sajtóhibák felsorolására áttérek, egy esetet akarok szóvá tenni, a mely kicsit más természetű. Az 521. l. azt olvassuk: »*závjetovati závjetujēm se sich verloben.*» Ez igaz így áll Vuk szótárában a legújabb, 1898-ban megjelent kiadásban is, de Vuk szótára először 1818-ban jelent meg és akkor a *sich verloben* még jelenthette azt, hogy »fogadni, fogadást tenni», hiszen GOETHE is használja még ilyen értelemben. Vuk magyarázatát különben sem lehet félre érteni, mert ott van mellette a latin »*voto se obstringere*» és mindenekelőtt Vuk szótárának leggyönyörűbb és soha el nem muló ékességének tanubizonyságul a szó használatának olyan körülírása, a mely a kétségnek még árnyékát sem hagyja hátra. Vuk tekintélye méltón óriási, de ez nem azt jelenti, hogy a szóknak nem is tőle, hanem KORITARTÓL származó német és latin fordítását is szent írásnak tekintsük, a melyen változtatni nem volna szabad. Ezt a megjegyzést egyébiránt inkább általános tudományos érdekből tettem, nem mintha épen L.-nél több hasonló esetet vettem volna észre, ellenkezőleg L. rendesen szabatosan fordítja a hvszb. szókat és nagy hálára kötelez bennünket, első sorban a kezdőket és távolabb állókat, azzal hogy minden szót lefordít. Most pedig hadd következzenek a sajtóhibák.

A következő helyeken olvasandó: XXVII. l. 12. s. a. 203 h. 202; 20. l. 12. s. a. *beréza* h. *beréza*; 23. l. 11. s. a. *aufliegen* h. *anfliegen*; 38. l. 7. s. a. »Über *s* aus *š*» h. Über *š* aus *s*; 41. l. 17. s. a. *kōmür* h. *kōmür*; 70. l. utolsó s. Mast h. Macht; 81. l. 8. s. *je-zé* h. *je-že*; 132. l. 3. s. *klēt* h. *klēt kletī*; 145. l. 8. s. a. *Schäferhätte* h. *Schäferhütte*; 147. l. 7. s. a. *šās šās*; 154. l. 6. s. a. *formlos* h. *hornlos*; 163. l. 3. s. I. h. II; 165. l. 16. a. *Hündin* h. *Hündin**; 172. l. 10. s. a. *Anziehen* h. *Anschuhen*; 197. l. 13. s. *noć* h. *nôć*; 204. l. 2. s. *Šišatvca* h. *Šišatōvca*; u. o. 4. s. -*čiti* után közbeszúrando *djevojākā*, *djevojačkī*; 236. l. 19. s. *mit* h. *zu* (nyilván a szedő okoskodása!); 248. l. 13. s. *Podrinje* h. *Pòdrinje*; 257. l. 4. s. *ričinaš* h. *ričināš*; 259. l. 9. s. a. *dūžan* h. *dūžan*; 262. l. 19. s. *vítica* h. *vítica*; 263. l. 19. s. *jàlovka* gelbe *Kuh* h. *jàlovka* gelte *Kuh*; 268. l. 10. és 11. s. *cvjēčice*, *prūčice* h. *cvjēčice*, *prūčice*; 271. l. 13. s. *Ivan* h. *Ivan*; 294. l. 1. s. *dubljika* h. *dubljina*;

*) Igaz, hogy VUKNÁL is *kōšuta* alatt azt olvassuk, hogy *Hündin*, de ott félreértés nem keletkezhetik: »*kōšuta*, die Hirschkuh, *Hündin*, cervä.»

337. l. 13. s. a *ūdare* h. *ūdāre*; 355. l. 18. s. *zāba* h. *zābā*; 377. l. 8. s. *bđljēga* h. *bđljēga*; 381. l. 17. és 18. s. *smijēsna smijēsno smijēsni* *smijēsna smijēsne* h. *smijēsna smijēsno smijēsni smijēsna smijēsne* *) 397. l. a 9. és 10. s. második (a Neutrum és Feninimum alatt álló) része egymással fölcserélendő: 9. s. wie beim Masculinum, 10. s. *dvđja čětvora dvđje čětvore*; 412. l. 5. s. a. *dzūtūre* h. *đūtūre*; 450. l. 17. s. *ū* törlendő; 461. l. 12. s. a. *-ljěžēm (zàljesti zàljěžēm)* h. *-ljěžēm (... zàljěžēm)*; 483. l. 16. s. *pre-prěsti* h. *prè-presti*; 512. l. 17. és 16. s. a érthetetlen, csak az összefüggésből vehető ki, hogy a szerző mit akar mondani.

ASBÓTH OSZKÁR.

Dr. K. Sandfeld-Jensen: Die Sprachwissenschaft. Aus Natur und Geisteswelt. 472. kötet. Teubner 1915. 125 l.

Két szempontból érdemli meg ez a kis népszerűsítő célzattal írott könyv igen komoly figyelmünket.

Az egyik nemzeti. Nem jelent még meg eddig mű a nyelvtudományi irodalomban, mely a magyar, illetve finnugor sőt uralaltáji nyelvtudomány eredményeit annyi jóakarattal és értéssel felhasználta volna, mint ez a kis munka. Főként ilyen bevezetőknél fontos ez, mert ilyen jelentéktelennek látszó művecskéek által tudja meg a világ, sőt nem egy távoli szaktudós is, micsoda jelentős munkálatok jelentek meg már eddig is a magyar nyelvű (és földi) szakirodalomban. GABELENTZ óta fel-feltűnt néha GYÁRMATHI neve német munkákban, de sehol oly szépen kiemelve mint itt: «Während man bisher die Sprachen aufs Geratewohl verglichen hatte, gelangte man jetzt von verschiedenen Seiten zur Einsicht, dass es gewisse feste Anhaltspunkte geben muss, die alle anerkennen können, und dass solche nicht im schwankenden Wortschatz der Sprachen, sondern in ihrem ganzen Bau zu suchen sind. Diese Betrachtung liegt einer Arbeit zugrunde, worin der Magyare GYÁRMATHI im Jahre 1799 die Verwandtschaft des Magyarischen mit dem Finnischen — schon 1770 hatte ein anderer Magyare, SAJNOVICS, Urverwandschaft des Magyarischen und des Lappischen nachgewiesen, — zu voller Geltung gelangt sie aber erst, als man sie auf die bekannten Sprachen anwendet.» (2—3. l.). Pompás nyelvhasonlítási fejezetében külön szól a finnugor és utóbb az uralaltáji nyelvekről, a magyar példái nem évtizedes

*) Félreértés elkerülése végett megjegyzem, hogy ezek az alakok mind *ragusataik*, az irodalmi nyelvben a hangsúlyozás végig olyan, mint a *smijēsna*ban.

sajtóhibás alakok, hanem látszik, hogy eredeti nyelvtudományi művekből merítette (99—101.). Midőn a purista törekvéseket jellemzi, a magyarból is idéz jellemző példát, mert igen szellemesen jegyzi meg, hogy nálunk és a cseheknél maradt legtöbb nyoma a purista törekvéseknek (71. l.). A 108. lapon a szókölcsönzések egy fajtájának fejtegetésénél rámutat a finnugor nyelvek iráni elemeire s a magyar nyelv régi török jövevényszavaira. E pár kikapott példa tán igazolja, hogy e könyv szerzője részünkről hálás figyelmet érdemel.

De nem is tekintve ezt a szempontot, pompás hatással van az olvasóra (akár szakember, akár laikus) ez a talpraesett könyvecske. Bár a mű rövidített kivonata egy 1913-ban dán nyelven megjelent munkának, melyben a szerző a történeti nyelvtudomány módszereit és eredményeit ismerteti s így afféle kérdéseket, mint a nyelv és a gondolat viszonya, a nyelv szépsége (nyelvestétika) éppen ezért kénytelen el-mellőzni: mégis kitűnő áttekintést nyújt és határozottan haladást jelent elődeivel szemben. Rövid bevezetés után szól a szavak életéről még pedig tekintettel az analógiára, a hangváltozásra s a jelentés-változásra. Szól a szó-, a kifejezés-változásokról, illetve ez elemek vándorlásáról egyik nyelvből a másikba. E fejezetet, melynek főcíme: «*Leben und Entwicklung der Sprache*» (5—75) az anyag elméletével fejezi be: «*Die Sprachveränderung im allgemeinen.*» A következő fejezet egy kis általános nyelvjárástan («*Dialektbildung*» 75—85). Ezután következik «*Sprachverwandschaft und Sprachstämme*» (85—105). E fejezet főérdeme, hogy a szerző nemcsak az indogermán viszonyokat ismerteti, mint elődeinek legnagyobb része. Pompás és egészen új ilyen munkában az 5. fejezet: «*Sprachwissenschaft und Geschichte*» (105—118. l.), mely a nyelvi alakoknak történelmi értékesítésére mond el régiek mellett sok új adatot. E fejezet végén utal arra, hogy nyelvi alakok egyes nyelveket beszélő népek lelki világát is kifejezik. FINCKRE és HUMBOLDTTRA gondol itt a szerző s egészen tévesen e kérdésnek megoldását tekinti a néplélektan feladatának. A szerző idegenkedik a nyelvélektani és nyelvfilozófiai kérdésektől, de az nem baj, e kis felszínességen kívül nem is szól e kérdésekhez, s amit elmond, az nem untig ismert adatoknak új csoportosítása, vagy új anyagnak régi keretek közé való elhelyezése, hanem eredeti beosztással, új példákkal való ügyes bemutatása a nyelvtudomány legfontosabb gyakorlati kérdéseinek. Ugyane vállalatban jelentek volt meg FINCK nagyjelentőségű kötetei s a maga nemében e művecske nem méltatlanul sorakozik e joggal elhíresült társaihoz.

RUBINYI MÓZES.

W. Fritz Schmidt. Die spanischen Elemente im französischen Wortschatz. (Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie. Heft 54.) Halle a. S., Verlag von Max Niemeyer, 1914. M. 8 (6, 50); in 8°, 210 l.

A jövevényszavakat alaki és tárgyi vonatkozásuk szerint méltathatjuk. Az alakváltozás ritkán hat a jelentésváltozásra és az utóbbira kevés esetben utal a szó hangtani alakjának módosulása. Sch. a francia nyelv spanyol jövevényszavait tárgyi szempontból csoportosítja és egy önálló tanulmányban igéri az alakváltozás jelenségeinek tárgyalását. Arra törekedett, hogy szójegyzéke lehetőleg teljes legyen és abból a spanyol és francia nép művelődéstörténeti érintkezését jellemző következtetéseket vonhasson. BAIST, BRUNOT, DARMSTETER, MEYER-LÜBKE, NYROP, THOMAS és mások (*Literaturverzeichnis* p. XI—XIII) kutatásainak eredményét átvette, módosította, kiegészítette. A lelkiismeretes anyaggyűjtés és a világos elrendezés jellemzi tanulmányát; a nyelvtények kimerítő magyarázatáról (201. l.) azonban csak a hangtani változások behatóbb fejtegetése után szólhatnánk.

A bevezetés fejtegeti a spanyol-francia érintkezést a politika és a kultura terén. A középkort Sch. alig érinti; BAIST (GRÖBER, *Grundr.* I, 878) és DARMSTETER (*Dg* I, 25) adatait feldolgozhatta vagy kiegészíthette volna. Azok nyelvészeti feldolgozását megnehezíti, hogy eddig nem jelent meg spanyol etymologiai szótár. LEBRIJA *Lexicon-ja* (Salamanca 1492) a hiányt nem pótolhatja; MEYER-LÜBKE (*Rom. Etym. Wörterbuch*, 1911 folyt.) a spanyol szókincset is felölelő műve még befejezetlen. Sch. a XVI. századtól kezdve méltatja a spanyol hatás útját-módját. Az 1482-től 1730-ig megjelent fordítások címjegyzéke szerint huszonhat spanyol művet ültettek át 1640 és 1650 között; 1710 és 1720 között megjelent egy fordítás, akkor már a francia hatás érvényesült Spanyolországban a Bourbon-család uralma alatt. A spanyol nyelv ismeretét Franciaországban jellemzi CERVANTES egy nyilatkozata (1617); megerősíti DESROZIERS grammatikus (1659). A spanyol kultura vagy irodalom ismeretének gyújtópontjai voltak: Paris, Rouen, Lyon, Lille és Toulouse.

A jövevényszavak egy kis csoportja szórványosan egy-egy írónál található és a nyelvkincsbe nem jutott (14—16. l.) A latinból vagy más román nyelvből kölcsönvett szóval pótolták, pl. *conquister* (*conquerir*), *mesquite* (*mosquée*). Sok szóról nem dönthetjük el a mai adatok alapján a spanyolból vagy más nyelvből való-e (16—27. l.), pl. *cabotin*, *muscolo*, *vétille*. Sch. ezeket kiválasztja, de a francia szókincsbe valóknak tartja a spanyol jövevényszavakat, a kölcsönzött szavakat, a mesterségek és tudományok szakkifejezéseit, azok száрма-

zékait. Szójegyzéke a korábbiaknál teljesebb: NYROP (*Gr. hist.* I) 120 szót tárgyi szempontból csoportosított, DARMSTETER-HATZFELD szótára (*Dg*) állítólag 287 spanyol eredetű szót ismer (*Dg* I, 25 elsorol 267-et). Sch. ezekből megtartott 271-et és a sorozatot kiegészítve a mai francia nyelvben 407 spanyol szót talált. A szavak a következő tárgykörökre vonatkoznak: életmód, társas élet, lóismeret, hadsereg, politika, udvari élet, kereskedelem, ipar, természet- és kultur-tudományok, büntetések. A mesterségek szakkifejezéseit tudományos szójegyzékből nem zárhatjuk ki, de azokat alig tekinthetjük jövevény- vagy kölcsönszavaknak. Alakjuk, jelentésük nem változott és az irodalomban rájuk vonatkozó adatot nem találunk. Sch. számozását követve idézünk néhány példát. A szakácsmesterséghez tartoznak: 18 *año blanco*, 21 *boronia*, 24 *chorizo*, 27 *escabescia*, 29 *guisado*; szivarfajok: 63 *ninas*, 64 *puros*; ital: 72 *angostura*; ruhadarabok: 116 *morillo*, 118 *pagno*; lófél: 175 *bolas*; ékszer: 264 *llantu*; táska: 408 *cartero*; növény: 518 *llagunoa*, 519 *llavée*; földrajzi kifejezések: 558 *campos*, 563 *llanos*; néprajzi: 611 *chinos* stb. Szótárak, lexikonok, encyklopédiák említik ezeket a kifejezéseket, de azok szerzői még nem döntik el, a spanyol szó a francziában meghonosodott-e. A régebbi irodalom szövegeinek tanulmányozása feltevéseket megerősítheti vagy megdöntheti.

A spanyolnak közvetítő szerepe volt a francia és a keleti arab, valamint a francia és az amerikai (mexikói) nyelvek között. A spanyol jövevéyszavak között arab eredetűek: 41 *alberge*, 80 *alcóve*, 110 *hoqueton*, 154 *matassin*, 172 *arzel*, 174 *arives*, 178 *caracole*, 182 *genet*, 192 *zain*, 212 *zagaye*, 238 *alcade*, 240 *alquazil*, 274 *muhatra*, 309 *marfil*, 358 *falque*, 384 *récif*, 393 *arrobe*, 398 *patagon*, 399 *patard*, 405 *alicate*, 432 *curcuma*, 436 *lilas*, 438 *zinzolin*, 450 *alcarazas*, 484 *gerbe*, 531 *alquifoux*, 540 *aludel*, 551 *natron*. Hangtanilag jellemző, hogy a névelő a tőhöz simult és a szózáró magánhangzó vagy s megmaradt. Behatóbb hangtani méltatást érdemelnének, miután DOZY és ENGELMANN (*Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe*, LEYDE, 1869) vagy Eguilas y Yanguas (*Glosario etimológico de las palabras españolas de origen oriental*, Granada, 1866) úttörő munkái elavultak. Egyes szavak a francia nyelv útján jutottak a többi európai nyelvekbe és a szavak vándorlását, jelentésváltozását megvilágíthatják. A mexikói eredetű spanyol jövevéyszavak közül idézzük a következőket: 66 *tabac*, 75 *cacao*, 76 *chocolat*, 84 *hamac*, 249 *cacique*, 276 *copal*, 331 *sassafras*, 346 *canot*, stb.

Sch. a korábban megjelent szótárak adatait kiegészíti, bár főforrásai LITTRÉ és HATZFELD-DARMSTETER művei voltak. Néhány esetben

helyreigazította az utóbbiak (*Dg*) téves etymológiáját. Utalunk a következő cikkekre: 330 *salsepareille* (sp. zarza + Parillo), 476 *babiche* (sp. babicha), 605 *galimatias* (sp. grammatica, MEYER-LÜBKE 3837) stb. Régebbi adatokat talált a következőkre: *maritorne* 1618 (*Dg*. 1798), *romancero* 1842 (*Dg*. nem említi) stb. Sch. szójegyzéke spanyol jövevényszavak dolgában gazdagabb mint az említett szótáraké, de mégsem teljes. *Escalabreux* spanyol eredetű szót ismeri Brantôme (NYROP, *Gr. hist.* IV, 331); *gonille* (sp. golilla) megvan Saint-Simon Emlékiratainak szövegében és számos rendeletben (MOREL-FATIO, *Ét. sur l'Espagne* III, 247, 248). Arab eredetű és talán a francziában spanyol jövevényszó *hasard* (NYROP, *Gr. hist.* IV, 430; *Dg*. szerint származása bizonytalan). A tallózás ezen a körülhatárolt területen belül is eredményes.

Sch. tanulmányának végeredményei a művelődéstörténetet és a nyelvészetet érdeklik. Valamely jövevényszó legrégibb adata nem határozza meg az elnevezett tárgy vagy fogalom meghonosodásának korát, pl. a dohányt Franciaországban I. Ferencz uralkodása idején (1560) már ismerték és a szó legrégibb adata eddig LESCABOT szövege 1612-ből (*Histoire de la Nouvelle France* I, 284). A jövevényszavak nagyobb száma nem jelöli az igegen hatás fénykorát. A spanyol jövevényszavak 1502-től 1798-ig terjedő időrendi táblázatában az 1690—1700 évtizedre 40 szó esik; a spanyol politikai és irodalmi hatás ekkor már nagyon lehanyatlott. Legerősebb volt az 1640-től 1655-ig terjedő években és 30 spanyol szó ebből az időből való. Az irodalom terén akkor spanyol vallásos műveket nagy tömegben fordítottak, utánoztak; a szókincsben ennek alig van nyoma, mert csak három theologiai kifejezés (*sanbenito*, *mordache*, *Escobar*) spanyol eredetű. Az etymológiától független a művelődéstörténeti hatás.

KARL LAJOS.

R. Gauthiot: La fin de mot en indo-européen. Paris. Geuthner. 1913. 230 l. Ára 12:50 Fr.

Jelen könyvben az ú. n. sandhi-jelenségek összefüggő vázát kapjuk. Szerző ama tételt állítja fel, hogy az indog. ősnyelvben a mondat nem beszédütemek, hanem szavak szerint tagolódtott, ez pedig abban leli magyarázatát, hogy azon időben a ragok még nem veszték el a szó végéről, s így az egyes szavak sokkal hosszabbak voltak, mint a modern nyelvekben. A sémi, bantu és török-tatár nyelvekkel való összehasonlítás útján G. ama conclusióra jut, hogy az indog. szavak «vége» sokkal állandóbb jelleggel is bírt, mint az említett nyelvcsaládokban. Ha az indog. szó vázául a vocalisokat vesszük, akkor a szó végének az utolsó vocalist + a conson. eleme(ke)t tekinthetjük, külön elbírálásban részesülnek természetesen az egytagú szavak.

Mint általános törvényt említi szerzőnk — BEZZENBERGER nyomán (BB. 14. 177. s k. l.) — hogy az ősnyelvben a szó végén zöngés és zöngétlen consonansok valószínűleg ugyanazon törvény szerint váltakoztak, mint a sanskritban. Hogy a zárhangok oly könnyen tűnhettek el a szó végéről, annak az oka azok *implosiv* jellege, melyet az óind számára az egykorú ind grammatikusok is megállapítottak, s «*abhinidhānam*»-nak nevezték. Szerzőnk szerint is implosiv volt avesta: *t*, habár ily módon az összes esetek nem nyernek kielégítő magyarázatot. Az implosiv hangoknak a szó végén való fokenkénti eltűnését jelen időben jól mutatják egyes finn dialektusok.

Az egyes hangok szóvégi fejlődését hangtani csoportonként tárgyalja a szerző. Az eddig fennállott nehézségek javarészt most is megmaradnak. Pl. óind: *pitur* (sing. gen.) szerzőnk szerint is < **pitrs* (136. l.), persze ily magyarázat mellett a vedikus metrika nem jut érvényre, mert ha ói. *pitur* < **piturr* < **piturs*, akkor ennek nyoma lehetne az Rgvedában, épúgy, a hogy vannak nyomai annak, hogy az óind: *ābharan* (imperf. ind. act. 3. plur.) < *ābharann* < **ābharant*. (V. ö. OLDENBERG: Rigveda. I. 424. l. MEILLET: Mélanges d'Indiologie offerts . . . à S. Lévi. Paris. 1911. 24. l.)

Hogy ily žem. litv. acc. plur. alakokban, mint *vilkins* (-o-tövé) indog. **ons* rejlik-e, nagyon kétséges, sőt hangtörvényileg alig igazolható. (ENDZELIN: Slavjano balt. etjudy. Charkow. 1911. 165. s k. l., PORZEJŃSKI: Sbornik statej . . . u věku Fortunatova. Moskva. 1911. 608. l.) Nem nagy bizalommal olvasható G. magyarázata (146. l.): «quant à **ons* . . . il est devenu **ōns* et **ōs*, avec un **ō*- valant -*ū*-, c'est-à-dire isolé».

Ha óír: *athir* «père» (sing. nom.) -i- vocalisa epenthetikussal lenne (209. l.), akkor alighanem úgy kellene képzelnünk a dolgot, hogy **patr*-tőalak hatolt be analogia útján a nom.-ba, de ily esetben hogy fejlődhetett volna -i-, mikor a szóvégi consonansok és consonant. csoportok az óírben sötét timbre-t viseltek. (THURNEISEN: Handb. des altirischen 173. §.)

A latin szóvégi -s tárgyalásánál szerzőnk nem használta fel E. PROSCHKAUER: Auslaut. -s in den lat. inschriften. Strassburg. 1908. cz. munkájának eredményét.

A könyv utolsó fejezete a hangsúllynak a szó végére gyakorolt hatásáról szól. Említhető, hogy szerzőnk, mint a francia iskola híve, a class. latin számára is a zenei hangsúlyt veszi fel (214. l.).

E munka erősen mutatja MEILLET nézeteinek a hatását, szerzőnk néha oly theoriákat is tulajdonít M.-nek, melyeket nem MEILLET hangoztatott először. Így pl. azt, hogy gör. *ἡμελλον* valószínűleg *ἡθέλων* (*ēthélōw*) analogiájára kapta *ἡ*- augmentumát, már MEILLET előtt is sejtették.

Berlin.

BENIGNY GYULA.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben.....	1.60
— Szláv jövevényszavaink I.....	2.—
— A j > gy változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelv-járásokban.....	1.20
Bálint Gábor . Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3. füzet. Egy-egy füzet.....	2.—
Ballagi Mór . A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr.....	—40
— Baronyai Deesi János és Kis-Viczay Péter közmondásai.....	—20
— Nyelvünk újabb fejlődése.....	—40
Brassai Sámuel . A magyar bővített mondat.....	—60
— A mondat dualismusa.....	1.20
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneide II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra.....	—80
— Szórend és accentus.....	—80
Budenz József . A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről.....	—30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alakтана. Három füzet.....	4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Armin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet» című II. értekezésére.....	—40
— Erdei- és hegyi-cseremiszt szótár. (Vocabularium cseremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremiszt szógyűjteményéből és az Ujtestamentum cseremiszt fordításából.....	1.—
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan.....	1.—
Calepinus latin-magyar szótára. Kiadta Melich János.....	10.—
Coelius (Bánffy) Gergely . Szent Agoston reguláinak magyar fordítása (1537) kiadta Dézsi Lajos.....	2.—
Finály Henrik . A besztercei szöszedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. — Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérté és teljes szömutatókat — készített hozzá.....	4.—
Földi János magyar grammatikája. Közzéteszi Gulyás Károly.....	6.—
Gedeon Alajos dr. Az alsó-metenzségi német nyelvjárás hangtana.....	1.50
Goldziher Ignác dr. A buddhismus hatása az iszlámra.....	—80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről.....	—20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál.....	—60
— A pogány arabok költészetének hagyománya.....	1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében.....	1.—
— Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről.....	—40
— Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben.....	—80
Halász Ignác . Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyűjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta.....	6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szó-jegyzékkel.....	3.20
Hunfalvy Pál . A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján.....	6.—
— A számlálás módja és az év hónapjai.....	—40
Imre Sándor . Nyelvtörténelmi tanulások a nyelvújításra nézve.....	1.20
Joannovics György . Értsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében).....	—60
— Szórendi tanulmányok I. rész. —60. II. rész.....	—80
Komjáthy B. Epistolae Pauli lingua Hungarica donatae. Krakó 1533.....	6.—
Kőrösi Csoma Sándor emlékezetére. Előadások. 1. szám. Gróf Kuun Géza: Ismereteink Tibetről.....	1.50
2. szám. Goldziher Ignác: A buddhismus hatása az iszlámra.....	—80
3. szám. Thury József. A középkászai török nyelv ismertetései.....	—80
Kunos Ignác dr. Három karagöz-játék.....	2.—
— Kis-Ázsia török dialektusairól.....	—90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta.....	3.—
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet.....	10.—
— és Munkácsi Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban.....	1.—
Gróf Kuun Géza . A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről.....	—80
— A sémi magánhangzókról.....	—75
— Adatok Krim történetéhez.....	—40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit.....	10.—
Magyarországi Német Nyelvjárások . Szerk. Petz Gedeon. 1. Gedeon A. Az alsó-metenzségi német nyelvjárás hangtana.....	1.50
2. Lindenschmidt Mihály: A verbászi német nyelvjárás.....	—90
3. Gréb Gyula: A szépesi felföld német nyelvjárása.....	1.80
4. Hajnal Márton: Az isztiméri német nyelvjárás hangtana.....	1.20

Magyarországi Német Nyelvjárások. Szerk. Petz Gedeon. 5. Kräuter Ferencz:	
A niczkyfalvai német nyelvjárás hangtana	1.—
6. Schäfer Illés: A kalaznói nyelvjárás hangtana	1.20
7. Mráz Gusztáv: A dobsinai nyelvjárás	2.40
Mayr Aurél dr. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben	—20
— Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-indben	1.20
Mellich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-törödéek. Veress Ignác másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta	5.—
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás térképével).....	1.20
— A brassói latin-magyar szótár-törödéek	—60
— Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből	3.—
— Révai Miklós nyelvtudománya	1.—
Molnár Albert. (Szenczei-) naplója, levelezése és írományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással	9.—
Munkácsi Bernát. Arja- és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története	12.—
— Budenz József emlékezete	1.20
— Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	3.—
Kiegészítő füzet	6.—
II. kötet: Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	10.—
IV. kötet: Eleteképek. Sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Első füzet. Vogul szövegek és fordításaik. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
— Votják népköltészeti hagyományok	4.—
— Votják szótár. 4 füzet	16.—
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex	2.—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex)	3.—
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Csemez-törödéek szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György	12.—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Aron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:	
IV. és V. kötet: Erdy-codex. Egy-egy kötet	4.—
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex	4.—
IX. és X. kötet: Érsekújvári-codex. Egy-egy kötet	4.—
XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömöri-codex	4.—
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex	4.—
XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-törödéek	4.—
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Czech-codex	4.—
XV. kötet: Székelyudvarhelyi codex. — Guary-codex. — Nádor-codex. — Lázár Zelma codex. — Birk-codex. — Piry-hártya.	6.—
Pesti Gábor. Wy Testamentum magyar nyelven	6.—
Révai Joan Nicolaus. Elaboratio grammatica hungarica. Vol. III. Ed. Sigismundus Simonyi	6.—
Simonyi Zsigmond. A jelzők mondattana	5.—
Szegedi Gergely. Énekeskönyve 1569-ből	5.—
Magyarország Történelmi Földrajza a Hunyadiak korában. Írta: Dr. Csánki Dezső. I. k. 1890. XII éz 790 lap. Ára	14.—
II. k. 1894. VIII és 862 lap. Ára	14.—
III. k. 1897. VI és 698 lap. „	14.—
V. k. 1913. VIII és 973 lap. „	20.—

*Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában
Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.*

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

Ára 1 K 50 f.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1915.

**A szerkesztő lakása II., Bimbó-utca 28, hová a kéziratok
küldendők.**

TARTALOM.

	Lap
ASBÓTH OSZKÁR: Ritka hangjelenség (Zöngés mássalhangzó zöngétlen előtt) — — — — —	241
SCHMIDT JÓZSEF: Az idg. flexio genesisének problémája (Folytatás) —	247
GOMBOCZ ZOLTÁN: A szlávtság török elemeiről. II. — — — — —	271
ASBÓTH OSZKÁR: <i>Vall és vddol</i> — — — — —	277
BENIGNY GYULA: Az ó- és új-iráni nyelvek szórendje (Folytatás) — —	283

Ismertetések.

ASBÓTH OSZKÁR: Język polsky i jego historya. I. — — — — —	299
SCHMIDT JÓZSEF: A. Zimmermann, Etymologisches Wörterbuch der lat. Sprache — — — — —	311
ASBÓTH OSZKÁR: Balassa József, Magyar-német zsebszótár — — — —	318

Kisebb közlemények.

A. O.: Rozsnyai gyors nyelvmesterei. Bolgár — — — — —	292
— — <i>Nándorfejevár</i> — — — — —	295
BENIGNY GYULA: A reflex névmás az óporoszbán — — — — —	296
G. Z.: <i>Köntös</i> — — — — —	320

*Folyóiratunk május és november 15-ikén jelenik
meg. Egy kötet 4 ötvös füzetből áll s ára 6 korona.
Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-
hivatalához czímezendő.*

*A folyóirat tartalmáért nem az Akadémia, hanem egye-
dül a szerkesztő felelős.*

NYELVTUDOMÁNY

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

ASBÓTH OSZKÁR

V. KÖTET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1915.

TARTALOM.

Értekezések.

	Lap
ASBÓTH OSZKÁR: <i>Alattság</i>	51 és 58
— — Dobrowsky és a magyar nyelvrokonság	59
— — Magyar hatás horvát-szerb kutyanevekben	161
— — Ritka hangjelenség (zöngés mássalhangzó zöngetlen előtt)	241
— — <i>Vall és vddol</i>	277
BENIGNY GYULA: Az ó- és új-iráni nyelvek szórendje	32, 198, 283
— — Óporosz: <i>din, dins</i> : Óiráni: <i>dim, diš</i>	127
BONKÁLÓ SÁNDOR: Az orosz (nagyorosz) és a rutén (kisorosz vagy ukrajnai) irodalmi nyelv kérdéséhez	80
GOMBOCZ ZOLTÁN: A szlávság török elemeiről. II.	271
ROSETH ARNOLD: <i>Interest</i> és constructiója	55
SCHMIDT JÓZSEF: Az idg. flexió genesisének problémája 13, 111, 166, 247	
SCHWARTZ ELEMÉR: A rábalapincsközi cigánynémet nyelvjárás hang- tana	185
ZOLNAI GYULA: A nyelvbeli különböztetéshez	1

Ismertetések.

ASBÓTH OSZKÁR: Magyar etimológiai szótár	64, 134
— — A. Leskien. Grammatik der serbo-kroatischen Sprache. I. Teil: Lautlehre, Stammbildung, Formenlehre	220
— — Język polski i jego historia. I.	299
— — Balassa József, Magyar-német zsebszótár	318
BENIGNY GYULA: Gaál László, Bacchylides hang- és alaktana	54
— — Ed. Hermann, Die Nebensätze in den griech. Dialektinschriften	76
— — R. Gauthiot, La fin de mot en indo-européen	239
KARL LAJOS: Vossler, Dr. Karl, Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung	73
— — W. Fritz Schmidt, die spanischen Elemente im französischen	237
KIRÁLY GYÖRGY: Dr. Rudolf Honti, Italienische Elementargrammatik	158
RUBINYI MÓZES: Carlo Sganzini, Die Fortschritte der Völkerpsy- chologie	70

	Lap
RUBINYI MÓZES: Dr. K. Sandfeld-Jensen, die Sprachwissenschaft	235
SCHMIDT JÓZSEF: J. Charpentier, Die Desiderativbildungen der indo-iranischen Sprachen	149
— — P. Carolidis, Bemerkungen zu den alten kleinasiatischen Sprachen und Mythen	152
— — Gerecs Szal. Ferencz, A Cippus Abellanus	156
— — A. Zimmermann, Etymologisches Wörterbuch der lat. Sprache	311

Kisebb közlemények.

ASBÓTH OSZKÁR: <i>Tanya</i>	11
— — Még egyszer <i>Ajton</i>	78
— — Smal-Stockyj, Ruthenische Grammatik. Sammlung Göschen	110
— — Horger Antal, A nyelvtudomány alapelvei	160
— — <i>Inas</i>	126
— — A <i>mol</i> , czikk Berneker szótárában	165
— — <i>Beteg</i>	122
— — Rozsnyai gyors nyelvmesterei. Bolgár	292
— — <i>Nándorfejérvár</i>	295
BENIGNY GYULA: Az óperzsa copulához	63
— — J. Sundwall, Die einheimischen namen der Lyker	133
— — A reflexiv névmás az óporoszban	296
G. Z. <i>Köntös</i>	320

RITKA HANGJELENSÉG.

(Zöngés mássalhangzó zöngétlen előtt.)

Általános érdekű kérdést kívánok fölvetni és azért nagyon sajnálnám, ha nyelvésztársaimat, különösen azokat, a kik phonetikai kérdésekkel foglalkoznak, e czikk elolvasásától elriasztaná az a körülmény, hogy egészen specialis, tőlük távol eső téren észlelt tényekről indulok ki. Ha a jelenség igazán ritka, ha még létezésében is szabad kételkednünk, nem várható, hogy egyszerre különböző nyelvekből kínálkozik azt megerősítő anyag; ha csak egyetlen egy nyelvből is kimutathatjuk, meg lehetünk egyelőre elégedve, tudásunk azzal is gyarapodott, új szempont nyílt meg előttünk.

Én, és körülbelül így lesznek vele többi nyelvésztársaim is, soha sem tudtam azt máskép, mint hogy zöngés mássalhangzó zöngétlen előtt multhatatlanul elveszti zöngéjét és maga is zöngétlenné válik, hisz erre akár már a latin nyelv is tanított: *scribo scripsi scriptum!* Ezt a hitemet lassanként megingatta a kisorosz nyelvről különböző, részben igen komoly kutatóktól elmondott állítások. Eleinte önámításnak, az írott betű hatásának tartottam az ilyen állításokat és a saját hatáskörömben, bűnös fejjel vallom, kétszer el is nyomtam az ilyen fölfogásnak az érvényesülését. Először tettem ezt Bonkálónak A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtanában. Ott a 37. l. azt olvassuk: 'A rahói kisorosz nyelvjárásban is általános kiejtési szabály, hogy az első mássalhangzó alkalmazkodik a másodikhoz, vagyis, ha a második mássalhangzó zöngétlen hang, az elsőt is zöngé nélkül ejtjük, ha a második zöngés, az elsőt is zöngével mondjuk és pedig úgy az eredeti, mint a kölcsönszavakban. Pl. *bápka* öregasszony *bábka* h., vö. *bába*; *káská* mese vö. *kázáty* mondani; *lákáty* lakodalmi dalokat énekelni, vö. *lído* vőlegény; *knyška* könyv *knyžka* h., *svítka* tanú vö. *svídok*, s fordítva...' Ez a sok tekintetben becses, de elvégre még is kezdő nyelvészre valló dok-

tori értekezés*) kéziratban feküdt előttem és ha az idézett mondat hibás, a hiba az enyém, B. meghajolt az én tekintélyem előtt. Én igaz hivatkozhattam vele szemben nálamnál ilyen kérdésekben sokkal nagyobb tekintélyre, BROCHRA, a ki meg sem említi, hogy ilyenkor a zöngés mássalhangzó talán meg is maradhatna, ha más szláv nyelvekben nem, hát legalább a kisoroszbán. 'Eine für alle slavischen Sprachen gemeinsame Regel ist, mondja Br., dass es bei Zusammentreffen von Geräuschkonsonanten (sowohl Spiranten wie Klusilen) in denselben Worte oder im engen Satz-zusammenhang allgemein von dem Charakter des letzten Konsonanten abhängt, ob die ganze Verbindung stimmenhaft oder stimmlos gesprochen wird: *sd* wird *zd* gesprochen, *zt* umgekehrt *st*, *vs*, *fs* usw. Die Regel ist so wohl bekannt, das Beispiele überflüssig sind.' *Slavische Phonetik* 230. s. k. l. Csak olyan határozott, más lehetőséget kizáró hangon szól Br. erről a kérdésről művének orosz kiadásában is, a melyben pedig különösen közel feküdt volna a kisoroszbán talán észlelhető, de mindenesetre többször állított eltérés fölemlítése, l. 166. l. Az orosz kiadásban Br. kis szövegpróbákat is mellékel munkája végén fonetikai átírásban, de ezeknek mi a jelen kérdésben semmi hasznát sem veszszük, a kisorosz szöveg olyan rövidke (mindössze 6 sor!), hogy egyetlen idevágó eset sem található benne, de különben sem olyan területről való, a hol a fönt említett jelenséget észlelték, mi több, nem is tiszta rutén vidékről való.

BONKÁLÓ doktori értekezése 1910-ben jelent meg; tavaly egy ebben a folyóiratban megjelent cikkének kéziratában BROCH ez álláspontjával ellenkező, de több kisorosz kutatóéval összehangzó állítás kívánczolt a nyilvánosság elé, de ezúttal sem talált kegyelmet bírálatom előtt. Én már akkor is szóvá akartam a dolgot tenni, de mivel nem voltam tisztában vele, akkor elnyomtam, elnyomtam mindenképp azért is, mert B. talán helyes állítását nem védte, hanem a szövegnek olyan megváltoztatásába egyezett, a milyent én ajánlottam. 1914 okt. 11-én ezt írtam B.-nak e kérdésben: A 20. l. 10. p. így szól: 'Az irod. oroszban szó végén és zöngétlen cons. előtt zöngés cons. helyett zöngétlen hangzik pl. sat (=sad), golup (=golub), bakpa

*) L. beható ismertetésemet Nyt. 3. 224—240.

(=babka) stb., a ruténben zöngésen hangzik : sad, holub, b a b k a etc.' Hát ez nem physiol. lehetetlenség, de nem valószínű és ha tanár úr ebben nem egészen bizonyos, jobb lesz a *babka* féléről mondotakat elhagyni és tisztán a szó végére került zöngés mássalhangzókról beszélni. Ha igaz, amit tanár úr állít, igaz kivétel nélkül, akkor HRINČENKO nagyon rosszul teszi, hogy a *roz-* igekötőt zöngétlen mássalhangzók előtt *ros-*-nak írja (*ros-plesti* stb.). BROCH Slavische Phonetik 230. l. általános szláv hangjelenségnek tartja ('Eine für alle slav. Sprachen geltende Regel'), hogy ilyenkor zöngés mássalhangzó zöngétlenné válik és STOCKYJ is ismeri a *bapka*-féle kiejtést. Mikor Stockyj-Gartner rut. nyelvtanát elolvasta, ezt a kiejtést természetesnek és kétségtelennek tarthatta, míg a szintén említett *babpka* kiejtést a 25. lapon megkérdőjelezte.*) Stockyj-Gartner azt mondja ugyanis: 'im Auslaut und vor stimmlosen Konsonanten setzt das b zwar in der Regel stimmhaft ein, verliert aber den Stimmtön vor der Lösung des Lippenverschlusses: б:б = bibp Bohne, бабка = bábpka oder bábká Dengelstock.' A mi a szó végét illeti, BROCH is ismeri a kisorosz *bib*-féle kiejtést, l. 234. l.: 'die Volksmundarten bewahren dagegen häufig Stimmhaftigkeit. Ha tanár úr egészen biztosnak mondhatja azt, hogy a rutén nép *babkat* ejt (esetleg egy kis pauzával *k* előtt?!), akkor tessék ezt úgy kifejtetni, hogy ehhez a helyhez írt jegyzetben idézhessem szavait, a mikor röviden rámutatok erre a csodálatos tényre.

Bonkáló erre okt. 14-ikén ezt felelte: 'Az 5) p. szintén Méltóságod javítása szerint kérem módosítani, tehát így: Az irod. oroszban a szó végén zöngés cons. helyett zöngétlen hangzik pl sat (= sad), golup (= golub) stb., a rutén megőrzi a zöngés ejtést: *sad, holub* etc.'. E szerint a szóban forgó kérdés ezúttal sem vetődött föl, l. Nyt. 4:105. l. 10. p.

Bonkáló levele egyelőre háttérbe szorította ugyan a kérdést, mert hiányzott a kényszerűség, hogy akkor hozzászóljak, de lelkiismeretem nem hagyott nyugodni. Abból az időből származik Gombocz levele, a melyet hozzá intézett kérdésekre nekem küldött és a melyet olyan érdekesnek tartok, hogy ide iktatom.

* A STOCKYJ-GARTNER Lemberghen megjelent művét (*Grammatik der ruthenischen Sprache*) akkor a háborús bonyodalmak miatt nem tudtam megszerezni, úgy hogy Bonkáló szívességéből az ő példányát használtam.

1914 nov. 3-ikán G. ezt írta nekem: 'végre néhány nap óta rendbe jöttem s utána nézhettem a kezemenl levő fonétikai irodalomban az ill. kérdésnek. Sajnos, minden eredmény nélkül! Analóg eseteket nem találtam, legalább az én könyveimben nem. Úgy rémlik, mintha az élő arab nyelvjárások egyikében-másikában van ilyenféle *bt*, *gp* stb. kapcsolat. Talán Goldziher tudna fölvilágosítást adni. A mi egyéni véleményemet illeti, nem tartom elvileg lehetetlennek, hogy bizonyos nyelvekben zöngétlen más-salhangzó előtt sem hasonul a zöngés mh. Azt hiszem ugyanis, hogy az effajta hasonulás nem fiziológiai kényszer, hanem történeti fejlődés eredménye. A magyar köznyelvben (s legtöbb nyelvjárásban) még mindig *hatvan*, *lökre*, *lopva*-t mondunk, holott a nyugati nyelvterület egy részén már *hadvan*, *lökfe*, *lobva*-t mondanak, tehát ott már a *v* is indukál. Igen jól el tudnám képzelni azt a kort, a mikor még a *hatba* sem hangzott *hadba*, hanem *tb*-vel. A szlavisták *babpka*-féle átírása az átmeneti állapotot jelezné: halbstimmlos (t. i. a hangszalagok rezgése a *b*-zár tartalma alatt szűnik meg).'

Hasonló módon nyilatkozott BALASSA is, a kinél élő szóval beszéltem meg a lehetőségeket, a melyek tisztán physiologiai alapon elképzelhetők. Schmidt József pedig fölhitte figyelmemet SIEVERS hasonló véleményére, a ki azt mondja: Nicht homorgane Spiranten können sich ebenso ohne Weiters unter einander verbinden, wie nicht homorgane Verschlusslaute; bei letztern können sich also sämtliche Ein- und Absätze wiederholen, z. B. *abda* mit stimenhaften oder stimmloser Media, *apta* mit leisem *ap't'a* mit festem, *ap't'a* mit gehauchtem Absatz; aber auch *apt'a* mit verschiedenen Absätzen; auch *apda* selbst *abta* u. s. w. sind möglich, vgl. z. B. Worte wie engl. *trap-door*, *lap-dog*, oder *big-talk*, *dog-trot* u. dgl. Es gibt hier für jede einzelne Sprache die speziellen Neigungen genauer zu untersuchen.' Grundzüge der Phonetik⁵ 450. fej. Itt tehát nem merő lehetőségről van csak szó, hanem épen a mi esetünkre vonatkozó élő példákról is! Csakhogy itt is van egy bökkenő. S. csak összetett szókat idéz (*big-talk*, *dog-trot*), ezekben pedig igen könnyen támadhat egy kis szünet, a mely az egységes szó részei közt ki van zárva. A *magtalan*, *szagtalan* szókat a magyar ember kétségtelenül maktalannak, szaktalannak ejti, de a *magtermő*

szót? Én legalább nem merném állítani, hogy ezt mindenki és mindenkor maktermőnek ejti. Olyan összetételekről nem is szólok, a melyek szokatlanok, mint p. o. mikor Koboz krónikájában tegnap azt olvastuk, hogy 'Az valami *szak-bűvészet*' (l. Az Ujság 1915 okt. 3. sz. 3. l.). A *szak-bizottságról* sem tudnám hirtelenében megmondani, hogy ezt teljes hasonulással szagbizottságnak ejtik-e azok, a kiknek ez megszokott, mindennapos szó. Nagyon kíváncsi volna tehát más, meggyőzőbb példák kimutatása. Addig is, míg ilyenekre én vagy mások akadnának, kénytelen vagyok a kisorosz nyelvre szorítkoznom, a melyben azóta is olyan jeleket fedeztem föl, a melyek gondolkodóba ejtettek és a kérdés fölvetésére késztettek.

Azóta ugyanis kezembe került a Franko Iván tiszteletére tavaly kiadott jubileumi kötet (Zapysky naukovo ho tovaryštva imeny Ševčenka t.CXVII iCXVIII). Ott Korš régi vonást lát abban, hogy a zöngés mássalhangzó szó végén a szerb nyelvben és a ruténben megmaradt még és így folytatja: 'És az ukrainai kiejtés e tekintetben még nagyobb régiséget mutat, mint az egykorú szerb kiejtés, mert a zöngés mássalhangzókat megőrizte a szók belsejében is zöngételenek előtt: *tažkyj*, szerbül pedig *teški*' l. 5. l. Még nyomatékosabban, mert behatóbban és a kérdést több oldalról megvilágítva szól a kérdéshez ugyanabban a kötetben ZILYŇSKYJ. Érdekes fejtegetéseit egész terjedelmükben ide írtatom -- magyar fordításban:

7) A szláv nyelvek legnagyobb részében érvényesül az ismert szabály, hogy zöngés és zöngétlen mássalhangzó találkozásánál tekintet nélkül arra, hogy egy vagy két külön szóhoz tartoznak, az összefüggő beszédben hátraható hasonulás történik.

Az ukrainai nyelvjárások túlnyomó része olyan nagy mértékben tér el ettől az elvtől, hogy egy kicsit hosszasan fogunk e kérdés mellett időzni.

Valamennyi keleti, dnyepermenti és erdőségi, tehát a podoliai, lyublina (cholmi) és volhyniai tájszólások nagy részében a zöngés mássalhangzó megmarad a szó végén (úgynevezett pauza előtt) és a szó közepén rákövetkező zöngétlen mássalhangzó előtt. Pl. *važko*, a *vžež*, *knyžka*, *chlib*, *vydko*, *dadko*, *did*, *bez chaty*, *grazko*, *raz*, *bib*, *skriž*, *pid selom* . . .

Ehhez meg kell jegyezni, hogy sok eset mellett, a me-

lyekben a zöngé határozottan a mássalhangzó végéig tart, néhol észrevehető a zöngének a mássalhangzó második részében való elveszésére való hajlam, így keletkeznek gyöngült zöngések («stimmlose lenis»). Az explosíváknál a zár zöngé nélkül oldódik.

Minél távolabb a Dnyepertől éjszakkeletre, annál gyakrabban hallani olyan kiejtést mint *bibp*, *bezsprečno*, *skrizs*, *vizs*, *knyžška*, *dadŕko*, . . . helylyel-közzel Cholm vidékén és Volhyniában már egészen zöngétlen változatokat találni.

A zöngés kiejtésnek hasonló nyomai megmaradtak (külö-nösen a szó végén) a podoliai, bukovinai, keletgalicziai és kelet-magyarországi tájszólásokban.

Egészen elveszett a zöngés mássalhangzó zöngéje a nyugat-galicziai és nyugatmagyarországi tájszólásokban úgy a szó végén, mint a szó belsejében zöngétlen mássalhangzó előtt és e tekintetben e tájszólások átmenetet tüntetnek föl az északnyugati*) ukrainai és a szomszédos szláv nyelvek (a lengyel és a tót) között. Pl. *ďit* (ďid h.) *ďitko*, *holupka*, *opšarpanyj*, *knyška*, *jic* (jidž h.), *dup*, *bip*, *boch*, *rich*, *zaras*, *chlŕp*, *pit selom*, *vis* (viz h.), *bez chliba*, *s fista*, *taško*, *torch*, *voroska*, *muš* (muž. h.) stb.' i. h. 354. sk. 1.

Az idézett fejtegetések olyan természetűek, hogy itt az írott betű hatása alatt keletkezett önámítással alig lehet dolgunk és azért érdemesnek tartottam a kérdést fölvetni, hogy feledésbe ne menjen, fölvetni, ha mindjárt az elképzelhető legalkalmatlanabb időben is. Egyrészt én egészen más természetű munkával vagyok most elfoglalva, a mely figyelmemet teljesen leköti, másrészt a háborús viszonyok lehetetlenné teszik nekem, hogy levélben kérdést intézzek e dologban olyanokhoz, a kik fölvilágosítást tudnának adni. Addig is meg kell nyugodnom abban, hogy BONKÁLÓ is, a ki alaposan ismeri a rutén nyelvet, azóta élő szóval arról biztosított, hogy ő mind Mármarosban, mind Bukovinában a *babka* szó kiejtésében zöngés *b*-t hall, nyelvésztársaimat pedig kérem, közöljék velem idevágó tapasztalataika, megfigyeléseiket, akár egész czikk alakjában, akár rövidke levélben is.

ASBÓTH OSZKÁR.

* Itt sajtóhibának kell lennie: pivnično-schidnymy h. pivnično-zachidnymy olvasandó, tehát a mint fönt fordítottam 'éjszaknyugati nem 'éjszakkeleti'.

AZ IDG. FLEXIO GENESISÉNEK PROBLÉMÁJA.

(Folytatás.)

III. Kisérlet a probléma megoldására.

IV. A verbális flexio genetikus viszonyai.

A 3. sg. act. suffixumai.

Ös- és közidg. eredetűek általános felfogás szerint a következő típusok: 1. prim. **bhér(e) ti *dóti*, 2. sec. **bhér(e) t *dót*, 3. perf. **uóide *leloiq*^e* — ezenkívül még bizonyynyal 4. **bhér(e) tu *dótu* és valószínűleg 5. **bhérei*.

1. A **bhér(e)ti *dóti* típus.

E típus, a melynek nominalis eredetét legújabbán az óvatos BRUGMANN is megengedi [Grr. II. 3.² 7; cf. PEDERSEN, KZ. XL. 149] nem más mint *ti*-tövé nomen actionis indefinit casusa [cf. WACKERNAGEL, Ber. d. sächs. G. d. W. I. 11. SIEBS, KZ. XLIII. 269-270. FEIST, Kultur etc. 59] vagy — a mi a functionális különbségek sec. volta miatt egészen egyre megy [cf. NYT. IV. 282] — *t*-tövé nomen *i*-locativusa [cf. SAYCE, TECHMER'S IZ. I. 222]. A felvett összefüggések plausibilitására nézve fölötte jellemző az a körülmény, hogy a *ἐλασί-πεπλος* típusú nominalis compositumok első tagja némely tekintélyek szerint 3. sg. verbum finitum, mások szerint infinitivusi képzés, a mely ép úgy lehet *ti*-tövé nomen actionis nem-flectált alakja v. casus indefinitusa mint *t*-tövé nomen actionis *i*-locativusa [cf. JACOBI, Comp. u. Nebensatz, 64. HIRT, Hb.² 463. 487. WACKERNAGEL, Ai. Gr. 320. BRUGMANN, Grr. II. 1.² 640 etc.]. Épp oly instruktív, hogy a **bhér(e)ti *dóti* 3. sg. úgy áll a **bhér(e)t *dót* 3. sg. mellett mint a **bhér(e)t-i *dót-i* loc. sg., resp. a **bhér(e)ti*

**dó-ti*- nominális tő a **bhér(e)t*- **dót*- nominális tő mellett. E viszony alapján egy 'hier, jetzt' jelentésű **i* partikula jelenlétére akartak következtetni, a miből azonban semmi sincs [cf. Nyt. V. 125]. Legújabbban HIRT a szóban forgó nominoverbális *-*i* elemet eredeti nominális tőképzőnek tartja, de egy lélekzetre partikulának deklarálja, 'die die Bedeutung in einer für uns nicht fassbaren Weise [!] veränderte' [Fragen des Vok. IF. XXXII. 267-268. 277-278] — a minek semmi értelme: ha ez az *-*i* elem tőképző, tehát szóroncs volt, akkor nem lehetett partikula, tehát önálló szó, s így eredeti jelentése sem azért eruálhatatlan, mert ezt a jelentést elveszítete, hanem mert eredetileg semmit sem jelentett.

A szóban forgó verbális typus nominális eredetének illusztrálására álljanak itt a materiális egyezések nagy tömegéből a következők:

a) a themat. **bhéreti* typusból:

- { 3. sg. ói. *vásati*, *mithati*, *rámati*, av. *vanaiti*;
- { F. ói. *vásati*-, *mithatí*- *ramátí*-, av. *vanaiti*-.

b) az athem. **bhérti* **dóti* typusból:

- { 3. sg. ói. *dá-dāti*, aor conj. *dāti*, gör. δι-δωτι δι-δωσι;
- { comp. ói. *dāti-vāra*-, gör. Δωσι-φρων;
- { F. ói. *dāti*-, gör. δῶσι-ς, δόσι-ς, lat. *dōs* < **dōti-s*;
- { loc. (abl.) lat. *sacer- dōte* < **dōt-i*.

- { 3. sg. gör. ἐμ-πί-πλησι: comp. πλησι-ιςτιος;
- { F. πλησι-ς; loc. (abl.) lat. *locu-plēte* < **plēt-i*.

- { 3. sg. gör. ἴ-στησι, lat. *stat* < **stāti* [?], ói. aor. conj. *sthāti*;
- { comp. gör. Στησι-χορος Στησι-μένης etc.;
- { F. gör. στάσι-ς, lat. *statim* < **stati-m*, ói. *sthíti*-, av. *stāiti*;
- { loc. (abl.) lat. *anti-stite* < **stāt-i*, av. *θρωτό-stāti*.

3. sg. av. *da-dāiti*: F. *ni-dāiti* -; loc. *dāmi-dāti*.

- { 3. sg. ói. *stāūti*, av. *staoiti*: F. ói. *stutí*-, av. *haoma-stūiti* -;
- { loc. ói. *dēva-stūti*, av. *ašəm-štūti*.

- { 3. sg. ói. *hānti*, av. *ǰainti*: F. ói. *hati*-, av. *ǰaiti* -;
- { loc. ói. *saṃ-hāti*.

3. sg. *ói. kárti, bhárti, sí-sarti, kṣēti, ēti* :
 F. *ói. kṛti- bhr̥ti-, sṛti-, kṣ̥iti-, sám-iti-*
 loc. *ói. su-kṛti, vajra-bhṛti, vi-sṛti, ā-kṣiti, sam-iti.*

NB. A praes. ind. 3. sg. italiai -t végzete közfelfogás szerint < prim. *-ti, míg a sec. *-t italiai reflexe -d volna, v. ö. egyrészt lat. *fert stat*, marr. *feret*, o. *stait* etc., másrészt conj. ólat. *sied*, o. *fakiiad* [ói. *syút*], perf. ólat. *feced*, o. *deded* [ói. *adhāt*] etc. Ámde ez a -d < *-t hangváltozás magában véve is feltűnő [cf. BRUGMANN, Grr. I². 883—884. 912], annál inkább mert nem egy 'kivétel' keresztezi, v. ö. conj. ólat. *mitat*, o. *tadait*, perf. ólat. *dedet* etc. Másrészt fölötte sajáttságos volna, hogy míg az ősitáliai finális -i akárhányszor megmarad, v. ö. lat. *ante* [*anti-stes*], o. *auti* etc., nevezetesen mindig a t- tövű locativusban, cf. *com-ite* [ói. *sám-iti*], addig a 3. sg. funkciójú idg. *-ti *-i eleme soha és sehol sem volna conserválva. Mind-ezen okoknál fogva, a mint a prim. *-si [l. fölebb, p. 179], úgy a prim. *-ti ősitáliai existenciája sincs minden kétséget kizáró módon beigazolva s nem lehetetlen, hogy az ősitáliai ág csak a sec. *-t suffixumot örökölte [v. ö. még a 3. plur. tárgyalásánál alább: p. 263]

2. A **bhér(e)t* **dōt* typus.

E típus nominális eredetét kézzelfoghatólag mutatja az, hogy az árjában mint infinitivus is szerepel [cf. LUDWIG, Rígv. VI. 264. BARTHOLOMAE, Vorg. 146. WOLFF, KZ. XL. 111. BRUGMANN, Gr. II. 1². 65. 640]; v. ö. többek között:

3. sg. injunct. *ói. jǫ́ṣat, dhr̥ṣat, píbat, av. barat:*
 infinitivus *ói. juśát, dhr̥sát, píbat, av. apa-barat.*

Ugyanez a typus az árja *vidád-vasu* típusú nominális compositumok első tagjában is fellép -- egyes tekintélyek szerint mint 3. sg. 'verbum finitum' (inunctivus), mások szerint, mint 'infinitivus' [cf. BERGAIGNE, Mém. soc. lingu. III. 26 BARTHOLOMAE, KZ. XXIX. 546--547. JACOBI, Comp. u. Nebensatz, 71. BRUGMANN, Grr. II. 1². 65]; v. ö. pl.

3. sg. *ói. vidút, kṣáyat, bhárat, tárat :*
comp. *ói. vilád-vasu-, kṣayád-vīra-, bharád-vāja-,*
[tarád-dvēṣa-

- | 3. sg. av. *čōr³t*, [= *čart], *vanat* :
 | comp. av. *vī-kər³t-ustāna-*, *vanat-pəšana-*.

Mivel továbbá a 3. sg. act. sec. *-t és med. sec. *-to úgy áll egymás mellett, mint a nominális -t- és -to- töképző, az érte typus kétségkívül nominális eredetű, a mit legújabban BRUGMANN is megenged [Grr. II. 3³. 7] — még pedig t-töví nomen actionis suffixum-nélküli alakja v. casus indefinitusa, a mire most HIRT is rájött [cf. IF. XXXII. 316] — A materiális egyezéseknek se szeri, se száma; v. ö. többek között:

a) themat. *bhéret :

- | 3. sg. ói. *á-vahat*, *á-sravat*, *á-plavat* :
 | F. ói. *vahát-*, *sravát-*, *pravát-*.
 | 3. sg. lat. *terit*, *tegit* < *teret *teget [cf. ólat. *fuet*, *dedet*] :
 | adj. *teres* < *teret-s, subst. *teges* < *teget-s.

b) athemat. *bhért *dót :

- | 3. sg. ói. *āít*, < *á-ait, lat. *it* < *īt* < *eit* :
 | ói. *arthét-* < *artha-it- sám-it-, lat. *com-it-*, *ped-it-*.
 | 3. sg. ói. *á-kar*, *á-gan*, *á-han* < *á-kart etc.
 | ói. *su-kýt-*, *nava-gát-*, *hát-*.
 | 3. sg. ói. *sthāt*, *á-sthāt*, lat. *stat* < *stāt [? p. 249] :
 | av. *θraotō-stūt-*, lat. *anti-stit-* < *stāt-.
 3. sg. ói. *á-prāt*, lat. *plet* < *plēt : lat. *locu-plēt-*.
 3. sg. ói. *dāt*, *dhāt* : lat. *sacer-dōt-*, av. *dāmi-dāt-*.
 | 3. sg. gör. ἔ-γνω, ἔ-βρω, ἐπ-έ-πλω < *ǵnōt etc.
 | gör. ἄ-γνωτ-, ὠμο-βρωτ-, πλωτ- [nom. ἄ-γνώς etc.]
 3. sg. gör. ἔ-βλη, ἐ-δάμη : προ-βλήτ-, ἄ-δμητ-.

NB. Esetleg még a themat. conj. 3. sg. is directe nominális eredetű, v. ö. pl.

3. sg. conj. ói. *dṛśāt*, *cārāt* : inf. av. *dar³sāt*, adj. av. *ravas-čarāt-*.
 3. sg. gör. ark. kypr. φέρη, ἔχη : Φέρητ-, ἔχητ-.

3) A perf. **uóide* **ġeġóne* typus.

Ez a typus, a mely minden valószínűség szerint 1. sg. funtiójú is volt [l. főlebb p. 170], morphologiailag kézzelfoghatólag suffixum-nélküli képzés: kéttagú könnyű basis, tehát ugyanoly formatio mint a themat. 2. sg. imperat., cf. **uóide* [gör. *Φοιδε*, ói. *vēda*]: **uídé* [gör. *Φιδέ*], **lelóiq*ē* [gör. *λέλοιπε*, ói. *rirēca*]: **lelq*ē* **liq*ē* [gör. *λειπε λιπε*]. Mivel pedig a 2. sg. imperat. elismerten és szemlátomást oly formatio, mint a nominális voc. sg., cf. **áġe* [gör. *ἄγε*]: **áġe* [gör. *ἀγέ*], azért a szóban lévő 3. sg. perf. sem lehet más mint nominális képzés: themat. nominális tö casus indefinitusa, v. ö. többek között:

{	3. sg. <i>*uóide</i> [ói. <i>vēda</i>]: nominális <i>*uóido/e-</i> [ói. <i>vēda-</i>]
	3. sg. <i>*bhebhóudhe</i> [ói. <i>bubódha</i>]: <i>*bhóudho e-</i> [ói. <i>bōdhá-</i>]
	3. sg. <i>*ġeġóne</i> [gör. <i>ῥέγωνε</i>]: <i>*ġóno e-</i> [gör. <i>ῥόνο ε-</i>]

Az árja *uvāca* typusú 3. sg. perf. D-vokalizmusa alapján újabban BRUGMANN is arra a gondolatra jutott, hogy ói. *uvācu*, resp. az ezt megelőző **vāca* eredetileg verbalabstractum vol- [Grr. II. 3². 434–435]. E thesist HIRT legutóbb számos példát val illusztrálta s a **ġe-ġóne* typust, a melynek eredetét még a közelmúltban [Hb². 496] egészen homályosnak mondotta, a nominális **bhoró/e-* typus o- vokalizmusa miatt szintén nominális eredetűnek nyilvánította [IF. XXXII. 316–317]. Utalni lehet itt még arra az érdekes körülményre, hogy a két előbbi typushoz hasonlóan ez is szerepel nominális compositumok, az ú. n. *ἀρχέ-κακος* typus első tagjában [l. BRUGMANN, II. 1². 63–64].

Az ói. *paprāu* és árja **paprā* typusokról már volt szó [l. főlebb, p. 172]. Kiegészítésül itt még csak annyit, hogy az utóbbi HIRT szerint is oly gyökernomen, mint ói. *-prā* [IF. XXXII. 315].

NB. Nem lehetetlen, hogy e typus képviselője a litván themat. 3. sg. indic. praes. is, pl. *vēda* < **uédho*, *vēža* < **uēġho* [SIEBS—BERNEKER, KZ. XLIII. 270; cf. MEILLET—PRINZ, Einl. 135]. Hogy a litv. *yrà* 'est' eredetileg 'existentia' jelentésű nomen, az általánosan el van ismerve [JOH. SSMIDT, KZ. XXXV. 595. BRUGMANN, Grr. II¹. 1350. WIEDEMANN, Hb. 113. HIRT, IF. XVII. 65. etc.].

4) A **bhér(e)tu *dōtu* typus.

Ószláv (bulg.) 3. sg. indic. praes. *beretъ* oly tekintély szerint mint LESKIEN [Gr. d. Altbulg. 191] még mindig nincs megmagyarázva: régibb felfogás szerint, a melynek ma már aligha van híve, *u* partikulával agglutinálódott injunctivus volna [l. BRUGMANN, Grr. II¹. 1277. 1346. 1351. etc.], HIRT szerint < idg. 3. sg. med. **bhéreto* = gör. *φέρετο* [IF. XVII. 287—292], a tekintélyek majoritása szerint egy vagy más módon átalakított ószl. (or.) *beretъ* [VONDRÁK, Vergl. Sl. Gr. II. 135. BERNEKER, KZ. XXXVII. 370. PEDERSEN, KZ. XXXVIII. 322. BRUGMANN, KVG. 591. etc.].

Ily körülmények közt talán nem indokolatlan a hypothesisek számát még egygyel szaporítani. Thesisem kiindulópontja az a föltevés, hogy a szóban forgó ószláv (bulg.) *beretъ* és ószláv (or.) *beretъ* egyaránt idg. eredetű, teljes jogú dublettek — épp úgy, mint pl. 3. sg. med. ói. *bruvě: brūtě*, 1. plur. act. gör. *φέρουσιν*: dór. *φέρουσες*, ahd. *beram: beramēs*, ói. *bhārāmah*: ved. *bhārāmasi* etc. A *beretъ* typus eredetiségét támogatja az a körülmény, hogy kézzelfoghatólag oly formatió, mint az árja 3. sg. imperat. **bhāratu*: ói. *bhāratu*, av. *baratu*, óp. *baratuv*. Morphologiailag a két typus között semmi különbség: az árja **bhāratu* teljesen az ószl. *beretъ* színvonalán áll [cf. BRUGMANN Grr. II¹. 1346] és ehhez hasonlóan a tekintélyeknek csaknem egyhangú nézete ellenére [OSTHOFF MU. IV. 252. BRUGMANN, Grr. II¹. 1315—1316. BARTHOLOMAE, Vorg. 56. THURNEISEN, KZ. XXVII. 174 et seqq. HIRT IF. XVII. 70. 77. THUMB, Hb. 289 etc.] — nem tartalmazza az istenadta *u* partikulát. A mi pedig a modális functiókülönbséget illeti, ez az adaptatiós theoria álláspontján absolute irrelevans — annál inkább, mert akárhány formatió egyidejűleg indic. (praes. praet.) és imperat. functiójú, v. ö. pl. 2. plur. act. ind. ószl. *berete*, gör. *φέρετε* *è-φέρετε*, gót. *bairip* = imperat. ói. *bhārata*, gör. *φέρετε*, gót. *bairip*, 2. sg. act. ind. gör. *ἐνί-σπες ἐπί-σπες* = imp. *ἐνί-σπες ἐπί-σπες*, 2. sg. med. ind. *è-φέρεο* = imp. *φέρεο* etc. Eszerint ószl. *beretъ* és árja **bhāratu* együttvéve egy ősidg. **bhéretu* típusú 3. sg. functiójú alak existenciájára utalnak.

Ez ősidg. **bhéretu* typus nominális genesisise egy pillanatig sem lehet kétséges: a mint a 3. sg. **bhéreti* typus eredetileg nomen actionis és infinitivális természetű képzések kiindulópontja [cf. ószl. *piti*, ói. *pítáyē* etc.], éppen úgy a 3. sg. **bhéretu* typus is [cf. sup. ószl. *it̥*: inf. ói. *ētum* etc.] Hogy az ói 3. sg. *bháratu* voltakeppen *tu*-tővű nomen, azt FICK már réges-rég látta [GGA. 1881. p. 435]; e helyes gondolatot, a melynek egyébként WINDISCH is nyomában volt [Ber. d. sächs. G. d. W. I. 24], az OSTHOFF-féle partikula-theoria ugyan csirájában megfojtotta, de legújabban HIRT — minden látszat szerint nagy elődjétől függetlenül s az obligát partikula-theoriáról ez egyszer egészen megfelelkezve — megint életre támasztotta [IF. XXXII. 283]. A mi pedig az ószl. *beret̥* typust illeti, erről legújabban SIEBS is úgy vélekedik, hogy kiindulópontja talán 'eine mit dem Supinum zu vergleichende Form' [KZ. XLIII. 271]; hogy ez a kiindulópont nominális casusforma volt-e [cf. lit. *eītu* lat. *itum*, ói. *ētum*] vagy a casus indefinitus, az eldönthetetlen, de nem is lényeges kérdés.

A fentebbiek értelmében tehát párhuzamosítandók volnának többek közt a következő materiális egyezések:

| 3. sg. ószl. *beret̥*, ói. *bháratu*, athem. ói. *bi-bhártu* :
| inf. ói. *bhártum*

| 3. sg. ószl. *vezet̥*, ói. *vahatu*, athem. ói. *vóḍhu* :
| M. ói. *vahatú*- inf. ói. *vóḍhum*, sup. ószl. *vest̥*

| 3. sg. ószl. *dast̥* < **dō-dtu*, ói. *dātu*, *dá-dātu* :
| ger. ói. *dattvā* < **de-dtu*, inf. ói. *dātum*, sup. ószl. *dat̥*

| 3. sg. ószl. *just̥* < **ēd-tu*, ói. *attu* < **ed-tu* :
| sup. ószl. *just̥* < **ēd-tu*, inf. ói. *áttum* < **ed-tu*-

3. sg. ószl. *vēst̥*, ói. *vēttu* : inf. ói. *vēttum*

5. A **bhérei* typus.

Erre az ősidg. typusra látszik utalni a themat. 3. sg. gör. *φῆπει* és talán óir *do-beir*. A 3. sg. gör. *φῆπει* közfelfogás szerint a 2. sg. *φῆπεις* analógiájára készült [BRUGMANN, Grr. II¹. 1347.

KVG. 591. IF. XVII. 181. HIRT, Hb². 487]. Ámde a gör. 2. sg. $\varphi\acute{\epsilon}\pi\epsilon\iota\varsigma$ kézzelfoghatólag és elismerten egy régi 2. sg. **bhérei* átalakítása, v. ö. egyrészt 2. sg. ind. lit. *vedī* s másrészt 2. sg. imperat. litv. *vedī*, dór. *žγεi* etc. [l. fölebb, p. 181] és így legalább is épp annyira plausibilis, hogy éppen megfordítva a gör. 2. sg. $\varphi\acute{\epsilon}\pi\epsilon\iota\varsigma$ a 3. sg. $\varphi\acute{\epsilon}\pi\epsilon\iota$ analógiája — t. i. $\varphi\acute{\epsilon}\pi\epsilon$: $\varphi\acute{\epsilon}\pi\epsilon\varsigma$ = $\varphi\acute{\epsilon}\pi\epsilon\iota$: $\varphi\acute{\epsilon}\pi\epsilon\iota\varsigma$. A 3. sg. gör. $\varphi\acute{\epsilon}\pi\epsilon\iota$ pedig épp úgy lehet **bhéreit*, mint **bhérei* [cf. MEILLET-PRINTZ, Einl. 135]. Hasonlóképpen az óír 3. sg. *do'beir* lehet nem csupán < **bhéret* és **bhére* [THURNEYSSEN, Hb. 339. PEDERSEN, Vergl. Gr. der Kelt. Spr. II. 343. POKORNY, OIr. Gr. I. 88. MEILLET-PRINTZ, Einl. 135. etc.], hanem < **bhérei* is.

A följebb tárgyalt 2. sg. funkciójú és nominális eredetű **bhérei* typus [p. 181] minden látszat szerint 3. sg. funkciójú is volt. A kettős pers. funkciót illetőleg v. ö. pl. 2. és 3. sg. imperat. **bhéretōd* > ói. *bháratād*, lat. *ferto*.

A 1. plur. act. suffixumai.

A 1. plur. act. funkciójú suffixális kategóriák az alapnyelvben mind *m*-kezdetűek voltak ugyan, de különböző végződésekkel bírtak, a melyeknek rekonstrukciója a különnyelvi viszonyok összevisszasága és sokarcúsága folytán a legnagyobb nehézségekbe ütközik s exacte nem is eszközölhető. Elosztódásuk a legnagyobb homályban van, nevezetesen a 'prim.', 'sec.' és 'perf.' végzetek közötti különbség teljesen tarthatatlan s BRUGMANN [KVG. 591 etc.] ellenére bizonyynyal nem is volt kiképezve [cf. HIRT, IF. XVII. 72—73.].

Többé-kevésbbé jogosult feltevések szerint idg. eredetűek lehettek a következő típusok: 1. **imés* **bhéromòs*, 2. **imési* **bhéromesi*, 3. **imē* **bhéromē* és perf. **uidmé*, 4. **imén* **bhéromèn*.

E 1. plur. act. funkciójú *m*- kategóriák szemlátomást összefüggnek a 1. sg. act. funkciójú *m*- kategóriákkal: nevezetesen 1. pers. funkciójuk minden esetre emezeknek befolyása, sőt mivel a 2. és 3. sg. [act.] **-s(i)* és **-t(i)* mellett álló **-so* és **-to* 2. sg. [med.] funkciójú, a priori valószínű, hogy a 1. sg. [act.] **-m(i)* mellett álló 1. plur. [act.] **-mo* eredetileg szintén singuláris képzés volt [cf. NYT. IV. 132—133; l. még alább!].

1. Az **imés*, **bhéromòs* typus.

E typus suffixuma HIRT [IF. XVII. 78] szerint a nominális dat.-abl. plur. **-mos* suffixumával azonos — a mi lehetséges, de természetesen csak azon feltevés mellett, hogy e casus-formatió végelemzésben tőképzés [l. NYT. IV. 286. V. 30]. Ez ötletnek csak variációja az a másik HIRT-féle feltevés, hogy gör. $\varphi\acute{\epsilon}\rho\omicron\mu\varsigma$ < **bhérom-es*, azaz egy a nominális plurálisban jelentkező **-es* suffixummal pluralizált alak, a mi teljesen födi BORR feltevését, a mely szerint 'die Sylbe *as* in der Plural-Endung *mas* ist identisch mit der pluraren Nominativ- Endung *as*' [Krit. Gramm. 144; cf. WINDISCH, Ber. d. sächs. G. d. W. 18], s a mi megint igaz annyiban, hogy a nominális plurális eredetileg singuláris képzés [NYT. IV. 19]. A teljes igazság azonban az lesz, hogy ez a pers. suffixum *me/mo-* tövek singuláris nominativusával azonos eredetű; v. ö. többek közt a következő materiális egyezéseket:

plur. ói. *imáh*, dór. $\imath\mu\varsigma$: M. ói. *émah*, gör. $\omicron\imath\mu\omicron\varsigma$.

{ 1. plur. ói. *yāmáh*, *stumáh*, *kšimáh*, *bhāmáh*:
[M. ói. *yāmah*, *stōmah*, *kšēmah*, *bhāmah*.

1. plur. ói. *bi-brmáh*, *bi-bhīmáh*: M. gör. $\varphi\omicron\rho\rho\mu\delta\varsigma$, ói. *bhīmáh*

1. plur. dor. $\varphi\alpha\mu\acute{\epsilon}\varsigma$, $\tau\acute{\iota}-\delta\epsilon\mu\epsilon\varsigma$: M. gör. $\epsilon\breve{\upsilon}-\varphi\eta\mu\omicron\varsigma$, $\theta\acute{\omega}\mu\omicron\varsigma$.

V. ö. még dor. $\acute{\alpha}\rho\mu\epsilon\varsigma$: $\acute{\delta}\rho\mu\omicron\varsigma$, lat. *alimus*: *almus* etc.

A szóban forgó verbális **-mēs mōs*, valamint a nominális **-mo-s* is in ultima analysi természetesen nem lehetett egyéb, mint a nominális **-mes/mos-* tőképző [cf. NYT. IV. 272. V. 20], mert a 1. plur. *-mēs mos* szemlátomást úgy áll a 1. plur. *-mé mō* mellett, mint a nominális tőképzés terén a **-nes nos-*, **-tes/tos-*, **-ues/uos*, **-dhes/dhos-* etc. tőképző a **-ne/no-*, **-te/to-*, **-ue/uo-*, **-dhe/dho-* etc. tőképző mellett [l. BRUGMANN, Gr. II. 1². 525—528 és v. ö. alább a 1. du. alatt!].

NB. Az izoláltan álló ahd. *gāmēs beramēs* typus feltűnő *-ē-* s még feltűnőbb *-s* eleme miatt germán újképzés lesz [BRUGMANN, KVS. 591. HIRT, IF. XVII. 73]. Ha mégis idg. eredetű volna, a mint ezt pl. KLUGE [Urgerm³. 186] akarja, akkor idg. **-mēs* < régibb **-mēso/mése* volna [cf. BRUGMANN, KVS. 139], a

mely úgy állana idg. **-més* mellett, mint a 2. sg. med **-thēs* a 2. du. **-thes* [? 1. alább!] mellett resp. mint a nom. sg. N. **dus-menés* a M. **-dus-menés* mellett [Nyt. VI. 272].

2. Az **imési* **bhéromesi* típus.

Ez a típus biztosan árja, cf. ói. *smāsi*, av. *mahi*, óp. *a-mahy* és ói. *bhārāmasi*, av. *barāmahī*, óp. *ṣahyāmahy* [-ā- a 1. du. ói. *bhārāvaḥ* etc. analógiája: BRUGMANN, Grr. II. 3.² 58]. Ős- és közidg. voltának feltevése azon alapúl, hogy az óir abs. *ammi bermi* etc. számára **és-mesi* **bhéromesi* rekonstruálható [BRUGMANN, Grr. I.² 238. II.¹ 1352. 1354. H. d' ARBOIS DE JUBAINVILLE, Éléments 144. THURNEISEN, Hb. 339.] PEDERSEN legújabb feltevése szerint persze az óir abs. *bermi* etc. relative késői conglutinatum volna: **berom ni*, a melyben **berom* < idg. **bhéromos* és *ni* 'particula augens', resp. a 1. plur. pron. pers. [Vergl. Gr. der kelt. Spr. II. 343. 137]. Mivel e feltevés mellett szól a britanniai ág is [PEDERSEN, l. c. J. MORRIS JONES, Welsh Gr. 333], az árja **masi* izoláltan marad, noha persze azért még mindig idg. eredetű lehet. Bármint álljon is a dolog, az árja **-masi* vagy idg. **-mesi* nem lehet egyéb, mint a **-mi* **-si* **-ti* **-nti* suffixumok analógiájára átalakított árja **-mas* vagy idg. **-mes* [cf. BRUGMANN, Grr. II.¹ 1352. HIRT, IF. XVII. 72].

3. Az **imé* **bhéromò* és perf. **uidmé* típus.

Az **imé* **bhéromò* és **uidmé* típusok, noha a különnyelvi reflexek nem a theoretice postulálható vokalizmussal és elosztódásban jelentkeznek, bizonyynyal idg. eredetűek. Megvoltukra utal több-kevesebb biztossággal mindenekelőtt a szláv *-me* és *-mo* [BRUGMANN, Grr. II.¹ 1356. KVS. 591. VONDRÁK, Vergl. Slav. Gr. II. 138—139 etc.], valószínűleg az árja **-ma*, minden esetre legalább is a perf. **-má* [óí. *vidmá śušrumá*] s esetleg még a litv. *-me*, az óir *-m*, a gót *-m* etc. Ez a *-mé/mò* pers. suff. úgy áll a 1. plur. *-més/mòs* pers. suff. mellett, mint a nominális *-me/mo-* tőképző a hozzá való *-mes/mos* nom. sg. M. mellett, minél fogva a felvett **imé* **bhéromò* és **uidmé* típussal bíró alakok nominális *me/mo-* tövekkel azonosítandók; cf.

- { 1. plur. ói. *hōma*, *bhēma*, *á-yāma*, *āima* < **a-ēma* :
- { Masc. ói. *hōma-*, *bhīmá-*, *yāma-*, *ēma-*.

- { 1. plur. ói. *yu-yujma*, *su-šumá*, *tu-štumá*, *sa-symá*:
 { Masc. ói. *yugma-*, *sóma-*, *stóma-*, *sárma-*.

A **-mé/mò* pers. suff. mellett fellépő *-mē/mò*, a melynek idg. megvoltára utal az ói. perf. *-mā* [ved. *vidmā*], a litv. refl. *-mē* [*sùko-mē-s*] és a gót opt. *-ma* [*nimaima*], semmiféle nominális képzéssel nem párhuzamosítható, s így egyelőre felteendő, hogy a *mē/mò* pers. suff. valamilyen módon — pl. a WACKERNAGEL-fele 'rythmische Auslautdehnung' alapján [Ai. Gr. I. 313. BRUGMANN, KVS. 145. etc.] — secundär hosszú vokálishoz jutott.

NB. Az ószl. *-my* a *my* 'nos' pronomen behatása alatt keletkezett [BRUGMANN Grr. II¹. 1356. KVS. 591. VONDRÁK, Vergl. Slav. Gr. 138.].

4. Az **imén* **bhéromòn* typus.

E typus idg. eredetére utal egész biztossággal a görög *-μεν*, esetleg az ószláv *-mъ* [BRUGMANN, Grr. II¹. 1356 etc.] és a germ. *-m* [KLUGE, Urgerm³. 186 etc.], aligha az óir. *-m* [BRUGMANN, Grr. II¹. 1352, 1354 etc.] A **-mén* pers. suff. szemlátomást nem egyéb, mint a *-men-* töképző, resp. ennek suffixum-nélküli casus indefinitusa, a mely egyrészt mint loc. szerepel [cf. ved. *kírman*, *hémán* etc.], másrészt mint infinitivus lép föl [SAYCE Techmer's IZ. I. 222—225. HIRT, IF. XVII. 73]; cf.

- { 1. plur. gör. ἴμεν, δόμεν, θέμεν, ἴδμεν, ἔσταμεν:
 { inf. gör. ἴμεν, δόμεν, θέμεν, ἴδμεν, ἔσταμεν.
 { 1. plur. gör. ἄγομεν, φέρομεν, εἴπομεν, ἔσχομεν:
 { inf. gör. ἄγέμεν, φερέμεν, εἰπέμεν, τχέμεν.

Mivel a gör. *-μεν* végű infinitivus kézzelfoghatólag és elismerten *men*-tő [cf. *δόμεν* : *δόμεν-αι* etc.], azért abból a dilemmából, hogy a szóban forgó pers. suff. idg. alapalakja **-mén/mòn* vagy *-mém/mòm* [BRUGMANN, Grr. II¹. 1352], a glottogonia segítségével ki lehet szabadulni.

Az árja nem-perfectikus **-ma* kétségkívül lehet < idg. **-my* [THUMB, Hb. 291. HIRT, Hb². 488], a mit részről azzal a feltűnő ténynyel támogatnék, hogy az ói. gyökéoraoristosban a 1. plur. csaknem mindig normál vokalizmusú [WHITNEY, Skr. Gr.¹. 300. MACDONELL, Ved. Gr. 367.]. Ez esetben az árja

nem accentuált **ma* úgy állana a gör. -μεν mellett, mint az árja nom. acc.-sg. N. **-ma* < **-mṇ* a hozzá való **-man-* < *-men-* tö mellett; cf.

| 1. plur. ói. *dhāma*, *a-sthāma*, [á-]gāma, á-dāma:

| N. ói. *dhāma*, *sthāma*, *vī-gāma*, *dāma*.

| 1. plur. ói. *á-karma*, *hōma*, [á-]bhūma:

| N. ói. *kārma*, *hōma*, *bhūma*.

NB. Mivel a nominális *-me/mo-* töképző bizonyos esetekben < *-m(e)ne/o-* [cf. particip. litv. *vēža-ma-s*, ószl. *vezo-mъ*: av. *vazə-mna*, gör. *φερό-μενο-ς*, l. BRUGMANN, Grr. II. 1^a. 230—232] s mivel továbbá a themat *-m(e)ne/o-* töképző szemlátomást és elismerten az athemat. *-men/mon-* töképzővel kapcsolatos [cf. gör. *τά-μενο-ς*: *ἐπι-στυ-μα*, lat. *ter-minu-s*: *ter-men* etc. l. BRUGMANN, l. c. 245. HIRT, Hb². 297—298. 387], azért könnyen meglehet, hogy a **-mé/mò* pers. suff. is részben < **-mné/mnò* s összefüggésben áll egyrészt a **mén/mòn* pers. suffixummal, másrészt a **-men/mon-* és **-m(e)ne/o-* nominális töképzőkkel. Ebből a szempontból természetesen a **mòs* pers. suff. is lehet részben < **-mnòs* s összefügghet a **m(e)ne/o-* tövű M. sg. nominativusszal.

A 2. plur. act. suffixumai.

Az európai különnyelvi alakok alapján egy egységes typus rekonstruálható: 'prim.' és 'sec.' **ité *bhérete*, perf. **uit^{te}te*. Ezzel az európai egyféleséggel sajátos kontrasztban áll az árja hármasság: sec. **itá *bhárata* < idg. **ité *bhérete*, 'prim.' **ithá *bháratha*, perf. **uidá*. Az árja sokféleség minden bizonyynyal régibb, mint az európai egyféleség [l. NYT. III. 251—252]: még ha az árja 'prim' **ithá *bháratha* újképzés volna is, a mint HIRT véli [IF. XVII. 70], az ói. *vidá* < árja **uidá* feltétlenül eredetibb, mint az európai **uit^{te}te* [l. alább, p. 260—261.]

1. Az **ité *bhérete* typus.

E typus **-te* suffixuma — HIRT [IF. XVII. 84. Hb². 497. 597] szerint is — végelemzésben a **-te/to-* nominális töképző — többek közt verbaladjectiva és nomina act. képzője [l. BRUGMANN, Grr. II. 1^a. 394—401. 629. 632] —, illetőleg a hozzá való casus indefinitus, resp. voc. sg.; — v. ö. többek között:

2. plur. gör. ἴτε οἱ. *itá*: gör. ἀμαξ-ιτό/έ, οἱ. *itá*- < **itó/é*.
- { 2. plur. gör. δότε ἔ-δοτε δί-δοτε, lat. *date*: gör. δοτό/έ,
| lat. *dato/e* < **dató/é*.
- { 2. plur. gör. θέτε ἔ-θετε τί-θετε, lat. *con-dite*: gör. θετό/έ,
| lat. *con-dite* < **dhətó/é*.
2. plur. κέ-κλυτε, οἱ. *śruta*: gör. κλυτό/έ, οἱ. *śrutá*- < **klutó/é*.
2. plur. οἱ. *stuta*, *kṛta*, *śasta*: *stutá*-, *kṛtá*-, *śastá*- etc.

A verbális és nominális kategória összefüggését mutatja az a körülmény is, hogy mind a kettőben vannak gyönge és erős vokalizmusú formatiók, v. ö. egyrészt 2. pl. gör. δότε és οἱ. *dāta* < idg. **daté* és **dóte* s másrészt verbaladj. gör. δοτός és οἱ. *tvā-dāta*- < idg. **dató/é* és **doto/e*. Közfelfogás szerint ugyan a **doto/e* typus újképzés volna [BRUGMANN, Grr. II. 1². 397 etc.]. Ámde ha a **daté* typusú injunctivus (imperativus) mellett álló **dóte* typus egyes esetekben az őt megillető 'Affektbetonung' miatt kétségkívül ősrégi s ha az οἱ. *satyá* < **sat-je* vocativus [= casus indefinitus] mellett álló οἱ. *santya* < **sént-je* vocativus ugyanazon okból ugyancsak ősrégi [BRUGMANN, Grr. II. 3². 61], akkor nem lehet belátni, miért ne volna az idg. **dató/é* mellett álló **doto/e* is alapnyelvi erős képzés; — v. ö. még:

2. plur. οἱ. *sthāta*, gör. στῆτε: av. *stāta*-, ószl. *sq-po-statb*.
2. plur. οἱ. *dhāta*: litv. *dēta*-.
2. plur. οἱ. ved. *śāstá-na*: οἱ. *śāsta*-, av. *sāsta*-.
2. plur. οἱ. *śasta*: οἱ. *śasta*- [*śas*- 'schneiden'].
2. plur. gör. φέρτε: φερτό/έ.

Hasonlóképpen kétségkívül idg. eredetű a **bhrtó/é* mellett álló **bkeretó/é* typus is [BRUGMANN, Grr. II. 1². 401], a mely három normálfokozatú vokálisával [!] szemléltetést a teljesen oly felépítésű themat. 2. plur. **bhērete* típusra utal; cf.

- { 2. plur. οἱ. *bhārata*, *yājata*, *pācata* etc.:
| verbaladj. οἱ. *bharatá*-, *yajatá*-, *pacatá*-
- { 2. plur. gör. ἔλετε, εὔρετε, ἔρπετε etc.:
| verbaladj. gör. ἐλετό/έ, εὔρετό/έ, ἐρπετό/έ etc.

2. Az árja **ithá* **bháratha* typus.

Az árja 2. plur. 'prim.' **ithá* **bháratha* épp oly talányosan áll az árja 2. plur. 'sec.' **ithá* **bhárata* < idg. **ité* **bhérete* mellett, mint az árja **-tha* nominális töképző az árja **-ta* < idg. **-to/te-* töképző mellett [cf. BRUGMANN, Gr. II. 1². 395. BARTHOLOMAE, Vorg. 107]; v. ö. pl.

{ 2. plur. ói. *ithá*, *krthá*, *bi-bhrthá*, *hathá*, *gathá* :
| M. ói. *-ithá-*, *-krthá-*, *bhrthá-*, *hathá-*, *gathá-*.

2. plur. ói. *yāthá*, *pāthá* : M. ói. *yāthá-*, *pāthá-*.

A mint továbbá az árja themat. 2. plur. **bhárata* < idg. **bhérete* mellett nominális **bharatá-* < idg. **bheretó/é* áll, úgy az árja themat. 2. plur. **bháratha* mellett nominális **bharátha-* jelentkezik; cf.

{ 2. plur. ói. *áyatha*, *cáratha*, *yájatha*, *vásatha* etc. :
| N. ói. *ayátha-*, *carátha-*, *yajátha-*, *-vasathá-* etc.

A parallelizmus tehát teljes. A szóban forgó 2. plur. funkciójú 'prim.' **-tha* nyilván ugyanaz, mint a 2. sg. funkciójú perf. **-tha* [l. előbb, Nyt. V. 183]. A numerikus különbség természetesen irrelevans, cf. 2. plur. ói. *vidá* : 2. sg. gör. *idé* [l. mindjárt!], 2. plur. ói. *vāhatād* : 2. sg. ói. *vāhatād* [l. későbbben!].

NB. Ha mindezek ellenére a 2. plur. funkciójú árja **-tha* a gör. *-(σ)θε* suffixummal függne össze [HILLEBRAND, BB. XVIII. 279. HIRT, Hb². 493. önmagával ellenkezésben : p. 488], akkor absolute semmi magyarázat nincs.

3. Ói. perf. *vidá jaghná* typus.

Ez az ói. typus, bár az iráni ágban aligha mutatható ki [l. BARTHOLOMAE, Vorg. 205. Air. Wb. 1768], annyira kiesik a perfectikus pers. suffixumok rendszeréből, hogy kétségkívül nem csupán árja **vidá* **jaghna*, hanem minden bizonynyal idg. **vidé* **g^hheg^hhné* typus existenciájára utal.

E 2. plur. funkciójú ói. typus morphologiailag teljesen olyan képzés, mint a 2. sg. (imperat.) funkciójú themat. praes.-aor. idg. **vidé* **g^hheg^hhné*, v. ö. többek közt;

- 2. plur. perf. ói. *vidá*: 2. sg. aor. ói. *vidá*, gör. *ἰδέ*.
- { 2. plur. perf. ói. *ūcá* < **wu-ucá* < **w^u-uq^ué*:
- | 2. sg. aor. ói. *vōca* < **ua-ucá*, gör. *εἶπε* < **ue-uq^ué*.
- { 2. plur. pf. ói. *jaghná* < **g^hheg^hhné*:
- | 2. sg. aor. gör. *πέφνε* < **g^hheg^hhné*.
- { 2. plur. ói. *dadá*, *dadhá*, *paptá*, *sašcá* etc.
- | 2. sg. ói. *dáda*, *dádha*, *pápta*, *sásca* etc.

Reduplikált alakok természetesen nem-reduplikáltakkal is párhuzamosíthatók lévén v. ö. még:

- { 2. plur. ói. *tutulá*, *rurujá*, *vivišá*, *riricá*, *dadršá* etc.
- | 2. sg. ói. *tudá*, *rujá*, *višá*, *λίπε δρακε* etc.

Egy másik feltűnő tény, hogy a szóban forgó 2. plur. perf. ói. typus nyilvánvaló ablautban áll a 3. sg. perf. functiójú idg. typussal, cf.

- { 2. plur. pf. ói. *vidá*, *tutulá*, *vivišá*, *dadršá* etc.
- | 3. sg. pf. ói. *vēda*, *tutóda*, *vivēsa*, *dadārša* etc.

Mivel pedig a 3. sg. perf. és a vele morphologiailag egy színvonalon álló themat. 2. sg. imperat. kézzelfoghatólag suffixum-nélküli képzés [l. fölebb, p. 251.], nyilvánvaló, hogy a mindkettővel összefüggő ói. 2. plur. perf. szintén nem lehet egyéb, mint suffixum-nélküli képzés — a mint ezt már LUDWIG mondotta [Infin. 119] —, tehát végelemzésben nominális casus indefinitus, a mint ezt HIRT is sejtette [IF. XVII. 66. 84. XXXII. 315.]. A materiális párhuzamok száma rendkívül nagy; v. ö. többek között:

- { 2. plur. perf. ói. *vidá*, *vivišá*, *rurujá*, *tutudá*, *dadršá*, *dadá*:
- | adject. ói. *-vida-*, *-viša-*, *-rujá-* *-tuda-*, *-drša-*, *-dá-*.

Olykor reduplikált nominális párhuzamok is akadnak:

- { 2. plur. pf. ói. *vavrá*, *sasrá*, *tēná* e h. **tatná* etc.:
- | adject. ói. *vavrá-*, *sasrá-*, M. gör. *τέτανο/ε-* etc.

A 3. plur. act. suffixumai.

A 3. plur. functiójú suffixumoknak két főkategóriája közül az egyik *nt-*, a másik *r-* elemmel van karakterizálva. Az utóbbi más összefüggésben később fog szóba kerülni.

Az *nt-* típusok egyike a 'sec.' **žěnt*, **bhěront*, **dědnt*, másika a 'prim.' **žěnti*, **bhěronti*, **dědnti*.

Hogy e típusok *-nt-* eleme a nominális, főleg participiális tőképző *nt-* elemmel azonos, hogy tehát e típusok végelemzésben praedicative használt *nt-* participiumok, az annyira kézenfekvő és szembeszökő glottogonikus hypothesis, hogy régtől fogva a legszélesebb körben el van ismerve [v. ö. többek közt: SAYCE, Techmer's IZ. I. 222. BRUGMANN, MU. I. 137. Gr. II¹. 371. 1322. II. 1². 455. HIRT, IF. XVII. 83-84. XXXII. 316. Hb². 497. STOLZ, Lat. Gr.⁴ 251. SCHRADER, Sprachvergl. u. Urg. II³. 524. etc. etc.].

A mi a két típus genetikus viszonyait illeti, a 'sec.' típus nem más, mint az *nt-* participium töve, resp. casus indefinitivusa; cf.

{	3. plur. idg. * <i>žěnt</i> [ói. <i>yán</i>], * <i>bhěront</i> [ói. <i>bháran</i> , gör. <i>φέρον</i>],
	* <i>dhédhnt</i> [g. av. <i>dadaŋ</i>]:
{	prtep. idg. * <i>žěnt-</i> [ói. <i>yánt-</i>], * <i>bhěront-</i> [ór. <i>bhárant</i> , gör. <i>φέρωντ-</i>],
	* <i>dhédhnt-</i> [ói. <i>dádhat-</i>].

A mi a 'prim.' typust illeti, genesisének magyarázatára több lehetőség van. Legegyszerűbb az a föltevés, hogy e típus az *nt-* participium sg. locativusa, a hogyan HIRT is gondolja [Hb² 497]; cf.

{	3. plur. idg. * <i>žěnti</i> [ói. <i>yánti</i>], * <i>bhěronti</i> [dór. <i>φέρωντι</i>],
	* <i>dhédhnti</i> [ói. <i>dádhati</i>]:
{	ptep. loc. idg. * <i>žěnti</i> [ói. <i>yatí</i>], * <i>bhěronti</i> [gör. <i>φέρωντι</i>],
	* <i>dhédhnti</i> [ói. <i>dádhati</i>].

E felfogást nevezetesen a 3. sg. funkciójú *-*ti* analysise [p. 247.] ajánlja. Mivel azonban *nti-* tövek az alapnyelvben nem voltak, legalább ma már nem mutathatók ki, nagyon is lehetséges, hogy 3. plur. **žěnti* etc. a 3. sg. **ěti* etc. analógiájára jutott finális *-i* eleméhez [BRUGMANN, MU. I. 137. etc.]. Az sem volna éppen lehetetlen, hogy e típus finális *-*i* eleme a plurális funkciójú nominális és pronominális *-*i* elemmel függ össze [SCHRADER, Sprachvergl. u. Urgesch. II³. 524]. Szóval: egészen plausibilis, hogy ez a finális *-*i* elem későbbi járulék [HIRT, Hb². 497], de az a föltevés, hogy valamikor önálló partikula

volt, teljesen fölösleges és valószínűtlen, bebizonyíthatlan és bebizonyíthatatlan [Nyt. V. 125.].

NB. Az ói. themat. 3. plur. *bháranti* és loc. *bhárati* ellentéte s ezzel egyetemben az a régi controvers kérdés, hogy a themat. loc. *bhárati* újítás-e vagy pedig < régi idg. **bhérnti* [cf. BRUGMANN, Grr. II. 1². 458. etc.], egy csapásra megoldódik — azzal a föltevessel, hogy ói. loc. *bhárati* minden bizonynyal kisiklott, mert hiszen a 'thematikus' nominális és verbális formatiók éppen a 'thematikus' vokális állandó jelenléte által 'thematikusok.' — A lat. *legunt* és abl. (loc.) *legente* formai eltéréseinek legegyszerűbb magyarázata, hogy *legunt* nem < **légonti*, hanem 'sec.' **légont* [l. fölebb, p. 249.].

A 1. duális act. suffixumai.

A 1. du. funkciójú suffixális kategóriák az alapnyelvben mind *u-* kezdetűek voltak s végződés tekintetében a 1. plur. act. *m-* suffixumaihoz hasonlítanak — részben bizonynyal azért, mert egymást kölcsönösen befolyásolták.

Az agglutinációs theórián alapuló magyarázat szerint e kategóriák a **uē* [ói. *vām* < **vā-am*, ószl. *vē*, gót *wi-t*, litv. *vè-du*] 1. du. pers. pronomennel volnának kapcsolatosak, úgy hogy pl. **bhhérō-uē* eredetileg a m. 'ich trage und die andere Person (du oder er, sie)' vagy 'das Tragen, die beiden' [BRUGMANN, Grr. II. 2. 455. KLUGE, Urgerm³. 187. HIRT, IF. XVII. 78]. Ámde az agglutinációs theoria elvi tarthatatlanságától egészen eltekintve az összes többi du. és plur. funkciójú suffixális kategóriák között egyetlen egy sincs, a mely du. és plur. funkciójú pers. pronomennel volna kombinálható, s így a szóban forgó *u-* elemnek sem lesz semmi köze a 1. du. funkciójú pronominalis *u-* elemhez — annál kevésbé, mert ez utóbbi 1. plur. funkciójú is volt [cf. ói. *vayám*, gót *weis* etc.]. Egészen más valami az, hogy egy funktió nélküli, resp más funktójú *u-* 'suffixum' a 1. du. pron. pers. *u* radikálisának hatása alatt adaptálódott hasonló funktójú elemmé [v. ö. fölebb Nyt. IV. 119], resp. végződés tekintetében került hatása alá, cf. ószl. *veze-vē vezo-vē*: *vē* [BRUGMANN, Grr. II¹. 1372. KVG. 593. VONDRÁK, Vergl. Slav. Gr. II. 137]. Ily kapcsolat igenis lehetséges, de ennek a suffixum genesiséhez semmi köze.

Genetikus tekintetben a 1. du. act. *u*- suffixumai nominális töképző *u*- suffixumokkal függnek össze, még pedig a **-ue/uo*- és **-ues/uos*- töképzőkkel, a melyek épp úgy állanak egymás mellett mint a 1. du. functiójú **-ue/uo* és **-ues/uos* pers. suffixumok s épp oly közel állanak egymáshoz is, cf. ói. *píva* : *pívas*-, gör. *στεινός* < **στεν-fo*-ς : *στεινός* < **στεν-fo*ς etc. [BRUGMANN, Grr. II. 1². 202, 525, 527, 563].

1. A *-uē/uō* typus.

Ez a typus nagyban és egészben sec. és perf. alakokban lép föl cf. ószl. aor. *vezovē*, opt. *vezēvē* [praes. *vezevē*], litv. praet. *sūkava*, refl. *sūkavo-s*, gót opt. *bairaiva* < idg. **-uē/uō* és ói. imperf. *ābharāva*, gót perf. *bēru*, ha < **bēru-ue* [WALDE, Ausl. 138. HIRT, IF. XVII. 73. BRUGMANN, KVG. 593. STREITBERG, Urgerm. 334. KLUGE, Urgerm.³. 187. LOEWE-JONES, Germ. Phil. 167] < idg. **-ue/uo*. — A **-uē/uō* dublett glottogonikus szempontból nem jöhet tekintetbe, mert bizonyynyal **-ue/uo* ifjabb átalakítása, a melynek több tényezője is lehetett: rhythmikus nyújtás [HIRT, IF. XVII. 73], a **uē* pron. pers. [l. főlebb, p. 263.], a 1. plur. **-mē/mō* suffixuma [l. főlebb]. — A mi a másik **-ue/uo* dublettet illeti, ez eredetileg a nominális **-ue/uo* töképző suffixummal azonos; v. ö. [ói. perfectikus alakoknál számbaveendő az *i* 'kötőhangzó' elharapózása és a *sēdimá*-typus analogiájára beállott sec. gyökérlaut!]

ói. imperf. *āiva* < **ā-ēva*, perf. *īyivá* : *ēva*-.
 { ói. perf. *jajñivá* < **ġe-ġnə-ue*: gör. **ἄγνως* [cf.
 { *ἀγνός*] < **ā-γvafo*-ς < **ġnə-uó/ue*, v. ö. még lat. *(g)nāvos*.

ói. perf. *tasthivá* < **t_e-sta-ue*: cf. *-stāva*- < **stā-uo/ue*.

| ói. perf. *tēnivá* < átalakított **ta-tnivá* [cf. ved. *tatnē*]
 | < **t_e-tnəue*: gör. *ταναός* < **t_etnəuó/é*-.
 {

ói. perf. *pēcivá* < átalakított **pa-pc-i-vá*: *pakvá*-.
 {

ói. perf. *vidvá*, *cakrvá* etc.: cf. *vidva-lá*, *kárva-ra* etc.

Nominális **ue/uo*- tövek mellett athematikus **u*- tövek állanak [cf. ói. *takvá* : *taku*-, lat. *aevo* : ói. *āyu*-, litv. *leñgva* : ói. *rāghu*- etc. BRUGMANN, Grr. II. 1². 200], a melyek a szóban

forgó verbális kategória nominális eredetének illusztrálására szintén felhasználhatók — annál inkább, mert a gót perf. -u eleme nem okvetetlenül < ősgerm. *-ū, hanem lehet < ősgerm. és idg. *-u is; v. ö. tehát

ói. *li-lipivá ri-ripivá*, gót *bi-libu* : ói. *ripú*-.
 ói. *ri-ricivá*, gót *laihu* : cf. ói. *rēku*-, *-rikvan*-.
 ói. *vidvá*, gót *uitu* : ói. *vidú*- [?], cf. *vidura*-, *vēduka*-
 { ói. *sēdivá* < **se-zd*-, gót *sētu* < **sēd*- : cf. ói. *sēduka*-
 | *-sūdvan*-, *-sadvará*-
 ói. *ba-bhrivá*, gót *bēru* : cf. ói. *bharu*-
 gót *qēmu* : cf. ói. *-gāmuka*- etc.

A szóban forgó typus thematikus formatiója kétségkívül idg. **bhērōye* [ói. *á-bharāva*], cf. prim. **bhērōyes* [ói. *bhārāval*], gót *bairōs*, l. alább], míg a HIRT-féle **bherewé*, resp. **aġ(o)ve* [sic! IF. XVII. 78, 84], a prim. typus számbavétele nélkül lévén rekonstruálva, helytelen. Honnan e **bhērōye* és **bherōyes* typusok -ō- eleme? BRUGMANN [Grr. II. 2. 455. II. 3. 58] szerint a 1. sg. **bhērō* analógiája volna. Ez lehetséges, de részemről mégis inkább arra volnék hajlandó gondolni, hogy itt a gót 1. sg. 'opt.' *bairáu* alapján rekonstruálandó **bhērōu* analógiája hatott, resp. hogy az idg. **bherōye(s)* typus idg. **bhērōu* és a várható **bhērōye(s)* contaminatiója.

NB. E látószögből nézve a dolgot idg. **bhērōu* existenciájának thesise [l. fölebb, Nyt. V. 174.] sokat nyer valószínűségben — főleg, ha a gót 1. du. *bēru* csakugyan < idg. *bhēru*, a mi könnyen lehetséges [l. fölebb] — annál inkább, mert a gót *bairáu* és *bēru* suffixális ablautban állhatnak egymással [v. ö. 'dat'. i. e. loc. *sunau* < **sūnēu* : voc. *sunu* < **sūnu*]. A litván *sukù*, refl. *sukù'-s* szintén lehetne < **ōu* [cf. du. *gerù gerù'-ju* : ói. *dváu*, *dū'ti* : ói. *dadāu*, *ju'sti* : ói. *yāuti* etc.]. Az idg. **bhērōu* felvételéhez HIRT is igen közel áll, mert azt hiszi, hogy a *-ye pers. suff. a nom. du. *-ōu < *-oye suffixumával azonos [IF. XVII. 78] — Mellesleg mivel a nom. du. *-ōu [épp úgy mint a loc. sg. *-ēu] *eu/u-* tövű *D-* vokalizmusú suffixum nélküli képzés [Nyt. V. 13], azért egy 'beide' jelentésű önálló **ye* partikula v. pronomen felvételével útja az oldalról is be van vágva.

2. A *-ues/uos* típus.

E típus 'primär': ói. *sváh* < **s-ues*, themat. ói. *bhárārah*, gót *baírōs* < **berō-uiz* < idg. **bhērō-ues* [BRUGMANN, KVG. 593. STREITBERG, Urgerm. 322. KLUGE, Urgerm³. 187. LOEWE-JONES, Germ. Phil. 167. etc.].

Az uralkodó feltevés szerint **ues/uos* a 1. plur. **mes/mos* analógiája volna [BRUGMANN, Grr. II. 2. 455. HIRT, IF. 17. 73]. De ez az állítás semmivel sem bizonyítható pusztán lehetőség. Egyáltalában semmi sem áll útjában annak a feltevésnek, hogy a 1. du. **ues/uos* eredeti ősidg. formatió, a mely úgy áll a 1. du. **ue/uo* mellett, mint a nominális **ue/uo-* tö mellett a **uo-s* nom. sg., resp. a [főleg part. perf. act. funkciójú] **ues/uos-* tö; v. ö. többek közt

ói. *vidvāh*: *vidvás-*.

ói. *dadvāh*, *varvtvāh*, *bibhīvāh*: *dadvás-*, *varvtvás-*, *bibhīrás-*.

ói. *hanvāh*, *kurvāh*, etc.: cf. *ja-ghanvás-*, *ca-krvás-* etc.

A themat. **bhērōues* viszonyairól l. fölebb [p. 265.].

NB. A g. av. *-vahī* semmi esetre sem idg. eredetű és — ói. **vasi* hiányában — kétségkívül nem is árja, hanem speciális av. újképzés és pedig a 1. plur. *-mahi* analógiájára, s így legfőlebb mint a 'primär' -i elem elharapózásának egyik bizonyossága érdemel figyelmet.

A 2. du. act. suffixumai.

A különnyelvi viszonyok felette sajátosságok, a mennyiben 2. du. funkciójú suffixumok 3. du. funkciójúak is; így pl. gör. *ῥέπετον* és ószl. aor. *vezeta* 2. és 3. du. jelentésű, az ói. 2. du. funkciójú *yūdhyatah*, *gáčchatam* *āítam* alakoknak megfelelő av. *yū'dyaðō*, *jasatəm* *āitəm* 3. du. funkciójú. A 2. és 3. személy jelentésbeli különbségeivel tehát a hangbeli differentiálás semmi arányban sincs, a mire már LUDWIG utalt [Genesis, p. 37]. A differentiatio elégtelensége arra mutat, hogy a 2. és 3. du. funkciójú suffixumok kategóriái ab ovo szorosabban tartoznak össze, a minek jele az is, hogy valamennyi 2. és 3. du. funkciójú típus a nomi-

nális *-to-* képzővel van összefüggésben, mint alább kitéjük. A 'prim' és 'sec' suffixumok közötti különbség is csak az árában mutatható ki [cf. ói. *bhāra-thah*: *á-bhara-tam*], egyébként sehol [cf. gör. *φῆπερον*: *ἐφῆπερον*, gót *bairats*: *bēruts*, ószl. *neseta*: *nesēta* etc.] s így bizonynyal az alapnyelvben sem volt még kialakulva, a mint ezt HIRT is véli [IF. XVII. 74].

Ilyetén körülmények között a 2. és 3. du. funkciójú alapnyelvi alakok szétválasztása körülbelül lehetetlenség s csak annyit ajánlatos konstatálni, hogy bizonyos alapnyelvi formátusok különnyelvileg 2. du. funkciót is végeztek. E típusok a következők: 1. **-thes/thos* v. **-tes/tos*, 2. **-tom*, 3. **-tā*.

1. A **-thes/thos* v. **-tes/tos* típus.

E típus reflexei a következő különnyelvi alakok: ói. *sthāh bhāratah*, gót *bairats bēruts* és talán lat. *estis agitis* és *agēbātis* ha ugyan nem a 1. plur. *agimus* v. a 2. sg. *agis* analógiája [BRUGMANN, KVG. 592. Grr. II¹. 1358. SOMMER, Hb². 490 etc.]. Az idg. alapalak meghatározása nem egészen könnyű. Az ói. *-thah*, av. *-θō* világosan árja **-thas* alakra utal, ez azonban nem elég biztosítéka egy idg. **-thes/thos* suffixumnak, mert az árában sokszor minden ratio nélkül lép föl a tenuis aspirata [cf. V. 182]. A gót *-ts* < régiebb postspirantikus **-ps* [KLUGE, Urgerm.³ 187. LOEWE-JONES, Germ. Phil. 167 etc.], alapján épp úgy lehetne < idg. **-thes/thos*, mint **-tes/tos*, de mivel a ten. asp. európai nyelvekben meglehetősen ritka, az utóbbi alternatíva a valószínűbb. A lat. *-tis* — már a mennyiben számba jöhet — < idg. **-tes*, legfőlebb oly alakokban mint praes. *estis*, perf. *vīlistis* lehetne < idg. **-thes* is [mert postsigmatikus ten. asp. a latinban egyszerű tenuis lesz: SOMMER, Hb². 173 etc.], de illetén kettős genesis, resp. a postsigm. *-tis* elharapózása, ha nem is lehetetlen, nem igen valószínű. Mindent összevéve tehát úgy látszik, hogy a szóban forgó suffixum idg. alapalakja **-tes/tos*. Egy e mellett v. helyett felveendő **-thes/thos* problematikus marad — még akkor is, ha a 2. sg. perf. act. **tha* és a 2. sg. med. sec. **-thēs* suffixumára utalunk [WINDISCH, Ber. d. sächs. Ges. d. W. I. 21], mert ezen suffixumok viszonyai igen homályosak [l. Nyt. V. 181—184 és l. még alább!] s mert az árja **-thas* kézzelfoghatólag úgy áll idg. **-tes/tos* mellett, mint a 2.

plur. árja **-tha* idg. **-te* mellett [l. fölebb, p. . .] A legbiztonságosabb tehát egyelőre egy idg. **-thes/thos* alapalaktól eltekinteni s csupán egy árja **-thas* alapalak felvételére szorítkozni.

Az árja **-thas* számára keresve sem akad jobb nominális párhuzam, mint az árja **-ta- < idg. *-to-* suffixum sajátosságos árja variánsának, a már szóban volt árja **-tha-* suffixumnak [l. fölebb, p. . .] M. nom. sg. alakja; v. ö. többek között

- { 2. du. ói. *itháh, krtháh, yātháh, hatháh, gatháh, bi-bhrtháh* :
 { M. ói. *-itháh, krtháh, -yātháh, háthah, -gatháh, bhrtháh*.

Thematikus képzések:

- { 2. du. ói. *śápathah, yājathah, ukṣáthah* :
 { M. ói. *śapáthah, yajáthah, vakṣáthah*.

2. du. ói. *ruvāthah, rávathah* : M. *ravāthah*.

2. du. ói. *tviṣáthah, tvēṣathah* : M. *tvēṣáthah*.

Az idg. **-tes/tos* suffixum 3. du. funkciójú is lévén, a 3. du. act. suffixumai között kerül megvilágításra [p. 269].

2. A **-tom* típus.

E típus képviselői: 2. du. impf. ói. *āitam ābharatam*, gör. ἤτον ἐφέπετον és 2. du. imperat. [‘injunctivus’] ói. *itām bhāratam*, gör. ἔτον φέπετον.

E típus morfológiailag szemmel láthatóan ugyanaz a képzés, mint a nominális *to-* tövű nom. acc. sg. N. = acc. sg. M. **itóm *bhéretom*, a mint ezt már mások is látták [SAYCE Techner’s IZ. I. 224. HIRT, IF. XVII. 70. Hb². 497]. HIRT alternatívája, hogy az **-om* végződés itt partikula, absolute fölösleges és — tekintettel arra, hogy a 2. és 3. du. funkciójú igealakok mind nominális *to-* képzésekkel vannak kapcsolatban — ab ovo elutasítandó.

A materiális egyezések nagy tömegéből álljanak itt a következők:

2. du. ói. *āitam itām*, gör. ἤτον ἔτον: ói. *-itam*, gör. ἀμαξ-ιτόν.

2. du. ói. *á-hatam, hatám* : ói. *hatám*, gör. φατόν.

2. du. ói. *á-bi-bhrtam* : *bhrtám*

2. du. gör. ἔ-δετον, ἔ-δοτον: ὁτεόν δοτόν etc.

Thematikus formatiók:

2. du. ói. *á-bharatam, á-yajatam*: *bharatám, yajatám*.

2. du. gör. ἔλετον, εἴρετον, δάκετον: ἑλετόν, εἰρετόν, δακετόν etc.

3. A **-tā* típus.

Csak baltoszláv: litv. *vėža-ta* ószl. *veze-ta*. A mennyiben idg. eredetű, nem lehet egyéb mint a főlebbi nominális **to-* képzésből való nom. sg. F., resp. nom. acc. plur. N. [= collectiv nom. sg. F.]

A 3. du. act. suffixumai.

3. du. funkciójú suffixumok: 1. **-tes/tos*, 2. **-tom*, 3. **-tā* és 4. **-tām*. Közöttük csupán **-tām* spec. 3. du. funkciójú, a többiek 2. du. funkciójúak is és **-tes tos* kivételével már főlebb szóban voltak.

1. A **-tes, tos* típus.

E típus képviselői: ói. *stāh, bhāratah*, av. *sto, baratō* és valószínűleg ószl. *jeste, berete, berēte* — feltéve, hogy *-te* < **-tes* és nem 2. plur. **te*.

E típus nominális előfutárai: a **to-* tövű nom. sg. M., a *t-* tövű gen. -abl. sg., resp. a már ritka **-tes/tos-* tőképző — végelemzésben mind egy és ugyanazon formatio [l. Nyt. V. 272. 275]; v. ö. többek között:

{ 3. du. ói. *srāvatah*:
| N. ói. *srōtah*: M. *srōtah srutāh*: gen.-abl. *pari-srūtah*.

{ 3. du. ói. *itāh, hatāh, kṛtāh, stutāh*:
| M. ói. *úd-itāh, hatāh, kṛtāh, stutāh* — és
| gen.-abl. *sam-itāh, hātah, su-kṛtah, dēva-stūtāh*.

3. du. ói. *dviṣtāh, psātāh, bhūtāh, yātāh, snātāh, vittāh*:

M. ói. *dviṣtāh, psātāh, bhūtāh, yātāh, snātāh, vittāh*.

Thematikus verbo-nominális formatiók:

3. du. ói. *bhāratah*, av. *baratō*: M. ói. *bharatāh*, óp. *^hu-barata^h*

3. du. ói. *yājatah, pācatah*: M. *yajātāh, pacatāh*.

NB. Ez analysis alapján a 3. és 2. du. functiójú **-tes/tos* pers. suffixum a legszorosabb kapcsolatba kerül a 3. sg. act. **-t* és med. **-to* suffixumával

2. A **-tām* typus.

E typus reflexei: imperf. ói. *āitām* < **ā-ētām*, *ābharatām*. gör. ἤτην, ἐφερέτην és imperat. [i. e. 'injunctivus'] ói. *itām*, *bhāratām*.

Genetikus szempontból tekintetbe jö itt a *tā-* tövű F. acc. [és instr.?] sg., a mint ezt már mások is felismerték [SAYCE, Techmer's IZ. I. 224. HIRT, IF. XVII. 70. Hb². 497]. HIRT alternatívája, hogy az **-ām* végződés partikula, fölösleges és elhibázott [cf. **-om*: p. 268.].

A materiális egyezések száma rendkívül nagy; v. ö. többek között:

3. du. ói. *āitām*, *itām*, gör. ἤτην ἴτην: F. acc. *-itām*, gör. ἰτήν

3. du. ói. *āhatām*, *hatām*: F. acc. *hatām* φατήν

3. du. gör. ἐθέτην, ἐδότην: F. acc. θετήν, δοτήν etc.

'Thematiszus verbo-nominális képzések:

3. du. ói. *ābharatām*, *bhāratām*: F. acc. *bharatām*

3. du. gör. ἐλέτην, εὔρετην: F. acc. ἐλετήν, εὔρετήν etc.

(Folytatjuk.)

SCHMIDT JÓZSEF.

A SZLÁVSÁG TÖRÖK ELEMEIROL. *)

II.

Noha nem tartozik szorosan a kérdéshez, mellékesen megemlítem, hogy a *dika* cz.-ből a magy. *dics* 'ruhm; glorie' elhagyandó. A régi nyelvben megvan a *dicsér*, *dicsekedik* ige és a *dicső* melléknév, de a *dics* nem a szócsalád alapszava, hanem, mint köztudomású, a nyelvújítók elvonása (első adat a XVIII. sz. közepén, ADÁMINÁL, szótározva SI. 1808, vö. NyÚSz. 47, 432, NyF. XI, 59). — No és még valamit! A *kursarь* czikkben, sajnos, újra olvassuk azt a képtelenséget, hogy a m. *huszár* a *húsz*-tól származik!

A 375. lapon oszm. *gumruk* sajtóhiba *gümruk* h.

A szerb-horv. *hàber*, bolg. *habér* 'nachricht' < ar.-oszm. *haber*, ellenben or. dial. *xabarčij* 'bote, eilbote', *xabárь* 'profit' < kirg. tel. kacs. stb. *ħabar* 'gerücht, nachricht, botschaft', ill. *ħabarčij* 'der bote'.

A *handžar* cz.-ben a KORSCH után idézett kirg. *kalžan* alakot forrásaimban nem találom (de van kaz. *kanžar* ua.). A mongol *kinγara* ('ein zweischneidiges schneide- od. hackmesser' SCHMIDT) nem tartozik ide.

Az or. *izjan* 'nachteil, schaden' nem kaz. *zyjan* ua., hanem < kar. *yzjan*, *yzzan* ua., leb. alt. *zyzyjan* ua. Vagy talán ez utóbbiak visszakölcsönzések az oroszról?

A *jar* czikkben két török szó van összekeverve: *jar* 'steiles ufer, abhang, schlucht' (innen bolg. or. *jar* ua.) és *jaryk*, *jaruk* 'spalte, ritze, sprung', a mely nem az előbbi *jar* főnévnek, hanem a *jar*- 'zerspalten, zerteilen' igének a származéka. A szerb-horv. *jàruga* 'grube, graben', or. *jarúga* 'schlucht, hohlweg' < tör. *jaruk*

*) V. ö. Nyelvtudomány IV, 289.

'ritze' származtatás jelentéstani szempontból egyébként sem kifogástalan. Vajjon nem volna-e helyesebb a tör. *aryk*, **aruk* szóból kiindulni, a mely a mi *árok* szavunknak is forrása volt, s jelentésileg is közelebb esik: 'graben' (vö. EtSz. I, 142).

Lényegbe vágó hiba van *jēzero* cz.-ben, a hol BERNEKER MIKLÓSICHNAK (TE. I, 301) egy téves állítását minden kritika nélkül átveszi. A szerb-horv. *jēzero*, szlov. *jēzero* 'tausend' forrása szerintük a magy. *ezer*, ez viszont «török közvetítéssel az új-perzsából került a magyarokhoz: újp. *hazār*».

Igaz, hogy a m. *ezer* ~ p. *hezar* egybevetés már J. E. FISCHER óta, tehát másfél század óta kísért, s HALÉVY még csak nemrég is védelmére kelt egy bántóan tájékozatlan és módszertelen cikkében (KSz. II, 8), de azért ma már mégsem vita tárgya többé, a m. *ezer* a vog. *sāter*, osztj. *tarās*, zürj.-votj. *šurs* szavakkal együtt az idg. **gheslo*: **žhasra* szóval függ össze, s legfeljebb annyi látszik valószínűnek, hogy a m. *ezer* talán külön átvétel egy közelebből meg nem határozható árja nyelvalkból (de persze nem az újperzsából, még kevésbé török közvetítéssel).

Hogy az or. *kabānъ* 'eber' < tör. *kaban* ua., az kétségtelen. Hogy azonban a tájnyelvi orosz *kaban* 'der lāngliche heuschöber' PAWL. forrása szintén a tör. *kaban* 'eber' volna, alig hiszem. A 'heuschöber' jelentésű or. dial. *kaban* nyilván = csuv. *kaban* 'grosser (getreide- od. heu-) schöber' PAAS. (= kún. CCum. 234, bask. KATAR. bar. RADL. *kābān* 'schöber').

A *kadyk* cz.-ben ezt olvassuk: or. *kadykъ* 'adamsapfel, kehlkopf' stb. «~ Aus dem Tü. ? Vgl. nordtü. *kadyk* 'hart, fest; heranwachsen' ?» Itt persze két különböző török szóról van szó; a *kadyk* RADLOFF szótára szerint is, a honnan BERNEKER adatait vette, nem 'nordtürkisch', hanem ujjur szó (valamennyi idézett példamondat a Kutadγu Biligből való). Tudnivaló már most, hogy az ujjur írás a zöngés és zöngétlen explosivákat nem különbözteti meg s hogy RADLOFF az ő Kutadγu Bilig kiadásában abból a dogmából indult ki, hogy az ujjurban minden hangzóközi explosiva zöngés, minden szókezdő és szóvégi zöngétlen volt. Hogy ez a felfogás mennyire helytelen, s hogy az ujjur szavak hangalakját a Kut. Bil. rimeiből elég pontosan meg lehet állapítani, azt THOMSEN már vagy tizenöt évvel ezelőtt kimutatta (KSz. II, 241). A szóban forgó 'hart,

fest, stark' jelentésű ujgur szó hangalakja is kétségtelenül nem *kadyk*, hanem *katyg* volt (=oszm. *katy*, csag. *katiγ*, ótör. *katyγ* ua. < *kat*- 'fest, hart werden, gefrieren'). Hogy a *kadyk*- 'heranwachsen' igét, (a melynek semmi köze sincs a *katyg* 'hart' névszóhoz, s a melyre RADLOFF szótárában egy adat van a Tobol menti Turaly-dialektusból!) miért idézi BERNEKER, nem tudom megérteni. A szerb-horv. *kàlavre* 'art kurzer hosen', bolg. *kalévra* 'schuh' szavak forrása MIKLOSICH, TE. T, 324 szerint oszm. *kalura* 'schuh', KORSCH, Arch. IX, 508 szerint újgör. *χαλαύρα* 'ruine'; BERNEKER mindkét véleményt idézi. Voltaképen nem két, hanem csak egy szóval (és egy származtatással) van dolgunk: az oszm. *kalora* ('pantoufles raccommodées et autres vieilleries' BARB. DE MEYN.) a Lehçe szerint is az újgör. *χαλαύρα* átvétele (ismétli KÚNOS, NyK. XXVII, 338).

Egyébként pontosabban ide illő oszm. alakváltczatokat találunk REDHOUSENÁL (²1420, 1471): *kalavra*, *kalevra* 'art grober schuh'.

Kamdžija. Az or. kisor. *kančukъ*, lengy. *kańczuk*, *kańczug* közvetlen forrása alighanem: kirg. oszm. *kanžyγa* 'der riemen hinter dem sattel zum anbinden leichter sachen'; csag. *kanžyγa*, tob. *kantsyγa*, bar. *kandzyγa* ua. RADL.

A lengy. *kanak* 'halsband' MIKLOSICH, TE. II, 57, EtWb. 110 (ill. MUCHLIŃSKI, Żródłosłownik wyrazów wschodnich 53) szerint < «nordtürk. *kanak* (BERNEKERNÉL zárójelben *kanuk* is) تانق 'frauenhalsband'. Hogy ez a rejtelmes *kanak* v. *kanuk* helytelen olvasat *kan* (= تانق) helyett, az kétségtelen; forrásaimban azonban ilyen alakban is hiába keresem; vagy talán az ill. helyen تانق (= *tan*) volt ('verroterie; clinquant qui orne les courroies de la selle et les harnais' BARB. DE MEYN.)?

A szerb-horv. *kàpak* szó 'augenlid' jelentésére vö. oszm. göz *kapary* 'paupière'.

A bolg. *kapija*, szerb-horv. *kàpija* 'tor' BERNEKER szerint < oszm. *kapu*, bolg. *komšija*, szerb-horv. *kòmšija*, *kònšija* < oszm. *komšu*, *konšu* 'nachbar'.

Kétségtelen, hogy ma az oszmanliban a *kapu*, *komsu* ejtés (és a قوشو قوشو قوشو قاپو قاپو irás) az általános, de még ma sem ritka قاپي قاپي ill. قوشى قوشى irásvariánsok alapján bátran feltehetjük, hogy régebben ejtésük is **kapy* (vö. ótör. *kapyγ* MSFOu. V, 20), **koňšy* (vö. csag. *koňši*) stb. volt. A bolgár és a szerb

nyelv oszmán jövevényszavainak legrégibb rétege kétségkívül a XIV.–XV. századból való; nem volna felesleges az egybevetésnél az ó-oszmani emlékek adatait is figyelemre méltatni.

A *katunъ* cikkben ezt olvassuk: «MIKLOSICH TE. I, 329 denkt an nordtü. *katan*, *kutan* 'schafhürde' (auch mong. *kotan*).» Csakugyan van tar. kirg. csag. *kotan* 'die hürde, der viehstall; eine umzäunung in der nähe des zaunes, wo man zur nachtzeit die schafe hält'. Az egyébként sem valószínű *katan* változatot (?) forrásaimban nem találom. A mong. szó pontos alakja: irod. mong. *χotan*, burj. *χoton*, kel. mong. *χoto*, s jelentése: городъ, селеніе, стѣна, хлѣбъ' PODGORBUNSKIJ 322, RUDNEV, Mat. 146.

A szerb-horv. *kedmen*, *kadmen*, szlov. *kedmen*,? or. *krdmanъ* és a magy. *ködmen* szavak kétségkívül valamilyen kapcsolatban vannak egymással. A m. *ködmen* végső forrása, úgy látszik, mégis a törökség. Az ótör. *käd*-, ujj. *käi*- (RADLOFFnál hibásan *kät*)- = csag. tár. *käi*-; alt. tel. kirg., kaz. kún *kä*-, oszm. *gäi*-, *gi*- 'anziehen, sich anziehen, ein kleid anlegen' igére gondolok. A m. *ködmen* egy feltehető tör. **kädmän* átvétele lehetne.

A *kibita* cikkben idézett kaz. *kibat* 'laden' = ujj. *käbit* ua., kún *chebit* 'apotheca' CCum. 89, karaim *käbit* 'laden' RADL., tob. *kibit* ua. MIKLOSICHnál (TE. I, 334) ezt olvassuk: «*kolčan* nordtü. — russ. *kolčanъ* köcher»; majd Nachtrag I, 64: «*kolčan*, *kutčan* 'köcher' — poln. *kolczan*». BERNEKER I, 543 MIKLOSICH származtatásra nem tesz megjegyzést. Ismét egy rejtelmes «nordtü.» szó! Némileg ideillő jelentésű szót csak a csagatájban talállok: csag. *kolčak* [alakv.: *končak* VÁMB. Stud.; *konžak* Šejx Sulejman] 'eine längliche tasse, ein trinkgefäß'.

A szl. **korguъ* forrásaként BERNEKER a törökségből csak a csag. *karaŋu*, *kyrŋy* 'sperber' szavakat idézi. A török szó nagy területen él: csag. *kirŋaj*, *kirŋi* 'a small species of hawk' BARKLEY-SHAW 160; *kirŋu* 'épervier' PAVET DE COURT.; oszm. *kyrŋai* 'eine habichtart' REDH.; karaim, kaz. kirg. tel. *kyrŋy* 'habicht, sperber'; szag. *kyrŋajak* 'Falco apivorus' RADL.; bask. *käjrär* ua. KSz. V, 253 (metathes.); kalm. *kirgu* 'Accipiter nisus' PALLAS, Zoogr. Ellenben aligha tartozik ide a csag. *karaŋu* ua. (ZENKER, 696; KÚNOS, Šejx Suleimán 120), ha ugyan egyáltalában van ilyen szó. A magyar *karvaly* török eredete nincs bizonyítva (vö. NyK. XXXVI, 475—7).

A régi or. копей 'gefangener' sklave, knecht, knappe' (586. l.) szóval vö. kirg. кошъ (<*košćy) 'ein arbeiter, der die packpferde zu besorgen hat' RADL.

Az orosz kovriga 'rundes brot' <oszm. kyvryk, csag. kyvra^k egybevetés szemmellátható semasiologiai nehézségek miatt elfogadhatatlan; voltaképen két szóval, ill. változattal van dolgunk: oszm. kyvra^k 'fortement tissé, tordu (fil)', vagyis: sűrűn szőtt, erősen megsodort (fonál) | csag. kyvra^k 'réuni, ramassé; frisé, chiffonné' <oszm. csag. kyvra- 'serrer, tordre' BARB. DE MEYN.; 'friser les cheveux; réunir, ramasser' PAVET DE COURT.; — oszm. kyvryk, kyvryk 'zusammengedreht, gekräuselt' <kyvry 'tordre, plisser, friser, ourler' BARB. DE MEYN.

A 641. lapon BERNEKER MUCHLINSKI, ill. MIKLOSICH, EtWb. 147 származtatását: lengy. kulbaka, or. kisor. kulbaka 'sattel, sattelzeug' < tör. kaltak 'sattelholz' joggal elveti. Mindamellet azt hiszem, hogy az idézett or.-lengy. szó csakugyan tör. jövevény: < tör. *kolbak (vö. kirg. kolba- 'zu beiden seiten des kameeles eine gleiche last befestigen' RADL. = tel. alt. kolbo- 'zusammenbinden, zusammenkoppeln (vom vieh)' uo. = mong. kolba^u ua. JSFOu. XXVIII. 3 : 69). A feltehető tör. *kolbak v. mong. *kolba^u megvan ugyan (vö. csag. kolba^u 'bracelet' PAVET DE COURT.; mong. kolba^u 'was zusammengehört' SCHMIDT), de pontosabban ideillő jelentését nem tudom kimutatni.

Az or. lengy. kulak 'faust' MIKLOSICH, EtWb. 146 és BERNEKER szerint < észt kulak 'faustschlag'. Megvan a szó a finnen is: kulakka^u ua., karj. kulakko^u ua. OJANSUU, Karj. kielen opas 78, zürj. kulak 'faust', csakhogy mindenütt orosz jövevényt szó (vö. LÖNNROT, I, 790, OJANSUU, i. h., KALIMA, MSFOu. XXIX. 70). Hogy a m. kujak, kulyak (kulak alakv. nincs kimutatva!) csakugyan szláv jövevényt szó-e (vö. Nyr. XI, 272), azt nem tudom.

A szerb-horv. kŭrjāk 'wolf' a 648. lap szerint talán < magy. kurja 'wolf'. A m. szót sem KR., KASSAI, Tsz., sem a MTsz. nem ismeri. Az első adatot BALLAGIBAN (1857) találom; noha CzF. és BALL. Telj. szót. is tájshónak mondja, mégis alighanem neologismus. Igaz, hogy a szerb szó a török kŭrk-ből sem magyarázható, a mint ezt már MIKLOSICH is észrevette.

A szláv кѣрачь ~ m. korsó kérdését BERNEKER sem viszi

előbbre. Annyi kétségtelen, hogy sem a m. szó nem lehet a szl. *kъrčagъ* átvétele, sem megfordítva. Ellenben mindkettő pontosan megfelelne egy tör. **korčak*, ill. **korčay* v. **kurčay* alaknak (vö. m. *borsó* < tör. **burčag*, *koporsó* < **kopurčay*). Persze ilyen török szót mindezeideig nem sikerült kimutatni. BERNEKER, MUNKÁCSI (ill. ASBÓTH) nyomán tör. *korčak* (alt. *kurčuk*) 'schlauch' szót idéz. Megjegyzendő, hogy az ill. helyen (ÁKE. 416, 426) MUNKÁCSI a tör. *korčak* alakot megcsillagozza; nyilván a szláv *kъrčagъ*, m. *korsó* alapján következtette ki. A cser. *korčag*, permi *korčaga* 'eiserne topf' újabb jövevényszavak az oroszból (vö. RAMSTEDT, MSFOu. XVII, 55, JALO KALIMA, MSFOu. XXIX, 65), tehát figyelmen kívül hagyandók. A feltett tör. **korčak* támogatására hozza fel MUNKÁCSI az «altaji *kurčuk*, *kurčuk*, mong. *zurče* 'schlauch' szavakat. Az altaji szót forrásaimban így találom: *kurjuk* 'МЪХЪ' VERB., 'fell' RADL. II, 942. A mongol szó mindenesetre sajtóhibás v. legalább nem pontosan följegyzett alak (tévedés *zurze* RUDNEV, Mat. 151, irod. mong. *kürze* SCHMIDT 'schaufel' helyett??). Egyszóval: a tör. **korčak* egyelőre adatokkal nem támogatható feltevés; felvételére csak a szl. *kъrčagъ* ~ m. *korsó* szavaknak régi török jövevényszavainkat jellemző hangviszonya jogosít fel.

Az or. *lačuga* 'elende hütte' a 682. l. szerint < tör. *alačyk*, *alačuk* 'rindenjurte'. Nyilván egy hangsúlytalan szókezdő magánhangzóját vesztett **lačuk* alakból kell kiindulni (vö. kirg. *lašyk* 'kleines zelt' RADL.; hasonló esetek: kaz. kirg. *lau* < *ylau*, *ulan* 'pflicht-pferd'; tel. alt. *ltam* < *yltam* 'schnell' stb.).

(Folytatjuk.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

VALL ÉS VÁDOL.

Egyelőre nem törődöm azzal, hogy a *vall* és *vádol* igéket már ezelőtt is többször egy csoportba fogták, egyeredetűeknek tartották, a kiinduló pont nálam amúgy is egészen más, csak azt jegyzem meg, hogy én arról a *vall* igéről szólók, a mely azt jelenti, hogy 'confiteri' és arról a közismert *vádol* szóról, a mely azt jelenti, hogy 'accusare'. Kezdem a *vádol* szón, mert annak származása nagyjában föl van derítve, míg a *vall* igét, a melyet valaha ugor eredetűnek tartottak, ma nem tudják megmagyarázni. SZINYEI a *Magyar Nyelvhasználat* 3-ik kiadásába, a mely 1905-ben jelent meg, még fölvette (l. 159. l. '*Vall* ~ md. *val* szó || f. *vala* eskü'), de a 4-ikből kihagyta és az épen megjelent 5-ikbe nem vette föl újra. Mivel bizonyos jelek arra vallanak, hogy a *vall* ige valami kapcsolatban állhat a *vádol* igével, illetőleg annak egy szláv megfelelőjével, a *vádol* igére vonatkozó, nagyobbára már ismert anyagot jónak tartom újra összeállítani, hogy a *vall* szó megkísérlett magyarázatánál a távolabb álló kutatónak is teljesen rendelkezésére álljon.

A *vádol* szó szláv voltát még sokáig MIKLOSICHnak a magyar nyelv szláv elemeiről írt értekezése után sem ismerték el, sőt később MIKLOSICH maga is, a ki igaz soha sem látta tisztán a tényállást, és azért hibás úton indult, kétkedővé lett. A meglehetősen egyszerű kérdést M. azzal kúsálta össze, hogy nem a *vádol* igéből indult ki, hanem a belőle elvont *vád* főnévből, ezt pedig a magyar hangjelenségek ellenére egy szláv *rada*-ból magyarázta. Ez ellen jogosan kifogást tett HALÁSZ, l. Nyr. 21 : 56, BALASSA is kétségesnek mondta a *vád* szláv eredetét, l. Ung. Revue 1885. évf. 279. l. és ennek viszhangjául MIKLOSICH az 1886-ban megjelent szófejtő szótárában azt mondja a *rada* 3. cikk alatt 'magy. *vád* anklage: der slav. ursprung von *vád* wird bezweifelt', pedig ebben a cikkben már megtaláljuk azt, a mi

a valódi tényállás megítélésére döntő fontosságú és a mi a magyar nyelv szláv elemeiről irt értekezésében még hiányzik, a m. *vádolni*-nak megfelelő igealakok felsorolását, egyebek közt egy 'ószlovén' *vaditi* 'accusare' alakot, a mely a magyar *vádol* ige magyarázatára egészen biztos alapul szolgálhat. BALASSA mind a mellett később is, nyelvünk tanúsága ellenére, a *vád* főnévből indult ki és helytelen praemissák alapján ennek egy szláv *vada*-ból való keletkezését lehetségesnek mondta, l. Nyr. 25 : 276, ámbár én már ugyanabban a kötetben rámutattam arra, hogy nem a *vád* főnév származik a szlávból, hanem a *vádol* ige, l. u. o. 115 l., BALASSA állítására való célzással visszatértem a kérdésre, u. o. 373. l. és magyarázatomat azóta senki sem vonta kétségbe, ismételte SIMONYI, l. Nyr. 31 : 475, ujabban pedig MELICH is *) más helyen 'a jogi élet szláv eredetű szavai' között helyesen nem a *vád* főnevet emelíti, hanem a *vádol* igét, l. MNyr. 6 : 388. M. igaz nem hivatkozik azokra a helyekre, a melyeken először szoltam e kérdéshez, egyáltalában nem hivatkozik magyar forrásra, pedig hivatkozhatott volna a fent említett két helyen kívül akár még egyre (l. Nyr. 30 : 223.), hanem egy később megjelent és nehezebben hozzá férhető orosz értekezésemre. Ebben az orosz értekezésemben -- a mint most belátom, tévesen -- abból a föltevésből indultam ki, hogy a legrégebben átvett szláv szavakban szláv *a*-nak a magyarban rendszeren *á* felel meg, hogy tehát egy régen átvett szláv *vaditi*-nak a magyarban csakis *vádol* felelhetett meg hosszú *á*-val. Ez a föltevés az esetek nagy tömegében igaz egyszerű megoldást látszott nyújtani, de más esetekben erőszakos magyarázatokra kényszerített, így kénytelen voltam, hogy csak két esetet említsek, föltenni, hogy a kétségtelenül bolgár eredetű *mostoha* szavunk egy régibb **másto*ha-ból (vö. óbg. *mašteha*) lett és hogy *kaloda* eredetileg **kláda*- **kaláda*-nak hangzott volna (vö. óbg. *klada*). Minthogy szorosan vett magyar nyelvészettel, nevezetesen a magyar hangok fejlődésével mindig csak mellékesen, a magyar nyelvbe került szláv szavak kapcsán foglalkoztam, tévedésemről csak lassan, voltaképp teljesen csak e nyáron győződtem meg, ámbár SZINNYEI, MELICH, GOMBOCZ,

*) 'Nyelvünkben először csak *vádol* ige volt (< ó-egyh. szláv *vaditi*) s ebből régi elvonás a *vád* főnév, lásd SIMONYI *Elvonás* 24, ASBÓTH Izvj. VII. 4., 283, 284.' l. MNyr. 6 : 114.

HORGER kutatásai egyre jobban megingatták meggyőződésemet. *) Én tehát most azt vallom, hogy egy szláv *raditi* igének, mint-hogy az *a* a déli szláv nyelvekben ebben a szóban kezdettől fogva rövid volt és leginkább a déli szláv nyelvek hatottak a mi nyelvünkre, eredetileg csakis **vádol* felelhetett meg rövid illabialis *a*-val, a *vádol* későbbi, a magyar nyelv területén keletkezett nyújtás következménye. Ennek a nyújtásnak természetesen nem kellett végbe mennie, egy *raditi*-nak megfelelhette tehát a magyar nyelvben akár egy **vadol* is, illetőleg, minthogy rövid magánhangzó után több mint kéttagú szóban a második szótagban álló rövid hangzó bizonyos esetekben el szokott tűnni, fejlődhetek volna a **vádolok*-féle alakokból **vadlok* > *vallok* féle alakok is,**) úgy hogy tisztán hangtani szempontból nézve a dolgot a *vall* ige is szépen megfelelhette a szláv *raditi* igének. Talán csak egy általánosabb, színtelenebb jelentés két irányban való fejlődése vezetett az eredetileg azonos igék most már erősen érzett és az új, eltérő hang alaktólhatalmasan támogatott különválasztására.

Tény az, hogy a régi nyelvben, a melyben igaz a hosszú hangok hiányos jelölése némi homályt borít az adatokra, a *vall* és *vádol* igék épenséggel nem választhatók el olyan élesen, mint a mostani nyelvhasználatban. Erre rámutatott már BUDENZ magyar-ugor összehasonlító szótárában, l. 562. l. Nem idézem az ott említett példákat, a NySzban a *vádol* cikkben találhatók sem, hanem a helyett egy újat, kapcsolatánál fogva igen jellemzőt említek. A HELTAI GÁSPÁR-féle 1550-ben Kolozsvárt nyomtatott *Catechismus Minor*ban azt olvassuk a 20-ik levélben: „Kérdés: Michoda az Egyhazi Gyonas? Felelet. A Gyonasba két dolog van: Egyik ez, hogy ember bűnét *radollya*‘. E *radollya* kifejezéssel szemben a többi helyeken következetesen a mai nyelvhasználatnak megfelelő *vall* igét találjuk: ‘De a Gyonto előtt chac azokat a bűneket kel meg *vallanunc*’, u. o., ‘Én szegény

*) L. SZINYEI A magyar magánhangzók történetéhez NyK. 42 k.; MELICH Szláv jövevényszavaink eredetéről NyK. 39 k. különösen 30-36 l.; GOMBOCZ A magyar *a*-hangok történetéhez u. o. és Die bulg.-türk. Lehnwörter in d. ung. Sprache (vö. ismertetésben az erre vonatkozó helyet *Keleti Szemle* 13 : 333); HORGER Egy ismeretlen magyar hangtörvény, különösen 31. l.

**) MELICH tényleg a *vallani* igét egy régibb *vadlani* alakból keletkezettnek mondja, l. MNy. 6 : 399 de ennek bizonyításába nem bocsátkozott.

bűnes ember bűnesnec *vallom* az ur Isten előtt magamat', l. 21. lev., 'Kivalkepen kedig te előtted *vallom*' u. o., 'Én szegény bűnes ember, *vallom* az ur Isten előtt, mindennemű bűnekbe bűnesnec magamat: Kivalkepen kedig te előtted *vallom*', u. o. Teljesen egyet értek BUDENZ-czel, hogy ez a *radol* *vádol*-nak olvasandó és hogy jelentése azonos a *vall* igével, de azontúl elágaznak utaink: én ugyanis ezt a *radol*-nak olvasandó *radol*-t, a mely ugyan azt jelenti mint a *vall* ige, el nem választom a *vádol* 'accusare' szótól, hanem azzal egy eredetűnek tartom, ezt pedig most már sokkal biztosabb alapon mondhatom szláv származásúnak, mint BUDENZ tehetette, a kit zavarba ejtett az a lehetetlen kiinduló pont, a melyet MIKLOSICH a kérdés megoldására választott. Főnt láttuk már azt is, hogy a szláv *raditi* igének, a melyből ki kell indulnunk, a magyarban eredetileg valószínűleg **radol* felelt meg rövid (illalbalis) *a*-val, hogy a mai *vádollom a*-ja később keletkezett, és hogy másrészt **radolok* fele alakokból könnyen eljutunk **radlok* > **vállok*-on keresztül a *vall* alakhoz is, úgy hogy *radol* és *vall* hangtanilag egy és ugyanannak a szónak a folytatása lehet. Csak az a kérdés, a jelentés megengedi-e a két szónak ilyen módon való összekapcsolását. Vizsgáljuk meg a kérdést ebből a szempontból is.

Eddig, ha a *radol* ige szláv eredetéről beszéltünk, mindig csakis a mostani 'accusare' jelentésére gondoltunk, ez kitűnően illet is a szláv *raditi* 'accusare'-hez. Azt a kérdést, vajjon a szláv ige csak is ezt jelenti és vajjon kezdettől fogva e pregnans jelentés kifejezésére szolgált, nem volt semmi okunk fölvetni. MIKLOSICH a magyar nyelv szláv elemeiről szóló értekezésében a szláv ígét meg sem említette, mindössze az egy *vada* főnevet említette (*vada* calumnia asl.), de könnyű kimutatni, hogy a *raditi* igének, pedig nekünk csak is ehhez van közünk sokkal általánosabb jelentése volt. Ezt kimutathatjuk magának MIKLOSICH-nak egy későbbi munkájából, a magyar nyelvészre is nélkülözhetetlen szövegtől szótárából. Ott a *vada* 3. cikkben a következőket olvassuk:

'asl. Calumnia. *raditi* accusare. *obaditi*, *obažditi*, *svraditi*, *obadъliti*, *svradъnikъ*, *navadъnica* διαβολος. nsl. *ovaditi* verrathen. b. *obadja*, *obaždam* angeben, verkündigen. kr. *uvaditi* verrathen. osr*raditi* denunciare. r. *vaditi*. — magy. *rád* anklage:

der slav. ursprung von *vád* wird bezweifelt. rm. *vędi* indicare. ahd. farwazan verfluchen. ai. *vādas* ausspruch.' Ragadjuk meg ebben az összeállításban az a nyomot, a melyen elindulva legkönnyebben áthidalhatjuk a *vádol* és *vall* jelentésében mutatkozó űrt. Ha benne valami emlékeztet a *vall* igének jelentésére, hát az bizonyára a bolgár *obadja*, *obaždam* angeben, verkünden jelentése, hiszen *vall* és 'verkündigen' egészen jól illenek egymáshoz. Minthogy pedig a bolgár *obadja* (praes. egy. szem.) alakok egy. 3 személye *obadi*, ez pedig jól ismert hangtani fejlődés következtében *ob* + **vadi*-ből lett (az *ob*- igekötő eredetileg azt jelenti, hogy 'körül') a bolgár *obadja* igen nyomatékosan rámutat a *vaditi* igének *) egy általánosabb jelentésére. Ha az *obadi*-tőhöz -a gyakorító képző járul, *obažda* tő keletkezik, a melynek praes. egy. 1. szem. a MIKLOSICH-nál olvasható *obaždam*, ezt használja a bolgár, ha a cselekvést benemfejezettnek képzei a beszélő, míg az *obadi* töből hajtott alakok a cselekvés befejezett voltát jelzik. WEIGAND kis bolgár-német szótárában az igék jelentését így adja vissza: '*obaždam* (-*adja*, -*adih*) anzeigen, kundtun, melden; mitteilen; refl. sich melden, antworten; dazwischenreden.' Az egyszerű ige ma ebben az eredeti jelentésben, úgy látszik, nem mutatható ki, de az érdekes csergedi bolgár szövegekben még az is él ilyen jelentésben, a mint ezt MIKLOSICH a hozzájuk csatolt szójegyzékben helyesen mondja: '*vadent* 15. 35. vadi praes. 23. 35. — Asl. *вѣди* in unserem Denkmale dicere, wie nbg. obadi.' Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen 138. l. Denkschriften d. phil. hist. Cl. VII. Bd. Egy helyen egyenesen a 'vall' igével fordíthatnók: *βε-tte*. belefi *vadent* 'mind a jelek arra vallanak', a rákövetkező sorban igaz a színtelen 'dicere'-vel adhatnók vissza: *βεvento* *πισμο vadi* 'a szent írás mondja' l. a XXXV. szövegben 12. és 13. sor és vö. ka ni *vadi* *πισμο-to* 'a mint az írás nekünk mondja' l. XXIII. 2. sor, de a XV. darabban a 'hirdetni' ige felelne meg legjobban: *τοιοιε βεβѣда ie* *Βαϋραмент* *εσιβѣто* *βεγι* *да* *ни* *βα* *vadent*, hogy a te tanodat és sacramentumodat nekünk mindig tisztán hirdessék' és ez az előbbi két helyen is nagyon jól illenék: 'a szent

*) A mai bolgár nyelvben nincs már infinitivus, a *vaditi* igének a praes. egy. 3. szem. *vaditъ* = bolg. *vadi*.

írás hirdeti', 'a mint az írás nekünk hirdeti'. Szóval az itt megőrzött jelentés még az összetett *obadi* jelentéséhez egészen közel áll és mindenesetre jobban illik még a magyar *vall* jelentéséhez mint a *vádol* szóéhoz. De hogy a szláv *radla* (calumnia) és a magyar *vádol* jelentése is könnyen magyarázható ebből az alapjelentésből, azt akár a magyar nyelv használata is sejteti (*vö. jelent: följelent*), de bizonyítja a mai bolgár nyelv is. Az a *vadi* ige, a mely a csergedi bolgár szövegben még azt jelenti, hogy mondani, hirdetni, vallani, GEROV nagy szótára szerint ma csak is a 'följelenteni, rágalmazni' jelentésben használatos, az összetett *obadi* pedig ugyancsak GEROV szótára szerint azt jelenti, hogy 1. Valakinek valami újat mondok, valami történetet, hogy tudja meg, hírt mondok neki, értesítem, jelentem neki. 2. Valamit hangosan mondok, valamiről mindenfelé írást küldök, hogy valamennyien tudják. 3. Mondom, hogy valaki valami rosszat tett, beárumom, besúgom, följelentem.

Azt hiszem a mondottakból nyilvánvaló, hogy a magyar *vall* ige jobban őrizte meg a szláv *raditi* eredeti jelentését, a *vádol* pedig a szláv ige alakját. Minthogy azonban a *vall* alakját könnyű kimagyarázni a szláv igéből, a *vádol* mostani jelentése pedig nem csak a magyarban könnyen keletkezhetett volna egy jelentés, hirdetés-féle jelentésből, hanem már a szlávságban is hasonló jelentésfejlődést találni a *raditi* igen, a két szó egy szláv szóra vezethető vissza, a *vall-vádol* tehát ezentúl is egy forrásból magyarázható, a mint ez eddig is történt, csak a kiinduló pont egészen máshol keresendő. Én tehát igazat adok HALÁSZNAK, a ki már több mint 30 évvel ezelőtt helyesen megjegyezte, hogy: 'Az «accusare» jelentés nagyon könnyen fejlődhetett a *vádolni* «confiteri» jelentés mellett' — csak nem helyeslem, hogy a *vádol* 'accusare' szót nem tartotta szláv eredetűnek, igaz nem tartotta, mert nem tudta, hogy van ilyen jelentésű szláv *raditi* ige is. l. Nyr. 12:57. Egészen külön álláspontot foglalt el 20 évvel ezelőtt BALASSA, a ki nem a *vall* 'confiteri' szót hozta kapcsolatba a *vádol* szóval, hanem a *vall* 'habere' igét: '*vall* (bir) és *vádol*, finn vala lp. *vale*.' l. TMNy. 88. l.

ASBÓTH OSZKÁR.

AZ Ó- ÉS ÚJ-IRÁNI NYELVEK SZÓRENDJE,

tekintettel a rokon indog. nyelvek szórendjére.

(Folytatás.)

17. A tárgy a mondat élén, az ige a mondat végén áll. A főbb mondatrészek sorrendje: tárgy *) + alany + állítmány.

óperzsa: BEH. 11. *xšatram hauv agarbāyatā* «die herrschaft ergriff er». -- BEH. 48. *Bābirum hauv agarbāyatā* «Babel nam er ein.» — BEH. 14. *vašnā Auramazdāhā ima adam akunavam* «nach dem willen des Aur. tat ich dies.» -- XP. a. 3. *vašnā Auramazdāhā imam duvardim Visadahyum adam akunavam* «nach dem willen des Aur. baute ich diesen weg V.» — XP. ca. 3. *vašnā Aurahya mazdāha ima hadiš Dārayavuš xš. akunauš* «nach dem willen des Aur. hat der könig D. diesen palast gebaut.» -- BEH. 53. *pasāva diš Auramazdā manā dastayā akunauš* «darauf gab sie Aur. in meine hände.» — BEH. 20. *pasāva avam Nadītabairam adam Bābirauv avājanam* «nachdem tötete ich diesen Nidintu-Bel in Babel,» BEH. 16. *xšatram tya Bābirauv hauv agarbāyata* «die herrschaft in Babel ergriff er.» — BEH. 13. *xšatramšim adam adinam* «die herrschaft entriss ich ihm.» — BEH. 14. *āyadanā . . . adam niyatrārayam* «die tempel . . . stellte ich wieder her.» —

avesta: Yt. 8. 40. *tā tištryō taurvayeiti* «die überwindet T.» — Yt. 17. 14. *aēšqm ərəzatəm zaranim nibərədi ābərəta baraiti* «ihnen schafft silber u. gold der schaffner in die kammer.» — Yt. 17. 19. *nōit məm vīspe yazatānhō . . . fraorəcinta aot məm aēšō zaraθuštrō . . . apayeiti* «nicht alle Yazata's konnten mich wegschleppen, aber der einzige Z...

*) A tárgy ilyenkor ki lehet emelve.

schafft mich weg.» — V. 216. *frā tē zudəmča vaxšaδəmča azəm iða frasnayeni* «ich will dir nun geburt u. wachstum rein schaffen.» — V. 22. 2. *āaṭ maṃ mairyō ākasaṭ* «darauf erblickte mich der schurke.»

osset: itt ritkán fordul elő. MILL. Dig. 44. 23. *innä furs ārdigāi ba zāronḍ lāg baniurstā* «другую же половицу съ другої стороны старикъ спряталъ.» — 38. 7. *fal in āi ā madi je' rbacudmā narti adān niglālstoncā* «но нарты его мать къ его прибытію уже бросили въ пропасть.» — 31. 1. *āma ma Danbolati vosā ba ārbarrvīsta* «а меня Дзанболатова жена прислала.» — 20. 26. *jeci fons Xucau dāu amond iskodta* «этотъ скотъ Богъ тебѣ на счастье далъ.» — 9. 10., 24. 17., 44. 3.

kurd: szintén ritkán található. Kurmanji: L. L. I. 56. 9. *dēwi ez dīan* «ich sah den D'ew.» — 19. 2. *vā india . . . ez bē tē dim* «diese perle will ich dir geben.» — Tūr: PS. I. 22. 23. *hūspē-va gur kušt* «ihre pferde frass der wolf.»

balūči: DAM. I. 8. 40. *dreg'ān man wart'en ān* «а jókat (t. i. gesztenyéket) megeszem.» — 17. 32. *bādšāh mārīā duz b'orenag'ant* «а király házát a tolvajok feltörték.» — 37. 25. *hawen mard man šawaskān* «egy embert fogok küldeni.»

18. Az állitmány mögé a fönti típusban (l. 17. §. tárgy + alany + állitm.) határozós kifejezés lép, tehát az állitm. végállásból középpállásba kerül.

óperzsa: БЕН. 19. *vašnā Auramazdāhū kāram tyam Nadītabairahyā adam aḡanam vasiy* «nach dem willen des Aur. schlug ich das heer des Nidintu-Bel gar sehr.» — БЕН. 18. — БЕН. 52. *imaiy xšāyadīyā adam agarbāyam ātar imū hamaranā* «diese 9 könige ergriff ich in diesen schlachten.» — БЕН. 26. *avam adam frāišayam Arminam* «den sandte ich nach Armenien.»

Jegyzet. Az ige a mondat közepére kerül az accus c. infin. részeinek szétválasztása által: V. 3. *utā ima stānam hauw ni-yaštāya kātanaīy* «u. diesen platz befahl er zu behauen.»

avesta: Yt. 13. 28. *tā mazdā zbayaṭ avanhe* «die rief M. zur hilfe.» — Y. 10. 11. *āaṭ θwā adra spənta fradaxšta mərəya . . . vībarən aoi iskata upāirisaēna* «da trugen dich dann die heiligen, (darüber) belehrten vögel . . . weg zu den

Iskata Up.» -- Y. 10. *aurvantəm θwā dāmiḍātəm barō nida θa t hvāpā haraiḍyō paiti barəzayā* «dich, den vom schöpfer geschaffenen helden hat der wohlwirkende gott niedergesetzt auf dem Haraīti gebirge.»

kurd: az ujirániban erre csak a kurdban találtam 1 példát. L. I. 35. 4. *hén'a désti xóe kécik kir pásła xóe* «das mädchen aber steckte ihre hand in den busen.»

19. A tárgy az állítmány után foglal helyet, az ige tehát középpállásban van, a főbb mondatrészek sorrendje: *alany + állítmány + tárgy*.

óperzsa: BEH. 12. *hya maguš adinā Kābujiyam utā Pārsam utā Mādam utā aniyā dahyāva* «jener mager entriss dem K. sowohl Persien, als Medien u. die übrigen länder.»

Jegyzet. A tárgyat acc. c. infin. alkotja. BEH. 13. *kasčiy naiy adaršnauš čisčiy ḡastanaiy pariḡ Gaumātam* «u. niemand wagte etwas zu sagen über G.» — Sz. c. 3. *adam niyaštāyam imām yuviyām kātanaḡy hačā Pirāva nūma rautū* «ich befahl diesen kanal zu graben vom Nilstrome.» — V. 3. *pasāva adam niyaštāyam imām dipim nipištanaḡy* «ich befahl diese inschrift einzugraben.»

avesta: Yt. 8. 7. *miθrō frāḍaya t pantəm* «M. bahnte (ihn) ringsum den pfad.» — Yt. 8. 50. *azəm daḍəm, zaraḍuštra, aom stārəm* «ich schuf, o Z., diesen stern.» — Yt. 4. 1. *azəm daḍəm . . . narəm . . .* 'avāsča rafrnāsča «ich schuf . . . für die männer . . . die hilfen u. unterstützungen.» — Yt. 13. 38. *yūžəm tada taurvayata vərəθrəm . . . tūranəm* «ihr überwandet den angriff damals . . . der Turer.» — V. 9. 2. *hō pərəθwe ainhā zəmō upa θwaršti urvaranəm nava vībāzva drājō* «der schneidet auf der oberfläche der erde hier pflanzen ab, eine strecke von 9 klaftern.» — Y. 9. 22. *haomō āzizanāitibiš daḍāiti xšaētō puθrīm* H. verschafft den gebärenden (frauen) besitz herrlicher söhne.» — Yt. 19. 1. *hā hama pāirisāite frāpayā dainhuš* «dies umlagert ganz die westlichen länder.» — Y. 9. 1. *ā hāvanīm ā ratūm haomō upāit zaraḍuštrəm . . . gāḡāsča srāvayantəm* «zur zeit der haomabereitung trat H. an Z. . . der die Gāḡa's aufsagte.» — Y. 9. 26. *frā tē mazdā barat + paourvanīm aiwyānhanəm* «M. überbrachte dir den (ersten) gürtel.»

1. jegyzet. Az állítmány a jelző és a hozzátartozó főnév között van (utána tárgy): Yt. 14. 38. *vīspe tərəsənti duš-mainyuš vərəθraγnamča aməmča* «alle übelgesinnten werden vor der wehrhaftigkeit u. kraft furcht bekommen.»

2. jegyzet. Az obj. praed. helye váltakozik. α) tárgy előtt: V. 1. 1. *azəm da d g m, spitama zarađuštra, asō rāmō'daitīm nōiṭ kudaṭ šāitīm* «ich schuf, o Sp. Z., den nicht irgendwelche freuden bietenden ort zu einem frieden gewährenden.» — β) állítmány előtt: Yt. 19. 46. *spəntō mainyuš aštəm fra v-harəčayaṭ voluča manō ašmča vahištəm* «der heilige geist schickte als boten den V. M., u. A. V.» — Y. 11.

osset. MILL. Et. 56. 21. *az bákodton dvār* «я отперъ дверь,» 48. 4. *jā mad nižzādī ēizg* «мать родила дѣвочку.» — 44. 15. *stāi Urizmāg āppārsta läppūj* «тогда X. бросилъ мальчика.» — 18. 14. *vād ām Kurdalūgon rādta fändīr* «вотъ K. далъ ему фандыръ.» — 68. 7. *vālinji Āmiran sbāsta ūcī daīmatā* «а между тѣмъ Амиранъ связалъ эти вещи.» — 60. 19. *ūi fästā ārbāvārstā dūr jā k'ūxi* «затѣмъ онъ сжалъ камень въ рукѣ.» — 84. 28. *stāi in udōn dār radtoī bāx* «потомъ и они ей дали лошадь.» — 18. 10. *az cāi amā fēnon Batrāzi* «ну-ка посмотрю Батраза.» — 98. 10. *āzdār nābāl ārijāfton jēci dābār rāstāg* «я уже не засталъ это прекрасное время.» 22. 19. *ūi fästā Batrāz jūxādāg ssardta mālīci* «затѣмъ B. самъ напелъ мальчика.» — A digoriból: Stack. 24. 15. *je dār fēxsta lūqvāni valāmā* «der andere aber schleuderte den jungling hinauf.» — 11. 9. *sāumā ba kosāg-vosā xālāfai rafarsta Asāgoi vosi* «am morgen fragte die dienerin eilig A.'s frau,» MILL. Dig. 44. 17. *az zonun mā binānti* «я знаю моихъ друзей.»

Jegyzet. A mondat végén obj. praedic. áll.: MILL. Et. 48. 20. *ūi fästā Urizmāg jūxācān skódta Satāna jā ūs* «послѣ этого Y. сдѣлалъ Сатану своею женою.»

kurd: ritkán fordul elő. Kurmanji: L. I. 50. 1. *Hasanék au nā yau dumā* «H. bemerkte eine höhle.» — 51. 14. *Hasanék dā karit dēniai dēvi* «H. gab den brief dem weibe des D'ew.» — 6. 2. — Zaza: 68. 7. *Avdūlah aṭā dā māl eskēri xōe* «A. aṭa gab die beute seinem heere.» — 69. 8., 64. 11. — Tūr: PS. I. 8. 1. *me šūrek lēhīšt mār* «mein säbel verwundete die

schlange.» — 14. 18. *selīm pāšā bākér kurīk* «S. p. rief den knaben.» — Bōhtān: PS. I. 93. 14. *me nq dīd na ku:lāqkq na pancārqk dargahqk* «ich sah weder eine lücke, weder ein fenster, noch eine treppe.» — Diarbekir: MAK. 10. 47. *ez dītim diz.* «ich sah einen dieb.»

balūči: e typus nagyon ritka. DAM. I. 22. 17. *nīni t'o dīθae waθi jūfā* «most láttad kapzsiságodat.» — 20. 11. *Mullā dī gindag'en hawān hāl* «M. látja ezen körülményt.»

20. A *balūčīnak* egynehány sajátosságáról kell még megemlékeznünk. Minthogy a balūčiban — mint már említettem (l. I. §. jegyz.) — a transitiv igék a praeteritumban csak passiv szerkezetben fordulnak elő (l. GEIGER i. m., i. h.), a mondat-szerkezet természetesen átalakul, a mennyiben az előző alany most tárgy lesz, az alany pedig instrumentálisba kerül.

A) instrum. + alany + állítm. E typus megfelel a 15. §-ban tárgyalt typusnak (alany + tárgy + állítm.)

DAM. I. 18. *p'iθā jawāb dāθa* «az atyja azt felelte.» — 21. 26. *Kismat Parīā waθi hāl dāθa* «K. Parī elmondta ügyét.» — 6. 20. *mā yak'e p'aθiθa, ānhiya do p'aθiθa* «én egyet, amaz kettőt (t. i. hajszálat) szakított ki.» — 6. 9. *mā t'aux na k'uθa* «nem szóltam egy szót sem.» — 7. 13. *šafānk'ā k'ad p'aθiθa* «a pásztor gödröt ásott.» — 7. 50. *bādšāhā p'ol k'uθa* «a király azt kérdezte». — 34. 44. *šafānk'ā mār ārθa* «a pásztor elhozta a kigyót.» — 35. 11. *mā ēi na dīθā* «én semmit sem láttam.» — 28. 3. *t'āi p'iθā hawen-r'ga hukm dāθa* «atyád adta e parancsot.» — 4. 28., 6. 50. stb. Igen gyakran fordul elő.

B) Az ige mögé datív.*) lép (= alany + tárgy + állítm. + cas. obl. l. 16. §.).

DAM. II. 13. 29. *Bīzanā č'yār māl šastāθag'ant Sahāk neγā* «B. 4 dajkát küldött S.-nak.» — II. 14. 40. *guḏā Kin hākīmā ya dig'are dāθa Hamalār* «ekkor K. . . . földbirtokot adott H.-nak.» — 29. 2. *bādšāhā gwān' janainθa hawān meḏār* «a király (igy) kiáltott a halásznak.» — 31. 47. *bādšāhā riθ K'uda šahr čakrā* «a király őrséget állított a város köré.» — 12. 16. *bādšāhā p'ol=k'uθa aθ wazīrā* «a király azt kérdezte a minisztertől.

*) vagy praepositiós casus.

C) alany + instrum. + állítm. (= tárgy + alany + állítm.; v. ö. 17. §.) DAM. I. 8. 32. *guḍā hazār rūpā Nādir Šāhā dāṭa* «ekkor Nādir sah 1000 rúpiát adott.» — 34. 14. *langen āske mā dīṭa* «sánta szarvast láttam.»

D) Az állítmány mögé lép a datív. (= tárgy + al. + áll. + határozós kifej. v. ö. 18. §.).

DAM. I. 5. 43. *salām manan dāṭa avzārā* «én a vadászt üdvözelttem.»

21. Az állítmány a mondat végén foglal helyet, a főbb mondatrészek sorrendje: alany + subj. praedic.*) + állítmány.

óperzsa: BEH. 16. *pasāva Uvaḡiḡā hamitṛiya abava* «da wurden die Susier abtrünnig.» — BEH. 33. I. *martiya . . . Asagartiya hauv maiy hamitṛiya abava* «ein mann, ein Sagar-tier . . . wurde von mir abtrünnig.» — BEH. 13. *vašnā Aura-mazdāhā adam xšāyaḡiya abavam* «nach dem willen des Aur. wurde ich könig.» — BEH. 11. — NR. a. 4. *adam xšāyaḡiya amiy* «ich bin könig.» — BEH. 4. *duvitāparnam vayam xšāyaḡiya amahy* «in 2 reihen sind wir 9 könige.» BEH. 11. *adam Bardiya amiy* «ich bin Bardiya.» — BEH. 3., 4., 16., 5., 6.

avesta: Yt. 5. 98. *vīštāspō ānhqm dāhjunqm āsu'as-pōtəmō bavāt* «V. kam in den besitz der schnellsten rosse in diesen ländern.» — Yt. 10. 39. *išavasēit aēšqm . . . jya'jatānhō vazəmna ašmno' vīdō bavaiti* «auch ihre pfeile, (die) aus gut gespannten bogen durch die sehne geschnellt dahinfliegen, verfehlen das ziel.» — Y. 10. 6.

osset: MILL. Dig. 30. 1. *Danbolat āma Antoniqo durā varzon ārvadi adtāncū* «Дз. и А. были двое любящихъ братьевъ.» — 10. 11. *fal ma du mink'ij dā* «но ты еще маль.» — 13. 26. *max dāvāi xestārtā au* «мы старше тебя.» 13. 26. 18. 25. stb.

kurd: kurmanji: L. I. 7. 12. *āsle Temír tetér bu* «der abstammung nach war T. ein Tatar.» — 20. 8. *ker dengsér bu, Kergū tirsonék bū* «der esel ist ein schreier, der hase ein feigling.» — 11. 5. *tu saḡ bī* «du bist gesund.» — Tūr: 14. 25. *āvda-arrahmān lāve sūrbaši bū* «A. war sohn des S.» — 1. 15.

*) Vagy más nominativusban álló állítmányi kiegészítő.

kurik mázīn bū «der Knabe wurde gross.» — 3. 19, 6. 2 stb. — Diarbekir: Mak. 9. 3. *dengi merūv pūr baš bu* «die stimme dieses mannes war sehr schön.»

balūči: DAM. I. 1. 13. *šaf roš bīθa* «a nap reggelre felvirradt.» — 1. 19. *guḏā t'āī dānaḡ durāh bīθa* «akkor majd felgyógyul daganatod.» — 1. 4. *t'o syāral e* «te ügyes vagy.» — 21. 6. *šāhr p'edāḡ en* «egy város látható.» — 21. 13, 21. 16, 3. 18, 4. 44, 5. 25, 6. 21 stb.

Jegyzet. Hangsúlyos subj. praed. a mondat élén áll. DAM. I. 7. 23. *bādšāh t'o aste* «a király te vagy.» — 6. 48. *mazain ganox goran wāšāh en* «a legnagyobb bolond a nyájbirtokos.» — 5. 12. *maīn mard hameš en* «ez a férjem.»

22. A fönti (21. §.) típusban az állítmány a mondat közepére kerül azáltal, hogy mögéje határozós kifejezés lép.

óperzsa: БЕН. 24. *hauv xsāyaḏiya a bava Mādaiy* «der war könig in Medien.»

kurd: PS. I. 23. 2. *dāstē-vī sōsd būn lešār šūr* «seine hände wurden ohnmächtig das schwert zu führen.»

balūči: DAM. I. 1. 33. *an dī wazīr bīθa Muhammad Šāh go* «ő (is) miniszter volt M. Š.-nál.» — 8. 2. *guḏā bādšāh mehrwān bīθa ānhī c'ak'ā* «ekkor a király megörült a fiúnak» — 39. 14, 15. 24.

23. A subj. praedic. az állítmány után következik. A főbb mondatrészek sorrendje tehát: alany + állítmány + subj. praed.

avesta: Yt. 5. 98. *mōšu pascaēta hvōvō īštīm ba on savišta* «alsbald wurden die Hvōva's an vermögen gewaltig.» — E typus az avestában ritka, az óperzsában nem fordul elő.

osset: MILL. Et. 20. 8. *Xāmīcī bāx ū xāīrācitāi gurd* «Хамыцевъ конь чертова родье.» 84. 15. *āz dān rūbās* «я лисица.» — 48. 7. MILL. Dig. 11. 18. *jetā ba a d t ā n c ū madta avd ārvaḏāi ostiti diḡkotā* «это били именно волоса женъ семи братьевъ.» — 45. 10. *āz ba dān Nikkola* «я — Николай.» — 19. 16, 41. 18.

kurd: kurmanji: L. I. 30. 12. *cel sāli ez būm hāni* «40 jahre war ich ein haus.» — 13. 1. *tu bu'i sebeb* «du bist die ursache.» — Tür dialektusában e typus elég gyakori: PS. I. 1. 7. *kūcīk bā zelāmek merī* «der hund wurde zu einem

toten manne.» — 5. 3. *vē šāvē tú lja:mé bū mehvān* «jene nacht warst du mein gast.» — 6. 31, 10. 6, 13. 13, 13. 24, 26. 17, 27. 14, 27. 19 stb.

Jegyzet. 1 balūčiban ilynemű példákat nem találtam.

24. A segédige mint ú. n. vollverb a mondat végén is állhat (v. ö. a mondat elején 4--5. §.).

óperzsa: BEH. 12. *aita xšatram hačā paruviyata amāxam taumāyū āha* «jene herrschaft gehörte von alters her unserem geschlechte an.»

avesta: Y. 9. 5. *yimahe xšaθre nōit aotam ānha* «unter Y.'s herrschaft gab es nicht kälte.» — Y. 10. 16. *pančanam ahmi dušmatahe nōit ahmi* «den fünfen gehöre ich an, dem übelgedachten gehöre ich nicht an.»

Jegyzet. A segédige miht «vollverb» állhat a mondat közepén is. V. 18. 57. *naēciš aiñhe a sti uzvarəzam* «es gibt dafür kein wiedergutmachen.»

Végül a segédige mint copula az óperzsában a prädicatum után áll, az avestában pedig legtöbbször a mondat első hangsúlyos szava után következik (másképen a Gāḏā-ban, l. BARTHOLOMÆ: Airan. wb. 272.)

25. Összefoglalás. Ha az eddig tárgyalt anyagon (11—24. §§.) végigtekintünk, megállapíthatjuk, hogy az ige szórendje szabad, állhat a mondat elején, közepén és végén. Már a legrégebbi iráni nyelvemlékekben oly sokszor áll a mondat közepén, hogy ezt is «szokásos» (habituell) helyének kell tekintenünk; a határozós kifejezések közül bármelyik kerülhet az ige mögé, mégis azt vesszük észre, hogy különösen az újirániban a helyhatározók szeretnek az ige után állani. (l. a 14. §-ot.) Nemcsak egy, de több határozós kifejezés is állhat az ige után. A tárgy állhat az ige előtt és után egyaránt,*) habár az ujiráni nyelvek közül a kurdban és balūčiban túlnyomólag az ige előtt áll. Ez azonban nem akadályozhat bennünket ama feltevésben, hogy az óirániban a tárgy «szokásos» helye az ige után is lehetett, s hogy az újirániban valószínűleg csak analógia útján harapódzott el a másik typus. A subj. präd. szintén úgy az ige előtt, mint az ige után állhat, csak a balūčiban harapódzott el az

*) A mondat élén akkor, ha ki van emelve. (l. 17. §.)

előbbi typus. (l. 23. §. jegyz.). Ha a segédige (copula) helye a mondat hangsúlyától függ az óirániban, mint «vollverb» állhat a mondat közepén és végén is. Habár tehát az összes (általunk tárgyalt) iráni nyelvekben *) az ige az esetek nagyobb részében a mondat végén foglal helyet (főleg digori osset és balūči), mégis a középállás annyiszor fordul elő, hogy nincs okunk feltenni azt, mintha eme helyzete csak «alkalmi» (occasionell) lenne, vagy hogy valamely más mondatrész mintegy «kiszorítja» («verdrängt,» így DELBRÜCK: Vergl. synt. der indog. spr. III. 62. l.) az igét eredeti végállásából. Az óind és óiráni között e téren tehát újra nevezetes különbség van (l. 6. §.). A mi az ó- és új-iráni nyelveknek egymáshoz való viszonyát illeti, a középállás az újirániban fogytán van s a végállásnak adja át helyét.

26. Nézzük a rokon nyelveket.

Az indről már említettem, hogy DELBRÜCK és mások (l. 6. §.) véleménye alapján az ige «szokásosan» a mondat végén áll, s ezen helyzetéből csak akkor mozdul ki, ha erre valamely különös ok kényszeríti (l. bővebben: DELBRÜCK: Die altind. wortfolge stb. 51 s. k. l.).

Az európai nyelvekben a viszonyok egészen mások. Mindezekelőtt a görög tűnik ki szórendjének változatosságával. A határozós kifejezések és a tárgy az ige előtt és után állhatnak. A hely- (és idő-)határozók szintén az ige mögé vonulnak, különösen akkor, ha már a mondat élén is határozós kifejezés áll (l. KIECKERS i. m. 45. l., 46. s. k. f. és 14. §.).

A tárgy állhat a mondat élén is, ilyenkor ki lehet emelve (KIECKERS 43. l.), állhat az alany és állítmány között, s végül különösen a Delphoi-beli felszabadító feliratokban az ige után (KIECKERS 46. l.). A latinban leggyakoribb az a typus, midőn a tárgy a mondat élén áll, anélkül, hogy minden esetben nyomatékkal birna. Cæs. B. G. I. 1. 2. Gallos ab Aquitanis Garumma flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit (l. KIECKERS 42. és 43. l.). A legrégibb germán feliratokon az ónord rúnákon a tárgy gyakrabban áll az ige után, mint az ige előtt (BRAUNE i. m. 46. l. és KIECKERS 98. l.): *hialmR auk hiali*

*) Az újperzsában még inkább.

hiaku runaR «Hialmr u. Hiali hieben die runen ein.» — *harþrupr raisti stain þinsa aift i R sun* «H. errichtete diesen stein nach ihrem sohne.» Általában pedig azt lehet mondani, hogy az ige középpállása — a mely minket itt főleg érdekel — a legrégibb germán nyelvemlékekben kétségtelenül előfordult (rúnák, Skeireins; DELBRÜCK: Vergl. germ. synt. II. 16. l.). A mi a szlávot illeti, BERNEKER kutatásai azt bizonyítják (i. m. 58. l.), hogy az ige középpállása épen a legrégibb szláv nyelvemlékekben nagyon ritka, «csak alkalmi». Az ige a legtöbbször a mondat végén, elbeszélésben a mondat elején is állhat, s csak a modern szláv, különösen nagyorosz, lengyel és bolgár nyelvekben tudott nagy kiterjedésre szert tenni a középpállás,*) a mely így valószínűleg hiányzott a szláv periodus legrégibb korszakában. A szláv nyelvek ily módon nevezetes ellentétben állanak az újrániaiakkal, a hol ellenkezőleg az ige középpállása — mely az avestában nagyon elterjedt — engedett az ige végállásának.

Az indog. ősnyelvre nézve l. a 35. §.

(Folytatjuk.)

BENIGNY GYULA.

Rozsnyai gyors nyelvmenterei. Bolgár. Budapest. (1915.)

Nem lehet e füzetcskét komoly bírálat tárgyává tenni (nyelvtani fejtegetései egészen primitívek, gyakran hibásak is, az orthographia, mert helyesírásról itt szó sem lehet, olyan, a milyen körülbelül egy bolgár elemi iskolás gyereké lehet), de azért vannak jó oldalai is. A beszélgetések az élő nyelv ismertetére vallanak, nagyobbára jól is vannak átírva (csak az í irodalmi kiejtésére nézve teljesen cserben hagyja a névtelen szerző a kezdőt), a hangsúly helye is többnyire jól van jelölve, és, a mi ebben a nagy időben épen nem lehet közömbös ránk nézve, a bolgár ember is tanulhat valamit belőle — egy kis magyar szót, magukból a beszélgetésekből és a füzet végén található elég terjedelmes szójegyzékből.

A. O.

*) ugyanígy a tótban, l. 7. §.

MÉG EGYSZER A NEVETLEN UJJ. *)

Koránt sem hiszem, hogy SIMONYIT újabb fölszólalásommal meg tudnám győzni, erre nem is törekszem, és épen azért nagyon rövidre foghatom válaszomat. S. nem tudja megérteni, hogy a nevetlen ujj igenis azért kaphatta ezt a nevet, mert sem alakjánál, sem helyzeténél, sem funciójánál fogva nem adott okot arra, hogy külön elnevezzék, neki ez a magyarázat nagyon is józan, nagyon is egyszerű, elannyira, hogy szinte megvetéssel tesz róla említést, beszél 'jó tréfá'-ról, emlegeti a 'pápaszemet', a melyen keresztül kiki a dolgokat nézi, még vitatkozni sem akar: 'Csak ide teszek, mondja, két idézetet annak a föltüntetésére, hogy mások nem jutottak olyan furcsa föltevésre, minő az ASBÓTHÉ', l. Nyr. 44 : 5. Tehát az én föltevése sem olyan 'furcsa', hogy mások nem is jutottak rá, talán S. véleménye szerint, nem is juthatnak rá, mert nem tudom ahhoz nagyon okosak voltak, vagy mi. No nézzük csak ezt a két idézetet.

POTR azt mondja: Ich übergehe vieles Andere, wie, dessen nur kurz zu gedenken, die Sonderbarkeit, **) dass eine ziemliche Anzahl von Sprachen, vielleicht zum Theil aus mystischen Gründen, zum Theil wohl, weil man kein schlagendes Charakteristikum dafür aufzubringen wusste, mit geradem Widerspruche im Zusatze einem bestimmten Finger (so dem Goldfinger) den Namen des «namenlosen» anheftete.' l. Zeitschrift f. Völkerpsych. 12 : 179 sk. Hát nem igazán pompás tréfa, ha már S.-val együtt a dolog tréfás oldalát akarjuk előtérbe helyezni, hogy S. két idézetet ír ki 'annak kimutatására, hogy mások nem jutottak olyan furcsa föltevésre' mint én és mindjárt első helyen olyan magyarázatot említ, a mely az én föltevésemet egészen jogosult-

*) Vö. e folyóirat II. kötetében megjelent cikkemet 37—40. l.

**) S. az idézetet itt kezdi «... Die Sonderbarkeit» stb.

nak és nagyon közelfekvőnek tünteti föl. Mert mit is mond Porrt? Először, azt mondja, hogy talán közbejátszottak mysticus okok is ('vielleicht zum Theil aus mystischen Gründen') — ilyen okok föltevésére nem látok okot! Másodszor azonban P. is nagyon is közelfekvőnek találja, ('zum Theil wohl!'), hogy a nevetlen ujj azért kapta ezt a nevet, mert nem tűnt ki jellemző vonással ('weil man kein schlagendes Charakteristikum dafür aufzubringen wusste'), a mit én úgy fejeztem ki: 'Alakjánál fogva nem tűnik ki, mint a hüvelykujj és a kisujj, helyzeténél fogva sem, mint a középsőujj, tisztjénél fogva sem, mint a mutatóujj', a mire azután azt a következtetés vontam le — 'hát nem kapott nevet'. Erre S. maró gúnynyal megjegyzi: 'Igazán jó tréfa: azok a népek nem csak hogy nem adtak nevet annak az egy árva ujjnak, hanem még konstatálták is, hogy nem adtak.' Hát S. nem veszi észre, hogy ez a gúny, már akár jogos akár nem, egész erejével a nagy Porrtot is éri, a kit pedig az én lekicsinylésemre idézi ('mit geradem Widerspruche im Zusatze einem bestimmten Finger den Namen des «namenlosen» anheftete'). Tehát én Porrtal nagyon is meg lehetek elégedve, csak azon csodálkozom, hogy S. elfogultságában nem vette észre, hogy keresve sem találhatott volna idézetet, a mely annyira természetesnek és szinte kínálkozóan tünteti föl az én magyarázatomat. Hiszen Porrt az előtte való lapon is igen szépen kifejti, hogy a legkülönbözőbb nyelvekben várhatunk ilyen találkozásokat, a nélkül, hogy azokból a nyelvek egymáshoz való tartozására bármit is szabad volna következtetnünk: 'Der Mensch, mondja egyebek közt, wie verschieden nach Körperbau und Wohnsitz, volklich und sprachlich, oder sonst, bleibt überall Mensch, und, wie weit immerhin oft, nach Volk, Zeit und Ort anders geartet, die sprachlichen Benennungen sowie die Gesetze ihrer Verknüpfung zur Rede auseinander gehen, fallen sie doch nie jenseit der Grenzen allgemeiner menschlicher Gefühls- und Anschauungsweise, ja begegnen sich oftmals an den entlegensten Weltenden in überraschend einartiger Weise.' i. h. 178. l. Milyen gyönyörű és igaz szavak, és milyen könnyen alkalmazhatók a mi kérdésünkre. Tehát mondom, Porrtal nagyon is meg vagyok elégedve.

Következik a másik idézet, a mely már igazán olyan távol

áll az én fölfogásomtól, hogy még érteni is alig értem. HUNFALVY azt mondja: 'Még egy nagy tényt akarok fölhozni, mely abból a korból maradt meg az egyes altaji nyelvekben, s az a kéz negyedik ujjának neve, a nevetlen vagy névtelen ujj... Föl kell tennünk hogy a nevetlen név már akkor megvolt az altaji népeknél, mikor még együtt valának. Mert ha az elszéledés után támadt volna valamelyik ágban, teszem a finn ágban, nem kerülhetett volna a mandzsukhoz, s megfordítva... Eljutott az oroszokhoz a *bezjimjännöj palec*, alkalmasint a mongolok hódításainak útján, a melyen a finnekhez nem juthatott el' (HUNFALVY A vogul föld és nép 321).

H. nagy tényt lát abban, hogy egy különösen gyámolatlan ujjunknak, a mely sem alakjával sem helyzetével sem használatával nem tűnt ki, sok nyelvben nem jutott név és a mint SIMONYI még hozzá teszi 'ezt az egyezést mindig a finnugor-török nyelvrokonságnak egyik föltűnő bizonyítékául említi.' Igazán nagy kegyetlenség S.-tól, hogy nem mondja meg, vajjon ő is a finnugor-török nyelvrokonság egy föltűnő bizonyítékát látja ebben, mert elvégre nem HUNFALVYVAL vitatkoztam, hanem SIMONYIVAL, ha pedig S., engedje meg, hogy azt reméljem, talán még sem osztozkodik e pontban H. nézetében, hát miért vág fejemhez egy olyan véleményt, a melyet ma már komolyan említeni sem lehet?!

ASBÓTH OSZKÁR.

Nándorfejérvár.

A zágrábi akadémia *Rad. (jugoslav. akademije)* cz. kiadványában (207: 101-136) egy nagy tanulmány jelent meg Belgrád régi magyar nevééről, a melyben Šišić apróra és meggyőzően kimutatja, hogy a magyar *Nándor-Nándor* nem jelenthet se görögöt (MELICH) se bolgárt (ECKHART). Ezek a nagy apparatussal, kivált a magyar források biztos és kimerítő használatával írt fejtegetések a legnagyobb figyelemre méltók. A végén fájdalom olyasmibe ártja magát a szerző, a miről fogalma sincs, a *Nándor*-jelzőt összekapcsolja a Balaton mellett használt *nándor-fű*-vel, a melyet — BORBÁS VINCZE tekintélyébe bízva színtiszta ősi magyar elnevezésnek tart. Hiába mondja neki Szinnyei a *MT*jsz.-ban, hogy ez 'népetimológia ebből: *nádra-fű*' [tehát lelke is szláv!], ő azt úgy érti, hogy a *nádra-fű* a népetimológias alak, l. 133. l. Ezzel aztán halomra dől további okoskodása is.

A. O.

A REFLEXIV NÉVMÁS AZ ÓPOROSZBAN.

Az esetek nagy számában a visszaható névmás egyenesen az alanyra hat vissza. Pl. 63. 31.*) *pansdau wartinna sin tans prei abbans* 'darnach wende er sich zu jnen beiden'. 61. 28. *erains mukin/fu/in fwaian mukin/fnan* 'ein jeder lern seine lection'. 71. 4. *en kawijlsei debijkun nautin . . . stai gurijnai mal-nijkiku embaddusisi* 'in was grosser not . . . die armen kindlein stecken' v. ö. még 71. 30. Hasonló esetek a litvánban: *tù mán pasižadėsi* 'du hast dich mir versprochen'; *jėm lėpe apsiczystit* 'er befahl ihm sich zu reinigen' (v. ö. PORZEZINSKI: Возвратная форма глаголь въ литовскомъ и латышскомъ языкахъ. Москва. 1903. 19. l.). A lettben: *slaučījūs* 'ich habe mich abgewischt', *nerādīs* 'nicht zeig dich' (v. ö. PORZEZINSKI 66. l.).

Más esetekben a reflexiv névmás az igének intransitív, személytelen értelmet kölcsönöz: 7. 5. *twais quaits audaļfēi/in* 'dein wille geschehe', v. ö. 13. 4, 35. 23. A litvánból: *ir teip nusidavė* 'es geschah so'; *atsitika kad* 'es geschah dass . . . ' (PORZEZINSKI 51. l.). A lettől: *tropiejaš taj* 'es geschah so'; *woj tieu tabi lubiaš* 'ist es dir gut gelungen' (PORZEZINSKI 81. l.).

Külön figyelmet érdemelnek amaz esetek, a melyeknél a visszaható névmás kétszer van kitéve. TRAUTMANN (i. m. 271. l.) ezeket sommásan a pleonasmus rovására írja, a dolog azonban talán alaposabb megfontolást érdemel, mivel többféle typussal van dolgunk.

1. Az igéhez -si járul, azonkívül -sien is ki van téve. 43. 23. *pirsdau deiwan turridi wiffans grīkans sien skellānts dātunsi* 'für Gott sol man aller Sünden sich schuldig geben'. 37. 30. *quai sien en mars grīkisi* 'die sich an uns versündigen'.

*) A számok az óporosznál: TRAUTMANN: Altpreuss. Sprachdenkmäler. Göttingen. 1910. cz. munkára vonatkoznak.

2. Az igéhez *-sin* járul, azonkívül *sien* van kitéve. 55. 24. *kai ſtai Ebangelion pogerdawie turei ſien eſſeſtan Ebangelion maitātunſin* 'das die das Evangelium predigen ſollen ſich vom Evangelio naeren'. 71. 1. *kāigi ginnewīngiſkan sien ſtas Soūns Deiwas. . . . pŕiki ſtans malnijkikans waidinnasin* 'wie freundlich ſich der Sohn Gottes gegen die Kindlein ſtellet'.

3. Külön említendő 69. 20, a hol *-sin* járul az igéhez, az 1. személyre való visszahatást *mans* jelzi: *is kawijdsmu gruntan mes mans ſchiēiſon malnijkikai enimmimaſin* 'aus was grund wir uns des Kindleins annemen'.

Nem ismeretlen előttem, hogy a reflexivitásnak kétszeri kifejezése különösen a régi litvánban nem ritka, pl. *persiszove pūts savè* 'er erschoss ſich ſelbst' (PORZEZINSKI 19. l. és passim, TRAUTMANN i. m. 271. l.); mégis szem előtt tartandó, hogy ott két különböző névmás *si* és *savè* állanak egymás mellett. Fel-tűnő továbbá, hogy az óporoszbán csak akkor van *sien*, mint a reflexivitás második kifejezése, kitéve, ha 'ſich' a német (eredeti) szövegben az ige előtt áll, v. ö. 63. 31. *wartinna sin* 'wende ſich'; 61. 28. *mukinſuſin* 'lern'; 71. 4. *embaddusiſi* 'stecken', de 1. az 1.—3. typust. Megemlítendő azonkívül, hogy az ólitvánban *si* mellett áll *savè*, az óporoszbán azonban *sin* és *sien* is fordulnak elő egy mondatban. Szembeötlő nemkülömben, hogy 69. 20. (1. a 3. typust)-ben *mans* nem annyira balti, ez esetben porosz nyelvhasználaton alapszik, hanem inkább csak a német 'uns' fordítása.

Ennélfogva talán a következő módon lehetne a helyzetet az óporoszbán elképzelni. Az igéhez *-si* és *-sin* járulhatott, *-si* mellett egy és ugyanazon mondatban állhatott *sien* is, mely utóbbi azonban nem volt kitéve másodszor, ha az igéhez *-sin* járult. A porosz fordító pedig csak azért tette ki, hogy a németben az ige előtt álló 'ſich' szót valamiképen lefordítsa. Ez a főnnebbi 2. typus. Ugyanez lesz az oka a 3. typusnak, habár nem lehetetlen, hogy ily kifejezés mód az élő nyelvben is előfordult. (A szlávot illetőleg: MIKLOSICH: Vergl. slav. Gramm. IV. 99. l.)

Nézzük *-si* és *-sin* szókat alaktanilag. Szinte általánosan vallott vélemény, hogy ópor. *si* < balt. **-sei* vagy **-sai*, v. ö. óbolg. *si*, av. *hē*, prakr. *sē* (dat.), gör. *oi*, és ópor. *sin* alakhoz

v. ö. ved. *sīm*, óperzs. *šim*, avest. *hīm* (irodalom TRAUTMANNnál i. m. 271. l.). Nehézségek merülnek fel azonban *sien* eredetére nézve; megemlítendő, hogy *sien*: *sin* mellett van *tien*: *tin*, *dien*: *din*, *schien*: *schin*, és *mien*: (**min*?). Hogy ezen alakok vocalisukat tekintve valamiképen összetartoznak, az valószínű (BRUGMANN Grdr. II. 2.² 413. l.). Az eddig hangoztatott, s oly sokféle teoriával itt nem kívánok részletesen foglalkozni, csupán megemlítem, hogy pl. *mien*, *tien* stb. alakokban *-*an* partikulát keresni (így TRAUTMANN i. h.) nem reális dolog, mivel ezen partikula a baltiban sehol sem mutatható ki (ENDZELIN: Slavjano-baltijskie etjudy Charkov. 1911. 182. l.). Legegyszerűbben úgy alakulnak a körülmények, ha *mien*, *tien*, *sien* stb. alakokban csupán graphikus különbséget látunk, mely abban áll, hogy a porosz fordító az önállóan fellépő s hosszú *i* vocalisú alakokat németes helyesírással írta, tehát *ie*-vel. S tényleg *tin*, *sin*, *din* alakok enclitikus helyzetben fordulnak elő, míg *tien*, *sien*, *dien* hangsúlyos helyzetben hosszú vocalissal bírtak. Ily módon egységes magyarázatot kaptunk több alak számára, melyek máskülömben gyakran nem nagyon valószínű magyarázatra adtak okot. Hogy a porosz fordító a hosszú *-i*-t *-ie*-vel írta, arra van példa, *liede* 'hecht' = litv. *lydekà*, lett *lídaka* 'hecht' (v. ö. TRAUTMANN 131. l., ENDZELIN i. m. 183. l.).

Berlin.

BENIGNY GYULA.

ISMERTETÉSEK.

Język polski i jego historia. Część I. (Encyklopedia Polska tom II. W. Krakowie 1915).

1912-ben megindult a krakói akadémia kiadásában a lengyelségnek egy nagyszabású enciklopédiája, meg is jelent akkor annak I. kötete meg a IV. kötet egy része. A IV. k. ez a része a szláv kulturának kezdeteiről szól, egy tárgyról, a melyről bármikor egyaránt nyugodtan lehet elmélkedni, de az I. kötet, no ezt mégis jó volt már 1912-ben kiadni, mert kinek volna kedve ma a lengyeleklakta terület — földrajzról szólni!? Igaz az első kötet csak a lengyel országok ('ziemy') fizikai földrajzával foglalkozik, lakosainak fizikai jellemzésével, de mégis lengyelek meg földrajz — olyan fogalmak, a melyek ma össze nem egyeztethetők. De ha kezünkbe vesszük azt a két hatalmas kötetet, a melyek az idén jelentek meg és a lengyel nyelvről és annak történetéről szólnak, lehetetlen meghatottság nélkül olvasnunk, hogy azok — 1915-ben jelentek meg Krakóban! E monumentális munkának legalább első részét kívánom még ebben az emlékeztes évben röviden ismertetni.

Hogy e kötet beosztásáról és tartalmáról mindjárt némi fogalmat adjak az olvasónak, ideiktatom az egyes fejezetek címét és megjelölöm terjedelmüket.

1. A lengyel nyelv történetének forrásai (*Źródła dla historyi języka polskiego*. Napisał Jan Łoś). 1—35. l.

2. A lengyel nyelvnek más szláv nyelvekhez való viszonya (*Stosunek języka polskiego do innych słowiańskich*. Napisał Jan Rozwadowski). 36—72. l.

3. Az irodalmi nyelv kezdete és fejlődése (*Powstanie i rozwój języka literackiego*. Napisał Alexander Brückner). 72—99. l.

4. Idegen nyelvek hatása a lengyel nyelvre (*Wpływy języków obcych na język polski*. Napisał A. Brückner). 100—153. l.

5. A lengyel nyelv lélektani jellemzése (*Charakterystyka psychologiczna języka polskiego*. Napisał J. Baudouin de Courtenay). 154—226. l.

6. A lengyel nyelv phonetikai leírása. (*Opis fonetyczny języka polskiego*. Napisał Tytus BENNI). 227–268. l.

7. Írástörténet és helyesírás (*Grafika i ortografia* Napisał A. BRÜCKNER). 269–288. l.

8. A lengyel nyelv történeti phonetikája vagyis hangtana (*Historyczna fonetyka czyli głosownia języka polskiego*. Napisał Jan ROZWADOWSKY). 289–422. l.

Legtöbbször találkozunk a sokoldalú berlini tanár nevével, BRÜCKNERÉVEL, mégis az oroszlanrészt a munkából egy krakói tudós, ROZWADOWSKY vette ki: a kötet több mint egy harmada az ő tollából folyt, azonkívül még a II. rész számára is írt egy kis cikket a balti nyelvekről, 366–386. l., és egy kis megjegyzést a lengyelországi cigányok nyelvéről, 459–461. l. Közel jár, ha az egész munkát tekintetbe vesszük, $\overline{\text{L}}$ ő részvétele, azután következik NITSCH és csak azután BRÜCKNER, végre pedig az ősz BAUDOUIN DE COURTENAY, a ki Szentpétervárt lakik.

Látnivaló, hogy az egyes részek terjedelemre nézve nagyon különbözők, megbeszélésüknél természetesen ettől egészen függetlenül kiemelem azt, a mi figyelmemet megragadta, vagy a mire épen megjegyzésem van.

1. A lengyel nyelv történetének forrásai.

A lengyel nyelv forrásai a XIV. századig 'nagyon egyoldalúak és ahhoz szegények, hogy nagy hasznot lehessen belőle húzni', l. 2. l. 'A név- és igeragozás történetéhez itt jóformán semmi anyagot sem találunk és még kevésbé a lengyel mondattan történetéhez'. A lengyel hangoknak a latin betűk combinatiójával való jelzése olyan ügyetlen és következtelen, hogy 'most még könnyebb nekünk, mondja $\overline{\text{L}}$ ő, megtanulni szanszkritúl, ógörögül vagy ószlovénül olvasni, mint ólengyelül'. A XIV. századtól kezdve a források egyre bővebben folynak és a szerző előadása is egyre részletesebb lesz: gondosan mérlegeli az egyes források értékét és följegyzi a legjobb kiadásait. Nagyon érdekes a híres *Bogorodzica*-ének tárgyalása, l. 12–14. l., igaz részletekbe $\overline{\text{L}}$. alig bocsátkozhatik e sokat vitatott emléknél, csak megnevezi a tudósok egész sorát, a kik résztvettek a vitában és különösen kiemeli BRÜCKNER érdemeit. Itt-ott beleszó egy finom nyelvi megjegyzést, mint mikor p. o. megállapítja, hogy XVI. sz.-ban végbement hangtani és még inkább alaktani változások különösen az egykorú levelekben törőződnek, l. 26. l.

2. A lengyel nyelvnek más szláv nyelvekhez való viszonya.

Van ennek a fejezetnek egy rekeszjelek közé vetett alcíme is ('összláv nyelv, a nyugati szláv nyelvcsoporthoz, az úgynevezett lech csoport, a történetelőtti lengyel nyelv'), a mely sejteti, hogy itt milyen nehéz kérdésekről lesz szó. Pedig ROZWADOWSKI nem az az ember, a ki kitér a nehézségek elől, maga is résztvett az idevágó kérdések megoldását kereső kutatásokban és e helyen is bevezeti az olvasót a complicált problémák egész tömkelegébe. Igen becses az a rövid összeállítás, a melyben a szerző elsősorban az közös szláv nyelvet jellemző hangjelenségeket fejtegeti, de azután egy pár szóval rámutat a szóképzés és alaktan körében mutatkozó vonásokra is, különösen az annyira jellemző átalakulásokra, a melyek az ige körül észlelhetők. A hangtani jelenségeket lehetőleg abban a sorrendben tárgyalja, a melyben fölöttöttek, és mindig lelkiismeretesen megjegyzi, ha a jelenség, akár csak csírájában is, már a baltoszláv korszakba vezetendő vissza. Innen áttér magára a lengyel nyelvre, a melynek kialakulása voltaképp még a közös szláv korszakában indult meg, 'a mikor mind a későbbi szláv nyelvek csak mint többé-kevésbé különböző nyelvjárások léteztek, a mikor a nyelvi kapcsolat köztük még nem szakadt meg', l. 45. l. Meg lehet állapítani, hogy a lengyel nyelv egyes szláv nyelvekhez közelebbi viszonyban állt, mint a többiekhez: 'Nyilvánvaló tény, mondja R., azaz közvetlenül mindenkitől a mindennapi életben észlelhető*, hogy a lengyel nyelv sokkal hasonlabb a cseh, tót, lauziczi szerb — hozzátehetjük a kihalt poláb nyelvhez is mint a dél szláv nyelvekhez meg az orosz nyelvekhez. Különösen a tót, alsólauziczi szerb és poláb nyelv tényleg végtelenül közel állanak a lengyelhez, úgy hogy a kölcsönös nyelvi érintkezés még ma sem ütközik, illetőleg ütközött volna különös nehézségekbe'. Ez a közelség *genetikus*, mert hát a nyelvek közeledése lehet bizony későbbi érintkezések és föltételek eredménye is, 'így p. o. a mindennapi tapasztalat meggyőző bennünket arról, hogy a kisorosz és fehérorosz nyelvjárások, különösen a nyugati tájszólások, a lengyelhez nagyon közel állanak, sőt gyakorlatilag ahhoz sokkal közelebb állanak, mint a nagyoroszhoz, pedig nyilvánvaló tény, a melyet mélyebb kutatások nélkül is ki lehet mutatni és észlelni, hogy genetice a kisorosz a nagyorossal meg a fehér-

* Kénytelen voltam a lengyel szöveg ezt a részét kicsit szabadon fordítani, az eredetiben található szójátékot (*oczywisty - widoczny*) a magyarban nem lehet visszaadni.

orosszal ósorosoz egységet alkot és hogy pl. a kisorosznak tényleges és gyakorlati nagyobb közelsége a lengyelhez későbbi fejlődés eredménye. Ennek legtipikusabb példája a galicziai lemkek tájszólása, a melynek hangsúlya is lengyel'. l. 45. s k. l.

Következik immár a lengyel nyelv jellemző vonásoknak a megállapítása. Hogy itt milyen nehézségekbe ütközünk, azt mutatja mindjárt a 15 pont közül a legeslegelső, az orrhangzók megőrzése. Az bizonyos, hogy ez nem a lengyel nyelv újonnan fejlődött karakteristikuma, hanem csak megőrzött régiség; egészen kétségtelen, hogy e hangok megvoltak valamennyi szláv nyelvben és egyikben-másikban aránylag későn veszték el, de elvégre — elveszték és a lengyel nyelvre valóban nagyon jellemzők. R. itt is mint mindenütt a legnagyobb őszinteséggel eléünkbe tárja azokat a mozzanatokat, a melyek bizonyos merev elhatárolás lehetetlenségét tüntetik föl, de azért nem riad vissza olyan gyakorlati beosztásoktól, a melyek túlságos szőrszálhasogatás mellett egyszerűen szétfoszlanának kezünk alatt — mindenesetre az áttekinthetőség rovására. Így tárgyalása megmarad szigorúan tudományos és a mellett mégis gyakorlati is.

Gondosan tárgyalja a szerző azután a kasub és szlovincz nyelv viszonyát a lengyelhez és meggyőző okok alapján állítja, hogy a lengyelrel valaha egységes egészet alkottak, valamivel távolabb állott a kihalt poláb. Erre következik a lengyel nyelvnek viszonya a két lauziczi szerb nyelvhez, erre pedig egy minket megint közelebből érintő pont, a cseh-tót nyelv sajátosságainak a tárgyalása, l. 65—67. l., végre pedig az eredmény megállapítása, a mely mind e fejtegetésekből következik: 'kitűnik, mondja R., hogy az északnyugati szlávok elődei már az ószláv korszakban bizonyos egységet alkottak és bizonyos fejlődést együtt éltek át, a nyelvjárások egy csoportját alkotva, a melyet a későbbi földrajzi elterjedés alapján északnyugatinak lehet nevezni.' l. 68. l.

Annak a kérdésnek részletes tárgyalásába, hogy az északnyugati szláv nyelvcsoporthoz, illetőleg egyes nyelvei, milyen viszonyban áll, illetőleg állanak a keleti és déli csoportokhoz, a szerző, minthogy földadatához nem tartozik, nem bocsátkozik, de rámutat egy pár szóval arra, hogy a hangtani jelenségek néha egészen sajátos módon átcsapnak egy területről a másikra és hogy különösen föltűnőek azok a szálak, a melyek a centralis nyelvjárásokat, mindenekelőtt a tót nyelvet összekötik jobbra is balra is a szomszédokkal. E rövid fejtegetés végén rámutat még egy nagy hézagra, a mely kutatásainkban mutatkozik: a szókincs, az eredeti, valamint az idegenből, akár más szláv nyelvből s átvett szavak összehasonlító megvizsgálása még meg sincs kezdve

3. Az irodalmi nyelv kezdete és fejlődése.

BRÜCKNER mesteri áttekintést ad az irodalmi nyelv lassú kialakulásáról, a latin nyelv hosszú uralkodásáról, a bénító cseh hatásról, a XVI. században bekövetkezett gyors fellendüléséről, REJ nagy érdemeiről, a reformatio közbejátszásáról, arról a sajátos ellentétről, a melyet a XVII. században a vaskalapos próza és a költészet nyelve közt észlelhetők. 'Potocki a prózaíró, mondja Br., és Potocki a költő: nehéz nagyobb ellentétet képzelni; a latin és lengyel szavak ízetlen és szörnyűséges keveréke, az a faláb, amelyen mozog, az a bombaszt, milyen örvény választja azt el költészetétől tisztá, magvas, egyszerű és már azzal szép, és erős nyelvével.' l. 87. l. 'Nem a XVII. sz. prózájából, hanem költészetéből' szól a régi lengyel szellem, annak valóban régizamatá nyelvéből '(od tego prawdziwie *kontuszuwega języka*. mintegy 'köntösös' nyelvéből — a magyar *köntös*-ből származó *kontusz* nemzeti viselet, hosszú felöltő neve.) l. 88. l. A lengyel nyelv kezdi hódító útját: 'Amit sem Zółkiewski, sem Chodkiewicz nem tudtak keresztülvinni, azt elvégezte a lengyel kultúra; a század folyamán, különösen második felében, győzedelmesen bevonul a moszkvai iskolákba, a bojár udvarokba, a czári Kremlbe, vezére volt a lengyel könyv, az irodalmi nyelv, Kochanowski versei. Kievben és Poloczkban már érezték a könyv hiányát és a kisorosz annyira beleélte magát a lengyel könyvbe és lengyel nyelvbe, hogy a mikor anyanyelvén kellett írnia, lengyelül gondolkozott, lengyel fordulatokkal, és úgy oroszosította meg őket írásban, hogy inkább az írójeleken változtatott, mint a nyelven. Így keletkezett a XVII. századnak az a különös nyugati orosz irodalma, a melyből a lengyel nyelv lépten-nyomon kéri.' u. o. De a föllendülés napjai meg voltak számlálva, bekövetkezett a hanyatlás korszaka, és egy ideig attól letetett tartani, hogy a művelt körök nyelve — a *franczia* lesz! De a legszomorúbb politikai viszonyok közt az irodalom a XVIII. században egyszerre új virágzásnak indul: 'a század második és első fele, 1780 és 1740 közt a különbség meglepő, megváltozott teljesen az irodalom tartalma és köntöse, az előbb elhanyagolt nyelv újra mindennek kifejezésére alkalmas lett, megdagodott, sokoldalúbb lett, mint az aranykorban.' l. 91. l. Így lett aztán az irodalmi nyelv, az irodalom a szétdarabolt lengyelségnek az egyetlen mentsvára, 'az egyetlen örökség, fejezi be Brückner fényes fejtegetéseit, amelyet el nem prédáltak, az egyetlen tér, amelyen semmi sem választ el bennünket, a melyen közös munkához fogunk... És ha legújabb stylistáinknál nem is minden szinarany, senki sem tagadja,

hogy ez a nyelv felfrissült, hogy szépséget és erőt nyert, a melyek a legszebb reményekre jogosítanak.' l. 99. l.

4. Idegen nyelvek hatása.

A milyen elevenen ecseteli BRÜCKNER a lengyel irodalmi nyelv fejlődését, oly szárazon tárgyalja e nyelv idegen elemeit: az adatokat számszámra halmozza egymásra, a mellett az idegen szó alakját, a melyből a lengyel lett, a legritkább esetekben közli, csak egyben, azt nem lehet tagadni, kitűnő az összeállítása, ritka elavult kifejezéseknek a régi irodalomból való kimutatásában, eoben ráismerni a mesterre, aki anynyit összeolvasott, mint alig más valaki és ismeri a lengyel irodalom minden zege-zugát. Ez pedig igen fontos körülmény, mert a lengyel nyelvbe roppant sok idegen szó került és nagyon különböző úton, úgy hogy nem mindig könnyű megállapítani, hogy egyik-másik kifejezés voltakép honnan került, ismerni kell a szó pontos történetét, a körülményeket, amelyek közt feltűnik és gyakran igen rövid életét be is fejezi. Vannak p. o. kifejezések, a melyeknél az a kérdés merül föl, közvetlenül a latinból származtak-e vagy pedig olasz vagy francia vagy német közvetítés útján jutottak a nyelvbe; a keleti nyelvek szavai is közvetlen érintkezésből származhatnak, de elterjedtek bizony az Ukrajnán, Magyarországon vagy Moldván át is.

A lengyel nyelv még meg sem indult, mikor egy szláv nyelv erős hatást gyakorolt a lengyel nyelvre: a keresztény terminologia cseh forrásból származik, a keresztnevek is nagyjából innen valók, de már ezeken gyakran erősen meglátszik a lengyel bélyeg. Legnagyobb azonban a német nyelv hatása, még pedig régebben, a XIV. században, még a XV.-ben is, erősebb mint a legújabb korban. E hatás alatt gyakran az eredeti szavak is új jelentést öltenek: a német *Stadt* (vö. még ma is *anstatt* helyett, *Stätte* hely, *Statthalter* helytartó) hatása alatt nem a mint BRÜCKNER tévesen mondja az *Ort* szó hatása alatt, l. 110. l. — a régi *miasto* 'hely' a 'város' jelentést ölti (a 'helyet' ma a *miastoból* képzett *miejsce* fejezi ki), a német *Gemach*-tól a *pokój* 'nyugalom, béke' a 'szoba' jelentést kapja, a *zamek* 'zár, lakat' a palota jelentést is ölti, mert a német *Schloss* mind a kettőt jelenti (ez a *zamek* 'palota' aztán tovább vándorol az oroszokhoz: a lengyelesen hangsúlyozott *zámok* így szembe került a régi *zamók* 'zár, lakat' szóval. De hát mi ez a szőröstől-bőröstől a német nyelvből átvett szavak özönéhez képest: LINDE nagy szótára több mint 1500-at mutat ki, pedig hiányzanak ott a

középkoriak és a tájszók, 'számukat, mondja Br., legalább kétszer annyira vagy inkább három annyira kell tennünk.' l. 111. l.

Br. ezeket különböző csoportokra szedi és az elavultakat, de egy időben sűrűn használtakat is kimutatja. azonban inkább a művelődéstörténeti szempont érdekli. mint a nyelvészeti, sőt a nyelvész itt-ott erős tévedésre is akad, mint mikor azt mondja, hogy a lengyel nyelvnek nincsenek kettős hangzói!! (Nie posiadamy dwugłosow, więc niemieckie *aj, ej, au* przechodzą w *e, a* azaz, hogy 'nincsenek kettős hangzóink, tehát a német *aj, ej, au* átmennek *e, a* hangokba', l. 116. l.). A XVI. században a német hatás elveszti erejét.

A roppant nagy német hatásnál is mélyebb és általánosabb volt a cseh hatás, ha nem is annyira szembetűnő. Ez a hatás egészen más, mint a német, fölülről jön, a papságtól és irodalomtól, a hadseregtől és az udvartól. Hallottuk már, hogy a keresztény terminologia cseh, de később a lengyel irodalom bölcsőjénél még egyszer találkozunk hatalmas cseh befolyással, a mely annál veszedelmesebb volt, minél nehezebben különböztethető meg, a két nyelv nagy rokonságánál fogva, az idegen máz. 'A X. századból, a keresztény hit föl vételétől, egészen a XVI.-ig bezárólag uralkodott ez a cseh hatás', l. 124. l., a míg mindennek hirtelen véget nem vetett a fehérhegyi csata, a mely 'elnyelte a cseh nemességet, irodalmat, műveltséget', l. 125. l.

A latin hatás későn kezdődik, a XV. sz. előtt csak a papok és deákok tudtak latinul, még a XVI. sz. ban is akadtak magasállású férfiak, egy kancellár, egy konstantinápolyi követ, a kik vajmi keveset tudtak latinul. De a studium generale és az egyre szaporodó iskolák, a melyekben mást mint latint nem is tanultak, az országgyűlések, a bíróság, az orvostudomány a latin nyelvet olyan hatalomhoz segítette, a melytől már féltetni lehetett az anyanyelvet.

Késői és muló az olasz hatás. a melynek nyomait azután többé-kevésbé elmosta a német meg a francia hatás.

Az orosz hatás is újabb keltű, csak keleti szavak kerültek nem egyszer kisorosz közvetítéssel a lengyelbe, különösen a XIV. és XV. sz.-ban. De lassanként beszívárog egy-egy orosz szó az orosz részekben született írók által az irodalomba és a XVII. században már hozzászoknak az oroszlitván *-icz* (ejtsd *-ics*) végű nevekhez is. a melyek kiszorítják a lengyel *-ic*-et; MICKIEWICZ, SIENKIEWICZ és más wiczek gondoskodtak azután arról, hogy az egész világ az ilyen neveket lengyeleknek érezze.

A keleti nyelvekből, a mint már említettem, na on külön-

bőző úton kerültek szavak a lengyel nyelvbe, első sorban a krimi tatárokkal és az azokon túl lakó törökökkel való érintkezés terjesztette őket, de részletekbe nem kívánok bocsátkozni. Csak curiosum gyanánt említem, hogy a szerző azt hiszi, hogy a magyar BÁTORY név annyit jelent hogy 'hős': *Zupełnie zastąpił gardzinę bohatyr* (por. *Bátory toż samo węgierskie*), l. 143. l. azt akár a Brockhaus-féle lexiconból is megtudhatta, hogy az helynévből, a család ősi birtok nevéből származó melléknév!

A magyar hatásról szóló rész fájdalom nem elég részletes és nem is mindig megbízható; igaz hogy ez a hatás nagyon alárendelt is: itt is nagyon érezhető, hogy a szerző rendesen csak a lengyel szót nevezi meg, de az eredeti szót, a melyből a lengyel keletkezett, nem idézi, pedig akár hányszor a magyar olvasó sem tudja, hogy voltaképen milyen magyar szóra gondolt BRÜCKNER. Néha a legvilágosabb tényállás mellett is rettenetesen eltéved, említi p. o., hogy van *kocz* 'kocsi' mellett a régi nyelvben *kotszysz*, *kocisz* 'kocsis' szó is, említi, hogy Radziwiłł egy magyar *kotczy*-nak nevezett kocsit ajándékozott, de a szó azért dehogy magyar, hanem egy ősrégi török terminus!! l. 145. l. Ha a *forgocz* szót *farkas* 'szfj'-ből magyarázza, az lehet toll-hiba vagy sajtóhiba *farkas* helyett, de milyen magyar szóból származhatik a *leuens*-tő? (napolyi zbjóje byli *sabatowie* i późniejsi *leuensowie* azaz 'félig rablók voltak a *sabat*-ok és *leuens*-ek', l. 146. l.). A *sabat* (olv. szabatnak) állítólag a magyar *szabados*-ból lett, de a *leuens*ek illetőleg *leuens*ek talán csak nem akarnak magyar *leventék* lenni!? Hisz eddig a *leweniec* (gen.- *ńca*) szót a kisoroszból magyaráztak.

A legérdekesebb ebben a röviden és fájdalom épen nem kifogástalan fejezetkében talán az a különös apróság, hogy a *palcza* szavunk, a mely maga is szláv eredetű (vö. akár a lengyel *palica* szót), a c c u s a t i v u s b a n ment át a lengyelbe és mivel három *palczat* vágta a bűnösre (vö. Oklsz. a *palcza* cikk a 1588-ból *Harom palcza* birsagh alatt senki piztrangot ne fogion) a *harum palcat* a lengyelek előtt jól ismert terminus volt. Igaz a régi irodalom olyan alapos ismerete kell ennek megállapítására, mint a milyen Br.-é. a varsói nagy szótárban a *harum* sem egyedül sem *palcat* alatt nincs kimutatva, de van benne valami, a mi ennél is ékebben szól a mellett, hogy ez közhasználatú fordulat lehetett, egy belőle képezett főnév *harumpalcatnik*, olyan ember, a ki szereti fölügyelete alatt álló munkásait deresre húzatni!

A legújabb hatásról nem szólok; ide tartozik a francia is, a melynek első nyomaival a XVI. sz.-ban találkozunk.

5. A lengyel nyelv lélektani jellemzése.

Nem érzem magamat hivatva, hogy BAUDOUIN DE COURTENAY nagy és gazdagon tagolt, de egyúttal rettenetes elvont tanulmányáról ítéletet mondjak, csak épen gyenge kísérletet teszek, hogy azt némileg jellemezzem. Idézem mindjárt bemutatásúl az első mondatát: 'Objective egy nyelv sem létezik. Nem létezik egyáltalában emberi beszéd. Nem létezik az úgynevezett lengyel nyelv sem. Léteznek, mint realitások, az egyes individuumok vagyis emberi egyének, jobban mondva egyes emberi fejek, a hozzájuk tartozó egyéb szervezet-részekkel egyetemben, a melyek ilyen vagy olyan módon meg vannak nyelvesítve (*ujęzykowane*)', l. 157. l. Körülbelül ilyen hangon folyik a tárgyalás; még szerencse, ha példák tarkítják, mert akkor könnyű a subtilis okoskodást követni, azok híján az olvasó könnyen elveszti a fonalat, no meg a türelmet.

Hadd mutassam be a tárgyalás jellemzésére a 'zérus' elemet (*Element «zero»*). A 'farkas' neve a lengyelben *wilk*, azt hogy 'visz' a lengyel úgy mondja, hogy *niesie*. Szemben a *wilk-a* gen., *wilk-owi* dat. stb. alakokkal egyrészt és a nőnemű *koz-a*, *żon-a*, *ryb-a* meg a köznemű *okn-o*, *sit-o*. *pol-e*, *serc-e* nonimativusokkal másrészt a *wilk* nem tüntet föl 'morphémá't, a melyhez a nom. sing. masc. képzele kapcsolódna. Ép így az egy. 2. sz. *niesie-sz*, több. 1. sz. *niesie-my*, több. 2. *niesie-cie* alakokkal szemben a *niesie-t* semmilyen morphéma nem jellemzi egyes számú 3. személynek. Így 'keletkezik egy külön 'zérus morphéma'. Ez, ha talán különösnek is tetszhetik, legalább könnyen érthető, már azért is, mert példákkal van illusztrálva. De erre azután a következő tiszttára abstract mondat következik: Pewnego rodzaju «zerem» wymawianiowo-słuchowym czyli fonetyczno-akustycznym, stanowiącym jednakoż element morfologiczny czyli zmorfologizowany, jest kontekst i porządek wyrazów (syntagm) w zdaniu, a morfem w syntagmie. Azaz: 'Bizonyos természetű kiejtési-hallási vagyis phonetikai-akustikai 'zérus', a mely azonban morphologicus vagyis morphologizált elemmé vált, a kifejezések (syntagmák) contextusa és sorrendje a mondatban, meg a morphémáké a syntagmákban', l. 168. l. Megvallom, ezt nem értettem meg első olvasásra. Most igaz egészen világos előttem, hogy a szerző mit akart azzal mondani, megvallom azt is, hogy az igen finom és nagyon is igaz megjegyzés, hogy t. i. a mondatban a szórend és az egyes kifejezésekben az egyes elemek elrendezése igenis jelentősek, pedig voltaképp igazi semmik, 'zérusok', a beszédnek ki nem ejtett, nem is hallható részei, de azt is mondhatom, hogy egyáltalában

nem nagy élvezet, ha az embernek folyton, 73 nagy lapon át — rébuszokat kell megfejtenie.

Mínthogy azonban a szerző a szláv nyelveknek, jelesen anyanyelvének is alapos ismerője, itt-ott olyan megjegyzést is találunk, a mely a lengyel nyelvben és egyáltalában a szláv nyelvekben észlelhető jelenségekre világot vet, így p. o. mikor rámutat, hogy a szóvégén álló hangzók megmaradása vagy eltűnése gyakran csak attól függ, hogy jelentősek-e az alak megismerésére vagy nem: az infinitívus *-i-jé* a lengyelben (és több más szláv nyelvben is) nyom nélkül eltűnt, de a genitívust kifejező *-i* soha; azt mondják, hogy *ok-o* 'szem', *sian-o* 'széna', de már *tam* 'ott', 'lak' 'így, úgy' -o nélkül *pol-e*, *serc-e*, de *jaż, więc* l. 185. l. Különösen az assimilációról szóló hosszabb fejezet, l. 188.—209. l., tele van tanulságos példákkal.

6. A lengyel nyelv phonetikai leírása.

BENNI világos egyszerű nyelven leírja a lengyel nyelvnek, első sorban a művelt osztályok beszédjében hallható, hangjait. 'Nem egészen egységes, mondja, a művelt osztályok kiejtése; másképp hangzik a nyelv Krakón, másképp Varsóban, Lembergben vagy Posenben. Azonban általában véve a különbségek a lengyelségben, ha összehasonlítjuk a más nyelvekben észlelhető viszonyokkal, nem nagyok, és bizonyos joggal lehet közlengyel nyelvről beszélni, ha a művelt osztályok nyelvét értjük rajta tiszta lengyel vidéken, a melyeken nem lehet szó a nyelv hangjaira gyakorolt idegen befolyásokról. Tiszta lengyel nyelvű fővárosok ebben az értelemben Krakó és Varsó, a mit Lembergről, Posenről nem lehet mondani', l. 227. s. k. l. Mínthogy azonban a szerző varsói, első sorban Varsó művelt osztályainak nyelve szolgál megfigyeléseinek alapjául, a mellett azonban gyakran esik szó vidékek szerint eltérő kiejtésről, l. p. o. az *ł* tárgyalását 237. s. k. l., szembe helyezi néha a közönséges beszédet meg a hivatalos és gondos beszédet, l. 256. l., megemlékszik néha a beszélő törekvéséről, hogy egy hangot megőrizzen, l. 255. l., szóval nem ad egy merev képet, hanem számol az étellel, különböző hatásokkal. Általános szláv szempontból is érdekes, hogy a *v* zöngetlen mássalhangzó után *f*-fé lesz (tehát a kivételes előreható assimilatio egy esete), l. 251. s. k. l., érdekes, hogy a *ch*-nek zöngés párja (*ʃ*) van, a mely igaz nem mutatkozik önállóan (nincs is az írásban külön jele), csak zöngés mássalhangzók előtt keletkezett *ch*-ből, l. 233. l., és az a megjegyzés, hogy *ch* és *h* kiejtésében tiszta lengyel vidéken nincs semmi különbség, l. u. o.

Külön kívánom kiemelni az *nk* kapcsolat tárgyalását, a melynél

a szerző egy sajátos körülményre hívja föl figyelmünket. Azt mondja ugyanis, hogy idegen szókban *k* meg *g* előtt nem ejt a lengyel közönséges *n-t*, hanem gutturalis *ŋ* hangot, tehát olyan szókban mint *bank* (ejtsd *barŋk*) *benkart*, *Anglia*, *Anglik*, *Kongo* 'Miért csak idegen szókban? kérdi a szerző. A kifejezés idegen, vagy saját, teljességgel nem phonetikai fogalom és annak nem szabad befolyásának lennie a természetes kiejtésre. És mégis (a varsói művelt beszédben, a krakóiban nem) azt mondjuk hogy *panienka*, *okienka*, *ścianka* (*pańienka*, nem *pańienka*).', l. 256. l. Ez a sajátos jelenség abban leli magyarázatát, hogy rokon kifejezésekben, pl. a *panien*, *okien* többes genitivusban, a *rana ściana* nom. sg-ban és más ragozott alakokban *n* hallatszik, míg az idegen szóknál ilyen rokon alakok hatásáról természetesen szó sem lehet. Hogy a lengyel nem vett át az idegen szókkal együtt talán egy tőle merően idegen hangkapcsolatot, azt a szerző csattanósan bizonyíthatta volna a *mąka*, *ręka*-féle szók kiejtésére való utalással, de ezt nyilván fölöslegesen tartotta, mert ezekről, igaz más összefüggésben, csak egy lappal odébb esik szó. A *mąka*, *męka* félékben t. i. a lengyel tényleg *ŋk-t* ejt (az *a*, *e* ma már korántsem mindig orrhangzót jelent!): *morŋka*, *reŋka*, csakúgy mint *g* előtt is ilyenkor *ŋ* hangzik: *węgorz* (ejtsd *węgoŋś*).

Érdekes különbséget jegyez föl a szerző a *d, t* előtt álló *e*, *a* kiejtéséről Varsó és Krakó közt: míg Varsóban ilyenkor *en*, *on* hangzik *d, t* előtt tiszta hangzóval, addig Krakóban a hangzó határozottan nasalis, *rząd* 'rend' szó ott *żont*-nak hangzik, itt azonban *żōnt*-nak.

Figyelmet érdemel még a szóközi assimilatorról szóló fejtegetés, l. 259. s k. l., és a hangzóknak palatalis mássalhangzók környezetében való elváltozása, l. különösen 266. l.

7. Írástörténet és helyesírás.

E kis cikkben nem akadtam semmire sem, a mi figyelmemet különösen megragadta volna, csak épen az első lap utolsó soraiban botlottam bele valami furcsaságba, hogy t. i. a lengyelben a XI. -XIII. században a *cs* hangot (a melyet ma *cz* vel jelölnek) *ch*-vel írták úgy mint a magyaroknál, mondja BRÜCKNER (vö. ZICHY stb.) csak a XVI. [!] sz. közepén helyettesítette PÁSMÁNY [!] a *ch*-t *cs*-vel'.

8. A lengyel nyelv történeti phonetikája vagyis hangtana.

A monumentális munkának itt ismertetett I. részét berekeszti. ROZWADOWSKINAK a lengyel hangok fejlődéséről szóló mélyen járó nagy

tanulmánya. Különösen a sok kuszált jelenség, a melyek a lengyel nyelvben a hangzók fejlődésében észlelhetők és a melyek rendkívül nehezen tekinthetők át, részesül éles megvilágításban és minden részletkérdés után nyomban ott találjuk az odavágó irodalom gondos összeállítását. E gyakran igen nehéz problémák élén áll a problémák legnehezebbikének igen beható, önálló fejtegetése, a régi intonatio és a vele kapcsolatban álló quantitás meg a lengyel nyelvben a hangzóknak vele szorosan összefüggő bizonyos elváltozásának kérdése. Csak azután tér át a szerző az egyes hangzók történetére.

Itt mindjárt az első és legnagyobb fejezet, az úgynevezett *jer*-ek tárgyalása, nagyjában fényesen sikerült, ha nehéz is mindenben egyet érteni R.-val. Ő ugyanis hajlandó nem csak egyes szláv nyelvek, illetőleg egy szláv nyelvcsoporthoz számára a két redukált hangzó, az Ъ és Ъ, összeesését föltenni, hanem az egész szlávra, a mit szemben az ó- és újbolgár nyelvben, meg különösen az orosz nyelvben észlelhető jelenségekkel mégis bajos elfogadni. A magyar nyelvbe régi időben átment szláv szókrol nemis szölok, mert nem várhatom a szerzötöl, hogy az azokból meríthető tanulságokat részletesen ismerje. R. ahhoz a következtetéshez jut, hogy az Ъ és Ъ különbsége nem a hangzós elemekben rejlett volna, hanem úgy a mint a lengyel nyelvben tisztán az előtte való mássalhangzó affectiójában. 'Az, mondja a szerző, hogy az orosz nyelvjárásokban *e, o* alakjában mintegy két külön bö z ő hangzó folytatásával van dolgunk és hogy hasonló viszonyt találunk a tótban és részben a lauziczi szerbben, nem bizonyít semmit: ez másodrendű vocalisatio, az egységes megfelelés a lengyelben, csehben stb. minden valószínűség szerint az eredeti' l. 339. l.

Nagyon érdekes a *tort, ort*-féle csoport átalakulásának a tárgyalása is, l. 386. s. k. ll., ha egyes részletek helyességéhez kétség is fér. Azt p. o. nem tartom valószínűnek, biztosnak meg épenséggel nem, hogy az oláh *daltă* 'véső' nem egy (bg.) *dlato* alakból lett, hanem egy régibb szláv **dalto*-ból magyarázandó. Az oláh nyelvben *dl*-vel kezdődő szó nincs, és azért egy *dlato* könnyen átalakulhatott egy kényelmesebb ejtésű *daltă*-vá.

Sokkal rövidebben foglalkozik R. a mássalhangzók történetével, a mit 'kényszerűség'gel okol meg, de a mi igazolását magában abban a tényben is leli, hogy a viszonyok itt korántsem olyan nehezen tekinthetők át. A tárgyalás rövidsége mintha csak világosabbá tette volna azt, e szűk keretben is nagyon sok érdekes részletet említ a szerző. Külön fölhivom az olvasó figyelmét az úgynevezett *l* epentheticumról szóló rövid, de magvas fejtegetésére, l. 403. s. k. l.

ASBÓTH Oszkár.

A. Zimmermann, Etymologisches Wörterbuch der lateinischen Sprache. Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1915. VIII + 292 l. 9 márka.

A szerző a munka előszavában (p. III.-V.) előadja azokat az okokat, a melyek szótára megírására birták, s azokat az irányító elveket, a melyeket munkájánál követett.

A felsorolt okok végső rúgója a WALDE-féle nagyszabású etymologiai szótárral való elégtelenség, a melyből az indogermanistika és a class. philologia között egykor fönnállott antagonizmus is kiérzik, s már ezért sem maradhat szó nélkül. Szerző szerint a WALDE-féle szótár jelentékenyen javított második kiadása folytán a gymnasiumi tanárok abba a kényszerhelyzetbe kerültek, hogy tanítványaik előtt az első kiadás alapján mondottakat nagy részben [? !] revokálják. Ez egy a kathedrális infallibilitás álláspontjára helyezkedő pædagogus ellenvetése, a melynek a dolog meritumához semmi köze. Az etymologizálás sokkal sikamlósabb talaj, semhogy rajta a dogmatikus biztonság kothurnusában lehetne büszkélkedni, s ha valaki mégis így tesz, magára vessen, ha felbukik. — Egy másik kifogás az, hogy WALDE szótárának mind a két kiadása inkább volt szánva indogermanistáknak mint class. philologusoknak, resp. magasabb tanintézetek tanárainak. Ez olyan hiba, amelyről WALDE igazán nem tehet, mert hiszen minden disciplinának, s így az indogermanistikának is, joga és kötelessége a maga területén a maga módszerével operálni és partikuláris (plane didaktikai) érdekekre tekintettel nem lenni. — Egy további ellenvetés az, hogy WALDE 'nem ritkán' minden indokolás nélkül utasítja vissza másoknak nézeteit, a mi különösen feltűnő, ha egy etymon tudományos folyóiratból van véve, mert hiszen a kiadó csak valószínűt fog közölni (!), és azzal, hogy még a 'scheint mir, halte ich für usw. megjegyzést sem alkalmazta, az olvasót ebben v. abban az irányban ab ovo kedvezőtlenül befolyásolta. Hogy milyen gyakran utasította vissza WALDE másoknak nézeteit indokolás nélkül, annak nem néztem utána, mert ez nem fizette volna ki magát. De utalok mindennek előtt arra, hogy a subjektív felfogásnak az etymologizálás terén kellemetlenül tág tere van s egy nézet elfogadása vagy elvetése nem egyszer csupán érzés dolga lehet, a melyről beszámolni ugyancsak bajos volna vagy éppen lehetetlen. ZIMMERMANN pl. az *amārus* és *amo* szókat egy 'garstig, és 'lieb' jelentésű **ama* 'Lallwort' derivatumainak mondotta [KZ. XXXVIII. 503], a mit WALDE persze csakugyan minden indoklás nélkül visszautasít [EtWb.² s. v. *amārus*]. Ugyan kell-e és lehet-e ilyesmit komolyan czáfolni? Vannak oly futilis állítások is, a melyeket czáfolni lehet, de nem érdemes. Ilyen pl. a szerző által felpanaszolt *secus*

<*sequons [p. III.], a mire WALDE [l. c. s. v.] teljes joggal mondhatta ki a ‚formell unrichtig‘ sententiát a részletesebb indokolás kötelezettsége nélkül [l. alább, p. 314]. Végül minden felhozott nézet részletes száfolgatása egy meghatározott keretekbe szorított etymologiai szótárban technikai lehetetlenség. Hiszen WALDE munkája részben éppen terjedelmes bibliographiája miatt az Index nélkül is 875 lapra terjed. S mit mondana a szerző, ha valaki az ő 292 lapos könyvével szemben hasonló követeléssel lépne föl? — Utoljára marad az a szemrehányás, hogy WALDE olykor természetes és szoros összefüggésben álló szokat elszakít egymástól. Egy ilyen szótár volna *infestus* és *infensus*. De e szók szétválasztásában WALDE nem egyedül ludas, hanem pl. WHARTON [Etym. Lat. s. v.] is; aztán WALDE *infestus* és a *dhers-gyökér kapcsolatát csak lehetségesnek mondja [‚möglicherweise‘ . . . , wenn‘ . . . : l. c. s. v.]; végül a két szó összetartozása [*pistus*: *pīn-sūrus* etc. analogiájára, mint a szerző akarja] nem egyéb pusztá lehetőségnél, a meddig *infestus* e vokálisának quantitása ismeretlen [WHARTON: *infestus*, STOWASSER-SKUTSCH: *infestus*]. Míg ez kimutatva nincs, addig *in-festus mani-festus* nagyon is lehet <*dhers-to-s [így PRELLWITZ, Gr. EtWb.² s. v. is] s nem áll szükségképpen kapcsolatban az *in-fensus* <*q²end(h)-to-s v. *q²h²ud(h)-to-s szóval, melyben — mint WALDE [l. c. s. v.] nem is mulasztja el hangsúlyozni — az *n* elem ‚wurzelt“, s így az *ē* hosszúságának oka. A punctum saliens tehát ez esetben az *in-festus* e elemének esetleges ‚rejtett‘ quantitása, a melyre ZIMMERMANN ügyet sem vetett s így kifogása ab ovo jogosulatlan. A mi a másik felhozott esetet illeti, *rivālis* ‚Flußnachbar‘ és *rivālis* ‚Nebenhuhler‘ éppen eléggé eltérő jelentésűek ahhoz, hogy esetleg kettős eredetűek lehessenek: *rivālis* ‚Flußnachbar‘ biztosan *rivus* származéka, *rivālis* ‚Nebenhuhler‘ pedig FICK [Idg. Wb.⁴ 528] és VANIČEK [EtWb.² 240] nyomán nagyon könnyen összetartozhatik a teljesen azonos jelentésű ószl. *rivinu* [recte: *řivnū* v. *řivъnъ*] szóval — még akkor is, ha a pontosabban megfelelő *řivnus* nem existálna. a mi alig hihető, mert mégis csak valószínűtlen, hogy ezt a morphologiai és semasiologiai tekintetben minden gyanún felül álló lat. szót valaki az újjából szopta volna. WALDE tehát egyáltalában nem szolgált rá a szerzőtől felhozott szemrehányásra.

Így fest tehát az a bűnlajstrom, a melynek alapján a szerző indítatva látta magát szótára megírására. Hogy különben ő maga is mennyire komolyan vette kifogásait, kitűnik abból a kijelentéséből, hogy WALDE műve mégis csak rendkívül értékes, ‚nur für den Gebrauch an höheren Schulen [!], zum Lehrbuch [!] für klassische — nicht indogermanisch geschulte — Philologen ist es, wie ich oben

gezeigt, wenig geeignet' [p. IV.]. De ha csak ebben az irányban akart alkalmasabbat nyújtani, egészen fölösleges volt kákán is csomót keresve oly munka ellen polemizálni, a melynek saját bevallása szerint is oly sokat köszönhetett [cf. p. IV.].

Hogy mennyire alkalmas surrogatuma a szerző műve WALDE szótárának, annak elbírálását a szerző nagyon megkönnyíti azzal, hogy szótárírói működésének vezérelveit felsorolja. Ezek közt a legelső és a legfontosabb az a tekintélyek idézésével támogatott elv, hogy a latin lehetőleg a latinból magyarázandó. Igen józan és egészséges elv, de bizony ez is csak regulativum, a melynek dogmatikus alkalmazása könnyen megboszúlja magát, a mint hogy a szerző is megjárja vele. Így pl. a lat. *ensis* és az ói. *astī* < **usi*-s szokat, a melyeknek szoros összetartozását soha etymologus nem vonta kétségbe [cf. WALDE, l. c. 255. UHLENBECH, Ai. EtWb. 18. LEUMANN, Skt. EtWb. 27. BRUGMANN, Grr. I.² 407. KVG. 128. WACKERNAGEL, Ai. Gr. I. 10. etc. etc.], a „nähere Beziehungen“ hajszolásába belemelegedett szerző elszakítja egymástól s azt hiszi, hogy a lat. *ensis* voltaképpen eredeti < **en-se(n)s* participialis képzés [! cf. *in-sentibus*!], egy „drinnen (d. h. in der Scheide) befindlich“ jelentésű adjectivum, a mely mellől *gladius* elmaradt, -- nem is hederítve arra, hogy **en-se(n)s* [recte: **en-sent-s*!] a latinban csak **in sēns* [cf. *prae-sēns*, *ab-sēns* etc.] alakban léphetne föl. Hogy *au-fugio au-fero au-*elemét az ópor. *au-*, ói. *āra* etc. szóktól elszakíthassa, arra a gondolatra jut, hogy pl. *averto* etc. régibb ejtésű **averto* **auverto* volt, s ennek a latinban példátlan hangfejlődésnek beigazolása végett elve ellenére az umber *auuei* [= *auēi* 'aves'] szóra hivatkozik -- nem is gondolva arra, hogy u. *auuei* [< idg. **auī*-] egészen más alapon áll s hogy a mint *averto* < **ex-uertō*, úgy *averto* is < **abs-uertō* etc.

Az itt méltatott elvvel szoros kapcsolatban áll szerzőnek az a kijelentése, hogy a szókonszág nyomozása folyamán csak ismeretes nyelveket vett tekintetbe: a görögöt és germánt s olykor — a lengyelt, a mely Németországban, nem egészen ismeretlen, ellenben a sanskrit, zend' stb. nyelveket mellőzte, mert ezeknek bevonása a be nem avatottak számára czéltalan. Ez legfőlebb cum grano salis igaz s a kis teherkönnyítés drágán van megfizetve. 'Ismeretlen' nyelvekből való szokat mellőzni éppen nem ajánlatos, mert hiszen az értelmezendő jelenség pendantja nem egyszer csak 'ismeretlen' nyelvekben van meg, de egyáltalában nem is szükséges, mert hiszen az összehasonlításul felhozott extern anyagnak célja éppen csak a szóban forgó különnyelvi jelenségnek morphologiai v. semasiologiai megvilágítása, a mely nem feltételezi szükségképp az 'ismeretlen' nyelvek ismeretét. A mi tehát e czélnek megfelel, bátran

felhasználható s fel is használandó, mert mellőzése indokolatlanul homályban hagyja az egyébként megértethető jelenséget. A szerző pl. az *unda* szó viszonyainak megvilágítása végett csak a gör. *Ἀλοο-ὕδνη*, gen. *ὕδα-τος* < **ὑδῆ-τος*, óisl. *vatn*, gót *vatō* pl. *vatna*, lengyel *woda* alakoknak és a *red-ud*-tőnek felemlítésére szorítkozik s mellőzi az ói. *undá-ti* 'benetzt, quellt' alakot, a mely infixumával megvilágítaná a latin szó structuráját. A lat. *jungit*, *rumpit*, *emungit* etc. praesens-képzések felépítése érthetetlen marad, mert a pontosan megfelelő ói. *yuñjati*, *lumpati*, *muñcdti* etc. ok nélkül el van hagyva. Miféle meggyőző ereje lehet az *intrāre* < **en-trāre* analysisnek [p. 134] és annak a — különben helyes — állításnak, hogy a *trāns* praepositio eredetileg egy e **trāre* verbumhoz tartozó part. praes. nom. sg. [p. 273]. ha az oly pontosan megfelelő ói. *trā-ti* mellőzve van? Etc. Olykor 'ismeretes' nyelvekből felhozható párhuzamokra sincs utalás. Így pl. s. v. *narigo* [recte: *nārigo*], a mely nem egyszerűen *nāris* + **ago*, hanem **nāy ago*-denominativuma, mellőzve van a gör. *ναυηγός*, s. v. *trepit* [p. 273] a gör. *τροπέει*, s. v. *nocturnus* [p. 176] a gör. *νοκτερινός* etc.; — a *rēx* (resp. *rego*) szó alatt nem csupán az oly pontosan megfelelő ói. *rāt* (*rāj-*) és ó-ir. *rī* (*rīg-*) hiányzik, hanem a minden kis gymnasista előtt is ismeretes gall *Catu-rīx*, *Orgeto-rīx* etc. és a német *Hein-rich*, *Fried-rich* etc. is. — Ha különben a szerző eredeti etymont akar felállítani, nem húzódozik az 'ismeretlen' nyelvektől. Így pl. ama képtelen ötletének védelmére, hogy *hostis* eredetileg a. m. 'Schlacht-ung, Tötung' [p. 121] nem habozik az ói. *ghas-rah* [recte: *ghas-rá-h*] 'verletzend' és lett *gōste* 'Schmaus' szókra hivatkozni.

A suffigálás jelenségeire, a melyekre WALDE természet-szerűleg nem igen volt tekintettel, a szerző céljához képest nagy figyelmet fordított s itt — intern lat. jelenségekről lévén szó — nagyon és egészen szerencsésebb is, mint egyebütt, de velejében csak akkor, ha járt nyomokon halad. De eredetiségre törekvése miatt sok minden aggályos vagy kivetni való. Mindenek előtt a 'latint a latinból' elv túlzása itt is megboszúlja magát. Így pl. *secus* szerző szerint nem lehet régi part. perf. act. [< **seq*os* v. **seq*us*], mert ily participiális képzés a latinban nem mutatható ki. Ez nem is egészen igaz, mert hiszen *tenuis* is lehet < **tenyos* v. **tenuis* s a csupán suffixális ablaut tekintetében eltérő *cadāver* és *papāver* szintén lehet régi part. perf. act., a mely értelmezés ellen a szerző nem is tiltakozik [p. 29, 191 s. vv.]; aztán éppen a szerző által javasolt part. praes. nom. sg. **sequo(n)s* [recte: **sequonts*] nem mutatható ki a latinban [cf. *sequens* < **sequents*; — a szerző által idézett *euntis*, *eunti* etc. mint casus obl. egészen más lapra tartozik, mint ezt különben a nom. sg. *iēns*

is mutatja, és *Secuntilla*, ha nem *Secundilla* variansa, épp úgy nem számít mint *euntis* etc.]; — a mi végül az indokolás mikéntjét illeti, hogy *secus* azért nem lehet part. perf. act., mert hasonló képzés a latinban nem mutatható ki, ez semmit sem mond, a mint ezt pl. a teljesen izolált lat. *sum* mutatja. A szerző különben maga czáfol magára, mikor *accipiter* végződésében a nom. agentis-képző *-*ter-* suffixumot s *ce-do* végződésében egy *διδωμι* típusú verbum imperativusát [**dō*] keresi s egyben konstatálja, hogy e **-ter-* suffixumra *accipiter* volna az egyetlen lat. példa [p. 2], resp. hogy egy *διδωμι* típusú lat. verbumnak semmi nyoma [p. 38]. — Szenvedélyly előzi a szerző s u f f i x u m o k n a k ö n á l l ó s z ó k b ó l v a l ó s z á r m a z t a t á s á t s a, latint a latinból elv egyidejű alkalmazása mellett meglepő eredményekre jut. A *candelābrum* etc. és *tūribulum* etc. szók suffixuma a szerző szerint nem — mint eddig hittük — **-dhro/ā-*, resp. **dhlo/ā*, hanem végelemzésben mind a kettő a *fero* verbummal kapcsolatos, amennyiben *candelāber* <**candēla-fer*, 'quod candelam fert' [p. 33], *december* <**decem-fer*, mert 'decem (mensis umeris suis) fert' [p. 55], *colubra* <**colu(m) fera*, 'die Drehungen hervorbringende' [! p. 43], sőt *faber* <**fa-fer* [! p. 83, hol **fa-* a *facio* verbum töve] — és a *-bulo/ā-* suffixum nem más mint a *-bro/ā-* suffixum dissimilatorius variansa, cf. *tūribulum*: *tūri-ferum*, *venā-bulum*: *Venā-frum* [p. 61, 280]. Szerző szerencsétlenségére nem csupán latin nyelv van a világon: oly identitások mint *pol-tūbrum*: gör. *λόδρον*, *stabulum*: ahd. *stal*, *in-sūbulum*: cseh *šídlo* etc. agyonhallgatva is protestálnak a szerző felfogása ellen. — A *ludicer* és *volucer* szavak suffixuma a *gero* verbummal volna kapcsolatos — ha t. i. c <g megfelelés hangtani képtelenség nem volna. — A *clāmōsus*, *labōsus*, *vapōsus* szók is lehetnének a *clāmor* <**clāmōs*. etc. szók adjectivikus tovaképzései [p. 41. 138. 278], — ha t. i. intervoc -s- a latinban nem r alakban lépne föl [cf. *decor*: *decōrus*]. — Valóságos insultusként hat az az enuntiatio, hogy a *hortēnsis* etc. szók *-ēnsis* végződése nem más mint az *ēnsis* substantivum [! l. p. 313]. Mit lehet erre mondani? Hoc quidem vere palmarium est.

Egy másik terrenum, a melyen a szerző az eddigi etymologusoktól eltérőleg aggasztóan élénk tevékenységet fejtett ki, az o n o m a t o p o e t i k u s és hasonló természetű szók [Schall-, Kinder-, Lallwörter] területe. Hogy e téren különnyelvileg is keletkeztek újképzések, azt nem lehet kétségbe vonni, de hogy a latinban oly mennyiségben fordulának elő s oly módon lehetne jelenlétüket kimutatni, a hogyan a szerző véli, az több mint kétséges. A már említett *amārus* szón kívül [l. p. 311] álljanak itt még az alábbiak. Az *aeger* [cf. lett *ig-stu*, *ig-t*] szó *ae-* <**ai-* eleme az ismeretes 'Klagelaut'. A *bōs*

[nb. o.-u. kölcsönszó!] alatt azt olvasuk, hogy a lat. *b-* jobban illik az állat hangját utánzó *mūgīre m-* hangjához, mint *g-* [nyilván a nem említett ói. *gāūh* szóban!] vagy *k-* [a plattd. *kō* szóban] s hogy az *ou* diphthongus [nyilván a nem említett alapnyelvi **g^hūs* alakban] szintén jól van megválasztva az állat hangja erősségének jellemzésére [p. 25]. A *blaesus* szó hangutánzó mint a német *lisp-* [*eln*], a melyben ha más sorrendben is, de megközelítőleg ugyanazon hangok vannak [p. 24]. A *badāre* szóban az ásításnak, a *bāsium* szóban a czuppanásnak (Schmatzen) hangja volna utánozva [p. 20. 21]. A *caurus* [nb. <**k^huros*!] és a német *Regen-schauer* [nb. <ahd. *skūr*!] szókban *au* és *r* a jelenség 'ungemütlich' voltának kifejezésére való [p. 37]. A *crābrō* [nb. <**k^hrās-ren*!] szóban a 'cra, cras' 'Schallwort' lappang [p. 48]. A *crepusculum* szó *crepāre* befolyása alatt nyerhette alakját, v. ö. GOETHE, Faust, II. T.: 'Ungeheures Getöse verkündet das Herannahen der Sonne, [! p. 48]. A *ridēre* [nb. <**urizd-*!] szóban 'ein die Heiterkeit ausdrückender Naturlaut' van [p. 224]. A *simus* szó *si-* eleme talán 'der Laut der Verwunderung über die eigentümliche Nasenform' [p. 248]. A *scirpus* (*sirpus*) szó a széltől lengetett káká zizegésének hangját utánozza [p. 238]. A *quaero* (*quaiso*) szó *ai* diphthongusa arra utal, hogy kiindulópontja egy 'Volksinterjection Volksschallwort' [p. 216]. — Onomatopoeitikus szók *tremo*, v. ö. német 'Trommeln' és *trepit*, v. ö. BÜRGER, Leonore: 'und draußen ging es Trab Trab Trab' [p. 273]. A szerző éleselméjű elszántságának további bizonyítékai még többek közt *gurges*, *gurgulio*, *gula*, *dulcis*, *dormio*, *febris*, *grandis*, *grando*, *iuro*, *laetus*, *rēpo*, *tabānus*, *turdus*, *vēcors*, *vapor*, *vāgīna* etc. — Alig hihető, hogy a szerző a WINTELER által inaugurált irányzat illetén folytatásáért hálás elismerésre fog találni. Alig lehet kétséges, hogy szerző módszerével ad libitum bármely szónak onomatopoeitikus eredetét ki lehetne mutatni. Ha pl. a lat. *vacca* az ói. *vāśati* [nem: *vācati*] 'brüllt' miatt 'Schallwort', akkor mért ne lehetne a lat. *vōx vōcālis* is — cf. ói. *vāk* 'Stimme, Rede, Wort', *vācālāh* 'geschwätzig' — ugyancsak onomatopoeitikus eredetű?

Ami ezen kívül a könyvben eredeti, az jobbra a hangtörvények souverain kezelése által tűnik ki. Erre már fölebb is akadt néhány példa, ime még néhány. A vokalizmus terén többek közt a következő újdonságok vannak: a *fasēna* [s. v. *harēna*] és gen. *segetis* <**secetis* alakok anaptyxis útján a **fsēna*, resp. **sectis* alakokból keletkeztek [p. 114, 241—242]; — *indūtiae* kiindulópontja **indotium* [p. 131—132]; — a *rivus* szóban 'metrikus nyújtás' van [p. 225]; — a *questus* alak a **quēstus* <*quaestus* szóból támadt 'mit durch die Position bewirkter Kürzung des e' [p. 217]; — *catillum*

állítólag <**cātillum* [cf. *vās*] s az *ā* rövidsége a hangsúlytalanság folyománya [p. 279; — és *pōcillum*?!]; — *igitur* ugyanaz a képzés mint **iugitur* [cf. *iungitur*] v. *iugātur*, csak azzal a különbséggel, hogy *igitur* első szótagjában 'Tiefstufe' van, a másik két szó első tagjában 'Hochstufe' [! p. 125]; — a *hērēdis* etc. cas. obl. második *ē* elemének kiindulópontja a nom. sg. *hērēs* <**hērēd-s ē* eleme, a mely pótló nyújtás útján támadt [p. 116: — és *dēsēs* <**dē-sēd-s*?!]. Nem kevésbbé eredeti a konsonantizmus kezelése. Így pl. *fibra* állítólag <**fiss'ra*, cf. *fissūra*; igaz, hogy **fissra* helyett **fistra* volna várható, de ez szerző szerint tévedés [*rūstrum*: *rādo*, *claustrum*: *claudio* etc. tehát magának a latin nyelvszellemnek tévedése volna!]. A *pēdico* alak állítólag <régibb **pēcido* <**per-cido*, v. ö. *per-iūro* >*pēiero* [mely azonban tényleg *pejiero*!]; — *ūlūs* állítólag <**e-vidus* [a mint ezt a mellette álló s tényleg idézett *ē-vidēs* nem mutatja]; — *indigetēs* <**indi-gentēs* 'indigeniti' [és *indigentēs*?!]; — *vīs*, *Duenos-inscr. vois* <**vols* v. ö. *umber* [!] *Voisiener*: lat. *Volsieni* [és ne v. ö. lat. *volsus*, *vol-sella*, *Volsci* etc.]; — *taberna* <*staberna* és *tabula* <**stabula* [és, *stabulum* etc.?]. — *fabrateria* <*sābrateria* [! utóbbi szó s- eleme ősitáliai *p* <idg. *dh* bizonyítéka, minél fogva az eddigi, szerző által úgy is meggyanúsított sicil. *līpā* <ősitáliai **līpā* a lomtárba kerülhet]; — *quaero* és *quaeso* ugyanazon alak, a *quaeso* mellett fellépő *quaesso* csak *caussa* etc. analogiájára van írva [egy gordiusi csomó radikális megoldása, v. ö. mégis *vīso* <**ueid-sō*, mely nem lehet — mint a szerző akarja (p. 286) — a *vīsus* participiumból képezve, mert ebből **vīsāre* várható, cf. *versāre*: *versus*, *cursāre*: *cursum*, *pēnsāre*: *pēnsus* etc.]; — *dēnsus* végelemezésben a **dento* <*tendo* verbumból való part. perf. pass. [!] etc. Megjegyzendő, hogy a szerző éppen nem vagy legalább csak ritkán jár el e téren naivul, hanem nagyon is tudja, mit csinál. Egészen jól tudja pl., hogy *gladius* és *clādēs* kapcsolata a szókezdő cons. eltérése miatt sántít, míg kelta kölcsönzés felvétele esetében e nehézség megszűnik, de mégis ragaszkodik hozzája s ráadásul a *glōria* és *cluor* szók kapcsolatát követeli; — a *gutta* szót, trotz des einen verschiedenen Buchstaben der Anfangssilbe' a gör. *γυτή* szóval kombinálja s ennek alapján a *guttur* szót a *γυτήρ*, resp. egy feltételezett **γύτωρ* szóval hozza össze; — a *grūmen* és a német *Gras*, *grün* szók összekapcsolása végett hajlandó 'für ein Ausnahmefall irgendwelcher Art auch für diesen Fall plädieren' s ezen az alapon a *grātia* és *χάρις* szók egyeztetése mellett kardoskodik. Etc. Quodcumque ostendis mihi sic, incredulus odi.

Úgy a felsorolt, mint a többi hátralévő esetekben léptennyomon jelentkezik a minden áron való eredetieskedés tenden-

tiája — csaknem kivétel nélkül indokolatlanul és szerencsétlenül, a minek beigazolására ez úgyszólván nyúlt ismertetés folyamán nem vállalkozhatunk, de a miről pl. WALDE szótára kalauzolása mellett minden távolabb álló is meggyőződhetik. Az olvasó folyton kísértetbe jő idézni ZIMMER satirikus mondását: „Gott und der Etymologe können alles“. Ha a szerző beérte volna azzal, hogy csupán az indogermanistika biztosított eredményeit popularizálja, érdemes munkát végzett volna. De két legyet akart ütni egy csapással s mind a kettőt eltévesztette, minél fogva munkájával az indogermanista sem lesz megelégedve s a szélesebb körű philologiai publikum is autopsia hiányában a legnagyobb zavarban lesz vele szemben és másnemű segédeszköz — első sorban a mellőzhetőnek feltüntetett WALDE-féle szótár — igénybe vétele nélkül bizonyynyal hinárba fog kerülni. Arról, hogy ZIMMERMANN munkája akár class. philologiai körökben is WALDE művét helyettesíthetné, szó sem lehet.

SCHMIDT JÓZSEF.

Toussaint-Langenscheidt módszer. A magyar és német nyelvezetszótára. I. r. Magyar-német, szerkesztette dr. BALASSA JÓZSEF. 1915.

Igazán kedves meglepetés — csinosan kiállított, olcsó, igen tartalmas és sok tekintetben jeles magyar-német zsebszótár, a mely a Toussaint-Langenscheidt-féle czég lobogója alatt indul hódító útra! Hogy a szavak átírása a magyar kiejtés finomabb árnyalatait is visszaadja, azt BALASSÁ-nál talán említeni sem kell: következetesen megkülönbözteti a zárt meg a nyílt *e* hangokat (*elälem*), föltünteti a mássalhangzócsoportokban a hasonulást (*hänsg, händzä, et/haf*), a magánhangzók közt hallható kapcsoló hangok (*fijätäl, budäji*), folyton figyelmezteti a németet arra, hogy más *r*-t ejtünk, mint ő (*Räť, Rät stb., stb.*). A gyakran használt és különböző kapcsolatokban más más német szónak megfelelő magyar szók alatt gazdag phraseológiát találunk (l. *ad, áll, ejt, szab, tesz, jó, nagy stb., stb.*), a mely nyelvén gondosan és szabatosan van németre fordítva. Mégis mintha a szép kis munkácskán itt-ott a sietség jelei mutatkoznának, a sietség, a melyért talán inkább a kiadót kell okolnunk, mint a szerzőt. Ennek igazolására felsorolom azokat az apróságokat, a melyek nekem feltűntek, mikor itt-ott próbát tettem vagy sorjában haladva (a *megy* szóig jutottam!) fölületesen átnéztem a szótárt.

adó-t fizet *steuern*, *Steuer zahlen* — jobb lett volna a *steuern-t* második helyre tenni, még jobb egészen elhagyni; *akad*: emberére ~ *den Mann finden* a. h., hogy *feinen Mann finden, an den rechten*

Mann kommen; *akarnok Streber* — kellett-e ezt a szót fölvenni és valóban azt jelenti-e, a mit a magyar — *stréber*, a mely egyéb-iránt hiányzik a szótárban, a mi természetesen nem baj; *alaktalan* unförmig a. h., hogy unförmlich; *bocskor Kiemenſchuh, Schnürſchuh* — a *Schnürſchuh* meg a *Bundſchuh* nem egy és ugyanaz!; *bör*: rossz ~ ben van elend außſehen — a m. fordulatnak a németben ez felel meg er ſteckt in einer ſchlechten Haut; *drótos* (tót) Blechgeſchirrflücker — miért nem Raſtelbinder?; *fa*: rossz fát tett a tűzre er hat etwas verſchuldet — szokottabb angeſtellt: *fül*: se ~ e se farka es hat gar keinen Sinn nagyon színtelen, a német ilyenkor azt mondja es hat weder Hand noch Fuß; *halott*-ak napja Allerſeele n a g — ma csakis Allerſeele!; *hó*-val dobálódzik ſich ſchneeballen — hogy ez irodalmi kifejezés e, azt nem tudom, ſich mit Schneeballen werfen mindenesetre az; *Hübele* Balázs Hans Dampf in allen Gassen — nem ismerem, talán nem is egészen az (l. WEIGAND szótárában a *Hans* cikket), de Schußbarthel általánosan ismert szó, azután talán jó lett volna a *Hübele* (*hü* meg *bele*) kifejezést röviden meg is magyarázni; *káka*: kákán is csomót keres — hisz rendesen is nélkül mondjuk!; *kicsiny*-be múlt es fehlte wenig d a r a n?; *megörül*: ſich eines Dinges erfreuen a h., hogy ſich über etw. freuen — ſich eines Dinges erfreuen annyi, mint vnek örvend; *ránc*-ba szed, falten, in Falten legen, fig. maßregeln, züchtigen — az utóbbi a h., hogy zu Paaren treiben; *szól*: nem ~ va arról, hogy... geſchweige denn, daß... — B. nézze csak meg a Simonyival együtt kiadott német magyar szótárában a geſchweige denn és a geſchweige de ſſen kifejezéseket!; *szólam* Wörterverband — sohsem olvastam, talán a phonetikában használt *szólamra* gondol, no de ezt Sprechttaſtnak mondják, azután mit keres egyáltalában ez a 'Gram.' kifejezés egy szótárban, a melyben nem található sem a szó eleje (Anlaut — másnak az eleje sem!), sem belseje (Inlaut), sem vége (Auslaut)? És ezzel át is térhetünk arra, a mi a szótárban nincs meg. Megengedem, hogy itt sokkal nehezebb egyet-mást hibául fölroni a szerzőnek, hisz az, hogy egy-egy szót, egy-egy jelentést vagy fordulatot föl kell-e venni, vagy föl lehet-e venni, gyakran az egész szótár berendezésétől, talán előre megszabott terjedelmétől is függ. A következő pár megjegyzést tehát részben legalább csak a szerzőhöz intézett kérdéseknek tekintem — részben, mert van bizony olyan is, a mihez kérdés nem férhet, p. o. mikor a szótárban az *esik* (meg *esik az eső*) 'regnet' jelentése hiányzik, vagy a *lábszj, vascilla*, a *még* szónak olyan használata, a mikor a német azt 'ſchon'-nal kénytelen visszaadni, a *suta* olyan fordítása (linthändig, linfiſch) mintha suta tehén nem is volna, csak suta ember, vagy ha a kényes úri *hamrverő* (Schämpuße) megvan ugyan, de

a becsületes *koppantó*-t hijába keressük. De vannak olyan esetek is, a melyekben a döntést a szerzőre szeretném bízni: éljen! *höd!* — ma szokottabb a *heif!*; *ész* is megvan, *nélkül* is megvan, de az *ész nélkül* gyakran azt jelenti, hogy — wie verrückt; *három* alatt elférne még a *három* a *tánc* alle guten Dinge sind 3; *jó* a. hiányzik a *jót* nevet — *herzli*; *nagy*-ot hall, *nagyot* néz — több nincs, a *nagyot* szól (laut fnallen, frachen) a *nagyot* ugrik sem ártott volna. Végre még valamit. Nem kegyetlenség a *cserben* *hagy*-féle szólást a szegény németnek így föltálatni: *cser* *Gerreide*; ~ *ben* *hagy* im *Stich* lassen? — én a pontosvessző után oda tettem volna még a *Lohe* jelentést. *Sajtóhiba* csak egyetlen egy tűnt föl nekem: *zsombékos* [tumpfig tumpfig h., a mi fennem dicséri a szerző gondosságát. Épen ezért meg vagyok róla győződve, hogy a második kiadás még jobb lesz.

ASBÓTH OSZKÁR.

Köntös.

Föltűnt nekem, hogy Gombocz előbb közölt értekezésében nem tesz megjegyzést a Berneker szótárában található *kontóš* czikkre és ezért külön kérdést intéztem hozzá. Ambár válasza nem végleges, még is annyira érdekes, hogy szórólszóra ide iktatom:

Az oszm. *kontoš* [l'espèce de robe ou pelisse à manches étroites et couverte de broderies, portée autrefois par les Khans et les grands officiers tartares' Barb. de Meyn.] nem eredeti török szó; más török nyelvben nincs meg s a második szótagban sem lehetne *o*; nyilván < lengy. *kontusz* s Krim felől került Konstantinápolyba. Aligha régibb szó a XVI. századnál (meg kellene nézni az Ak. könyvtárban Sansovino, Hist. univ. dell' origine et imperio de' turchi, 1560 viseletek fejezetét, ismeri-e már).

Hogy a m. *köntös* vmiképen idetartozik, az kétségtelen [első adat Beszt. szój. 147: *kentes*; uo. 593: *kenthes*], de hogy hogyan, arról sejtelmem sincs. Semmiesetre sem török jövevény.

Egyszóval: csupa negatívum!

A. O.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelentek:

Asbóth Oszkár dr. A hangsúly a szláv nyelvekben.....	1.60
— Szláv jövevényszavaink I.....	2.—
— A j > gy változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelv-járásokban.....	1.20
Bálint Gábor . Kazáni-tatár nyelvtanulmányok. 3. füzet. Egy-egy füzet.....	2.—
Ballagi Mór . A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr.....	—40
— Baronyai Deesi János és Kis-Viczay Péter közmondásai.....	—20
— Nyelvünk újabb fejlődése.....	—40
Brassai Sámuel . A magyar bővített mondat.....	—60
— A mondat dualismusa.....	1.20
— Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virg. Aeneise II. könyvére. Különös tekintettel a magyarokra.....	—80
— Szórend és accentus.....	—80
Budenz József . A németországi philologok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről.....	—30
— Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Három füzet.....	4.80
— Egy kis viszhang Vámbéry Armin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet» című II. értekezésére.....	—40
— Erdei- és hegyi-cseremiszt szótár. (Vocabularium cseremissicum utriusque dialecti.) Főleg Reguly cseremiszt szógyűjteményéből és az Ujtestamentom cseremiszt fordításából.....	1.—
— Moksa- és erza-mordvin nyelvtan.....	1.—
Calepinus latin-magyar szótára. Kiadta Melich János.....	10.—
Coelius (Bánffy) Gergely . Szent Agoston reguláinak magyar fordítása (1537) kiadta Dézsi Lajos.....	2.—
Finály Henrik . A besztercei szöszedet. Latin-magyar nyelvműlék a XV. századból. — Az eredeti kéziratból kiadta, értelmező jegyzetekkel kísérté és teljes szóműtatókat — készített hozzá.....	4.—
Földi János magyar grammatikája. Közzéteszi Gulyás Károly.....	6.—
Gedeon Atajos dr. Az alsó-metenzéfi német nyelvjárás hangtana.....	1.50
Goldziher Ignác dr. A buddhismus hatása az iszlámra.....	—80
— A muhammedán jogtudomány eredetéről.....	—20
— A nemzetiségi kérdés az araboknál.....	—60
— A pogány arabok költészetének hagyománya.....	1.20
— A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében.....	1.—
Jelentés a M. T. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről.....	—40
Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben.....	—80
Halász Ignác . Svéd-lapp nyelv V: Népköltési gyűjtemény a pite lappmark arjepluogi egyházkerületéből. Gyűjtötte s magyar fordítással, jegyzetekkel ellátta.....	6.—
— Svéd-lapp nyelv VI: Pite lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói lapp szó-jegyzékkel.....	3.20
Hunfalvy Pál . A kondai vogul nyelv. A Popov G. fordításának alapján.....	6.—
— A számlálás módja és az év hónapjai.....	—40
Imre Sándor . Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve.....	1.20
Joannovics György . Értsük meg egymást. (A neológia és orthológia ügyében).....	—60
— Szórendi tanulmányok I. rész.....—60, II. rész.....	—80
Komjáthy B. Epistolae Pauli lingua Hungarica donatæ. Krakó 1533.....	6.—
Kőrösi Csoma Sándor emlékezetére. Előadások. 1. szám. Gróf Kuun Géza: Ismereteink Tibetről.....	1.50
2. szám. Goldziher Ignác: A buddhismus hatása az iszlámra.....	—80
3. szám. Thury József. A középázsiai török nyelv ismertetései.....	—80
Kunos Ignác dr. Három karagöz-játék.....	2.—
— Kis-Ázsia török dialektusairól.....	—90
— Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kis-ázsiai) szövegét gyűjtötte, fordítással és jegyzetekkel ellátta.....	3.—
— Oszmán-török népköltési gyűjtemény. Két kötet.....	10.—
— és Munkácsi Bernát dr. A belviszonyragok használata a magyarban.....	1.—
Gróf Kuun Géza . A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről.....	—80
— A sémi magánhangzókról.....	—75
— Adatok Krim történetéhez.....	—40
— Codex Cumanicus. Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit.....	10.—
Magyarországi Német Nyelvjárások . Szerk. Petz Gedeon. 1. Gedeon A. Az alsó-meczenzéfi német nyelvjárás hangtana.....	1.50
2. Lindenschmidt Mihály: A verbászi német nyelvjárás.....	—90
3. Gréb Gyula: A szeptesi felföldi német nyelvjárása.....	1.80
4. Hajnal Márton: Az isztiméri német nyelvjárás hangtana.....	1.20

Magyarországi Német Nyelvjárások. Szerk. Petz Gedeon. 5. Kräuter Ferencz:	
A niezkyfalvai német nyelvjárás hangtana	1.—
6. Schäfer Illés: A kalaznói nyelvjárás hangtana	1.20
7. Mráz Gusztáv: A dobsinai nyelvjárás	2.40
Mayr Aurél dr. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben	—20
— Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az 6-indben	1.20
Meilich János. A gyöngyösi latin-magyar szótár-törödéek. Veress Ignác másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta	5.—
— Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai. (A középfrank nyelvjárás térképével)	1-20
— A brassói latin-magyar szótár-törödéek	—60
— Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szójegyzéke 1590-ből	3.—
— Révai Miklós nyelvtudománya	1.—
Molnár Albert. (Szenczi-) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással	9.—
Munkácsi Bernát. Arja- és kankázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. I. kötet: Magyar szójegyzék s bevezetésül: A kérdés története	12.—
— Budenz József emlékezete	1.20
— Vogul népköltési gyűjtemény. I. kötet: Regék és énekek a világ teremtéséről. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	3.—
Kiegészítő füzet	6.—
II. kötet: Istenek hősi énekei, regői és idéző igéi. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
III. kötet: Medveénekek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	10.—
IV. kötet: Életképek. Sorasénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzek. Első füzet. Vogul szövegek és fordításai. Saját gyűjtése és Reguly Antal hagyományai alapján	8.—
— Votják népköltészeti hagyományok	4.—
— Votják szótár. 4 füzet	16.—
Nyelvemlékek. Régi magyar — Kiadta a M. T. Társaság IV. kötet. Első osztály: Guary-codex	2.—
Második osztály: Egyházi vegyes könyv. (Winkler-codex)	3.—
V. kötet: A Jordánszky-codex bibliafordítása. Sajtó alá rendezte és kinyomatta Toldy Ferencz. A kész nyomtatványt az eredetivel összevetette, a Caemez-törödéek szövegével kiegészítette és előszóval ellátta Volf György	12.—
Nyelvemléktár. Régi magyar codexek és nyomtatványok. Szerkesztik: Budenz József, Szarvas Gábor és Szilády Aron. Közzéteszi Volf György. Tartalma:	
IV. és V. kötet: Érdy-codex. Egy-egy kötet	4.—
VI. kötet: Tihanyi-codex. — Kazinczy-codex. — Horvát-codex	4.—
IX. és X. kötet: Érsekújvári-codex. Egy-egy kötet	4.—
XI. kötet: Debreczeni-codex. — Gömöri-codex	4.—
XII. kötet: Döbrentei-codex. — Teleki-codex	4.—
XIII. kötet: Festetics-codex. — Pozsonyi-codex. — Keszthelyi-codex. Miskolczi-törödéek	4.—
XIV. kötet: Lobkovitz-codex. — Batthyányi-codex. — Czech-codex	4.—
XV. kötet: Székelyudvarhelyi codex. — Guary-codex. — Nádor-codex. — Lázár Zelma-codex. — Birk-codex. — Piry-hártya.	6.—
Pesti Gábor. Wy Testamentum magyar nyelven	6.—
Révai Joan Nicolaus. Elaboratio grammatica hungarica, Vol. III. Ed. Sigismundus Simonyi	6.—
Simonyi Zsigmond. A jelzők mondatana	5.—
Szegedi Gergely Énekeskönyve 1569-ből	5.—
Magyarország Történelmi Földrajza a Hunyadiak korában. Irta: Dr. Csánki Dezső. I. k. 1890. XII és 790 lap. Ára	14.—
II. k. 1894. VIII és 862 lap. Ára	14.—
III. k. 1897. VI és 698 lap.	14.—
V. k. 1913. VIII és 973 lap.	20.—

*Megrendelhetők a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalában
Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.*